

ਖੱਲੇ ਲੇਖ

ਕਲਾਸਕੀ ਸਾਹਿਤ ਪੁਸਤਕਮਾਲਾ

ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ

ਪ੍ਰੋ. ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਸੰਪਾਦਕ

ਡਾ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪੁੰਨੀ

ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਟਰਸਟ, ਇੰਡੀਆ

ISBN 81-237-3900-1

2002 (ਸੱਕ ਸੰਮਤ 1924)

ਮੂਲ © ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਟਰਸਟ, ਇੰਡੀਆ
Khule Lekh (*Punjabi*)

ਮੁੱਲ : 45.00

ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁਕ ਟਰਸਟ, ਇੰਡੀਆ, ਏ-5,
ਗਰੀਨ ਪਾਰਕ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110016 ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ।

ਤਤਕਰਾ

ਭੂਮਿਕਾ	VII
1. 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ' ਦਾ ਮੁੱਖਬੰਦ	1
2. 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਡ' ਦਾ ਮੁੱਖਬੰਦ	3
3. ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ	21
4. ਆਰਟ	24
5. ਕਵਿਤਾ	~~25~~
6. ਕਵੀ ਦਾ ਦਿਲ	42
7. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਪਰ ਕਟਾਖਯ	55
8. ਹੰਸ ਚੋਗ ਉਤੇ ਗੀਵੀਊ	64
9. ਪਿਆਰ	80
10. ਮਿਤ੍ਰਤਾ	89
11. ਕਿਰਤ	97
12. ਮਜ਼੍ਹਬ	101
13. ਮੁਰਾਦ	109
14. ਕੀਰਤ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ	114
15. ਵਤਨ ਦਾ ਪਿਆਰ	120
16. ਵੋਟ ਤੇ ਪਾਲੇਟਿਕਸ	126
17. ਆਪਣੇ ਮਨ ਨਾਲ ਗੱਲਾ	135
18. ਇਕ ਜਪਾਨੀ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ	143
19. ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਛੱਬੀ	159

ਭੂਮਿਕਾ

ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਰੂਪਾਕਾਰਕ ਵੰਨਗੀਆਂ ਤਾਂ ਅਨੇਕ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਗੱਦ ਹੀ ਹਨ। ਕਾਵਿ ਆਪਣੇ ਵਿਆਪਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਮਾਨਵੀ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਰੂਪਕੀ (Metaphorical) ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਉੱਤੇ ਗੱਦ ਰੂਪਕੀ ਸੰਗਠਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਸਰਜਨ ਵਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੁੱਧ ਗੱਦ ਦਾ ਅੰਤਮ ਟੀਚਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਨਿੱਖਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਠੋਠ ਮੁਹਾਵਰੇ ਤੇ ਪ੍ਰਪੱਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਸੰਚਰਨ ਅਤੇ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਸਿਰਜਕ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਇਹ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਨਸਰ ਲਿਖਣੀ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚੀਂਦੀ ਹੈ। ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਵਲ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਤੀਕ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਐਦਰੀਯ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਸੰਕਲਪਸ਼ੀਲ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਰਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਢਾਲਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਨਿੱਖਰੀ ਹੋਈ ਗੱਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਸਬਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਅਧਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਐਸੀ ਗੱਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਵਿ ਜਾਂ ਕਾਵਿ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਜੁਲਦੇ ਸੰਗਠਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਤੇ ਨਿਰੋਲ ਗੱਦ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਵੰਨਗੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਰਨਣ ਤੇ ਬਿਰਤਾਤ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਰਨਣ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ, ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਜਾਂ ਪੁਨਰਸਿਰਜਣਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਕ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਣ ਇਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦੀ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਹੀ ਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਿਰਤਾਤ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੀ ਕਾਰਜ-ਕਾਰਣ ਯੁਕਤ ਲੜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਵਾਰਦਾਤ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਉਸਾਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਵਾਰਦਾਤ ਨੂੰ ਇਕ ਸੁਗਠਵਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਕੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਫਾਲਤੂ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦੇ ਸੰਚਾਰ

ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿਤਾ ਜਾਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅਸਲ ਗੱਲ ਭਰਵੇਂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਨਣ ਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਾਲੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਗੱਦ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਇਹ ਗੱਦ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਧਰਮ ਪਾਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਸਰਜਨ ਜਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਟਾ ਫਿਰ ਇਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵਿਧੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਢਲੀਆਂ ਤੇ ਆਦਿ ਜੁਗਤਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵੀ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੇ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕਤਾ ਦੇ ਸਤਰ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਿਮਰਿਤੀ ਵਿਚ ਸਾਂਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਿਤੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਭਾ ਇਕੱਤਰ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਕਰਾਸ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਭਾ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨਾਲ ਜ਼ਰਬ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਜਾ ਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਰਕ ਸਤਰ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ਉਪਰ ਟਿਕਣ ਦਾ ਸਾਹਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਅੱਗੋਂ ਵਿਸੁੱਧ ਗੱਦ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਸੁੱਧ ਗੱਦ ਦੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਤੀਕ ਪੁੱਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਸਬਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਜੇ ਕਰ ਕਿਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਰਕ ਆਯਾਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਰਕ ਆਯਾਮ ਨਿੱਖਰੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵਾਂਗ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਕਾਵਿਮਈ ਰਹੱਸ ਜਾਂ ਰਹੱਸਮਈ ਕਾਵਿ ਦੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ, ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਤੀਕ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਵੀ ਵਿਰਾਸਤ ਸਿਰਜਤ ਜਾਂ ਸੰਚਿਤ ਹੋਈ ਹੈ ਉਹ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾ ਤਾਂ ਸਾਮੂਹਿਕ ਲੋਕ ਰਹਿਤਲ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨਿਹਤ ਹੈ ਜਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਬ੍ਰਹਮਵਾਦੀ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ ਜਾਂ ਸੂਫੀਆਂ ਦੇ ਰਹੱਸਵਾਦ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਿਰਤਤ ਹੈ ਤੇ ਜਾਂ ਕਿੱਸਾ ਕਾਵਿ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਆਡੰਬਰ ਕਾਵਿ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਲੋਕ-ਰਹਿਤਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਿੱਸਾ-ਕਾਵਿ ਤੀਕ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਾਵਿ-ਮੂਲਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਸੰਗਠਨ ਦੇ ਅਰਥਾ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵੀ ਸਮੁਦਾਇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਸਾਮੂਹਿਕ ਪੱਧਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣ ਉਪਰ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਮੂਹਿਕ ਪੱਧਰ ਦਾ ਪੁਰਾਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਵਿਚ ਰੂੜ੍ਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਮੂਲਕ ਇਸੇ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਰੂਪਕੀ ਸੰਗਠਨ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੂਪਕੀ ਸੰਗਠਨ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਜੋੜਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ। ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕ ਸਾਮੂਹਿਕਤਾ ਆਧਾਰੀ ਭਾਵੁਕ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੱਜ ਵੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਆਪਣੀ ਇਸ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀਅਤ ਦਾ ਅਜੋਕੀਆਂ ਵੰਗਾਰਾਂ ਦੇ ਤਹਿਤ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਸ ਦੇ ਅਤੀਤਕਾਲੀ ਗੌਰਵ ਦੇ ਭਾਵੁਕ ਨਿੱਘ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਵਤੀਰਾ ਵੀ ਭਾਵੁਕ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਵਿਰਾਸਤ ਨੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਘੜਿਆ ਹੈ ਉਹ ਕਾਵਿਮਈ ਵਤੀਰੇ ਨਾਲ ਘੜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਸੇ ਵਲ ਪਹੁੰਚ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਕਾਵਿਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਰੰਪਰਾ ਨੇ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਐਸੇ ਭਰਮ ਜ਼ਰੂਰ ਸਿਰਜੇ ਹਨ ਜੋ ਗੱਦ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸੇ ਭੁਲੇਖੇ ਦਾ ਤਰਕੀਕਰਣ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਆਦਿਕਾਲੀ ਗੱਦ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਦੀ ਗੱਦ ਹਥਲੀ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, ਆਪ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਗੱਦ ਗੁਰੂਆ, ਸੂਫੀਆ, ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਫਕੀਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਧੂਣੀਆਂ ਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਕਾਵਿ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਭਰਪੂਰ ਵਾਯੂਮੰਡਲ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਜਾਂ ਸੂਫੀਆ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਕਾਫੀ ਚਿਰ ਤੋਂ ਇਸੇ ਰਾਹ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਜਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਬਚਨ ਵਿਲਾਸ ਉਪਰੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜ਼ਰੂਰ ਗੱਦ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਹਿਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸੰਪਨ ਵਿਅਕਤੀ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਤਹਿ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਸਾਮ੍ਹਰੀ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਮਧਕਾਲੀ ਫੋਕਲੋਰ (ਲੋਕ ਰਹਿਤਲ) ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤਾਂ ਗੁਰੂਆਂ, ਸੂਫੀਆ ਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿਮਈ ਰਹੱਸ ਜਾਂ ਰਹੱਸਮਈ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੋਡ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਿਰਤਾਤ ਹਨ ਜੋ ਲੌਕਿਕਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਈ ਬੀਤੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੀ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੌਕਿਕਤਾ ਆਪਣੀ ਸਿਧੀ ਸਾਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਾਧਾਰਣ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਸ਼ਿਸ਼ਟ, ਕਰਾਮਾਤੀ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਤੀਕ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵਰਨਣ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਲੌਕਿਕਤਾ ਆਪਣੀ ਸਿਧੀ ਸਾਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਰਹੱਸ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਮਧਕਾਲ

ਵਿਚ ਸੂਫੀਆਂ, ਸੰਤਾਂ ਤੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਨੂੰ ਲੋਕ ਸਮਰਥਨ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਧਕਾਲ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਾਮੂਹਿਕ ਪੱਧਰ ਵਾਲੀ ਪੁਰਾਣਭਾਵਨਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਯੁਗ ਦੀ ਹੀ ਦਿਗਵਿਜੈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਨਮਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਗੱਦ ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰ ਵਿਸਰਜਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ੁੱਧ ਗੱਦ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਹੀ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਕਸਿਆ ਰੂਪ ਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅੱਗੋਂ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਜਾਹਿਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਨਾਵਲ, ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਵੰਨਗੀ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਜੁਗਤ ਗੱਦ ਵਾਲੀ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਚਰਿਤਰ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਸਾਡੀ ਉਪਰੋਕਤ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਵਿਸ਼ੁੱਧ ਗੱਦ ਦੀ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੁੱਧ ਗੱਦ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਿਸਟ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਜਿੱਥੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂਕਾਰ ਤੇ ਵੰਨਗੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਇਸ ਨਾਲ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੱਦ ਵੀ ਇਸ ਨਿਬੰਧ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਨਿਬੰਧ ਲਿਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਿਬੰਧ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਇਕ ਸੰਸਥਾ ਮਨ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਿਬੰਧ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇਕ ਸੂਚਨਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੰਪੰਨ ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਸਰਜਨ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨਿਬੰਧ-ਸਿਰਜਨਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਇਕ ਪੜ੍ਹਾਅ ਐਸਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਿਬੰਧ ਨੂੰ ਨਿਰੋਲ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਉਡਾਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਖਿਆਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਬੰਧ ਦੀ ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਨਿਹਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਬਤ ਤੁਹਾਡੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਉਡਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਨਿਬੰਧ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿਬੰਧ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੈਕੁਲਰ ਗੱਦ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕਮਲਾ ਅਕਾਲੀ, ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਤਾਲਿਬ, ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੂਪ, ਈਸਵਰ ਚਿਤਰਕਾਰ, ਬਲਵੰਤ ਗਾਰਗੀ, ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਯੁਗ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਗੱਦ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਭਰਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੀਤਲੜੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਿਬੰਧ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਸਤੂ ਬਾਰੇ ਆਈਆਂ ਮਨ ਉਡਾਰੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੇ ਆਦਿ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੀਕ ਡੇਰਾ ਲਾਈ ਰਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਰਸ਼ਵਾਦੀ ਰੋਮਾਂਸ

ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਹਿਰੀ ਮੱਧ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਪੱਧਰ ਉਪਰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਕ ਲੰਮੇ ਅਰਸੇ ਤੀਕ ਕੀਲੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਬੰਧ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸੰਪ੍ਰਦਾਇ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰੀ ਭਾਸ਼ਣ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੂਪ ਦੇ ਨਿਬੰਧ ਤਾਂ ਨਿਰੋਲ ਮਨ ਉਡਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਹੀ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਸੂਚਨਾ ਜਾਂ ਵਾਕਫੀਅਤ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸਾਡੀ ਲੋਕ ਸਿਆਣਪ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਈ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਯੁਗ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਸ ਲੇਖਕ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਿ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਸਾਹਿਤ ਅਧਿਅਨ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਪੰਜਾਬੀ ਗੱਦ ਦਾ ਸਤੰਭ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਿਸਟ ਹੋਈ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਚਲਣ ਵਾਲਾ ਲੇਖਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਚਲਤ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚਲਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਲੇਖਕ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਨਵੀਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਸਾਰਥਕਤਾ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਸਰਜਨ ਦਾ ਉਤਪਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮਕਾਲੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿਚ ਚਲਣ ਵਾਲਾ ਐਸਾ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਲੇਖਾ ਰਾਹੀਂ ਇਧਰ ਓਧਰ ਦੀ ਆਮ ਵਾਕਫੀਅਤ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚਲਣ ਦੀ ਤੰਬੀਹ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉਚਿਤ ਸਦਾਚਾਰਕ ਸਿਖਿਆਵਾਂ ਵੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹਰ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਕ ਨਿਰਭਾਵ ਸਰਲਤਾ ਵਾਲਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੱਦ ਸੈਲੀ ਦੀ ਕੋਟੀ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਜੇ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਵਿਰਾਟ ਪਸਾਰੇ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਂਅ ਹੈ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਯੁਗ ਵਿਚ ਇਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਦੈਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਬੁਨਿਆਦੀ ਆਦਰਸ਼ ਅਰਥ-ਉਤਪਾਦਨਾ ਤੇ ਮੁੱਲ-ਸਿਰਜਨਾ ਦਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਭਾਵੁਕ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਸਸਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਕੋਈ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਰਚੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਅੱਜ ਤੀਕ ਲੋਕ-ਮਕਬੂਲ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲਿਖਤ ਜਗਤ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਰਸਤਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਆਪ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਰਸਤੇ ਦਾ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਰ ਘੜੀ ਅਗੂਭੂਮੀ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਥਾਪਿਤ ਲੀਹਾਂ, ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵਿਧੀਆਂ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਨਿਰੰਤਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੱਜ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਾਹੋਂ ਕੁਰਾਹ ਜਾਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਇਹ ਗੱਲ ਪਤਾ ਲਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਮੂਹਿਕਤਾ ਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਘਾਟ ਤਾਂ ਉਤਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਸਾਮੂਹਿਕਤਾ

ਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ — ਇਹੀ ਉਸ ਦੀ ਲਿਖਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਵਿੱਥ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿੱਥ ਤੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਦੀ ਉਹ ਕਾਲੋਨੀਵਾਦ ਨੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਹਰ ਉਸ ਪਹਿਲੂ ਨੂੰ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਸਭਿਅਤਾਸ਼ੀਲ ਮੁੱਦਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਕਰੜੀ ਟਿੱਪਣੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਗੌਰਵਤਾ ਨੂੰ, ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਤੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭਰਪੂਰ ਵਿਰਾਸਤ ਲੱਭਣ ਲਈ ਤੋਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਸਤੁਤੀਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਦਿਸ ਹੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਗੱਦ ਵਿਚ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਕੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਬਿੰਦੂਆਂ, ਕੋਣਾਂ ਤੇ ਟੀਚਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਗੱਦ ਦੇ ਹਰ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਹੈ, ਵਿਚਾਰ-ਵਿਸਰਜਨ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਹਿਰਾਈ ਵੀ ਹੈ। ਜੇ ਡੂੰਘੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਗੱਦ ਬਣਤਰ, ਨੂੰ ਗਹਿਰਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਗੱਦ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਗੱਦ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਲਈ ਵਰਤਣਾ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵੰਨਗੀ ਵਿਚ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤਿਰਿਕਤ ਜੁਗਤਾ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਉਸਾਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਚਿਹਨਕੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਨਿਬੰਧ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਬਦ ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤਿਰਿਕਤ ਜੁਗਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਜੁਗਤਾ ਤਾਂ ਵਾਕ ਵਿਨਿਆਸ ਦੀ ਜੁਗਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤਿਰਿਕਤ ਜੁਗਤਾ ਵਿਚ ਮਧਕਾਲ ਵਿਚ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਏ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਯਾਨ, ਲੋਕ ਰਹਿਤਲ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੂਫੀਆ, ਗੁਰੂਆ, ਕਿੱਸਾਕਾਰਾ, ਸੂਰਬੀਰਾ, ਆਸਕਾ, ਫਕੀਰਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਦ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ, ਇਹ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਯੋਗਤਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜੇ ਉਚਿਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗੱਦ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ, ਇਥੇ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਧੀਨ ਵਰਤਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮੱਸਿਆਵਾਦ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੇਖਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਦ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ' ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਲਗਭਗ ਡੇਢ ਦਰਜਨ ਦੇ ਕਰੀਬ ਲੇਖ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਕਵਿਤਾ, ਕਵੀ ਦਾ ਦਿਲ, ਆਰਟ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਪਰ ਕਟਾਖਯ, ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ, 'ਹੰਸਚੋਗ' ਉੱਤੇ ਰੀਵੀਊ ਆਦਿ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਉਚੇਰੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਗੁਣ ਲੱਛਣ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਸਤੇ ਤੇ ਉਪਭਾਵਕ ਸਾਹਿਤ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜਿਆ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜੈਵਿਕਤਾ, ਭਾਵਕਤਾ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਵਿਚ ਗੁੰਠਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਵਿਆਖਿਆਉਣ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਜੈਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਭਾਵਕਤਾ ਨੂੰ ਪਾਣ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਜੈਵਿਕਤਾ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਗਿਆਨ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦੇਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੌਖੀ ਤੇ ਸਰਲ ਵਿਧੀ ਨਹੀਂ ਅਪਨਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਜੈਵਿਕਤਾ, ਭਾਵਕਤਾ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਆਪਸੀ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨਿਖੜਵੇਂ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਸੰਯੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਜੈਵਿਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਭਾਵਕਤਾ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਗਿਆਨ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜ਼ਰੂਰਤ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਜੇ ਜੈਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਪਯੋਗੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਭਾਵਕਤਾ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਵਿਗਸਦਿਆਂ ਵਿਖਿਆਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਮਾਨਵੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੈਵਿਕਤਾ ਬੇਸ਼ਕ ਹੈ, ਪਰ ਪਹਿਲ ਰੂਹਾਨੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹੈ। ਇਉਂ ਜੈਵਿਕਤਾ ਤੇ ਭਾਵਕਤਾ ਰੂਹਾਨੀ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਮਜ਼ ਭਰੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਾਤਲ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤੇ ਕਾਵਿ, ਗੱਦ ਜਾਂ ਲਿਖਤ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਦੀ ਕਾਲੰਕੀਬਾਜ਼ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਰਖਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਟਿੱਪਣੀਸ਼ੀਲ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੱਦ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਸਮਰਥਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ

ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿੱਲਖਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਲੀ ਭਾਰੀ ਗਾਉਰੀ ਸਮਗ੍ਰੀ ਸਹਿਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਉਘਾੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਲਿਖਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾ ਲੇਖਕ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਚੇਤਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗੱਦ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ‘ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ’ ਦੇ ਮੁਖਬੰਦ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਜੋ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਸੰਖਿਪਤ, ਸੰਕੋਚਵੀਂ ਤੇ ਰਮਜ਼ ਭਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ‘ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ’ ਦੇ ਮੁਖਬੰਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ “ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ ਆਮ ਖਿਆਲਾ ਦੇ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਪਏ ਕਿਸੀ ਨੁਕਤੇ ਥੀਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਕਦੀ ਕੋਈ ਘੜੀ ਆਣ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਜੀਵਨ ..... ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਕਿਸੀ ਅਣਡਿੱਠੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਚਮਕਦਾ ਹੈ ..... ਰਿਮਝਿਮ, ਰਿਮਝਿਮ ਜੋਤੀ ਦਾ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੀਏ, ਬਰਤਨ ਰੱਖੀਏ .... ਚਾਦਰਾਂ ਤਾਟੀਏ। ਨੂਰੀ ਫੁਹਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬੂੰਦ ਲੂਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ ... ਇਦਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੀ ਮਿੱਠੀ ਨੀਂਦ ਨੇ ਆਣ ਟੁੰਬ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਅਣਮੁੱਲੀ ਲਿਸ਼ਕ ਦੀ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਧਾਰੀ ਦਿਸ ਆਵੇਗੀ।” ਉਪਰੋਕਤ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਅਤਿਅੰਤ ਭਰਪੂਰ, ਪਰ ਸੰਖਿਪਤ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਪਰਲੇ ਸਤਰ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆਂ ਇਸ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ-ਜੁਗਤ ਤੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ, ਰਤਾ ਕੁ ਡੂੰਘੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਿਰਜਨਾ ਅਤੇ ਲਿਖਤ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਭਾਵਪੂਰਤ ਉਮੰਗ ਤੇ ਜੋਤ ਪੂਰਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਿਲਵੇਂ ਸੰਤੁਲਨ ਉਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਾਡੀ ਜਾਚੇ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜੋਤ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਕਿਸੇ ਅਤਿਅੰਤ ਟਿਕਵੀਂ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਾਲੀ ਲਿਖਤ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਯਤਨਸ਼ੀਲ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਜਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਇਕਾਗਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਇਉਂ ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਇਕਾਗਰਤਾ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਲਿਖਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਟਿੱਪਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸਚਮੁੱਚ ਇਕ ਅਮੁੱਲੇ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਪਰ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਗੱਲ ਇਸ ਪੈਰੇ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਥ ਨੂੰ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਟੁੰਬਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਬੌਧਿਕਤਾ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼

ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ 1929 ਵਿਚ ਲਿਖ ਗਏ। ਉਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੀਕ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਗੱਦ ਦੇ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬਾਰੇ ਐਸੇ ਨਿੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਗੱਦ ਸ਼ੈਲੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁੱਖਬੰਦ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਦਰਸ਼ਨ, ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਰਕ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਨਿਬੰਧ ਕਵਿਤਾ, ਕਵੀ ਦਾ ਦਿਲ, ਆਰਟ ਆਦਿ ਲੇਖਾਂ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀਸ਼ੀਲ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ‘ਕਵਿਤਾ’ ਨਾਮੀ ਨਿਬੰਧ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਕਾਵਿ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਇਸ ਨਿਬੰਧ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿਬੰਧ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਾਵਿ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣਾ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਜੋ ਰਹੱਸਮਈ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਕਾਵਿਮਈ ਰਹੱਸ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਧਾਰਨਾ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਜੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਮਾਨ ਮੂਲਕ ਵਾਕ ਆਪਣੇ ਸਨਮੁੱਖ ਕਰਦੇ ਹਾਂ — “ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਵਚਨ ਕਵਿਤਾ ਹਨ”, “ਵੇਖੋ ਖੇਤਾ ਵਿਚ ਲਿੱਲੀਆ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੜ ਰਹੀਆ ਹਨ ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ? ਨਾ ਹਲ ਵਾਦੀਆਂ ਹਨ ਨਾ ਕਪੜਾ ਬੁਣਦੀਆਂ ਹਨ”, “ਪੂਰਬ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਧ ਬਚਨਾ ਨੂੰ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਅਥਵਾ ਉਚਾ ਸਾਹਿਤਯ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਮੰਨੀ ਹੈ।” “ਕਵਿਤਾ ਨੈਣਾ ਵਿਚ ਸੁਫਨੇ ਲਟਕਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਦਿੱਲ ਵਿਚ ਅਸ਼ਰੀਰੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਕਰਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ।” “ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਰਤਾ ਤਾਂ ਇਲਾਹੀ ਲੋਕ ਹੋਏ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਦਇਆ, ਨਿਮ੍ਰਤਾ, ਮਿੱਰਤ, ਗਰੀਬੀ, ਤਿਆਗ, ਵੈਰਾਗਯਤੇ ਚਾ ਮਿਲਵਾਂ ਹੋਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ।” “ਕਵਿਤਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕੁਆਰਾਪਣ ਹੈ... ਕਵਿਤਾ ਰੱਬੀ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਨੰਤ ਚੁੱਪ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਇਸ ਅਕਹਿ ਵਿਸਮਾਦੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੈ।” ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਲੇਖ ਉਸ ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਬੰਧੀ ਨਿੱਖਰੀ ਹੋਈ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ‘ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਚਾਰ-ਵਿਸਰਜਨ ਵਾਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਲੇਖਕ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਗੱਲਬਾਤ ਸਾਧਾਰਣ ਵਾਕ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਵਾਕ-ਪ੍ਰਯੋਗ ਤਾਂ ਗੱਦ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਗ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਵਿ ਵਰਗੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਾਰਣ ਤੇ ਸਰਲ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਾਰ ਗਰਭਤ ਕਰਨਾ

ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਉਹੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ‘ਦਿਲ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿਚੀਂਦੀ ਹੈ।’ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ, ਜੋ ਕਾਵਿ ਸੰਬੰਧੀ ਛੰਦ, ਅਲੰਕਾਰ, ਰਸ, ਬਿੰਬ ਇਤਿਆਦਿ ਹੋਰ ਸਿਲਪੀ ਜੁਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸਾਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਕਾਵਿ ਦੀ ਉਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਨੂੰ ਪਕੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਪਯੋਗੀ ਮਸਲਿਆ ਤੋਂ ਇਕ ਲਾਂਭੇ ਕਰਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਕਾਵਿਮਈ ਰਹੱਸ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਮਾਦੀ ਆਨੰਦ ਦੇ ਦੇਸ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਵਾਕ ਸਾਡੀ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਰਵਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਦੋ ਬਦੀ ਇਕ ਅਤਾਰਕਿਕ ਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਰੰਗਣ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਆਮ ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀ ਸੂਝਬੂਝ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਪਾਠਕ ਜਦੋਂ ਸਬਰ ਤਹੰਬਲ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਨਿਬੰਧ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਜੋਂ ਕਾਵਿ ਸੰਬੰਧੀ ਇਕ ਰੂਪਾਤਰਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਖਰੇ ਹੋਏ ਸੰਕਲਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਵੀ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਘੜਿਆ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਵਾਕ ਸਾਨੂੰ ਅਸਪਸ਼ਟ ਰਹੱਸਮਈ ਤੇ ਪਰੋਖ ਲਗਦੇ ਹਨ ਉਹੀ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਵਾਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਵੱਥ ਦੇ ਅਨੁਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਘੜ ਸਕਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਅਯਾਮ ਵਿਚ ਨਿਖਰੀ ਹੋਈ ਗੱਦ ਸ਼ੈਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਉਸ ਦੇ ਨਿਬੰਧ-ਕਵੀ ਦਾ ਦਿਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਪਰ ਕਟਾਖਯ, ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ, ਆਰਟ ਆਦਿ ਵੀ ਕਾਵਿ-ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਿਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰਬੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ, ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਕਾਲੋਨੀਬਾਜ਼ ਨੀਤੀ ਦੀ ਚੇਤਨਤਾ ਅਧੀਨ ਕਈ ਨਿਬੰਧ ਲਿਖੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਿਬੰਧ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਧਕਾਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ ਮੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਿਬੰਧ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ “ਪਿਆਰ” ਮਜ਼ਹਬ, ਵਤਨ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਕਿਰਤ, ਮਿਤਰਤਾ ਆਦਿ ਹੋਰ ਨਿਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪੂਰਨ

ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਰਕ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਨਿਰਮਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸੇ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਨਿਬੰਧਾਂ ਵਿਚ ਉਤਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਦ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਆਪਣੇ ਵਿਸਥਾਰ ਵਿਚ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਪਰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਮੂਲਕ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਇੱਕੋ ਹੈ। ਇਹ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਸਮੁੱਚੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਰਹੱਸਮਈ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਕਾਵਿਮਈ ਰਹੱਸ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਸੁਗਠਿਤ ਕਰਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਰਹੱਸ ਤੇ ਕਾਵਿ ਦੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਵਿਚ ਭਾਵਨਾ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਤਰਕ ਤੇ ਅਤਰਕ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੂਰਬੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਨਿਚਲੇ ਪਦਾਰਥਕ ਸਤਰਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਣਧਾਰੀ ਜੈਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈਦੀ ਹੋਈ ਪਹਿਲਾ ਇਕ ਭਾਵਭੂਮੀ ਤਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਰਹੱਸਮਈ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਕਾਵਿਮਈ ਰਹੱਸ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਕ ਪੱਕਾ ਪੀਡਾ, ਰੂੜ ਹੋਇਆ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਦ ਅਧੀਨ ਕਈ ਵਿਵਰਣ ਜੋੜਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਗੱਦ ਰਚਨਾ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸਾਧਾਰਣ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਨਿਬੰਧਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਇਕ ਐਸੀ ਲਿਖਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਸਰੋਤ ਅਤਿਅੰਤ ਮੁੱਲਵਾਨ ਵਿਸ਼ਵ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਉਹ ਅਗਲੇ ਵਿਸਥਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਸੰਪੰਨ ਤੇ ਸਾਰ ਗਰਭਿਤ ਕਰਦਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਵਿਸਰਜਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਪਰਕ ਗੱਦ ਸੈਲੀ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਗੱਦ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵਿਚ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਇਕ ਵਸਿਸਟ ਸਥਾਨ ਦੀ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੈ।

—ਡਾ. ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਪੁੰਨੀ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ

ਦਿੱਲੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਦਿਆਲਾ

ਦਿੱਲੀ-110007

1. ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ ਦਾ ਮੁਖਬੰਦ

ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਲੇਖ ਆਮ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਧਰਤੀ ਉੱਪਰ ਪਏ ਕਿਸੀ ਨੁਕਤੇ ਬੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੇ ਗਏ। ਕਦੀ ਕੋਈ ਘੜੀ ਆਣ ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ ਜਦ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਰ ਧਰਤੀ ਬੀ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਕਿਸੀ ਅਣਡਿੱਠੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਚਮਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਬਲਦੀ ਹੀਰੇ ਦੀ ਕਟੀ ਦੀ ਅੱਗ-ਨੋਕ ਦੇ ਉਡਾਰੂ ਜਿਹੇ ਕੇਦਰ ਬੀ ਕੁਛ ਵਰੁਦਾ ਹੈ। ਰਿਮਝਿਮ, ਰਿਮਝਿਮ ਜੋਤੀ ਦਾ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ; ਜੋ ਮਰਜੀ ਕਰੀਏ, ਬਰਤਨ ਰੱਖੀਏ, ਮੂੰਹ ਅੱਡੀਏ, ਹੱਥ ਪਸਾਰੀਏ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਚਾਦਰਾ ਤਾਣੀਏ। ਨੂਰੀ ਫੁਹਾਰ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਬੂੰਦ ਲੂਆ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ, ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੀ ਮਿੱਠੀ ਨੀਦਰ ਨੇ ਆਣ ਟੁੰਬ ਉਠਾਲਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸ ਅਣਮੁੱਲੀ ਲਿਸ਼ਕ ਦੀ ਕਿਧਰੇ ਕਿਧਰੇ ਧਾਰੀ ਵਰੀ ਦਿਸ ਆਵੇਗੀ।

ਖਿਆਲ ਸੋਚੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਚਿੱਟੇ ਬਾਜ਼ਾ ਵਾਗ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਨੀਲੇ ਗਗਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸੁਹਣੇ ਫੰਗਾ ਦੀ ਫਰਫਰਾਟ ਵਿੱਚ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੁਖੀ, ਦੁਖੀ, ਵਿਛੜੇ ਮਿਲੇ, ਦੋਹਾ ਦੇ ਨੈਣ ਅਗੱਮ ਦੇ ਜਲ ਨਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੀ ਅਗੱਮ ਰਸ ਦੀ ਝੋਕ ਦਾ ਝੂਟਾ ਹੈ। ਆਪੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਏਵੇ ਮੈਂ ਉਹ ਜਿਹਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਇਕ ਸਤਰ ਜੋੜਨੀ ਅੱਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਛੰਦ ਸੈਲਾਨੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਫਰਾਕ ਕੋਟ ਤੇ ਟਾਈ ਤੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਜੁਤੀ ਆਦਿ ਦੀ ਨਬਾਬੀ ਕੈਦ ਮੈਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਮੈਂ ਹੋਇਆ ਨਾਂਹ ਤੇ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਸ਼ੈਲੇ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਅੱਫ ਲਵ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਪਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪੁਠੇ ਸਿੱਧੇ ਲਫਜ਼ ਵੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਜਾਵਣ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਮਾਖਿਓਂ ਨਾਲ ਹੋਠ ਜ਼ਰੂਰ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜੁੜੇ ਹੋਠ ਤੇ ਉਹ ਦਸਵੇਂ ਦਵਾਰ ਪਹੁੰਚੇ ਸਵਾਦ ਦਾ ਇਕ ਛੰਦ ਹੈ ਜਿਹਨੂੰ ਮੈਂ ਸੈਲਾਨੀ ਛੰਦ ਨਾਮ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਖਤਰ ਹੋ ਦਲੇਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਘੜੀ ਦਾ ਪੈਂਡੂਲੈਮ ਜਰਾ ਅਸਲੀਅਤ ਵਲ ਸੁਟਿਆ ਜਾਵੇ, ਕਾਵਯ ਦੇ ਰਸ ਦਾ ਮਾਖਿਓਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਤੁਕਬੰਦੀ ਬੀ, ਦਰਹਕੀਕਤ ਆਮ ਮਖਲੂਕ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਮਨ ਕੁਛ ਉਪ੍ਰਮ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੀ

ਵਕਤ ਤੁਕਬੰਦੀ ਦਾ ਮਸਨੂਈ ਰਾਜ ਸਾਡੇ ਕਨਾ ਨੂੰ ਆਦਤ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਸੁਣੀਏ ਹੀ ਨਾਹ। ਇਹ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਨਾਲ ਬੇਸਬਰੀ ਮੇਰੀ ਤਬੀਅਤ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸਮਝੋ ਤਦ।

ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਵਲ ਕਈ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਕਰੀਬਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਅੱਖੀਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਮੈਂ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਇੱਠੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਪੈਤੀ ਦੇ ਕਈ ਅੱਖਰ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖਣੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਪਰ ਜਦ ਮੈਂ ਘਰ ਆਇਆ, “ਬਾਪੂ ਨੇ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ”, ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਜਿੱਥੋਂ ਮੈਂ ਨੱਸ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੁੜ ਲਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰ ਮੁੜ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗਿਆ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੇਸ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮੁੜ ਮਿਲਿਆ। ਉਸ ਸੁਭਾਗ ਘੜੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਇਕ ਮਹਾਪੁਰਖ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੋਏ, ਅਰ ਆਪ ਦੇ ਕਿਰਪਾ ਕਟਾਖਯ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬੋਧ ਤੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਆਈ। ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਮਿਲੀ ਤੇ ਉਸੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ, ਉਸੀ ਮਿੱਠੇ ਸਾਧ ਵਚਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਆਈ। ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਆਈ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਅੰਗੁਣ ਸਭ ਸਖਸੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਗੁਣ ਕੁਲ ਉਸ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲੇ ਦੇ। ਸੋ ਮੈਂ ਹਾਂ ਤੇ ਉਹ ਨਿਮਾਣਾ ਦਰ ਭਿੱਖ ਮੰਗਦਾ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਦੀ ਲਾਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਕ ਮਘਦੀ ਹੀਰੇ ਦੀ ਕਣੀ ਚਮਕਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਕੀ ਖਬਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੀ ਹੈ, ਮਾਂ ਨੇ ਗਹਿਣੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ, ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਮੋਤੀ ਚਮਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਵਾ ਹਿਲਾਦੀ ਹੈ ਹਿਲਦੇ ਹਨ, ਕਿਰਨ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਡਲ੍ਹਕਦੇ ਹਨ।

ਸਖੀ ਸਹੇਲੀ ਨੇ ਫੁੱਲ ਲਟਕਾ ਦਿਤੇ ਲਟਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਮੌਜ ਹੈ, ਆਪ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ, ਦਾਤ ਹੈ, ਰੂਪ ਹੈ, ਬਿਨ ਸਾਧਨ ਸਿਧੀ ਹੈ, ਭੁੱਲਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਚਮਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੁਕਰ ਹੈ ਓਸ ਅਗੱਮੀ ਫੁੱਲ ਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਬਲਦੀ ਮਸਾਲ ਵਾਂਗ ਮੋਏ ਦਿਲ-ਦੀਵੇ ਮੁੜ ਜਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਨਮੂਨੇ ਨਸਰ ਤੇ ਨਜ਼ਮ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਉਹ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਸ ਲਈ ਲੇਖਕ ਆਪ ਦਾ ਅਤੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੈ।

ਅਕਤੂਬਰ 1929

—ਪੂਰਨ ਸਿੰਘ

ਡਾਕਖਾਨਾ ਚਕ ਨੰਬਰ : 73/19

ਬਰਾਸਤਾ ਜੜਾਂਵਾਲਾ,

ੴ ਸ੍ਰੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਤਹ ।।

2. ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਡ ਦਾ ਮੁਖਬੰਦ

ਦਾਰਸਨਿਕ ਵਿੱਦਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਫਲਸਫਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਗਤ ਦੇ ਅੱਡ ਅੱਡ ਹਿੱਸਿਆ ਵਿਚ ਦਿਮਾਗੀ ਉੱਨਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਤੁਰੀ, ਚਲੀ, ਵਧੀ ਤੇ ਹੁਣ ਵਿੱਦਿਆ ਪਰਚਾਰ ਤੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸਫਰ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਵਟਾਦਰੇ ਸੌਖੇ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅੱਜ 'ਤੇ ਅਪੜ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਨਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹਿੰਦ ਦਾ ਹੈ, ਗੋ ਯੂਨਾਨ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਜਮਾਨੇ ਤੇ ਜਰਮਨੀ ਨੇ ਇਸ ਜਮਾਨੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵਧਵੇਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਦਮ ਮਾਰੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਸੰਖੇਪ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸਣੇ ਵੀ ਜਿਲਦਾਂ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਾਰ ਦਾ ਸਾਰ ਕੇਵਲ ਨਿਚੋੜ ਵਾਗੂ ਦੱਸਦੇ ਹਾਂ, ਦੋ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ:

1. ਹਿੰਦ, ਯੂਨਾਨ, ਯੂਰਪ, ਚੀਨ ਤੇ ਜਰਮਨੀ ਆਦਿਕ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਨਚੋੜ ਹੈ ਕਿ: ਜਗਤ ਕਿਸੇ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ (ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਮਰਜੀ) ਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਗ੍ਰਹਿਣ' (ਜਾਂ ਹਉ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ) (Assertion) ਨਾਲ ਰਚਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਹਉ ਜਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਰੁਖ ਦੇ ਨਿਵਾਰਨ (Denial) ਤੋਂ ਕਲਿਆਨ ਹੈ।

2. ਜਰਮਨੀ ਵਿਚ ਨਿਟਸੇ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਖਿਆਲ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਉ ਨਿਵਾਰਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਹੈ। ਗ੍ਰਹਿਣ ਜਾਂ ਹਉ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਰਤਣਾ ਇਹੀ ਮੁਰਾਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਇਹੀ ਫਲਸਫਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹੀ ਕਰਤਵ ਦਰੁਸਤ ਹੈ।

ਇਸ ਦੂਸਰੇ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਜਰਮਨੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜਗਤ-ਫਤਹਿ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਜੰਗ ਹੋਇਆ, ਇਹੋ ਖਿਆਲ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਦਗੁਦੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ — ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਧਰਮ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪੁਆ ਕੇ ਟੋਰਿਆ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ਕ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਬਿਨਾ 'ਤੇ ਕੇਵਲ ਸੋਚਾਂ

ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗੋਰਖਧੰਦਾ, ਖਿਆਲ ਦੀ ਉਡਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਲਕਿ ਇਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੋਮੇ ਤੋਂ ਫੁਟਿਆ ਅਮਲੀ ਤੇ ਜੀਵਨ ਲਹਿਰ ਤੇ ਰੰਗ ਰਸ ਨਾਲ ਥਰਕਦਾ, ਧਰਕਦਾ, ਗੇੜ ਮਾਰਦਾ ਉਮਲਦਾ ਤੇ ਉਛਲਦਾ ਕਰਤਵ ਸੀ, ਇਸ ਦਾ ਮੁਦਾ ਤੇ ਅਸਰ ਅਮਲੀ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ 'ਇਨਸਾਨ' ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਇਕ ਅਮਲੀ ਇਨਸਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੋਈ ਫਲਸਫਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੇ ਤੁਲ ਹੈ ਕਿ 'ਆਦਰਸ਼ਕ ਇਨਸਾਨ' ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮੰਡਲ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੈ ਜੋ ਗਲ ਕਿ ਬੁੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਕਦਰਦਾਨੀ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕੀ ਅਰਥ ਰਖਦਾ ਹੈ ? ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ, ਕੇਵਲ ਦਿਮਾਗੀ ਤਲਾਸ਼ 'ਤੇ ਲੋਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੀ, ਜੋ ਆਤਮ ਜੀਵਨ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਨਿਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ, ਬੁੱਧ ਦੀ ਚਤੁਰਤਾ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਗੋਰਖਧੰਦੇ ਰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕੇਵਲ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸਮਝ ਲੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਤਅੱਲਕ ਰਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਰਤੂਤ (Action) ਵਲ ਪ੍ਰੇਰ ਵੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲੀ ਜਾਨ ਤੇ ਨਿਗਰ ਨੀਹ ਕਰਤੂਤ ਦੀ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਲਹਿਰ ਵਾਲਾ ਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਦਿਮਾਗ ਹੀਨ, ਬੁਧੀ ਹੀਨ ਮੰਡਲ ਦੀ ਸ਼ੈਅ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਜੀਉਂਦਾ ਬੁੱਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਜਾਨ ਉਸ ਦੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਜਾਗਰਤ ਤੇ ਅਨੰਤ (Infinite) ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਛੁਹ (Touch) ਵਿਚ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਆਸਰਾ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ (Ideal) ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਬੁੱਤ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੇ ਸਮਰਥਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਦਰਸ਼ ਦਿਮਾਗੀ ਹਿਲਜੁਲ ਤੋਂ ਉਤਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਛੁਹ ਤੋਂ। ਪਰ ਹੁਣ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਉਸ ਦੇ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਪਰਤੋਂ (Reflection) ਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਪਰਤੋਂ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮੁਨਾਸਬ ਟਿਕਾਣੇ ਰਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਮਲ (Action) ਦਾ ਆਸਰਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਰਕ ਹੈ, ਨਿਰੇ ਫਲਸਫਾ ਦਾ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਮਾਜਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਰੁੱਤੇ ਕੋਈ ਛੁਹ' ਆ ਕੇ ਜਿੰਦਗੀ ਭਰਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਅਕਸ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਦੋਵੇਂ ਬੁਧੀ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਅਪਣੀ ਦੌੜ ਤੇ ਟੇਕ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਨਮ ਦੋਹਾ ਦਾ ਅਲਗ ਅਲਗ ਹੈ ਤੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਮੁਰਾਦ (Motive) ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਰਨੀ ਕਰਤੂਤ ਜਾਂ ਅਮਲ (Action) ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ (Effect) ਤੇ ਤਾਕਤ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਨਮੂਨੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੀ ਕਿਸਮ ਵਿਚ ਸਾਖ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਆਦਰਸ਼' ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਿੱਛੇ ਕਹੇ ਫਲਸਫੇ ਦੇ ਦੋ ਖਿਆਲ ਜੋ (੧) 'ਹਉ ਧਾਰਨ ਜਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ (Assertion)

ਤੇ (੨) 'ਹਉਂ ਨਿਵਾਰਨ ਜਾਂ ਨਿਖੇਧੀ' (Denial) ਵਾਲੇ ਨਿਰੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਸਗੋਂ ਅਮਲ ਵਿਚ ਆਏ ਹਨ। ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਸਾਂਖ ਯੋਗ ਵੇਦਾਂਤ ਸਾਰੇ 'ਨਿਵਾਰਨ' ਦੇ ਅਸੂਲ 'ਤੇ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਕਿੰਨੇ ਫਰਕ ਹੋਣ। ਇਸ ਫਲਸਫੇ ਨੇ ਹਿੰਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਾਇਆ। ਬੁੱਧ, ਜੈਨ, ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਇਸੇ 'ਨਿਵਾਰਨ' ਨੀਂਹ 'ਤੇ ਖੜੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਹਿੰਦ ਨੂੰ ਫਤਿਹ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ, ਚਾਹੇ ਸਿਕੰਦਰ ਵਰਗੇ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਚਾਹੇ ਨਾਦਰ ਵਰਗੇ ਧੂਤਿਆਂ, ਦਾ ਵਰਤਾਉ ਵੇਖੋ ਤਾਂ ਦਿਸੇਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਮਲ ਹਉਂ, ਗ੍ਰਹਿਣ (Assertion) ਤਰੀਕੇ ਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਫਲਸਫਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਟਸ਼ੇ ਵਾਲਾ ਕਦੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਾ ਨਹੀਂ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਖਿਆਲ ਤੇ ਅਮਲ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਸੀ ਰੋਟੀ ਵਾਗੂ ਇਕ ਇੰਤਹਾ (Extreme) 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਸਾਮਾਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਦਰਸ਼ਕ ਗੱਲ ਕਿਤੇ ਹੋਰਥੇ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜੋ ਉੱਚੀਆਂ ਦਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਪੰਦਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪ ਬਸਰ ਕੀਤੇ ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੂਕੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰੇ ਬਚਨਾਂ ਤੇ ਸਬਦਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਉਹ ਅਮਲੀ 'ਜੀਵਨ-ਰੋ' ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਰੋ ਜਿਹਾ ਕਿ ਅਸਾ ਉੱਤੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਅਗਿਆਨ-ਮੰਡਲ ਦੀ ਕੋਈ ਨਿਰਜੀਵ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਗਿਆਨ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਆਦਰਸ਼ ਰਖਣ ਵਾਲੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਇਕ ਸਤਿਆਵਾਨ ਮੂਰਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਘੋਟ ਘੋਟ ਕੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਜੀਵਨ ਰੋ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਅਨੰਤ ਛੂਹ (Intuition and inspiration) ਨੇ ਅਕਸ ਪਾ ਕੇ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ, ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਰਕ ਰਹੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤੇ ਹੱਥ ਪੈਰਾਂ ਅੱਖਾਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਅਸਰ ਵਾਲਾ ਅਮਲ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਨਿੱਗਰ ਕਾਰਨ ਵਿਚ ਸੀ ਜੋ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਉਪਜਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਵੱਸਦਾ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਉੱਜਲ ਤੇ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ (Feel) ਕਰਾਣ ਲਈ 'ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਸਤਿਆ' ਜਗਾਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਅਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਅਮਲੀ ਸਤਿਆ ਭਰਦਾ ਸੀ।

ਇਸ ਰੋ ਨੇ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਜਲ ਰੌਸ਼ਨ ਤੇ 'ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਸਤਿਆ ਵਾਲੇ' ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੌਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗਾਂ ਤੇ 'ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਸਤਿਆ ਵਾਲੇ' ਦਿਲਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਵਿਚ ਉਸ ਉੱਚੇ ਆਦਰਸ਼ ਤੇ ਸੁਆਦ ਤੇ ਅਕਹਿ ਛੂਹ ਦੇ ਰਸ ਨੂੰ ਮਾਣਿਆ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰੀ ਅਮਲ ਕੀਤੇ ਤੇ ਇਸ ਅਮਲ ਤੇ ਇਸ ਅੰਦਰਲੇ ਨਾਲ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜੀਵਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਫਲਸਫਾ ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨਾਂ ਵਿਚ ਜੀਉਂਦਾ ਵਿਚਰਦਾ

1 Pulsating

2. Feeling ਤੇ Realization ਵਾਲੇ

ਰਿਹਾ (Action ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਦਾ ਰਿਹਾ) ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਜ੍ਹਦ ਵਿਚ (In book form) ਸੰਗੀਤ (Music) ਤੇ ਕਵਿਤਾ (Poetry) ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਧਰਕ (Pulsation) ਨਾਲ ਅੱਖਰਾਂ, ਪਦਾਂ ਤੇ ਬੀੜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ¹ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਤੇ ਮੁਤਾਲਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਦਿਮਾਗੀ ਫਲਸਫੇ ਵਾਂਗੂ ਛਣ ਛਣ ਕੇ ਕਾਟਛਾਟ ਖਾ ਕੇ ਨਿਰੇ ਦਲੀਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ² ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਲੋੜ ਪਈ ਤੇ ਨਾ ਜੀਵਨ ਰੋਂ ਦੀ ਬੁੜ ਆਈ ਕਿ ਨਿਰੇ ਦਿਮਾਗੀ ਬੰਮੂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ।

ਹੁਣ ਜਦ ਕਿ ਦਿਮਾਗੀ ਹਨੇਰੀ ਜਗਤ 'ਤੇ ਝੁਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਅਮਲ ਤੇ ਜੀਵਨ ਖੰਭਾ ਤੋਂ ਵਿਹੂਣੀ ਹੋ ਕੇ ਕੇਵਲ ਦਲੀਲੀ ਲਹਿਰ ਦਿਲਾਂ ਦਿਮਾਗਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਹਵਾ ਉੱਪਰ ਕਹੀ ਰੋਂ ਵਾਲਿਆਂ³ ਵਿਚ ਵੀ ਆ ਵੜੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿੱਦਿਆ ਹੀ ਜਗਤ ਦਾ ਅਮਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾ ਉਸ ਰੋਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ 'ਘੁਟੇ ਮਨ' ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਦੇਖੋ ਸਾਂਖ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਿਟਸੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ੰਕਰ ਇਹ ਕਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਪਲੇਟੋ ਇਹ ਕਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਰਾਬਿੰਦਰ ਨਾਥ ਇਹ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਇਹ ਆਖਿਆ । ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਸਾਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਦਿਮਾਗੀ (Intellectual) ਤਰੀਕੇ ਤੇ ਦੱਸੋ । ਤਦ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ 'ਜੀਵਨ-ਸੋਮੇ' ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਜੀਵਨ ਰੋਂ ਤੋਂ ਲਾਭਵੰਦ ਹੋਣ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਅੱਗੇ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਲਿਆਦੀ ਜਾਵੇ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ — ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਿਮਾਗ, ਦਿਲ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਲਈ ਤੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਵਰਤਣ ਲਈ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਪਰ ਕਥਿਆ ਆਦਰਸ਼ ਵਿੱਦਿਆ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸਮਝ ਗੋਚਰਾ ਹੋਣ ਲਈ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾ ਨੇ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਫੜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਾਂਖ ਵਾਂਗੂ ਨਿਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਗਿਣਨੇ, ਘੜਨੇ ਤੇ ਘੋਟਨੇ ਦਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਛੋਹ ਲਿਆਦੀ ਜੋ 'ਅਨੰਤ ਛੋਹ' ਆਖੋ, ਸੁਰਤ ਦੀ ਛੋਹ ਆਖੋ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਖੋ, ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਦੀ ਮੌਜ ਆਖੋ, ਲਿਵ ਆਖੋ, ਆਤਮ ਰਸ ਆਖੋ, ਸੁਰਤ ਦੀ ਜਾਗ੍ਰਤ ਆਖੋ, ਜੋ ਚਾਹੇ ਨਾਮ ਦਿਓ, ਪਰ ਉਹ ਕੋਈ ਸ਼ੈਅ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਟੁੰਬ ਕੇ ਜਗਾ ਦੇਦੀ ਹੈ । ਇਕ ਰੋਂ ਇਸ ਵਿਚ ਫੇਰ ਦੇਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਨੀਂਦ ਮਗਰੋਂ ਜਾਗ ਕੇ ਜਾਗ ਪੈਣ ਦਾ ਇਕ ਅਹਿਸਾਸ (ਪ੍ਰਤੀਤੀ) ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਜਿਹਾ ਆਉਂਦਾ

1 ਭਾਵ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ

2. As a work of philosophy

3. ਮੁਰਾਦ ਸਿੱਖਾ ਤੋਂ ਹੈ ।

ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪੇ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਗ੍ਰੂਤ (Awakening) ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ, ਕੁਝ ਉਡਾਰ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ, ਕੁਝ ਉਚਿਆਣ (Elevation) ਜਿਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ, ਕੁਝ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹਲਕਾਪਨ ਜਿਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ, ਕੁਝ ਅੰਦਰ ਹੁਸਨ ਜਾਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਜਿਹੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਵਿਚ 'ਗ੍ਰਹਿਣ' (Assertion) 'ਤਿਆਗ' (Denial) ਜਾਂ 'ਹਉ ਧਾਰਨ' ਤੇ 'ਹਉ ਨਿਵਾਰਨ' ਦਾ ਝਗੜਾ ਬਿਨਾ ਝਗੜਿਆ ਚੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਇਕ ਗੋਰਖ ਧੰਦਾ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਨੱਸਣ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਰਸਤਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਤਿਆਗ ਤੇ ਆਪਾ ਨਿਵਾਰਨ ਤੇ ਆਪਾ ਕੁਹਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਹ ਦਿਲਗੀਰੀ ਆ ਕੇ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਕਿ ਜਗਤ ਹੀ ਮਨੋਰਥ ਹੈ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਐਸੇ ਕਰਨੀ ਪਦਾਰਥ ਜੋੜਨੇ, ਮਾਰਨਾ ਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਦੁਖਿਤ ਨਾ ਹੋਣਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਸਿਰ ਕੱਢ ਤੁਰਨਾ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਮੋਢਾ ਮਾਰ ਕੇ ਡੇਗਣਾ ਇਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਇਹ ਅਫ਼ਾਰਾ ਆ ਕੇ ਦਿਲ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਤੋਂ ਅੰਧੇਰੇ ਦੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਂਦਾ।

ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਉਲਝਨ ਘਬਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਬਰੇ ਕੀ ਹੈ ? ਕਿਉਂ ਰਚੇ ਗਏ ? ਕਿਉਂ ਆਏ ? ਪੀੜਾ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਹੈ, ਪੀੜਾ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਜਿਸ ਨੇ ਰਚਿਆ ਉਸ ਨੇ ਪੀੜਾ ਕਿਉਂ ਰਚੀ ? ਨਿਰਪੀੜ ਰਚਦਾ। ਪਾਪ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਪਾਪ ਦਾ ਦੰਡ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਐਉਂ ਹੁੰਦਾ, ਐਉਂ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ ? ਪੜ੍ਹੀਏ, ਤਪ ਕਰੀਏ, ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰੀਏ ? ਪਤਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ। ਚਲੋ, ਜਾਣ ਦਿਓ ਜਾਂ ਇਹ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ, ਤਾਂ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਹੈ, ਦਾਰੂ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਤੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦੀ ਵੀਣੀ, ਨਾਦ ਵਾਲੀ ਗਲੇ ਦੀ ਨਾਲੀ ਜਾਂ ਤੁੰਬੇ ਤੇ ਲੱਕੜੀ ਦੀ ਵੀਣਾ, ਜਾਂ ਬਾਸ ਦੀ ਸੱਤ ਛੇਕੀ ਪੋਰੀ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਮੌਜਾਂ ਵਿਚ ਬਿਤਾ ਲੈਣਾ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝਮੇਲੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਲਗ ਗਈ, ਕੋਈ ਛੁਹ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਉਚਿਆਣ (Elevation) ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਤੀ (Feeling) ਵਿਚ ਉਚਿਆ ਜਾਂਦੀ (Elevate) ਹੈ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿਣ ਤਿਆਗ ਆਪੇ (Self) ਤੋਂ ਹੇਠਾ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਥੰਮ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਉਚਿਆਣ ਦੀ ਕਾਇਮੀ ਦੇ ਹੇਠਾ ਆਪੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਐਸਾ 'ਜਾਗ ਪਿਆ ਇਨਸਾਨ' ਇਹ ਥੰਮ੍ਹੇ ਕਿਤੋਂ ਲਕੋ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਦੀ ਉਚਿਆਈ ਹੇਠਾ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ, ਉਹ ਦਰਸਨ ਸਾਸਤਰਾਂ ਦੀ ਘੋਖ ਤੋਂ ਜਾਂ ਤਪੀਆ ਹਠੀਆਂ, ਤਿਆਗੀਆਂ ਜਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣੀਆਂ ਦੀ ਸੁਹਬਤ ਤੋਂ ਇਹ ਥੰਮ੍ਹੇ ਘੜ ਘੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਜਾਂ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਅਮਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆ ਕੇ ਨਹੀਂ ਠੋਕਦਾ, ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਛੁਹ ਤੋਂ ਆ ਗਈ ਉਚਿਆਈ ਦੇ ਹੇਠਾ ਜਦ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਇ ਥੰਮ੍ਹੇ ਆਪੇ ਲਗੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਸ ਉਚਿਆਣ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ, ਉਸ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। (ਉਸ ਜੀਵਨ ਦਾ, ਜਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਜੀਂਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ) ਇਕ ਅਕਹਿ ਸੁਆਦ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ ਕੇਵਲ (ਨਿਰਾ) ਉਹ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਐਸਾ ਕੁਝ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਲੋੜਾਂ ਚੁਕਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸਦਾਇਕ ਕਹੋ, ਸੁਆਦੀ ਕਹੋ, ਅਨੰਦੀ ਕਹੋ, ਕੁਝ ਕਹੋ, ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਜੀਂਦੇ ਰਹਿਣ ਮਾਤਰ ਵਿਚ ਸੁਖ, ਅਨੰਦ ਤੇ ਰਸ ਮਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੀਣਾ ਹੀ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਕਾਂਟ ਛਾਟ ਤੇ ਤਰਾਸ਼ ਤੇ ਘੋਟੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਉਂਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵੇਹਦਾ ਹੈ; ਜਦ ਉਹ ਉਪਰ ਤੱਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਹੋਰ ਉੱਚੇ ਹੋਣ ਦੀ ਲਗ ਰਹੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਖਿੱਚ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਸ ਜੀਉਣ ਦਾ ਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਹੇਠਾਂ ਤੱਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਨਾਸੀ ਹੈ। ਜਗਤ ਹਰ ਛਿਣ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਏਥੇ ਹੈ, ਇਹ ਸਦਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਏਥੋਂ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਤੋਂ ਨਫਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪੇ ਨੂੰ ਲਾ ਲਾ ਵੇਹਦਾ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਪਰਖ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੋਹ, ਪਿਆਰ ਧਾਰ ਧਾਰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਗ੍ਰਹਿਣ ਦੀ ਅੱਖ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਛੁਹ ਛੁਹ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵਿਛ ਵਿਛ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕਦਾ, ਪਰਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਚ ਆਏ ਜੀਵਨ, 'ਰਸ ਸੁਆਦ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ' ਜਾਂ 'ਜਾਗ ਪਏ ਸੁਰਤੇ ਜੀਵਨ' (Awakened and inspired) ਨੂੰ ਮੈਲ ਲਾਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਾਗ ਪਏ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜੋ ਰਸ ਹੈ, ਉਹ ਉੱਚਾ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ — ਐਥੇ ਚੰਗਾ ਹਾ, ਉੱਜਲ ਹਾ ਰੋਸਨ ਹਾਂ, ਉਚਿਆਨ ਵਿਚ ਹਾ, ਸੁਆਦ ਵਿਚ ਹਾ, ਹੇਠਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ ? ਉਹ ਵੈਰਾਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਦਿਲਗੀਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਹਉਕਾ ਲੈ ਕੇ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਸਭ ਦੁੱਖ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ, ਪਰ ਉਹ ਜਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੁਹ ਵਿਚ ਦਿਸ ਰਹੀ ਮੈਲ ਇਸ ਨੂੰ ਉਪਰ ਵਲ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਮਾਰਦੀ' ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪੇ ਦੀ ਉੱਜਲਤਾ ਉਪਰ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਗਮ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਨਮਨ² (ਉੱਚੀ ਸੁਰਤ) ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤਿਆਗ (Denial) ਦਾ ਬੰਮ੍ਹਾ ਆਪੇ ਆਸਰਾ ਬਣਿਆ ਖੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

-
1. ਉਹ ਰਸ ਆਵਾ ਇਹ ਰਸ ਨਹੀਂ ਭਾਵਾ। ਪੁਨਾ: ਜਿਹੈ ਰਸ ਬਿਸਰ ਗਏ ਰਸ ਅਉਰ।
  2. ਮਨ ਦਾ ਕਿਸੇ ਉਚਿਆਈ ਤੇ ਜਾ ਟਿਕਣਾ ਜੋ ਹਉ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਉਨਮਨ' ਆਖਿਆ ਹੈ।

ਸੋ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪੇ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਹ ਜੀਵਨ ਕਿਣਕਾ (ਇਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਜਾਗਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਛੁਹ) ਦਾਨ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਾਨ 'ਜੀਅ ਦਾਨ' ਹੈ, ਇਕ 'ਛੁਹ ਦਾਨ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬਲਦਾ ਦੀਵਾ ਬੁਝੇ ਦੀਵੇ ਜਾਂ ਅਨਬਲੇ ਦੀਵੇ ਨੂੰ 'ਛੁਹ ਦਾਨ' ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਛੁਹ, ਇਹ ਰੰਗ, ਇਹ ਦਸ਼ਾ, ਇਹ ਜਗਤ, ਇਹ ਉਚਿਆਨ ਜੋ ਚਾਹੇ ਇਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਧਰੇ, ਇਸ ਦਾ ਦਾਨ ਕਰਨਾ ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਨੋਂ 'ਗ੍ਰਹਿਣ' ਉਪਜਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਜਿਥੋਂ ਇਹ ਛੁਹ ਦਾਨ ਲੱਭਾ ਹੈ ਉਥੋਂ ਇਸ ਛੁਹ ਦਾਨ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਇਸਾਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਇਸ ਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਨੀਅਤ (Motive) ਤੇ ਸਾਹਸ (Courage) ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਅੰਦਰੋਂ ਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਖ ਬਣ ਕੇ ਫੇਰ ਸਰੀਰ ਦੁਆਰਾ ਅਮਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਮਲ (Action) ਫੇਰ ਜੋ ਸੂਰਤ ਤੇ ਵਰਤਾਰਾ ਪਕੜਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਗ੍ਰਹਿਣ ਜਾਂ ਹਉ ਧਾਰਨ (Assertion and affair motion) ਸਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਉਂ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਨਾ ਤਿਆਗ (Denial) ਹੈ, ਨਾ ਗ੍ਰਹਿਣ (Assertion), ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਥੰਮ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਖੜਾ ਇਕ ਅੰਦਰਲੇ ਦਾ ਉਚਿਆਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰੋਸਨੀ ਤੇ ਰਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਸ ਦੀ ਅਸਲ ਗ੍ਰਹਿਣ ਅਵਸਥਾ ਹਉ (Assertion) ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅੰਦਰਲੀ ਉਚਿਆਨ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਅੰਦਰ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸੂਰਤਿ ਸਦਾ ਉਚਿਆਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹ ਉਚਿਆਨ ਅਸਲੀ ਉਚਿਆਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਉਚਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਨੂੰ, ਜੋਰ ਪਾਣ ਨੂੰ, ਜੋਰ ਲਾਣ ਨੂੰ (Assertion) ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਸੁਪਨਾ ਆਇਆ ਸੀ, ਇਹੋ ਸੀ। ਸੁਪਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਠੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਟੀਕਾ ਤੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਗਲਤੀ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਉ, ਹੰਕਾਰ, ਹਠ, ਜੋਰ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਾ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਆਪਣੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਧੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ 'ਹਉ, ਹੰਕਾਰ, ਹਠ, ਜੋਰ' ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਮਾਣੇ ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ 'ਗ੍ਰਹਿਣ' ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ, ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਹਾਨੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜੋ ਸੈਅ ਆਪੇ ਨੂੰ ਹਛਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਹਾਨੀ 'ਤੇ ਪਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਕਟਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨੀਯ ਤੇ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਗਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰਾਂ ਦੇ ਬੇਸਮਝੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਤੇ ਇਸ ਖਿਆਲ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਫਲਾਸਫੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਦਾ ਇਹੋ ਨੁਕਸ ਹੈ। ਸੁਪਨਾ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਹੋਰ ਹੈ, ਸੁਪਨਾ ਹੋਰ ਹੈ।

ਅਸਲ ਦੀ ਛੁਹ ਪਿੱਛੇ ਦੱਸੀ ਉਚਿਆਨ ਬਖਸਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਚਿਆਨ ਗ੍ਰਹਿਣ (Assertion) ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਪੱਧਰ (Level) ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਇਸੇ ਦਾ ਸੁਪਨਾ 'ਤਿਆਗ' (Denial) ਵਾਲੇ ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾ ਪਾਸ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਨ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੋਹੇ 'ਜੀਆ ਦਾਨ ਦਿਤਾ' ਨਿਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਗੁਰਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਜੈਸਾ ਕਿ ਤਿਆਗ ਮਾਰਗ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲੀ 'ਜੀਆ ਦਾਨ' ਦਿਤਾ।¹

'ਜੀਆ ਦਾਨ' ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਉਹ ਉਚਿਆਨ ਆ ਗਿਆ, ਜੋ 'ਤਿਆਗ ਫਲਸਫਾ' ਵਾਲੇ ਨੂੰ 'ਦੁੱਖ ਰੂਪ ਜਗਤ' ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਇਲਾਜ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕਰਨ ਦੇ ਜਤਨ ਤੇ ਤਪਾ ਦੇ ਤਪਣ (Asceticism) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿਸਿਆ। ਸੁਪਨਾ ਤਿਆਗੀ ਨੂੰ ਵੀ ਠੀਕ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਨਿਰਦੁੱਖ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਗਤ ਦੇ ਮੋਹ ਤੇ ਰਾਗ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਦਾਰੂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਤਾ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਦਿਲਗੀਰੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਪ ਜਗਤ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਤੇ ਜਗਤ ਨਾਲ ਇਕ ਵਖਰਾਪਨ ਤਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਨ ਲਗ ਪਿਆ, ਪਰ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕੋ ਫਰਸ਼ 'ਇਕੋ ਪੱਧਰ (Level)' 'ਤੇ ਖੜਾ ਰਿਹਾ ਰੁਸੇਵੇਂ ਤੇ ਦਿਲਗੀਰੀ ਜਿਹੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ 'ਵੱਖ ਵੱਖ' ਭਾਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਖੇਵੇ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ; ਦੁੱਖਾ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਮੰਨਿਆ। ਸੋ ਇਹ ਵੀ ਅਸਲੀ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ ਉਚਿਆਈ ਦਾ ਹੀ ਸੁਪਨਾ ਸੀ, ਕਿ ਜਿਸ ਉਚਿਆਈ ਵਿਚ ਆਪਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ, ਪਰ 'ਉੱਚਾ', ਸਭ ਤੋਂ ਵਿੱਥ 'ਤੇ, ਪਰ ਸੁਖ, ਸੁਆਦ, ਰਸ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਹੀ ਇਕ ਵਾਂਛਤ ਗੱਲ ਹੈ²। ਪਰ ਸੁਪਨੇ ਵੇਖਣਹਾਰੇ ਨੇ ਵਖਰਾਪਨ ਤਿਆਗ ਨਾਲ ਲਭ ਲਿਆ, ਪਰ ਅਸਲੀ ਉਚਿਆਨ ਨਾ ਲੱਭੀ। ਸੋ ਦੋਵੇਂ ਸੁਪਨਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਫਲਸਫਿਆ ਵਿਚ ਉਸੇ ਇਕੋ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਖਰਾ ਜਾ ਖਲੋਤਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਇਹੋ ਨੁਕਤਾ ਹੈ, ਇਕ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦੇ ਕੇ ਦੁਜੈਗੀ 'ਤੇ ਹੀ ਖੜੋਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਝਦਾ

1. ਜੀਆ ਦਾਨ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨ ।। ਪੁਨਾ :-ਕਿਨਕਾ ਏਕ ਜਿਸ ਜੀਅ ਬਸਾਵੈ ।। ਤਾ ਕੀ ਮਹਿਮਾ ਗਨੀ ਨਾ ਆਵੈ ।।
2. ਇਸ ਉਚਿਆਨ 'ਤੇ ਵਖਰੇਪਨ ਵਿਚ ਫੇਰ ਇਕ ਮਟਕ ਭਾਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਵਿਚ ਉਹ ਉੱਚੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਇਕ 'ਸਭ ਨਾਲ ਮੇਲ' ਵੀ ਵੇਹਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੁਜੈਗੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਹੈ, ਇਹੋ ਨੁਕਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਵਾਲਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਉਚਿਆਈ ਦੇ ਹੇਠਾ ਦੋਇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਲਗੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ।

ਅੰਦਰਲੀ ਛੁਹ ਨਾਲ ਜਾਗੇ ਉਚਿਆਨ ਤੇ ਸੁਖ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ 'ਹਉਂ' ਹੰਕਾਰ, ਹਠ, ਜ਼ੋਰ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਆਪ ਅੰਦਰਲੇ ਦੀ 'ਉਚ-ਪ੍ਰਤੀਤੀ' ਵਿਚ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ 'ਅਮਲ' ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਜੀਵਨ ਵਧਦਾ ਫੁੱਲਦਾ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਗਦਾ ਦੀਵਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਦੀਵੇ ਜਗਾਣਾ ਆਪਣਾ ਮਨੋਰਥ ਸਮਝਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਉਚਿਆਈ ਵਾਲਾ ਇਥੋਂ ਤਕ ਤਾ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਚਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਨੀਵੇਂ ਪੱਧਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਸੱਚਮੁਚ ਹੈ ਹੀ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੋਂ ਹੁਣ ਉਹ ਕੁਝ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਹ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਜੰਗਲਾ ਵਿਚ ਨੱਸ ਜਾਣ ਤੇ ਵਖਰੇ ਹੋ ਬਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ। ਸੋ ਵਿਚ ਵਸਦਿਆਂ ਮਾਮਲੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪੈਣਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਕੁਝ ਅਸਲੀ ਰੂਪਾ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿਣ ਤੇ ਹਉ (Assertion) ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਨਮੂਨੇ ਲਈ ਐਉਂ ਕਿ ਉਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੀਅ ਦਾਨ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਲੋਕੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਏਸੇ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਗਿਆਨ ਵਾਲੇ। ਗਲਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਆਪਣੀ ਉਪਜੀਵਕਾ ਦੇ ਭੈ ਮਾਰੇ, ਰਾਜਾ ਰਾਜਹਾਨੀ ਦੇ ਭੈ ਮਾਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਖੀ ਉਪਜਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਪਜਿਆ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਚਿਆਨ ਵਿਚ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਇਨਸਾਨ, ਝੂਠੀ ਉਚਿਆਨ (ਹੰਕਾਰੀਆ) ਅੱਗੇ ਲੰਮਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਹ ਮਨ ਦਾ ਰੁੱਖ, ਆਨ (Attitude) ਇਸ ਜਾਗੇ ਮਨ ਲਈ ਮਾਮਲੇ ਉਪਜਾਂਦੀ ਤੇ ਘੇਰੇ ਪਾਂਦੀ ਹੈ, ਏਥੇ ਇਸ ਦੀ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਕਸਮਕਸ ਸੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਗ੍ਰਹਿਣੀ ਲੋਕਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ 'ਹਉਂ' ਹੰਕਾਰ ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਸੁਪਨੇ ਵਾਲੀ ਉਚਿਆਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜੀਉਂਦਾ, ਇਹ ਅੰਦਰ ਦੀ ਅਸਲੀ ਉਚਿਆਨ ਤੇ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਾਹਰੋਂ ਅਮਲ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਵਰਤਾਉ 'ਤਿਆਗ ਸੂਪਨ' ਵਾਲਿਆ ਵਾਗੂ ਹਾਰ ਜਾਣ, ਦਿਲਗੀਰ ਹੋ ਕੇ ਭਜ ਜਾਣ ਵਲ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਉਸ ਦੀ ਉਚਿਆਨ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਇਲਾਜ, ਦਿਲਗੀਰੀ ਵਾਲੇ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਸਦੀ, ਪਰ ਅੰਦਰਲੀ ਉਚਿਆਨ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਝੂਠੀਆਂ ਉਚਿਆਨਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਹ ਰੱਬੀ ਇਨਸਾਨ ਹੈ, ਜੋ

ਅਝੁਕ ਹੈ, ਅਭੈ ਹੈ ਤੇ ਮਾਮਲੇ ਪਿਆ ਤੇ ਪੂਰੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਉਸ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਥੰਮ੍ਹਾ ਹੈ, ਉੱਚੇ ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ ਤਿਆਗ ਸੁਤੇ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਡਾਢੀ ਮੋਟੀ ਉਦਾਹਰਣ ਹੈ ਕਿ ਕੰਨਿਆ ਦੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਣ ਵਿਚ ਪੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਆਪੇ ਸਾਮਲ ਹੈ। ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਅੰਦਰ ਉਹ ਉਚਿਆਨ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਉਚਿਆਨ ਨੂੰ ਉਤੋਂ ਕੋਈ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਉਸੇ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਹੇਠਾਂ ਖਿਚ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਪਰ ਨੂੰ ਹੰਭਲਾ ਮਾਰਦਾ ਉਚਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਉਸ ਦਾ ਮਾਮਲੇ ਆ ਪਿਆ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੂਰਤ ਤੇ ਅਮਲ ਗ੍ਰਹਿਣੀਆ ਵਾਗੂ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਅਜਿਹੇ ਭਾਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਝੂਠੇ ਤਿਆਗ (Denial) ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਉ ਤੇ ਮਾਇਆ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਣ (Assertion) ਸਮਝ ਕੇ ਹਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛਡਦਾ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੀਂਦਾ ਹੈ, ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਾਮਲੇ ਆ ਪਿਆ 'ਤੇ ਜੰਗ ਤੱਕ ਅਪੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,' ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਅਮਲ ਵਿਚ ਉਹ ਹਨੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੋ ਹੰਕਾਰੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸਾਂਖ ਤੇ ਨਿਟਸੇ ਨੂੰ ਅੱਧਾ-ਅੱਧਾ ਆਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਸੈਅ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ 'ਗੁਰੂ ਆਦਰਸ' ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਆਦਰਸ (ideal), ਜੀਵਨ (Life) ਤੇ ਅਮਲ (ਕਰਨੀ Action) ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਜਿਆ। ਇਸ ਆਦਰਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲ ਕੇ ਜਾ ਲਿਖ ਕੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਤਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਦਲੀਲੀ ਘੋਟ ਘਾਟ ਦੀ ਤਰਜ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਕਵਿਤਾ (Music & poetry) ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ (ਭਾਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤੋਂ ਹੈ) ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਇਕ ਜਾਨਦਾਰ ਲਹਿਰੇ ਹਨ ਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਦਾ ਫਲਸਫਾ ਹਰ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਜੀਉਂਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਖੰਭਾ 'ਤੇ ਹੀ ਉਡਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਕਰ ਕੇ — ਕਿ ਦਿਮਾਗੀ ਇਨਸਾਨ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗੀ (Intellectual) ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਸਮਝਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚ ਆਦਰਸ ਦੀ ਉਚਤਾ ਦਿਸੇ ਤੇ ਫੇਰ ਰੁਚੀ ਉਪਜੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਰਾਹ ਪੈਣ ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਮੁਸਕਲਾਂ ਦੂਰ ਹੋਣ — ਇਹ “ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਡ” ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠਾਂ ਅਗਲੀਆ ਸਤਰਾਂ ਕਰਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦਰਸਾਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਬੜੀ ਸੌਖੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਗਮਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਹ ਮੁਖਬੰਦ

---

1. ਯਾਹੀ ਕਾਜ ਧਰਾ ਹਮ ਜਨਮੰ। ਸਮਝ ਲੇਹੁ ਸਾਧੂ ਸਭ ਮਨਮੰ। ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ। ਦੁਸਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਓਪਾਰਨ।

ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੇਠਾਂ “ਡੱਲਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ” ਦੀ ਬਾਤਚੀਤ ਜੋ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਹੋਏ ਹਨ ਤਾਂ “ਦੇਸਾ” ਨਾਮੇ ਪੋਥੀ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਘੁੰਡ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਇਸ ਆਦਰਸ ਦੀ ਸਾਫ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਵੇ ।

ਡੱਲੇ ਤੇ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਾਤਚੀਤ'

ਗੁਰੂ ਜੀ — ਡੱਲਿਆ ! ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋ, ਤੇਰੇ ਆਦਮੀ ਬਹਾਦਰ ਹਨ, ਪਰ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਵਡੇਰਾ ਦੁਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਝੁਲ ਪਏਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਉਥੇ ਲੰਮੀ ਪੈ ਜਾਏਗੀ । ਪਰ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ਤਦ ਉਸ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਨੀਂਹ ਉੱਚੀ ਜਾ ਚੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਤਦ ਤਨ ਜਾਏਗਾ, ਧਨ ਜਾਏਗਾ, ਧਾਮ ਜਾਏਗਾ, ਸਰਬੰਸ ਜਾਏਗਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗੀ ।

ਮਲੂਮ ਸਰੀਰ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਵੱਡਾ ਮਨ ਹੈ । ਖਿਆਲ ਦਾ ਮੰਡਲ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਦੁਖ ਸੁਖ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਖਿਆਲ ਵਿਚੋਂ ਪੀੜ ਜਿੱਤ ਲਈਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸੂਰਮਾ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਘਾਉ ਖਾ ਕੇ ਮਰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪੀੜ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ । ਸਤੀ (ਭਾਵੇਂ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਹੈ) ਚਿਖਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਪੀੜ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ।

ਖਿਆਲ ਵਿਚੋਂ ਪੀੜ ਤੇ ਫਤਹਿ ਪਾਣ ਲਈ ਖਿਆਲ ਬਲਵਾਨ ਕਰਨਾ ਲੋੜੀਏ । ਖਿਆਲ ਪੂਰਾ ਤੇ ਅਸਲੀ ਬਲਵਾਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਮੀਪਤਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਮੀਪਤਾ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਤੇ ਨਾਮ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ । ਤੁਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹੋ, ਪਰ ਜੰਗਲਾ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਬਾਣੀ ਨਾਮ ਨਾਲ ਘੱਟ ਜੁੜੇ ਹੋ । ਬਾਣੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਤੀਰ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਛੇਕ ਪਾ ਕੇ ਮਨ ਵਿੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਠਹਿਕਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਰੱਬੀ ਰੋਂ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਉਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਇਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਬਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਉਥੋਂ ਤਾਕਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ :

“ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ”

ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੈ । ਐਉਂ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਤਲਵੰਡੀ, ਛੋਲੇ ਤੇ ਬਾਜਰਾ ਤੇਰੀ ਮਾਲਕੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੁਰਦਾ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇਰੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿਰਨਾ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬੂਟੇ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਫਲ ਬੂਟੇ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਚਸਮੇਂ

ਦੀ ਆਡ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਸਰੋਵਰ ਚਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ, ਹਾ ਡੱਲਿਆ ! ਤਿਵੇਂ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਤਾ ।

ਹੁਣ ਸਮਝ ਡੱਲਿਆ ! ਜਦ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਮਨ ਦਾ ਪਰਦਾ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਪਸ਼ੂ ਤੇ ਜੀਵ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫਟਿਆ ਤੇ ਨਾਮ ਨੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰਲੇ ਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਤਦ ਆਪਾ ਰੱਬ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰਦਮ ਜੁੜਿਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਲ ਰਿਹਾ ਤੇ ਪਾਲਨਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹਰਦਮ ਉਸ ਦੇ ਸਮਰੱਥਾ ਬਲ ਤੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹਰਦਮ । ਦੱਸ ਇਹ ਆਪਾ ਜੀ ਉੱਠਿਆ ਕਿ ਨਾ ?

ਡੱਲਾ — ਜੀ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ !

ਗੁਰੂ ਜੀ — ਸਮਝ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੌਤ — ਇਸ ਜੀ ਉਠੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਮੌਤ ਕੀ ਸ਼ੈਅ ਰਹੀ ? ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ, ਮਰਨ ਦਾ ਭਰਮ ਬਿਲਾ ਗਿਆ; ਭਰਮ ਬਿਲਾ ਗਿਆ, ਭੈ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ । ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਜੋਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਕੇ ਹਰਦਮ ਭਾਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਹ ਮੈਂ ਮਿਲਿਆ ਪਿਆ ਹਾਂ, ਆਹ ਜੋਤ ਜਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ‘ਕਦੇ ਨਾ ਮਰਨ ਵਾਲਾ’ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮੌਤ ਦਾ ਕੀ ਡਰ ਹੈ ? ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਨੇ ਮਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਵਿਚ “ਮੈਂ” ਦਾ ਸੀ ਸੋ ਹੁਣ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਜਾਗ੍ਰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੀਉ ਪਿਆ ਹੈ, ਜਗਮਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ¹ । ਤਦ ਉਹ ਮੌਤ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰਦਾ ਹੈ ? ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਫਤਹਿ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਹੈ ਬਈ ! ਜਦੋਂ ਪੂਰਨ ਜੋਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਅੰਦਰ ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਜੋਤ ਜਗ ਪਈ, ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਜੋਤ ਨਾਲ ਜੋ ਜਗਿਆ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਸੋ ਕਹੁ ਨਾ:

‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ’

ਹੁਣ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਸਦਾ ਹੋ ਗਿਆ² । ਜਦ ਇਹ ਜੋਤ ਜਗ ਪਈ, ਮੌਤ ਜਿੱਤੀ ਗਈ । ਡੱਲਿਆ ! ਲੈ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ —

“ਖੰਡਾ ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਸਾਜ ਕੇ

ਜਿਨ ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਉਪਾਇਆ ।”

ਸਾਈਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਖੰਡਾ ਸਾਜਿਆ, ਖੰਡਾ — ਖੰਡਣ ਵਾਲਾ ਸਸਤ੍ਰ । ਤਦੋਂ ਜਗਤ

1. ਇਹ ਅਨੰਤ ਦੀ ਛੁਹ ਹੈ ।

2. ਪੂਰਨ ਜੋਤ ਜਗੈ ਘਟਮੈ ਤਬ ਖਾਲਸਾ ਤਾਹਿ ਨਖਾਲਸ ਜਾਨੈ ।

3. “ਜਹਿ ਅਬਿਗਤ ਭਗਤਿ ਤਹ ਆਪਿ ।”

“ਬਿਰ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸਰੋ ਸੇਵਕ ਬਿਰੁ ਹੋਸੀ ।”

ਬਣਾਇਆ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਭੰਨਣ ਦਾ ਸਮਾਨ ਕੀਤਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਤ ਰਚੀ, ਸੋ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਮੌਤ ਬਰਹੱਕ ਹੈ ।

ਫੇਰ ਖਾਲਸਾ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਮਰਨਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੇ ਮੌਤ ਝੁਠੀ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਮੌਤ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ, ਚੋਲਾ ਬਦਲਣਾ ਹੈ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲ ਗਿਆ । ਅਕਸਰ ਚੋਲਾ ਪੀੜਾ ਨਾਲ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਜਦ ਆਪ ਜੋਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਫਿਰ ਪੀੜ ਕੀ ਤੇ ਮੌਤ ਕੀ ? ਉਹ ਫਿਰ ਪੀੜ 'ਤੇ ਫਤਹਿ ਪਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਵੇਂ ਉਹ ਸੂਰਬੀਰ ਮੌਤ ਤੇ ਪੀੜ ਤੋਂ ਅਭੈ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਡੱਲਾ — ਪਾਤਸ਼ਾਹ ! ਅਸੀਂ ਜਾਂਗਲੀ ਲੋਕ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪ ਮਿਹਰਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਰ ਇਕ ਮੇਰਾ ਮੂਰਖ ਦਾ ਸਹਸਾ ਮੋਟਣਾ ! ਜਦੋਂ ਮੌਤ ਬਰਹੱਕ ਦਿੱਸੀ ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਕਰੇਗਾ, ਵੈਰਾਗ ਧਾਰ ਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾ ਸਮਾਧੀ ਲਾਏਗਾ ? ਉਸ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਦਾ ਉਤਸਾਹ ਕਿ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਮਾਹ ਕਿ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਚਾਉ, ਕਿਸ ਆਸਰੇ ਰਹੇਗਾ ? ਮਨ 'ਤੇ ਪੜਦਾ ਪਿਆ ਰਹੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅੰਦਰੋਂ ਲੈਣ ਨੂੰ, ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨੂੰ, ਹੱਸਣ ਖੇਡਣ ਨੂੰ ਉੱਮਲ ਰਹੇ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, 'ਲੈਣ ਲੈਣ' ਦਾ ਚਾਉ ਹੀ ਤਾਂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਲਈ ਫਿਰਦਾ ਹੈ । ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਦਿਲ ਦਿਲਗੀਰ ਹੋ ਕੇ ਨਿੰਮੋਝੂਣ ਪਿਆ ਰਹੂ । ਜੀਣ ਦਾ ਕੀ ਸਵਾਦ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਲਾਭ ? ਖਿਆ ਕਰਨੀ, ਮੈਂ ਜਾਂਗਲੀ ਆਦਮੀ ਹਾਂ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ — ਡੱਲਿਆ ! ਡਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਓ ਨਾ, ਤਾਹੀਓ ਪਿਆ ਆਖਦਾ ਹੈ ਨਾ । ਜਦ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਜਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕੋਈ ਭਾਬੜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਲ ਪੈਣਾ, ਉਹ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ ਜਗਤ ਦੇ ਆਧਾਰ ਅਨੰਤ ਸੱਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਅਸਰ ਨਾਲ ਇਕ ਉੱਚੇ ਉਤਸਾਹ, ਉੱਚੇ ਪ੍ਰਭਾਉ ਇਕ ਉਚਿਆਣ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ । ਉਹੋ ਅਸਲੀ ਸੱਤਿਆ, ਉਹੋ ਅਸਲੀ ਤਾਕਤ ਇਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸੁਆਦ ਦਾ ਰੰਗ ਭਰੇਗੀ । ਇਹ ਉਸ ਵਿਚ ਜੀਏਗਾ, ਬਿਗਸੇਗਾ । ਸਾਈਂ ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਹ ਅਨੰਦ ਰਹੇਗਾ । ਸੋ ਅਨੰਦ ਤਾਂ ਆ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਰਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਤਸਾਹ, ਸਾਈਂ ਸਰਬ ਸਮਰੱਥ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਇਸ ਵਿਚ ਆਵੇਗੀ । ਸਾਈਂ ਨੇ ਜਗਤ ਰਚਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਉਸ ਸਾਈਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਕਾਮਾ ਬਣੇਗਾ । ਸੋ ਇਹ ਗੱਲ ਅਸਾਂ ਖਾਲਸਾ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਚ ਰੱਖੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਰਲਾ ਪਿਆ ਜਾਗ, ਮੌਤ ਤੇ ਪੀੜ, ਗਈ ਜਿੱਤੀ, ਹੁਣ ਸਰੀਰ ਜੋ ਸਾਈਂ ਨੇ ਦਿਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕਰੋ । ਸਰੀਰ ਉਸ ਨੇ ਐਵੇਂ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, 'ਆਤਮ ਉਧਾਰ' ਤੁਸੀਂ ਉਧਰੋ ਹੋ, ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰੋ !

ਜਦ ਉਧਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਧਾਰਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਲੋਕੀਂ ਈਰਖਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਟੁਰਦੇ ਹਨ, ਨਿਰਵੈਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਲੋਕੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਹਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ, “ਸੱਚੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ” ਦਿਖਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਫੇਰ ਪੁਰਾਣੇ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਆਗੂ, ਮੁਰਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੇ ਧਾਨ ਤੇ ਪਲ ਰਹੇ ਲੋਕੀਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਆਚ ਮੁਕ ਚੁੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਘਬਰਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਰਦਾ ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੋਂ ਹਟ ਕੇ ਜੀਉਂਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਲ ਪਲਟਾ ਖਾਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਈਰਖਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ, ਫੇਰ ਇਹ ਵਕਤ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬੁੱਤਾ, ਧੋਖਾ, ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਨਾਲ ਰਲਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਨਾਲ ਨਾ ਰਲੇ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਭੈ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਆਪੋ ਵਿਚ ਏਕੇ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਐਸਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕੋਈ ਰਾਜ ਉਪਦ੍ਰਵ ਕਰ ਦੇਣ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਰ ਰਾਜਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਲੋਕਾਂ ਪਰ ਸਖਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੇ, ਝਲਦੇ ਝਲਦੇ ਮਰ ਮਿਟਦੇ ਹਨ, ਐਉਂ ਜੋਤ ਜਗ ਜਗ ਕੇ ਬੁਝਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਜਗਦੀ ਹੈ, ਫੇਰ ਬੁਝਦੀ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ, ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਹੁਣ ਹੋਰਵੇ ਹੈ। ਉਹ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਜਗ ਪਈ, ਤਦ ਹੋਰਨਾ ਅੰਦਰ ਜੋਤ ਜਗਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਬਣਾਨਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਮਾਹ ਅੰਦਰਲਾ ਰੱਬੀ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਰੋਕਾ ਪੈਣ, ਜੁਲਮ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਨਿਰਵੈਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਰਵੈਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜੰਗਲਾ ਵਿਚ ਲੁਕਣਾ ਨਹੀਂ, ਭੱਜ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ, ਮਰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ, ਸਗੋਂ ਤਦੋਂ ਨਾਲ ‘ਨਿਰਭਉ’ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਭੈ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ, ਭੈ ਦਾ ਸਮਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸੁਰਤਿ ਉੱਚੀ ਹੋ ਕੇ ਦੁਖ ਝੱਲੋ, ਜੇ ਭਰਾਵਾਂ (ਜਾਗ ਪਿਆਂ) ਤੇ ਕਸਟ ਪਏ ਤਾਂ ਇਹ ਸਰੀਰ ਮਿੱਥਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਤੇ ਇਹ ਲਾ ਦੇਵੇ, ਇਉਂ ਲੋੜ ਪਏ ਤੇ ‘ਸਰੀਰ ਲਾ ਕੇ ਵੀ ਰਖਿਆ ਕਰਨ, ਭਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਉਮਾਹ’ ਪਿਆਰ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਵਿਚ ਝੁਲੇਗਾ। ਇਹ ਹੁਲਾਰਾ ਹੁਣ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਵਰਤਣਾ ਹੈ ਤੇ ਜੁਲਮ, ਮੂਰਖਤਾ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੇ ਅੱਗੇ ਧਰਮ ਤੇ ਧਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ। ਸੋ ਇਹ ਆਦਰਸ਼ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਅਨਿਆਏ ਦੇ ਧੱਕੇ ਦੇ ਕੱਟਣ ਵਾਸਤੇ ਸਮਸੇਰ ਧਾਰੀ ਬਣਾਦਾ ਹੈ।

ਖਾਲਸੇ ਵਿਚ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਮੁਰਦਾਪਨ ਦਾ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਅੰਦਰਲੇ ਮਹਾ ਬਲੀ ਇਸ ਦੇ ਨੌਕਰ ਹੋ ਵਰਤਣਗੇ। ਸਾਹਿਬੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਨੌਕਰੀ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਲੋਭ ਰਹੇਗਾ, ਪਰਮੇਸਰ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਦਾ। ਕਾਮ ਕਾਮਨਾ ਰਹੇਗੀ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਾਈ ਨਾਲ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਦੀ। ਕ੍ਰੋਧ ਰਹੇਗਾ, ਆਪੋ ਨੂੰ ਹਰ ਨੀਚਤਾ ਤੋਂ ਉਚੇਂ ਰੱਖਣ ਦਾ। ਮੋਹ ਰਹੇਗਾ,

ਗੁਰੂ ਦੇ ਚਰਨਾ ਨਾਲ, ਗੁਰਮੁਖ ਨਾਲ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਨਾਲ, ਜੀਉ ਉੱਠਿਆ ਬੰਦਿਆ ਨਾਲ, ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ । ਹੰਕਾਰ ਰਹੇਗਾ, ਅਭੈ ਰਹਿਣ ਦੀ ਉਚਿਆਈ ਵਿਚ, ਅੰਦਰੋਂ ਜੋਤ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਥ ਨਾ ਪੈਣ ਵਿਚ, ਸ਼ਬਦ ਨਾਮ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿਚ, ਵਿਥ ਨਾ ਪੈਣ ਦੇਣ ਦੀ ਸਾਵਧਾਨਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹਿਣ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਾੜਾ ਅਸਰ ਪਰਭਾਉ ਨਾ ਪੈਣ ਦੇਣ ਵਿਚ, ਜਗਤ ਵਲ ਨੂੰ ਮਨ ਦਾ ਰੁਖ (ਫਨ ਖਿਲਰੇ ਭੁਝੰਗੀ ਵਰਗਾ ਦੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਾ, ਪਰ) ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਸਰ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਉਸ ਅੱਗੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮਫ਼ੂਲੀਅਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਨਾ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰੁਖ, ਸਦਾ ਸਾਖੀ ਤੇ ਫਾਇਲੀਅਤ ਦੇ ਰੁਖ' ਵਿਚ ਰਹਿਣੇ ਦਾ । ਸੋ ਡੱਲਿਆ...

ਡੱਲਾ — ਮਹਾਰਾਜ ! ਬੁੱਧ ਮੋਟੀ ਤੇ ਠੁੱਲੀ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ — ਸੌਖੀ ਕਰ ਦੱਸਾਂਗੇ । ਸੋ ਡੱਲਿਆ ! ਖਾਲਸਾ ਅੰਦਰੋਂ ਜੋਤ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਰਹੇ, ਇਹ ਤੂੰ ਸਮਝੀ, ਫੇਰ ਹੋਰਨਾ ਦੇ ਘਟ ਜੋਤ ਜਗਾਵੇ ਇਹ ਤੂੰ ਸਮਝੀ, ਤੇ ਤੀਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਨਾਲ ਨਿਰਵੈਰ ਰਹੇ, ਪਰ ਨਿਰਭਉ ਜ਼ਰੂਰ ਰਹੇ । ਨਿਰਭਉ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜੰਗ ਤਕ ਨੌਬਤ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਜੇ ਯੁੱਧ ਆ ਪਵੇ ਤਾਂ ਆ ਪਵੇ, ਮੌਤ ਤੇ ਪੀੜ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਚੁੱਕੇ ਜਗੀ ਸੂਰਮੇ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਜਗਤ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਆਪਣੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਦੇ ਉਤਸਾਹ ਵਿਚ । ਜੋ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਪਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਦੇ, ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਦੇ, ਪਰਵਾਰ ਦੇ, ਕੌਮ ਦੇ, ਦੇਸ ਦੇ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਅਨੰਤ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਸਾਕਤ ਹੋ ਕੇ, ਵਿਛੜ ਕੇ ਉਹ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਬੱਚਾ ਮਾ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੱਸਦਾ, ਖੇਲਦਾ, ਖਾਦਾ, ਪੀਂਦਾ ਉਛਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਗੋਦੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਰੋਦਾ ਤੇ ਘਬਰਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੋਦੀ ਦੇ ਬਾਲ ਵਾਂਗੂੰ ਉਹ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਡਾਢੀ ਸੂਰਮਤਾਈ ਨਾਲ, ਬਲ ਨਾਲ, ਉਤਸਾਹ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਕਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਲਿਵ, ਲਗਨ, ਲਗਾਉ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਤੇਰੇ ਭਰਾ ਬੜੇ ਸੂਰਮੇ ਹਨ, ਪਰ ਖਾਲਸੇ ਵਰਗੇ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਕਿਸੇ ਲੋਭ ਲਈ ਲੜਨਗੇ, ਕਿਸੇ ਭੈ ਪਿਆਂ ਲੜਨਗੇ, ਕਿਸੇ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜੂਝਨਗੇ । ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਲ ਵਧੇਰਾ ਪੈ ਜਾਏਗਾ, ਹਾਰ ਮੰਨ ਜਾਣਗੇ । ਜਦੋਂ ਜਿੱਤ ਜਾਣਗੇ, ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਗੱਡੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਣਗੇ, ਫੇਰ ਉਹੋ ਜੁਲਮ, ਧੱਕੇ, ਵਧੀਕੀਆ ਆਪ ਕਰਨਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਸੀ; ਫੇਰ ਉਹ ਜਗਤ-ਨਿਆਉਂ ਵਿਚ ਆਪ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੇ ਜੋਗ ਬਣ ਜਾਣਗੇ । ਜੇ ਡੱਲਿਆ ! ਉਹ ਹਾਰ ਜਾਣਗੇ ਤਾਂ ਜਿੱਤੇ ਹੋਏ ਵੈਰੀ

ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਵੀ ਹਾਰ ਦੇਣਗੇ, ਸੁਰਤਿ ਤੇ ਰੂਹ ਵੀ ਤਬਾਹ ਕਰ ਬੈਠਣਗੇ। ਮਨ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚ ਟੁਰ ਜਾਏਗਾ, ਐਉਂ ਉਹ ਆਪ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀ ਕੰਮ ਮੁਰਦਾਰ ਹੋ ਜਾਏਗੀ।

ਹਾ, ਡੱਲਿਆ ! ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਆਦਮੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਕਰ ਗੁਜਰਦਾ ਹੈ, ਕੁਰਬਾਨ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਿਰੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤੂੰ ਡਰ ਹਨ (1) ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਹੰਕਾਰੀ, ਵੱਡੇ ਬਲ ਵਾਲੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਜੱਥੇਬੰਦ ਨਾਲ ਟੱਕਰਨਗੇ, ਤਦ ਹਾਰ ਜਾਣਗੇ। (2) ਹਾਰ ਕੇ, ਦੇਸ, ਧਨ, ਧਾਮ ਦੇਦੇ ਹੋਏ ਮਨ ਕਰਕੇ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਅੰਤ ਮੁਰਦਿਹਾਨ ਵਰਤੇਗੀ। (3) ਜੇ ਜਿੱਤ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪ ਜ਼ਾਲਮ ਧੱਕੇ-ਖੋਰ ਬਣਨਗੇ; ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਧਨ 'ਕੱਠਾ' ਕਰਕੇ ਧਨੀ ਬਣਨਗੇ, ਧਨੀ ਹੋ ਕੇ ਐਸ ਵਿਚ ਪੈਣਗੇ, ਐਸ ਤੋਂ ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਨਿਰਬਲ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਮਨ ਆਸਤਕ ਤੇ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਕੇ ਸਰੀਰ, ਮਨ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਬਲ ਖੀਨ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਚੌਥਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਨਿਸਚੇ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪਰਲੋਕ ਗੁਆ ਲੈਣਗੇ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ:

ਸੂਰੇ ਏਹਿ ਨ ਆਖੀਅਹਿ ਅਹੰਕਾਰਿ ਮਰਹਿ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ ।।

ਅੰਧੇ ਆਪੁ ਨ ਪਛਾਣਨੀ ਦੂਜੇ ਪਰਿ ਜਾਵਹਿ ।।

ਅਤਿ ਕਰੋਧ ਸਿਉ ਲੂਝਦੇ ਅਗੈ ਪਿਛੈ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ ।।

ਹਰਿ ਜੀਉ ਅਹੰਕਾਰੁ ਭਾਵਈ ਵੇਦ ਕੂਕਿ ਸੁਣਾਵਹਿ ।।

ਅਹੰਕਾਰਿ ਮੁਏ ਸੇ ਵਿਗਤੀ ਗਏ ਮਰਿ ਜਨਮਹਿ ਫਿਰਿ ਆਵਹਿ ।।੯।

(ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ. ਪੰਨਾ 1089)

ਸੋ ਨਿਰਾ ਹੰਕਾਰੀ ਜਿੱਤੇ ਚਾਹੇ ਹਾਰੇ, ਮਰ ਕੇ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਇਸ ਲਈ ਨਿਰਾ ਹੰਕਾਰੀ ਸੂਰਮਾ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸੂਰਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਅੰਦਰੋਂ ਜੋਤ ਜਗੀ, ਸਦਾ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਜਪਦਾ, ਹੰਕਾਰ ਤੋਂ ਉੱਠ, ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਤਿਆਗੀ ਵਾਗੂੰ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾ ਵਿਚ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੰਕਾਰੀ ਵਾਗੂੰ ਜੋਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਮਾਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਜੰਗ ਵਿਚ ਵੀ ਖੇਡੇਗਾ, ਉਹ ਧਰਮ ਪਿੱਛੇ, ਨੇਕੀ ਪਿੱਛੇ, ਉਪਕਾਰ ਪਿੱਛੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਜਾਏਗਾ, ਫਿਰ ਉਹ ਜਿੱਤ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲੜੇਗਾ, ਉਹ.....

ਡੱਲਾ — ਤੇ ਜੀ ! ਫੇਰ ਉਹ ਕਾਹਦੇ ਲਈ ਲੜੇਗਾ ? ਬਾਵਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਲੜੇਗਾ ?

ਗੁਰੂ ਜੀ — (ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ) ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਸਭ ਤੋਂ ਬਲੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿੱਤ ਉਸ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਬਲੀ ਹੈ। ਸੋ ਜਿੱਤ ਸਦਾ ਰੱਬ ਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸੋ ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਖਾਲਸਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਤ ਸਦਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ

ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਬਲੀ ਜੋ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਸਮਝ ਲੈ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਤੇ ਜਿੱਤ ਵੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ। ਤਦ ਜਿੱਤ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਕ ਮਾਲਕ ਇਕ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੋਏ। ਸੋ ਜਿੱਤ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਹੋਈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜਿੱਤ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲੜਦਾ। ਖਾਲਸਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜਿੱਤ ਮੇਰੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹਾਂ, ਜਿੱਤ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਵਿਰਸਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਿੱਤਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਅਮਿਤ ਬਲ ਨਾਲ ਜੋ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਨਾਲ ਲੱਗੇ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਸਾਈਂ ਵਿਚੋਂ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਜਿੱਤ ਉਹਦੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਬਲ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਖਾਲਸਾ ਲੜਦਾ ਹੈ ਅਸੂਲ ਲਈ, ਸੱਚ ਲਈ। ਸੱਚ ਤੇ ਅਸੂਲ ਜਦ ਜਗਤ ਦੇ ਜੁਲਮ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋਣ ਲੱਗੇ, ਤਦ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਨੇਮ ਹੋ ਕਿ ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਬਚਾਵੇ। ਜਗਤ ਦੇ ਜੁਲਮ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਖੂਬਸੂਰਤ ਆਪਾ ਲੰਮਾ ਨਾ ਪਾ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਬੀਰਤਾ ਨਾਲ ਜੁਲਮ ਨੂੰ ਕੱਟ ਸੁੱਟੇ।

ਡੱਲਾ — ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ! ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਜੋਗੀ ਬਣੇ, ਵਿਰਾਗੀ ਬਣੇ ਉਹ ਫੇਰ ਲੁਕ ਹੀ ਗਏ, ਤੇ ਜੋ 'ਲੈ ਲੈਣ' ਵਲ ਲੱਗੇ ਉਹ ਜਰਵਾਣੇ ਡਾਕੂ, ਪਠਾਣਾ ਮੁਗਲਾ ਵਰਗੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਾਕਮ ਬਣੇ। ਜੋਗੀਆ ਨੇ ਕਦੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਮੋੜਿਆ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਕਦੇ ਸੁਖ ਨਾ ਵਰਤਾਈ, ਨਿਆ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ — ਖਾਲਸਾ ਸੋ ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਜੋਗੀ ਹੋਵੇ, ਜੋਗ 'ਨਾਮ' ਤੇ 'ਬਾਣੀ' ਦਾ। ਖਾਲਸਾ ਸੋ ਜੋ ਜ਼ਾਲਮ ਦੀ ਇੱਟ ਆਵੇ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਇੱਟ ਭੰਨ ਦੇਵੇ। ਆਪੋ 'ਤੇ ਫਤਹਿਯਾਬ ਹੋਵੇ, ਮੌਤ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਸਮਝ ਕੇ ਡਰੇ ਨਾ, ਪਰ ਅੰਦਰਲੇ ਉਮਾਹ ਨਾਲ ਦੇਹੀ ਨੂੰ ਸਫਲਾ ਕਰੇ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਜੋਤ ਜੋਗੀ ਵਾਲਾ, ਇਕ ਦੀ ਅੰਦਰੋਂ ਟੇਕ ਵਾਲਾ, ਨਿਰਭੈ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਪਰ ਭੈ ਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਨਿਰਵੈਰ, ਖਾਲਸਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਖਾਲਸਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਹੈ, ਖਾਲਸਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਖਾਲਸਾ ਰੱਬ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਖੇਲ ਰਿਹਾ ਇਕ ਰੂਹਾਨੀ ਖਿਆਲ — ਧਿਆਨ ਹੈ, ਆਦਰਸ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਖਿਆਲ ਟਿਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਹਾਜ਼ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਖਿਆਲ ਚਾਨਣ ਮੁਨਾਰੇ ਦੇ ਦੀਵੇ 'ਤੇ ਟਿਕਦਾ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਉਹ ਨਮੂਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਆਇਆਂ ਜਗਤ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਡੱਲਾ — ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਨੂੰ ਮੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਦੱਸੋ, ਜੇ ਖਾਲਸਾ ਹਾਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦੀ ਹਾਰ ?

ਗੁਰੂ ਜੀ — ਨਹੀਂ ਸੁਹਣਿਆ ! ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹਾਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਹਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਜਿੱਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਤਾਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਮਨ ਨੀਵਾਂ

ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਉੱਚੀ ਮੱਤ ਦੇ ਵਸ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਮੱਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਰੱਖਵਾਲੀ ਵਿਚ ਟੁਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਹਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਜਿੱਤ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੇ ਭਾਣਾ ਵਰਤਾਇਆ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਸਮਝਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਅੱਜ ਉਹ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਜਿੱਤ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਅੱਗੇ ਚਲ ਕੇ ਜਿੱਤ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੂਝਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅੱਜ ਜਿੱਤ ਮਨਾਈ ਹੈ ਇਹ ਜਿੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਪੱਟ ਗਈ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹਾਰੇਗਾ। ਹਾਂ ! ਜਿਸ ਦਿਨ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਛੱਡੇਗਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਲਹਾਮ¹ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਾ ਰਹੇਗਾ, ਜੋਤ ਨਾਲੋਂ ਵਿੱਥ ਕਰ ਜਾਏਗਾ, ਤਦੋਂ ਫੇਰ ਜੋ ਚੁਰਾਸੀ ਦੇ ਭਾਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਭੋਗੇਗਾ। ਜਦ ਤਕ ਪੂਰਨ ਜੋਤ ਨੂੰ ਜਪਦਾ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਦੀ ਗਜ਼ਾ 'ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਵੈਰ ਹੈ, ਭੈ ਦੇਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਭੈ ਮੰਨਦਾ ਨਹੀਂ, ਤਦ ਤਕ ਕੱਟ ਹਰਾਨ ਵਾਲਾ ਜੰਮਿਆ ਹੈ ? ਇਹੋ ਜੀਵਨ ਹੀ ਜਿੱਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਜਿਸ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਡਟੇਗਾ ਉਹ ਜਿੱਤੇਗਾ, ਕਦੇ ਕਿਵੇਂ, ਕਦੇ ਕਿਵੇਂ।

ਤੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਪਹਾੜੀਏ ਰਾਜੇ ਜਿੱਤੇ ਹਨ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਤੌਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਪੀੜਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਤੁਰਕਾ ਫਤਹਿ ਪਾਈ ਹੈ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੇ ਕੁਹਾੜਾ ਆਪ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਹਨ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦੀ ਬੂੰਦ ਬੂੰਦ ਤੋਂ 'ਸਦਾ ਖਾਲਸਾ ਫਲ' ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰਿਛ ਉੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਤੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਨੇ ਖਾਲਸੇ 'ਤੇ ਫਤਹਿ ਪਾਈ ਹੈ, ਖਾਲਸਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕੱਟੀ ਗਈ ਹੈ। ਜੜ੍ਹ ਕੱਟ ਜਾਣੀ ਫਤਹਿ ਹੈ, ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਬੁੱਲੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਡੇਗ ਘੱਤਣਾ ਹੈ। 'ਸਾਈ ਨਾਲ, ਜੁੜਿਆ ਨਾਲ' ਲੜ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਮੇਖ ਤਰੁੱਟ ਗਈ ਹੈ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਯੁੱਧ ਧਰਮ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੀ, ਧਰਮ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਝਾੜ ਝਾੜ ਤੋਂ ਖਾਲਸਾ ਉੱਗਮੇਗਾ। ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਖਾਲਸੇ ਸਜਣਗੇ ! ਜਿਸ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਵਜੀਦਾ ਮੁਕਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਅਨੰਦਪੁਰ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜ਼ਾਲਮ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕੇਗੀ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜ਼ਾਲਮ ਮੁਗਲ ਅੰਨ ਮੰਗਦੇ ਦਿੱਸਣਗੇ, ਤਖਤ ਤਾਜ ਹੁਕਮ ਹਾਸਲ ਸੁਪਨਾ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

3. ਕੌਮਲ ਹੁਨਰ

ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਅਸਾਡੀ ਵਿਦਯਾ ਆਰਟ ਕੌਮਲ ਹੁਨਰ ਨਾਲ ਭਿੰਨੀ ਹੋਵੇ। ਹੈ ਨਾ ਗਜ਼ਬ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹੋਵੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਕੌਮ ਜਿਸਦਾ ਉਠਣਾ ਬੈਠਣਾ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਆਰਟ ਅਕਡਮੀ ਬਣਾਓ, ਉਥੇ ਰਾਗ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਕਮਾਲ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਉਥੇ ਮਸੱਵਰੀ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਅਰੂਪ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚੋਂ ਸੋਹਣੇ ਰੂਪ ਘੜੇ ਜਾਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੌਮਲ ਹੁਨਰਾਂ ਦੇ ਰੂਹ ਨਾਲ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤੇ ਸਾਡੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਕਮਾਲ ਦਾ ਘੁਮਹਾਰਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ। ਹਾਂ ਜੀ ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵਾਲੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਹੋਵੇ, ਹਾਂ ਜੀ ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਸੀਂ ਚੰਗੀਆਂ ਜੁਤੀਆਂ ਸੀ ਸਕੀਏ, ਹਾਂ ਜੀ ਤਰਖਾਣੇ ਕੰਮ ਦਾ ਕਮਾਲ ਹੋਵੇ, ਅਸੀਂ ਉਸਾਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕੀਏ, ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾ ਦੇਈਏ, ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਇਕ ਬਣੇ, ਜਿਹੜੀ “ਗੁਰੂ” “ਗੁਰੂ” ਕਰੇ। ਅਸੀਂ ਉਹ ਕੌਮ ਹੋਈਏ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਆਰਟ ਤੇ ਹੁਨਰ ਦੁਵਾਰਾ ਕੁਲ ਜਗਤ ਨੂੰ ਮੋਹੀਏ ਤੇ ਹਾਂ ਜੀ ਸਭ ਥੀ ਵੱਡਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅਰਸੀ ਸਿਮਰਨ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਮਾਲ ਕਰ ਸਕੀਏ, ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਮਾਲ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਾਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣਾ ਖਲਕੇ ਖੁਦਾ ਦੀ ਅਮੁਲ ਸੇਵਾ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਦਾ ਆਖਰੀ ਸਰੂਪ ਬੇਗਰਜ਼ ਹੋਣਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਕੌਮਲ ਹੁਨਰ ਕਮਾਲ ਨੂੰ ਅੱਪੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਤਕ “ਹਉਮੈ ਅਤੀਤ” ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰੇ, ਸਭ ਇਨਡਸਟਰੀ ਤੇ ਆਰਟ ਹੱਥ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਰੂਹ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਅਵਸਥਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਤੇ ਕੌਮਲ ਹੁਨਰ ਤੇ ਸਥੂਲ ਹੁਨਰ ਦੀ ਮਖਲੂਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ ਹਾਂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਚੌਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਦੇ ਜਤਨ ਦੀ ਆਰਟ ਦੀ ਪਦਵੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਆਪਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹੋ ਹੀ ਖਲਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਿ ਆਪਾ ਰਹਿਤ ਸਿੱਖ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਆਲੀ ਸ਼ਾਨ ਫਕੀਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਫਕੀਰੀ ਹਉਮੈ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਥੀਂ ਉਠਕੇ ਆਪਾ ਰਹਿਤ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਹਾਂ ਜੀ ਪਰ ਇਥੇ ਇਹ ਖਿਆਲ ਰਖਣਾ ਕਿ ਕੋਈ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਸਮਝ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਹਉਮੈ ਅਤੀਤ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਪਰਮਹੰਸ ਬਣੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਉੱਚੇ ਫਿਲਾਸਫਰ ਦਰ ਹਕੀਕਤ

ਆਪਾ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਰੱਬ ਨਾਲ ਖਫਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਕੋਈ ਅਕਲ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਕਰਕੇ ਤੇ ਰਯਾਜੀ ਦੇ ਉਚੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਫਰ ਅਖਵਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾ ਤਿਆਗਾ, ਤਪਾਂ, ਹਠਾਂ ਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਦਿਸਦੀ ਪਿਸਦੀ ਹਉਮੈ ਅਤੀਤ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਆਪਾ ਰਹਿਤ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਬੂਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ, ਸੋਚ, ਰੁਸੇਵਾਂ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਚਾਂ, ਉਮਾਹ, ਰਸ ਪਿਆਰ ਤੇ ਰੁਸੇਵਾਂ ਰਹਿਤ ਦਮਦਮੀ ਰਾਜੂਨਾਮਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਨਵੇਂ ਲਾੜੇ ਤੇ ਲਾੜੀ ਦਾ ਚਾਂ ਤੇ ਸੌਂਕ, ਜੋਸ਼ ਤੇ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਆਲੀ ਨਿਸਾਨ ਦੇ ਚਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਹੋਸਿਆਰ ਹੋ ਜਾਓ, ਹਿੰਦੂ ਖਾਣ ਲਗੇ ਤੁਸੀਂ ਨਿੱਤ੍ਰ ਖਲੋਤੇ ਕਿਧਰੇ ਆਪਾ ਨਾ ਖਾ ਜਾਵੋ । ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਚੇਤੇ ਕਰਿਆ ਕਰੋ ਇਹ ਜਨਮ ਬਹੁਤ ਦਿਹਾੜੇ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਤਾਂ ਸਬ ਤਿਆਰੀ ਇਕ ਦਮ ਦੀ ਹੈ । ਬਸ ਇਹ ਇਕ ਦਮ ਸਦਾ ਦਾ ਘਰ ਹੈ । ਇਹਨੂੰ ਸੋਹਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਓ ਅਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ ਯਤਨ ਕਰੀਏ, ਉਹਨਾ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਪਾਵੋ ਜਿਹੜੀਆਂ ਭਰਾਵਾਂ-ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜਦੀਆਂ ਹਨ । ਆਓ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦੇਵੀਏ, ਰਾਹ ਪੈਣ ਤੇ ਪਾਵਣ ਦੀ ਕਰੀਏ, ਆਦਮੀ ਸਦਾ ਭੁਲਣਹਾਰਾ ਹੈ, ਅਭੁਲ ਗੁਰੂ ਕਰਤਾਰ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, “ਉਹ ਜਾਗਤਾ ਹੈ ਦੇਵ ।”

ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਨਾਹੀਆਂ ਬੀਤੀ
ਆਗੇ ਸੰਭਲ ਚਲੋ ਨੰਦ ਲਾਲਾ
ਜੋ ਬੀਤੀ ਸੋ ਬੀਤੀ ।

ਠੀਕ ! ਅੱਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸਦ ਹੈ, ਅੱਜ ਮਾਹੀ ਦੀ ਸਦ ਹੈ ।

ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਵਾਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦

ਲਖੀ ਜੰਗਲ ਖਾਲਸਾ ਦੀਦਾਰ ਆਏ ਲਗਾ ਤਬ ਉਚਾਰ ਹੋਇਆ :

ਸੁਣ ਕੇ ਸਦ ਮਾਹੀ ਦਾ ਮੇਰੀ
ਪਾਣੀ ਘਾਹ ਮੁਤੋਂ ਨੇ ।
ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨ ਰਲੀਐ
ਕਾਈ ਕੋਈ ਸੌਂਕ ਪਿਉਂ ਨੇ ।
ਗਿਐ ਫਿਰਾਕ ਮਿਲਿਐ ਮਿਤੁ
ਮਾਹੀ ਤਾਹੀ ਸੁਕਰ ਕੀਤੋਂ ਨੇ ।

ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਯਾਦ ਰਖਣਾ ਅਕਲ ਦਾ ਫੈਲਾਓ, ਆਰਟ, ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ, ਸਿਮਰਨ,

ਅਰਸੀ ਹੁਨਰ ਬਿਨਾਂ ਨਾਸਤਕ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਭਾਈ ਭਾਈ ਨੂੰ ਲੜਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਏਹ ਅਕਲ ਦੇ ਘੜੇ ਬਰਮੰਡੀ ਖੁਦਾਵਾ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਅੱਖਾ ਨੂਟ ਕੇ ਕਿਸੀ ਸੁਨਯ ਵਿੱਚ ਵਸਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਰ ਅਸਲ ਨਾਸਤਕ ਹਨ, ਆਪਾ ਪੂਜਕ ਹਨ, ਸੱਚੀ ਆਸਤਕਤਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਾਡੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਰਚੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਆਸਤਕਤਾ ਨੂੰ ਆਹਲਾ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕਵੀ ਪੇਂਟਰ (ਚਿੱਤ੍ਰਕਾਰੀ) ਤੇ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰਾਂ ਦੇ ਪਾਰਖੀ ਸਜਣ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸੱਚਾ ਰਾਗੀ ਇਸ ਆਸਤਕਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਕਲ ਦੀਆਂ ਗੁਝਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਦਾਰਸਨਕ ਗਿਆਨੀ ਨਹੀਂ। ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਲਖ ਸਕਦਾ। ਹਾ ਜੀ ਤੇ ਇਸ ਸੁਚੀ ਆਸਤਕਤਾ ਦਾ ਰਸ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ, ਤ੍ਰਖਾਨ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ, ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਕੁਝ ਨੀਵੀਂ ਨੀਵੀਂ ਦਿਸਦੀ ਹੈ। ਜਾਪਾਨ ਦਾ ਇਉਂ ਆਖਿਆ ਨਾਸਤਕ ਆਰਟ ਪਾਰਖੀ ਇਸ ਆਦਰਸ ਨੂੰ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਸ਼ਕਾਰੇ ਵਾਗ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਦੀਆਂ ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਤੇਹਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਚੀ ਕੂਕਣ ਵਾਲਾ ਹਮਾਤੜ ਪੁਰਖ ਆਰਟ, ਰਾਗ, ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਰਸ ਥੀ ਵਾਝਿਆ ਪੁਰਖ ਨਹੀਂ ਲਖ ਸਕਦਾ। ਤਦ ਤੇ ਆਪਣਾ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਮਾਯਾ ਦੇ ਚਕਾਵਾ ਥੀ ਬਚਾ ਕੇ ਟੋਰਨਾ, ਮੈਂ ਉਹਨਾ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜਾਪਾਨ ਜੈਸੀ ਆਸਤਕ ਕੌਮ ਮਸੀਨਾ ਦੇ ਪਹੀਆ ਹੇਠ ਆ ਕੇ ਕੁਚਲੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਇੰਜਨਾ ਦੇ ਚਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੇਦਰ ਥੀ ਕੱਢ ਮਾਰਨ, ਇਹ ਧਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੇ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਧਨ ਦੀ ਨੀਹ ਉੱਪਰ ਖਲਵਾਣ ਦੇ ਆਦਰਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਰ ਦੇਣਗੇ, ਚਾਹੇ ਫਿਰ ਕੁਛ ਹੋਵੇ। ਖਾਲਸਾ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਧਰਤੀ ਦੀ ਇਸ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਕੰਚਨ ਵਰਗੀ ਉਮੈਦ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਖਬਰਦਾਰ ! ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਹ ਸਤਿਨਾਮ ਦੀ ਨੀਹ ਥੀ ਚੁਕ ਕੇ “ਛਿਲੜਾ” ਉੱਪਰ ਨਾ ਰਖ ਦੇਣੀ। ਇਹ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਸਾਇਸਤਗੀ ਦਾ ਉੱਚਾ ਖਿਆਲ ਕਿ ਜਾਤੀ ਦੀ ਨੀਹ ਛਿਲੜਾ ਉੱਪਰ ਹੈ ਟਪਲਾ ਜੇ ਤੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਭਿਆਨਕ ਜੰਗ ਜੋ ਯੂਰਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਖਿਆਲ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਹ ਕੌਮ ਹਾਂ ਜੇਹੜੀ ਆਪਣੀ ਉਸਾਰੀ ‘ਸਤਿਨਾਮ’ ਦੇ ਆਦ੍ਰਿਸਟ ਉੱਪਰ ਰੱਖਾਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਛਾਯਾ ਹੀ ਦਿੱਸੇ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸਟ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਾਗੇ ਭਾਵੇਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੰਕਾ ਹੋਵੇ। ਬਸ ਆਪ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਆਦਰਸ ਇਹੋ ਹੈ; ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਾ ਬਣਾ ਲੈਣਾ, ਤੁਸੀਂ ਫਕੀਰ ਕੌਮ ਹੋ, ਤੁਹਾਡਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਛ ਹੈ।

4. ਆਰਟ

ਅਸੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਕਲੀ ਚਾਲਾਕੀਆਂ ਵਲ ਇਵੇਂ ਪਏ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਖੁਦਾ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਨਾ ਸਨਮ, ਨਾ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸੁਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਅਗਲੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਕੁਛ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਸਦੀਆਂ ਥੀਂ ਧੋਖਾ ਦੇਈ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਬੜੀ ਅਗੱਮ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਪਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਅਕਲੀ ਬੁਖਾਰ ਤਦ ਉਤਰਦਾ ਹੈ ਜਦ ਅਸੀਂ ਜਾਪਾਨ ਜੈਸੇ ਮੁਲਕ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਲੋਕੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਬਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਗ ਦੇ ਨੰਦਨ-ਬਣ ਵਾਂਗ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਸਾਯਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਉਸ ਅੰਦਰ ਵਸੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਤ ਥੀ ਅਭੈ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਤੇ ਦੋਸਤੀਆਂ ਤੇ ਪਿਆਰ ਆਪੇ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲ ਵਰਗੇ ਕੌਮਲ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਹਣੇ ਤੇ ਸੁਬਕ ਹਨ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਰੱਬ ਕੀ ਹੈ ? ਦੁਨੀਆਂ ਕਦ ਬਣੀ ਹੈ ? ਕਿੰਝ ਬਣੀ ਹੈ ? ਕਿਸ ਨੇ ਬਣਾਈ ਹੈ ? ਤਦ ਵੱਡੇ ਥੀ ਵੱਡਾ ਜਾਪਾਨ ਦਾ ਦਾਨਾ ਸਿਰ ਨੂੰ ਖੁਰਕ ਕੇ ਬਾਲਕ ਵਾਂਗ ਬਿਹਬਲ ਜਿਹਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਕੋਈ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵੱਡੇ ਸਵਾਲਾਂ ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਯਾ ਹੀ ਕੀਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਨਿਮ੍ਰਤਾ, ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ ਤੇ ਅਦਬ ਉਸ ਵਿਚ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਰਛਾਵਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਉਹਦਾ ਪਿਆਰ ਬ੍ਰਿਛਾ, ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਤੀਬਰ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤਕ ਸਹਜ ਸੁਭਾ ਅੱਪੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਵਾਣੀ ਘਰ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਜਾਪਾਨ ਵਿਚੋਂ ਜੇ ਸਾਰੇ ਫੁੱਲ ਪਦਮ ਤੇ ਚੈਰੀ ਉਡਾ ਦਿਤੇ ਜਾਣ, ਤਦ ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਹੈ ਜਾਪਾਨੀ ਕੌਮ ਮਰ ਜਾਏਗੀ। ਕੌਮ ਦੀ ਜਿੰਦ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪੇ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰੇ ਹਨ, ਫੁਜੀਯਾਮਾ ਦੀ ਬਰਫਾਨੀ ਤੇ ਦਿਵਯ ਚੋਟੀ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਦੇ ਪੱਖਿਆਂ ਉਪਰ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ, ਦਿਲ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਸੁਰਤਿ ਵਿਚ ਇਸ ਪਿਆਨ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਜਿੱਥੇ ਜਾਪਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਕਿਸਤੀਆਂ ਦੇ ਝਾਕੇ ਸੋਹਣੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿਚ ਲਹਿਰਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਪੜਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਪੰਛੀ ਆਪ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੰਗਾ

ਦੀ ਉਲਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਹੀ ਰਾਗ, ਆਪ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧੇ ਸਾਦੇ ਖਿੱਚੇ ਚਿਤਾ ਨੂੰ ਜਾਨ ਪਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਹੱਥ ਕੋਈ ਵੇਹਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ । ਬਤਖਾਂ ਪਾਟੀਆ ਵਿਚ ਤਰਦੀਆ ਚਿੱਤ੍ਰ ਵਿਚ ਹਿਲਦੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਉਂ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਕਰਤਾਰੀ ਕਿਰਤ ਹੈ ਪਰ ਸਾਂਤੀ ਬੁੱਧਮਤ ਦੇ ਨਿਰਵਾਨ ਵਾਲੀ ਇੰਨੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਆਏ ਆਪ ਦੇ ਜਜ਼ੀਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਣ ਲਹਿਰੇ ਸਮੁੰਦਰ (Inland Sea) ਇਕ ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ ਹੈ, ਇਥੇ ਪੱਛਮੀ ਪਾਰਖੀ ਆ ਕੇ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਸਾਤੀ ਦਾ ਭਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਕਿਨਾਰੇ ਪੁਰ ਬਾਸ ਤੇ ਕੱਖਾ ਦੀਆ ਚਮਕਦੀਆਂ ਝੁਰੀਆਂ ਜੇਹੜੀਆਂ ਜਾਪਾਨੀ ਚਿੱਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਬਰਲਿਨ ਯਾ ਨਿਊਯਾਰਕ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ, ਹੁ-ਬਹੁ ਓਹੋ ਹੀ ਚਿੱਤ੍ਰ ਰੂਪ ਚਮਕਦੀ ਸਾਦਗੀ ਵਿਚ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਪਿੰਡ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹਨ । ਕਾਮਾਕੁਰਾ ਤੇ ਏਨੋਸੀਆ ਆਦਿ, ਨਿਕੋ ਤੇ ਹਾਕੋਨੋ ਆਦਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖੇ ਸਨ, ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ । ਇਕ ਸਾਂਤੀ, ਜੀਦੀ ਸਾਤੀ ਦੇਸ ਵਿਚ ਜਿੰਝ ਚੌਨ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤੀਂ ਝੁਰੀਆਂ ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਉੱਪਰ ਪੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪੂਰਵ ਸਾਤ ਵਿਚ ਧੋ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੀ ਉਸ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਚਾਨਣੀ ਦਾ ਸਾਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ । ਫਜ਼ੂਲ ਗੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਖਾਹਮਖਾਹ ਕੋਈ ਸੋਰ ਨਹੀਂ, ਬੱਚਾ ਕੋਈ ਰੋਂਦਾ ਨਹੀਂ, ਜਨਾਨੀ ਲੜਦੀ ਨਹੀਂ, ਖਾਵੰਦ ਕੋਈ ਜਨਾਨੀ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਅਹੰਕਾਰ ਸਭ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਤ ਰਸ ਦੇ ਹਨ, ਸਤੋਗੁਣ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਘੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਰਜੋਗੁਣ ਕਦੀ ਕਦੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਜੋਰ ਸਾਰਾ ਕਿਸੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨਿਮਾਣੀ ਜਿੰਦ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਕਿਸੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ । ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਵਜੀਰ-ਆਜਮ ਸਾਇਕੋ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਘੜੀਆਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਪਰ ਜਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਖੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਮਤੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਨਾਲ ਤੇ ਬੂਹੇ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠੇ ਮ੍ਰਿਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਦੇ ਮੁਖ ਤੇ ਚੁੱਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਲਲ ਪਵੇ । ਅਹਿੰਸਾ ਦੀ ਹੱਦ ਹੋ ਗਈ, ਨਿਰਵਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਲਗ ਗਿਆ, ਮੌਤ ਥੀ ਪਰੇ ਦੇਸ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿਦਕ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਆਵਾਜਾਈ ਸਭ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ, ਬਾਗ ਤੇ ਜੰਗਲ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਆ ਵੱਸੋ ਤੇ ਆਪਣੀ ਏਕਾਤ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਗ ਪਏ ਤੇ ਘਰ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਫੰਗਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਖੜੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਨੰਦਨ ਬਾਗਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਸੋ ਤੇ ਓਥੇ ਸਹਿਰਾਂ ਦੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਲੱਗਣ ਲਗ ਗਈ । ਆਦਮੀ ਇਕ ਇਕ ਆਪ ਕੁਦਰਤ ਧਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਆਦਮੀ ਧਾਰੀ ਬਣ ਗਈ ।

ਇਉਂ ਜਾਪਾਨ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਬੁੱਧ ਮਤ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਪੱਤੀਆਂ

ਵਿਚ ਢੱਕੀ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਡੋਡੀ । ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਡੋਡੀ ਡਾਢੀ ਜੀਵਨ-ਚੰਚਲਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਫਨੇ ਰਸ ਵਿਚ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਦ ਬਸੰਤ ਦਾ ਸੁਗੰਧਿਤ ਸ੍ਵਾਸ ਕਿਧਰੇ ਆਣ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਰਾਮਾਤ ਵਾਂਗੂੰ ਇਕ ਦਮਬਦਮ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਖਿੜਿਆ ਫੁੱਲ ਬਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਦੀ ਹੈ । ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਡੋਡੀ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਯੋਗ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਹੈ, ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਡੋਡੀ ਸੱਚੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਹੈ । ਜੀਵਨ ਚੁੱਪ ਹੈ, ਠੀਕ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪਾਨ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਬੁੱਧ ਦੇਵ ਦੇ ਨਿਰਵਾਨ ਤੇ ਨਿਰਵਾਨ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਦੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਜ਼ਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਜਦ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਜਾਪਾਨ ਮੰਦਰਾ, ਬੁੱਧ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਬੁੱਤਾਂ, ਆਪਣੀ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਗੁਲਕਾਰੀਆ, ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਨੰਦਨ ਬਾਗ, ਆਪਣੇ ਸਜਾਏ ਬਣ, ਸਾਰੇ, ਇਕ ਸਹਸ੍ਰ ਦਲ ਕੰਵਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜਿਆ ਦਿੱਸਿਆ । ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਧੋਤੇ ਪਿਆਰ ਕਾਬਿਆਂ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਬਣਾ ਰਖੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੋਧ ਵਿਚ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਰਾਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਰਾਹ ਦੇ ਦੋਵੇ ਪਾਸੇ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਲਟੈਨਾਂ, ਪੱਥਰ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖੀਆਂ ਹਨ । ਸਦੀਆਂ ਥੀ ਬਣੀਆਂ ਹਨ, ਸਦੀਆਂ ਥੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਬੁੱਧ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਭਗਤ ਸਦਾ ਟੁਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਾ ਕਿੱਥੇ ਰਹੇ ਹਨ ? ਜਿੱਥੇ ਯਾਤਰੂ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਨਾ ਅਪੜਨਾ ਹੀ ਰਸ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਹੈ । ਸਦੀਆਂ ਚੈਰੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦੀਆਂ ਪੰਖੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਸੰਤ-ਹਵਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੇ ਵਿਛਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਾਵੀ ਮਖਮਲ ਵਾਂਗ ਕਾਈ ਪੱਥਰਾਂ ਉੱਪਰ ਜੰਮ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੈ । ਕਈ ਵੇਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ਸਾਮਾਂ ਵੇਲੇ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਲਾਲਟੈਨਾਂ ਵਿਚ ਦੀਵੇ ਬਾਲੇ, ਲੱਖਾਂ ਵੇਰੀ ਇੱਥੇ ਨਮੋ-ਬੁੱਧ ਦੇ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਹੋਏ । ਅੱਜ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਅਮਲਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਵਾਨ ਦਾ ਸੁਖ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਪੱਥਰ, ਰੂਹ ਹੋ ਗਏ ਹਨ । ਜਦ ਪੱਛਮੀ ਲੋਕੀ ਇਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਵੇਖ ਵੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੱਥਰ, ਇਕ ਇਕ ਪੱਥਰ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਦਰ ਰੂਪ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ । ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰ ਜਾਣ ਤੇ ਰੂਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਤੇ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਤੇ ਦਿਲ ਕਰਦਾ, ਮਲੋ-ਮਲੀ ਸ਼ਾਂਤ ਰਸ ਛਾਦਾ ਹੈ, ਮਲੋ-ਮਲੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨਾਲ ਜਕੜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹਿੱਲਣ ਤੇ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਸਮਾਧੀ ਜੇਹੀ ਛਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਸਾਦਾ ਜੇਹੀ ਥਾਂ ਤੇ ਅਨੇਕ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰਾਂ ਦੇ ਮੀਂਹ ਪਏ ਹਨ, ਅਨੇਕ ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਇਥੇ ਵੱਸਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤਾਂ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਅਸਰ ਇਹ ਹੈ ।

ਇਕ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨਾਇਕਾ (ਗੈਸ਼ਾ) ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੁਤਬਰਕ ਪੌੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਹ ਅਨੰਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਲਕਾ

ਨੂੰ। ਇਸ ਸਿਮ੍ਨ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਗੈਸਾ ਦੇ ਨੈਣ ਇਲਾਹੀ ਰਸ ਦੇ ਅੱਥਰੂਆ ਨਾਲ ਸਜਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖੜੀ ਓਏਨੇ ਦੇ ਚੈਰੀ ਬਾਗ ਵਿਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆ ਪੌੜੀਆਂ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ‘ਨਮੋ ਬੁੱਧਾ !’ ਤੇ ਆਖਦੀ ਹੈ, “ਹੇ ਮਾਲਕ ! ਮੈਂ ਨਿਕਾਰੀ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵੱਲ ਜਾਦੇ ਰਾਹ ਦੀ ਪੌੜੀਆਂ ਤੇ ਖੜੀ ਹਾਂ, ਸਦਾ ਤੇਰੇ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਸੁਖੀ ਵੱਸਣ ਉਹ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪੌੜੀਆਂ ਹਰ ਖਾਸ ਆਮ ਵਾਸਤੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਰਾਹ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਸਬ ਕੋਈ ਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਟੁਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨੈਣ ਆਪ ਵੱਲ ਮੋੜ ਸਕਦੀ ਹਾਂ, ਨੈਣ ਮੇਰੇ ਆਪ ਦੇ ਪਦਮ ਚਰਣਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਨਿਮਾਣੀ ਦੇ ਦਿਲ ਥੀ ਅਸੀਸ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੀ ਭੇਟ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ? ਆਪ ਦੇ ਇਹ ਚੈਰੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗ ਵਿਚੋਂ ਫੁੱਲ ਤੋੜ ਕੇ ਦੇਵਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਿਲਖ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਆਪ ਦੇ ਅਰਪਣ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।” ਓਧਰ ਇਕ ਮਹਾਰਾਣੀ ਐਮਪ੍ਰੈਸ ਕੋਮੀਓ ਬੁਧ ਮਤ ਤੇ ਘੋਲ ਘੁਮਾਈ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਸਮੇਤ ਜਿਹਦਾ ਨਾਮ ਕੋਕਿਨ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਓਹਦੇ ਬਾਅਦ ਤਖਤ ‘ਤੇ ਬੈਠੀ, ਬੁਧ ਦੇ ਮੰਦਰ ਬਣਵਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਪ ਖੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਪੱਥਰ ਘੜੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਘਾੜਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਲੱਗ ਕੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਰਦਾਸ ਵਰਗੇ ਕਾਬੇ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਅਨੋਖੇ ਜੋਸ ਵਿਚ ਐਮਪ੍ਰੈਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਫਟ ਕੇ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, “ਇਹ ਸਬਦ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਜਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਮੁਬਾਰਕ ਗੁੰਜ ਸੂਰਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁੰਜੇ, ਇਹੋ ਮੁਬਾਰਕ ਆਵਾਜ਼ਾ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਚੀਰਾ ਪਾਣ, ਪਿਤਾਵਾ ਮਹਾ ਪਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਇਹ ਉਹੀ ਮਾਵਾਂ ਮਹਾ ਮਾਵਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਇਹ ਹੋਵੇ, ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਇਹ ਹੋਵੇ !” ਤੇ ਇਹੋ ਐਮਪ੍ਰੈਸ ਮਾਂ ਇਕ ਸਾਦਾ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ! ਜਦ ਉਹ ਫੁੱਲ ਬੁੱਧ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਨ ਦੇ ਜੋਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, “ਜੇ ਮੈਂ ਤੋੜਾਂ ਤਦ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਦੀ ਮੈਲ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰੇਗੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਰੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਖੜੀ ਹਵਾ ਨਾਲ ਹਿਲਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਦ ਜੁਗਾਦ ਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਬੁੱਧਾ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਦੀ ਹਾਂ।”

ਬੁੱਧ ਦੇ ਨਿਰਵਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਡੋਡੀਆ ਦਾ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਫੁੱਲ ਵਰਗਾ ਜਾਪਾਨ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਹੋਰ ਮੁਲਕਾਂ ਖਾਸ ਕਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕਾਲੇ ਹਨੇਰੇ ਤਲੇ ਦੇ ਚਿੱਕੜਾਂ ਵਿਚ ਉੱਗਿਆ ਇਕ ਫੁੱਲ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਟੇਢਾ ਹੋ ਸੂਰਜ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕਿਰਣ ਨੂੰ ਟੋਲਦਾ ਪੇਚ ਜਿਹੇ ਖਾਂਦਾ ਤਿੱਬਤ, ਚੀਨ, ਮਲਾਯਾ ਦੇ ਜਜੀਰਿਆਂ ਉੱਪਰੋਂ ਹੁੰਦਾ ਆਖਰ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਖਿੜਿਆ ਤੇ ਓਥੇ ਇਹਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਾ ਰਿਹਾ। ਸੋ ਜਦ ਕਦੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਆਰਟ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇਖਣਾ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਆਰਟ ਵਿਚ ਹੀ ਦੇਖ ਸੱਕੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਆਰਟ ਸਬ ਥੀਂ ਪਹਿਲਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਰਸ ਰੂਪ ਹੋ

ਸਿੰਜਰਦਾ ਹੈ, ਝਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਗਿਰਾ ਵਿਚੋਂ ਦੀ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਹੈ, ਜਦ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ, ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਬੁੱਤ ਤੇ ਚਿਤ੍ਰ ਬਣਾਣ ਵਿਚ ਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਦਿਲ ਵਿਚੋਂ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤਦ ਭਗਤੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਜੁੜੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਦੀ ਫੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਧਰਤ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਅਨੇਕੇ ਗਹਿਣੇ ਪਾ ਇਉਂ ਸਜਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਸ੍ਵਰਗ। ਇਹੋ ਹੈ ਸੋ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਵਾਨ ਰਸ ਤੇ ਅਲੌਕਿਕ ਸਮਾਧੀ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਪਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵਰਖਾ ਵਾਂਗ ਪਈ ਤੇ ਨਿਰਾ ਇਕਇਕ ਹੀ ਨਿਹਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੀ ਕੌਮ ਵੱਡਾ ਨਿੱਕਾ, ਪਾਪੀ ਪੁੰਨੀ ਸਭ ਨਿਹਾਲ ਹੋਏ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਇਹ ਗੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਿੰਜਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਰਸਿਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਦਾ ਕਰਤਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਕਰਤਾਰੀ ਸੁਹਣੱਪ, ਸੁਹਜ, ਧਰਮ, ਦਇਆ, ਦਰਦ ਆਦਿ ਦੀ ਉਪਜਾਊ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਕੁਦਰਤ ਵਾਂਗ ਕਰਤਾਰੀ ਤੇ ਉਪਜਾਊ ਹੋਣ ਬਿਨਾ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਆਰਟ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਬਤਾਂ ਥੀ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਦਰਿਆ ਬਾਗ਼ਾ ਵਿਚ ਫੁੱਲ ਤੇ ਫਲ ਉਪਜਾਊ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਦਿਵਯ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਦਰਿਆ ਜਦ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰ ਸੰਗਿਮ ਦੇ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਕੁਫਲ ਤੋੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਤੇ ਸਮੂਹੀ ਕਰਮਾਤਾ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੇਵਲ ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਜਦ ਭਗਤੀ ਧਯਾਨੀ ਹੋਵੇ, ਸਮਾਧੀ ਸ਼ਖਸੀ ਹੋਵੇ, ਪਿਆਰ ਕਿਸੀ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧ ਮਤ ਵਿਚ ਬੁੱਧ ਜੀ ਦਾ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਈਸਾਈ ਮਤ ਵਿਚ ਈਸਾ ਜੀ ਦਾ, ਤੇ ਸਿੱਖ ਮਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ, ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਉੱਚੀ ਦਿਵਯ, ਗੁਰਮੁਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਧਯਾਨ ਦੇ ਸਿਮਰਣ ਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਆਰਟ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦਾ। ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਧਯਾਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਚਲਾਇਆ, ਸ਼ੂਨਯ ਦਾ ਧਯਾਨ ਹੈ — ਉੱਥੇ ਨਾਮ ਰੂਪ ਮਿਥਯਾ ਹੋਇਆ, ਓਥੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਸੋਹਣਾ ਕੋਝਾ ਹੋਇਆ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ, ਓਥੇ ਆਰਟ ਨਹੀਂ ਉਪਜਦਾ, ਨਾ ਕਿਰਤ ਉਪਜਦੀ ਹੈ, ਓਥੇ ਆਲਸ, ਮੌਤ ਤੇ ਅਪੇਖਯਾ ਆਦਿ ਸ਼ਖਸੀ ਅੰਗੁਣ ਤੇ ਕੌਮੀ ਮੌਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਬੁੱਧ ਦੇਵ ਦਾ ਧਯਾਨ ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਨਾ ਠਹਿਰਾ ਸੱਕਿਆ, ਉਹ ਇਸ ਚੌਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਈਸਾ ਤੇ ਉਹਦੇ ਹਵਾਰੀਆਂ ਨੇ ਪੈਲਸਟੀਨ ਵਿਚ ਜਾ ਪਨੀਰੀ ਗੱਡੀ ਤੇ ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਬੋਹੜੇ ਚਿਰ ਲਈ ਉਹੋ ਬੁੱਧ ਦੇਵ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀ ਭਗਤੀ ਵਾਲਾ ਰਸ ਸਿੰਜਰਿਆ ਤੇ ਇਟਲੀ ਦਾ ਆਰਟ ਉਪਜਿਆ; ਤੇ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਉਹੋ ਨਾਮ ਸਿਮਰਣ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀ ਧਯਾਨ ਅਨੰਤ ਦੀ ਪਿਛੋਕੜ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਉਗਾ ਕਰਕੇ ਆਦਿ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅਨੰਤ ਦੀ ਪਿਛੋਕੜ

ਨਾਲ ਸ਼ਖਸੀ ਧਯਾਨ ਅਨੰਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਆਦਿ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਫਿਲਸਫੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਨੂੰ ਉੱਗਣ ਹੀ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਕੁਛ ਦੇਸ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਆਸਾ ਹੈ ਜੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਜਾਪਾਨ (ਨਵੇਂ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਓਥੇ ਵੀ ਹੁਣ ਉਹ ਗੱਲ ਪੱਛਮੀ ਮੁਲਕਗੀਰੀ ਤੇ ਡਾਲਰ ਪੂਜਾ ਦੇ ਖੋਹਰੇਪਨ ਨੇ ਸਾਇਦ ਗੁੰਮ ਕਰ ਦੇਣੀ ਹੈ) ਤੇ ਇਟਲੀ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਆਰਟ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਕੇ, ਉਸ ਥੀ ਮਗਰ ਸਾਇਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਸੱਜਰਾ ਤੇ ਨਵੇਂ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਆਰਟ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਮਝ ਸਕਣ ਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੰਭੀਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਣ। ਪਰ ਬੜੀ ਹੀ ਸਮੂਹਾ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਭਗਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਕੱਲਾ ਦੁਕੱਲਾ ਜੇ ਸਮਝਿਆ ਵੀ ਤਦ ਕੀ ? ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਇਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਸਮੂਹਾ ਵਿਚ ਖਿੜ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਾਇਦ ਨਿਰੋਲ ਬੁੱਧ ਦੇ ਨਿਰਵਾਨ ਬ੍ਰਿਛ ਵਾਗ ਗੁਰ-ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਬ੍ਰਿਛ ਵੀ ਕਿਸੀ ਨਵੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਥੀਂ ਜੰਮੇ, ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਟਾਹਣ ਫੁੱਲ ਲਿਆ ਕੇ ਮੁੜ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਸਕੇ।

ਏਸੀਆ ਦੇ ਆਰਟ ਅਥਵਾ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਧਿਯਾਨ ਦੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਇਹ ਪੱਕਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਹੈ, ਬੁੱਧ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸ੍ਵਰਗ ਜਿੱਥੇ ਬੁੱਧ ਆਦਿ ਜੁਗਾਦਿ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਥਵਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਪਰਲੋਕ ਜਿੱਥੇ:

ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ ॥

ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ ॥

ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ ਜਾਹਿ ॥

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ ॥

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥ ੩੬ ॥

ਕਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੋਰੁ ॥ ਤਿਥੈ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰੁ ॥

ਤਿਥੈ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ ॥

ਤਿਨ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰ ॥

ਤਿਥੈ ਸੀਤੋ ਸੀਤਾ ਮਹਿਮਾ ਮਾਹਿ ॥ ਤਾ ਕੇ ਰੂਪੁ ਨ ਕਥਨੇ ਜਾਹਿ ॥

(ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 7-8)

ਮੁੜ ਉਹ ਸੋਹਣੇ ਧਿਯਾਨ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਣ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਸੂਰਤਾਂ ਨਾਲ ਠੰਢ ਪਾਣ। “ਰਾਗ ਰਤਨ ਪਰਵਾਨ ਪਰੀਆ ਸਬਦ

ਗਾਵਣ ਆਈਆ” ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ, ਰਾਗ, ਰੰਗ ਸਾਡੀ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਭਰਣ, ਸਾਡੀ ਸੁਰਤਿ ਉਹ ਰੂਪ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾਵੇ, ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਇਹ ਵਾਕਫੀਅਤ ਪੂਰਣ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਫੁਟ ਫੁਟ ਕੇ ਪਦਮ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਂਗ ਫਿਰ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ, ਰਸ ਤੇ ਧਿਆਨ ਮੂਰਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਸਾਡੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਸਿੰਗਾਰ ਨਾਲ ਸਿੰਗਾਰਣ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਰਸਨਾਂ, ਸਮਾਧੀਆਂ, ਰਸਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਹੱਡੀ ਮਾਸ ਮਿੱਝ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਵੱਸੇ, ਰੂਪ ਨਾਮ ਰਸ ਗੰਧ ਸਪਰਸ਼ ਦੇ ਓੜਕ ਦਿਵਯ ਸੁਖਾਂ ਨਾਲ ਦਿਵਯ ਹੋ ਵੰਝੇ, ਦਿਲ ਦੀ ਬਸਤੀ ਵੱਸੇ। ਪਰੀਆਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਚਹਿਲ ਪਹਿਲ ਹੋਵੇ, ਇਉਂ ਅੰਦਰ ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਚੁੱਪ, ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਦੀ ਖੇਡ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਸਾਨੂੰ ਖਿੜੇ ਕੰਵਲਾਂ ਵਾਂਗ, ਗੁਲਾਬਾਂ ਵਾਂਗ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ। ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਅੰਤਰੀਵ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਇਕ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਖਿੜਿਆ ਫੁੱਲ ਤਾਂ ਮੰਜਲ ਮਕਸੂਦ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ, ਪਰ ਬਣਾ ਨੂੰ, ਬਾਗਾਂ ਨੂੰ, ਪਰਬਤਾਂ ਨੂੰ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ, ਧਰਤੀ ਨੂੰ, ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਧਿਆਨ ਸਥਿਤ ਰਸਿਕਾਂ ਨੇ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਤੀਸਰੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁੱਚਾ, ਸੱਚਾ, ਸੁਥਰਾ, ਸੋਹਣਾ ਬਣਾਣ ਲਈ ਅੰਦਰ ਇਕ ਬੇਚੈਨੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਸਹਿਰ ਸਾਡੇ ਹਰੀ ਮੰਦਰ ਹੋਣ, ਬਣ ਸਾਡੇ ਨੰਦਨ ਬਾਗ ਹੋਣ, ਪਰਬਤ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਹੋਣ ਤੇ ਰਾਹ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਅਥਵਾ ਨਿਰਵਾਨ ਸੁਖ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ।

ਇਹ ਜਗੁ ਸਚੈ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ ਸਚੇ ਕਾ ਵਿਚਿ ਵਾਸੁ ।।

ਕੁਦਰਤਿ ਦਿਸੈ ਕੁਦਰਤਿ ਸੁਨੀਐ ਕੁਦਰਤਿ ਭਉ ਸੁਖ ਸਾਰੁ ।।

ਕੁਦਰਤਿ ਪਾਤਾਲੀ ਆਕਾਸੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਆਕਾਰੁ ।।

ਕੁਦਰਤਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਕਤੇਬਾ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਵੀਚਾਰੁ ।।

ਕੁਦਰਤਿ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪੈਨੁਟੁ ਕੁਦਰਤਿ ਸਰਬ ਪਿਆਰੁ ।।

(ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨੇ 463-464)

ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਨਾਜ਼ਕ ਖਿਆਲੀ ਹੋਵੇ ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੈਲ, ਮੰਦਪੁਣਾ, ਕਰੂਪਤਾ, ਕੋਝ ਸਹਾਰ ਨਾ ਸਕੇ। ਇਮਾਰਤ ਭੱਦੀ ਜੇਹੀ, ਭੈੜੀ ਜਿਹੀ ਬਣਾ ਨਾ ਸਕੇ, ਗਲੀ ਗੰਦੀ ਹੋ ਨਾ ਸਕੇ, ਅੰਦਰ ਗੰਦ ਮੰਦ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਬਾਹਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਰਲਤਾ ਅੰਦਰ, ਸਾਦਗੀ ਬਾਹਰ, ਨਿਰੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪੋਚਾ ਪਾਚੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਹਿਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਭੀ ਸੋਹਣਾ ਢਮਕੇ ਲਕੀਰ ਕੋਈ ਵਾਹੀ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਵਲ ਨਾ ਜਾਵੇ। ਸਾਡੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਤੀਰਥ ਵੇਖੋ ਤਦ ਉਹ ਗੰਦੇ, ਸਹਿਰ ਗੰਦੇ, ਘਰ ਗੰਦੇ ਸੁਭਾਉ ਗੰਦੇ, ਰਹਿਣ ਬਹਿਣ ਹੈਵਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਤੇ ਓਥੇ ਆਰਟ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਆਰਟ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬੇਚੈਨ ਬਿਹਬਲ ਜਿਹਾ, ਭੈੜੀ ਛੋਹ ਕੋਈ ਸਹਿ ਨਾ ਸੱਕਣ ਵਾਲਾ ਕਰਤਾਰੀ ਉਪਜਾਊ ਸੁਭਾਉ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਜੀਵਨ ਥੀ ਹੀ ਅਪੇਖਯਾ ਸਿਖਾਈ ਜਾਏ, ਸਕਤੀ ਮੌਤ ਦਾ ਨਾਮ ਹੋਵੇ, ਸੋਹਣਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਰੱਬ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ੇਸ ਸੂਨਯ ਹੋਵੇ, ਓਥੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਹ ਕ੍ਰਿਯਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਆਵੇ ਤਦ ਕੋਈ ਸੁਹਣੱਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਉਪਜਾ ਸਕਦੀ, ਏਸੀਆ ਦਾ ਆਰਟ ਬੁੱਧ ਦੇਵ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ ਪਲਿਆ, ਵੱਡਾ ਹੋਯਾ ਤੇ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਿੱਬਤ ਤੇ ਚੀਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਰਟ ਹੋਵੇ ਬੋੜਾ ਜਿਹਾ, ਤਿੱਬਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਕਸਮੀਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੂਪ ਨਾ ਘੜਨ ਹੋਣ, ਤੇ ਜੇ ਮਥਰਾ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਸਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੋਹਣੇ ਬੁੱਤ ਨਾ ਤ੍ਰਾਸੇ ਜਾਣ, ਭੈੜੇ ਜਿਹ ਕਾਲੇ ਜਿਹੇ ਭੱਦੇ ਜਿਹੇ ਜਰਮਨੀ ਦੇ ਬਣੇ ਚਿੱਤ੍ਰ ਤੇ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਸਾਡੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਹੋਣ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸੁਰਤਿ ਧਿਆਨ ਰਸ ਥੀ ਖਾਲੀ ਹੈ, ਸਖਸੀ ਪੂਜਾ ਥੀ ਵਾਜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਉੱਕੇ ਆਰਟ ਆਦਰਸ ਦਿੱਸ ਹੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਤੇ ਬੁੱਧ ਮਤ ਜੈਸੇ ਆਰਟਿਸਟਕ ਪਿਆਰ ਸਾਡੀ ਵਰਤਣ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਤੇ ਜੇ ਕੁਛ ਸੀ ਕਦੀ ਤਦ ਓਹ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਕੋਈ ਸਾਨ ਸੀ :

ਉਕਾਕੂਰਾ* ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਅਸੋਕ ਦੀ ਉੱਚੀ ਸਾਨ ਤੇ ਪਾਦਸਾਹੀ ਜੋ ਏਸੀਆ ਦੇ ਬਾਦਸਾਹਾ ਦਾ ਇਕ ਆਦਰਸ ਨਮੂਨਾ ਹੈ, ਜਿਹਦੇ ਅਹਕਾਮ ਐਨਟੀਆਕ ਤੇ ਐਲਗਜ਼ੈਂਡਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਥੀ ਆਪਣੀ ਈਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਅੱਜ ਤਕਰੀਬਨ ਅਸੀਂ ਭਾਰਹੂਤ ਤੇ ਬੁੱਧ ਗਯਾ ਦੇ ਕਿਰ ਕਿਰ ਕਰਦੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਭੁਲ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਵਿਕ੍ਰਮਾਦਿਤ ਦਾ ਜਵਾਹਰਾਤ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਦਰਬਾਰ ਬਸ ਇਕ ਗੁੰਮ ਗਿਆ ਸੁਫਨਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਗੁੰਮਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਲੀਦਾਸ ਦਾ ਕਾਵਯ ਭੀ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਕਰਾ ਸਕਦਾ .... ਤੇ ਅਸੀਂ ਜਾਤਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਆਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਗੁਜਰ ਗਈ ਸਾਨ ਨੂੰ ਟੋਲਦੇ ਹਾਂ ਯਾ ਇਲੋਰਾ ਦੇ ਦੁਖਿਤ ਬੁੱਤਾਂ ਵਿਚ, ਯਾ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਉੱਕਰੇ ਉੜੀਸਾ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੁੱਪ ਆਹਾਂ ਵਿਚ, ਤੇ ਯਾ ਹਵਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਣੇ ਆਰਟ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਇਕ ਸੋਹਣੇ ਘਰੋਗੀ ਜੀਵਣ ਵਿਚ ਚਮਕਦੇ ਬਰਤਨਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੁਹਣੱਪ ਉਦਾਸੀਨ ਵੈਰਾਗੀ ਹੋ ਕੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨਾਲ ਆਲਿੰਗਣ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ।”

ਕੁਛ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਧਿੱਕਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਾਹਰਵੀ ਆਏ ਵੰਡਾਲਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਮਾਰਿਆ, ਇਸ ਪਛੋਕੜ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਏਸੀਆ ਦੇ ਆਰਟ ਨੂੰ ਉਕਾਕੂਰਾ ਸੋਹਣੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਇਉਂ ਦੱਸਦਾ ਹੈ:

“ਆਰਟ ਇਉਂ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਾ ਇਕ ਘੜੀ ਦੀ ਘੜੀ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਯਾ ਉਹ

---

*ਉਕਾਕੂਰਾ ਲੇਖਕ "Ideals of the East

ਖਿਣ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤ ਅੱਧੀ ਬੇਹੋਸ ਜਿਹੀ ਅਨੰਤ ਦੇ ਭਾਲ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਠਹਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬੜੀ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਮੁਕ ਚੁੱਕੇ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਧੁੰਧਲੇ ਜਿਹੇ ਅੱਗੇ ਨੂੰ ਲੋਚਦੀ ਹੈ. ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਦਿਸਦੇ — ਕਿਸੇ ਅਣਖੁਲ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਰਾਜ ਦੇ ਇਸਾਰੇ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਇਸ ਥੀ ਵਧ ਕੋਈ ਠੋਸ ਚੀਜ਼ ਨਾਹ, ਪਰ ਰੂਹ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਸਾਰਾ, ਇਸ ਉੱਚੇ ਸੱਚ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਘਟ ਨਾਹ ।”

ਫਿਰ ਆਪ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਉਹ ਕਾਵਯ ਟੁਕੜੇ ਜਿਥੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ‘ਆਤਮ-ਸੁਹਣੱਪ’ ਰਾਗ ਗਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਵਿਚ ਸੁੱਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਸਰਾਰੇ, ਦਿਉਦਾਰਾ ਤੇ ਚੀਲਾ ਦੇ ਜੰਗਲਾ ਦੀ ਬਲਵਾਨ ਚੁੱਪ, ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਉਹਨਾ ਕੰਪਾਯਮਾਨ ਸਤੋਗੁਣਤਾ, ਕਾਲੇ ਪਏ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉੱਠਦੇ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਦੀ ਉਹ ਪ੍ਰਿਭਜੋਤ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ, ਉਹ ਪਦਮ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਤਾਰਿਆ ਵਾਲਾ ਸਵਾਸ, ਕੰਵਾਰੀ ਕੰਨਯਾ ਦੇ ਕੰਵਾਰੀ ਪੋਸਾਕਾ ਉਪਰ ਉਹ ਪੁੰਨਯ ਪਿੱਛੇ ਜਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਬਹਾਦੁਰੀ ਦੇ ਬੰਗੁਨਾਹ ਖੂਨ ਦੇ ਦਾਗ, ਵੀਰ, ਵਰਿਯਾਮ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਆਪਣੀ ਬੁੱਢੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਕੇਰੇ ਅੱਬਰੂ, ਜੰਗ ਦੇ ਮਿਲਵੇ ਦਰਦ ਤੇ ਡਰ, ਕਿਸੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਢਹਿਣ ਵੇਲੇ ਦੀ ਫਿਕੀ ਪੈਦੀ ਰੋਸਨੀ... ਇਹ ਸਭ ਆਰਟਿਸਟ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਹਨ. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਸਿਕ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਪਹਿਲਾਂ ਚੁੱਭੀ ਮਾਰ ਕੇ ਫਿਰ ਉੱਪਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਰਸਨ ਕਰਾਣ ਵਾਲੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਪਰਦੇ ਨੂੰ ਪਰੇ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦਾ ਰੂਹ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।”

5. ਕਵਿਤਾ

ਹਰਦਮ ਖਿੜੇ ਮਿਲੇ ਹੇ ਮਿਤ੍ਰੋ !
ਤੁਸਾ ਮੱਥੇ ਵੱਟ ਨਾ ਪਾਏ ।
ਸੀਨੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਨਿਓ ਤੁਹਾਡੇ,
ਤੁਸਾ ਵੈਰ ਨ ਕਦੇ ਕਮਾਏ ।
ਡਿੱਠਿਆ ਖਿੜੇ ਕਾਲਜਾ ਸਾਡਾ,
ਅਸਾਂ ਦੇਖ ਦੇਖ ਸੁਖ ਪਾਏ ।

(ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ)

ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮੋਏ ਬੰਦਿਆ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨ ਕਵਿਤਾ ਹਨ । ਈਸਾ ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਵਾਲੀਆ ਪੈਲਿਸਟੀਨ ਦੀਆ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਬੀਬੀਓ ! ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਹ ਪਾਣੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਦਾ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਦਾ ਹੈ”, ਤੇ ਜਦ ਹਵਾਰੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ, “ਅਸੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂਗੇ ?” ਤਦ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਵੇਖੋ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਲਿਲੀਆ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੜ ਰਹੀਆ ਹਨ, ਇਹ ਕਿਥੋਂ ਖਾਦੀਆ ਹਨ ? ਨਾ ਹਲ ਵਾਹਦੀਆ ਹਨ ਨਾ ਕੱਪੜਾ ਬੁਣਦੀਆ ਹਨ, ਪਰ ਸੁਲੇਮਾਨ ਆਪਣੇ ਐਸਵਰਜ ਸਮੇਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੀ ਵਧ ਫਬਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ।” ਫਿਰ “ਸਚਾ ਜੀਵਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗਵਾ ਬੈਠੇ ਹਨ ।” ਪੂਰਬ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਧ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਅਬਵਾ ਉੱਚਾ ਸਾਹਿਤਯ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਬਾਕੀ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਮੰਨੀ ਹੈ । ਸਾਹਿਤਯ ਦੇ ਰਸਿਕ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਰਸ ਘੜੀ ਪਲ ਲਈ ਲੈ ਲੈਂਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਸਦਾ ਅਟੱਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਇਕ ਲਫਜ਼ਾ ਦੀ ਮਾਯਾ ਹੈ ।

ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਇਕ ਲਾਜਵੰਤੀ ਦੇ ਪੱਤਿਆ ਵਰਗਾ ਨਰਮ ਦਿਲ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਇਕ ਅਕਹਿ ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਜਾਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਵੇ ਨੀਂਦਰ ਆਏ ਵੇਲੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਿਵੇ ਉਸ ਰਸਿਕ ਸੁਖ ਨਾਲ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਓਹਦੇ ਹੱਥ, ਪੈਰ, ਸਰੀਰ, ਮਨ ਆਦਿ ਸਭ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਅਕਹਿ ਸੁਖ, ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੈ । ਅਸਲ ਵਿਚ ਪਾਰਖੀ ਲੋਕਾ ਲਈ ਤਾਂ ਬਸ ਉਹ ਦਰਸਨ ਹੀ ਬਸ ਹਨ । ਐਸੀ ਉੱਚੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਅਰੂੜ

ਬੰਦੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰਾਗ ਦੇ ਅਲਾਪਨ ਬੀ ਵਧ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਕਵੀ ਭੀ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਬੀ ਉਥਾਨ ਹੋ ਕੇ ਕੁਛ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਨੀਲੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਉੱਪਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਡੋਬ ਉਹਦੇ ਚੜ੍ਹਾਉ ਵਿਚ ਡਲ੍ਹਕਦੀ ਹੈ (ਇਹ ਰੰਗ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਜਹਾਜ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆਂ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਸੂਰਜ-ਚੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ) ਤਿਵੇਂ ਕਵੀ ਦੇ ਦਿਲ-ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਰੰਗਣ ਨਾਲ ਡਲ੍ਹਕਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਦਯ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਅਨੰਦ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਘੁਲਿਆ ਕੋਈ ਅਲਾਪ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਕਦੀ ਕਦੀ ਸਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਵੇਰੀ ਕਿ ਅਚੰਭਾ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ, ਸੁਤਿਆ ਦੇ ਰੂਹ ਜਗਾਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਇਲਾਹੀ ਸੁਰ ਦੀ ਛੇੜ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਪਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਹਰਨੀ ਮੂੰਹ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਛੜੇ ਸਾਥੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਿਹਬਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਕਵੀ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਪਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕੜਾਕਾ ਦੇ ਕੇ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਮਾਮੂਲੀ ਧਰਤ ਬੀ ਉਠਾ ਕੇ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਅਣਡਿੱਠ ਗਗਨਾਂ, ਉਚੇ ਦਮਕਦੇ ਗਗਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਘੱਟਾ, ਇਹ ਕਾਹਲਾਪਣ, ਪੱਖ, ਕ੍ਰਿਝ, ਇਹ ਧੂੜ ਲਿਬੜੀ ਅਣਨ੍ਹਾਤੀ ਜਿਹੀ ਮਾਦੀ ਭਾਰੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਕਰਕੇ ਹਲਕਾ ਫੁੱਲ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਮ ਬੀ ਉਠਾ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਐਸੀ ਕਵੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਫਨੇ ਲਟਕਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਦਿਲਾ ਵਿੱਚ ਅਸਰੀਰੀਆਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਕਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਵਾਂ ਅਕਾਸ਼, ਨਵੀਂ ਧਰਤ, ਨਵੀਂ ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਦੁਨੀਆ ਰਚ ਵਿਖਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਰ ਇਕ ਜਵਾਨ ਗੱਭਰੂ ਤੇ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਉਪਰ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਜਮਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਕਾਸ਼ ਧਰਤ ਨਵੇਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਅਜੀਬ ਅਨੋਖਾ ਚਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਗ ਰਗ ਵਿਚ ਗੇੜੇ ਲਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਚਾ ਕਸੁੰਭ ਦਾ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸੇ ਵਾਂਗ ਉਤਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਕ ਭਾਵ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਖਾਵਾ ਤਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪ ਬੀਤੀ ਗੱਲ ਵਾਂਗ ਸਾਖਯਾਤਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਬਸ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੱਕਾ ਰੰਗ ਮਜ਼ੀਠੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਜਵਾਨੀ ਦਾ, ਸਦਾ ਬਹਾਰ ਦਾ ਖੇੜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹੇ, ਕੇਸ ਧੌਲੇ ਹੋ ਜਾਣ, ਹੱਡੀ ਮਾਸ ਸਿਬਲ ਹੋ ਜਾਏ; ਨਿਰਬਲ, ਗਰੀਬ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਰੂਹ ਵਿਚ ਸਦਾ ਬਸੰਤ ਦੇ ਰੰਗ ਖਿੜੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਅੱਖਰ ਨਾ ਲਿਖੇ, ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਵਚਨ ਨਾ ਬੋਲੇ, ਉਹ ਕਵੀ ਹੈ। ਉਹਦਾ

ਤੱਕਣਾ, ਉਹਦੀ ਬਾਂਹ ਦੀ ਉਲਾਰ, ਉਹਦਾ ਬਹਿਣਾ, ਚਲਣਾ, ਖਾਣਾ, ਪੀਣਾ, ਪਹਿਨਣਾ ਕਾਵਯ ਹੈ, ਜੇ ਕਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰੇ ਤੇ ਉਹ ਲਿਖ ਲਈ ਜਾਏ, ਉਹ ਉਚਾ ਸਾਹਿਤਯ ਹੈ, ਕਵਿਤਾ ਹੈ ।

ਕਵਿਤਾ ਜੀਵਨ ਰੰਗ ਹੈ । ਇਸ ਇਕ ਸਤਰ ਲਈ ਵਰ੍ਹਿਆ ਬੱਧੀ ਬਿਰਹਾ ਦੀ ਝੀਟੀ-ਬਾਣ-ਬਰਖਾ ਸਹਿਣੀ ਪੈਦੀ ਹੈ । ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੀਤ ਜਾਏ ਤੇ ਇਕ ਪੱਕੇ ਫਲ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਬਚਨ ਕਹੇ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਤਜਰਬਾ ਗਾ ਉਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਬਚਨ ਵਿਚ ਰੂਹ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਅਕਲ ਨੂੰ ਨਾ ਵੀ ਉਕਸਾਵੇ, ਉਹ ਰੂਹ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸੁੱਤੀਆਂ ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਂਦੀ ਹੈ, ਦਿਲ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬਾਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਢੱਠਿਆ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਸਿਦਕ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਬਿਨਾਂ ਦਲੀਲਾ ਦੇ ਤੇ ਅਕਲੀ ਸਮਝੌਤਿਆਂ ਦੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਚ ਹੈ, ਤੇ ਜਦ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਪੜ੍ਹੀਏ ਉਹ ਸਦਾ ਨਵੀ ਚਮਕ ਤੇ ਉਜਲਤਾ ਰੂਹ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਬਿਪਤਾ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਛੁਹਣ ਤੇ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਚਨਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਹਰਨਾਖਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਹੋਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੂੰ ਝੋਲੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਬਲਦੇ ਭਾਂਬੜ ਵਿੱਚ ਜਾ ਬੈਠੇ । ਹੋਲੀ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਜਾਦੂ ਦੀ ਕਲਾ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੜਨ ਲੱਗੀ ਤੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਇਸ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਸੜ ਜਾਸੀ । ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਦੇ ਵਿਚ ਗਿਆ ਭਾਬੜ ਠੰਢਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਜੜੇ ਜਾਦੂਆਂ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ । ਇਹ ਸਭ ਰੂਹ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਹਨ । ਸਭ ਕ੍ਰਿਸਮੇ ਰੂਹ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਾਧ-ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੇਟਿਆ, ਕੱਜਿਆ, ਤੇ ਉਸ ਰਛਿਆ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਜਦ ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਗਿਆ, ਅੱਗ ਠੰਢੀ ਹੋ ਗਈ । ਇਹ ਅਸਰ ਸੁੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹੈ । ਜਦ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤਦ ਆਸ਼ਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਜਲਦੇ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਭੀ ਅਸੀਂ ਠੰਢੇ ਤੇ ਹਲਕੇ ਤੇ ਦੈਵੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਦਿਨ ਸੋਹਣੇ ਕੱਟ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਕਵੀ ਤਾਂ ਦੂਰ ਪਹੁੰਚੀ ਰੱਬ ਦੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ । ਉਹ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਹੈ । ਕਵੀ ਬਚਨ ਨੂੰ ਧਾਰਣ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਵਾਗੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਚਨਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿੱਚ ਜੀ ਉਠਣਾ ਤੇ ਮਸਤ ਹੋ ਉਚੇ ਗਗਨਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਘਰ ਬਣਾ ਲੈਣਾ, ਇਹ ਕਾਵਯ ਦੇ ਰਸਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਸਿੱਧੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਪੱਥਰ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਛੱਤ ਪਰ ਆਣ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ ਉਹਦੀ ਤਾਕਤ ਓਨੀ ਹੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਥੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹ ਉਪਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ । ਪੱਥਰ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਤਾਕਤ ਕੋਈ ਦਿੱਸਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਤੱਲੇ ਪਿਆ ਪੱਥਰ ਜ਼ਖਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤੇ ਉਤੋਂ ਰੁੜ੍ਹਿਆ ਪੱਥਰ ਸੱਟ ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਸਮਰਥ ਹੈ । ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਨਾਂ

ਬਚਨਾਂ ਵਿਚ ਫਰਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ, ਪਰ ਜਦ ਅਮਲ ਕਰੀਏ ਤੇ ਰੂਹ ਤੇ ਆਈ ਹਾਲਤ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਕੇ ਵੇਖੀਏ ਤਦ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਕਿਹੜੀ ਹੈ ਤੇ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਕਿਹੜੀ। ਮੀਰਾਂ ਬਾਈ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਰਾਣਾ ਰੂਠੇ ਨਗਰੀ ਰਾਖੇ, ਹਰੀ ਰੂਠੇ ਕਹਾਂ ਜਾਣਾ।

ਜ਼ਰਾ ਪਾਠ ਕਰੋ, ਇਕ ਦੈਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਰਗਾਂ ਵਿਚ ਭਰਦੀ ਹੈ, ਰੂਹ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਰੱਬ ਨਾ ਰੂਠੇ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਕੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ? ਇਕ ਅੰਦਰ ਦਾ ਉੱਚਾ ਇਖਲਾਕ ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਰੂਹ ਦੀ ਸਿਸਤ ਸਿੱਧੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਆਦਮੀ ਇਸ ਦੇ ਪਾਠ ਥੀ ਰੱਜਦਾ ਨਹੀਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਮਤਕਾਰ ਦੇ ਕਰਤਾ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ:

ਬਾਰਾਂ ਹਿ ਬਰਸ ਬੀਤੇ, ਬਾਲਮ ਬਿਦੇਸ ਧਾਏ।।

ਆਯਾ ਨ ਸੁਖ ਸੁਨੇਹਾ, ਧੌਲੇ ਹੋ ਕੇਸ ਆਏ।।

ਜ਼ਰਾ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਤੱਕੋ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤਰਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਬਿਰਹਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ :

ਠਹਿਰ ਜਾਈ ਠਹਿਰ ਜਾਈਂ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆ।।

ਪਵਣ ਵੇਗ ਕੌਣ ਰੋਕੇ, ਬੱਦਲਾ ਨੂੰ ਕੌਣ ਠਾਕੇ।।

ਧੁਰਾ ਥੀ ਜੋ ਚਾਲ ਪਾਏ, ਟਰਨ ਨਹੀਂ ਟਾਰਿਆ।।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੂਹ ਦੇ ਦੇਸ ਦਾ ਆਕਾਸ਼ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਸਪੰਸ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਣ ਪਈ ਹੈ।

ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਿੱਖ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂਆ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਉਹ ਸਬਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਖਾ ਜਿੰਦਗੀਆਂ ਅਰਪਣ ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਉਹ ਅਰਸ਼ਾਂ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਰਸ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਸਚ ਦੇ ਜਵਾਹਰਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਪਰ ਇਥੇ ਕੁਛ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਦਰਦ ਜਿਹੜਾ ਕੇਲੋ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗੀ ਵੇਲ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਲ ਦੇ ਚੁੱਪ ਸਰਗਮਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੋਈ ਰਾਗ ਛੇੜਦਾ ਹੈ।

ਕੈਲੋਂ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗੀ ਵੇਲ

ਹਾਇ ਨਾ ਧੀਕ ਸਾਨੂੰ, ਹਾਇ ਵੇ ਨਾ ਮਾਰ ਖਿੱਚਾਂ,

ਹਾਇ ਨਾ ਵਿਛੋੜ ਗਲ, ਲੱਗਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਪੀਆ।

ਹਾਇ ਨਾ ਤੁਟੁਕੋ ਮਾਰੀ ! ਖਿੱਚ ਨਾ ਫੱਟਕੇ ਦਾ ਦੇ,
ਵਰਿਆ ਦੀ ਲੱਗੀ ਸਾਡੀ, ਤੋੜ ਨਾ ਸਰਾਪੀਆ ।
ਹਾਇ ਨਾ ਵਲੂੰਧਰੀ ਵੇ ! ਸੱਟੀਂ ਨਾ ਉਤਾਰ ਭੁੰਵੇ,
ਸੱਜਣ ਗੱਲੋਂ ਟੁੱਟੀਆ, ਹੋ ਜਾਸਾਂ ਇਕਲਾਪੀਆਂ ।
ਮੇਰੇ ਹੱਡ ਤਾਣ ਨਾਹੀ, ਸੱਕਾ ਨਾ ਖੜੋਇ ਪੈਰੀਂ,
ਖੜੀ ਸਜਨ ਆਸਰੇ ਹਾਂ, ਅਬਲਾ ਮੈਂ ਅਮਾਪੀਆ ।
ਪਯਾਰੇ ਨਾ ਵਿਛੋੜੀਏ ਵੇ, ਮਿਲੇ ਨਾ ਨਿਖੇੜੀਏ ਵੇ,
ਆਸਰੇ ਨਾ ਤੋੜੀਏ ਵੇ, ਅਵੇ ! ਪਾੜੀਏ ਨਾ ਜੋੜੀਆਂ ।
ਵਸਲ ਵੇਖ ਖੀੜੀਏ ਨਾ, ਅੱਡ ਕਰ ਗੀੜੀਏ ਨਾ,
ਇਕ ਹੋਈਆ ਜਿੰਦੀਆ ਦੀਆ, ਹੁੰਦੀਆ ਨਹੀਓ ਕੋੜੀਆਂ ।
ਵਿੱਥਾ ਵਾਲੇ ਜਗ ਵਿਚ, ਵਿੱਥਾਂ ਪਈਆਂ ਚੱਪੇ ਚੱਪੇ,
ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਸੱਭ ਕੋਈ, ਜੋੜੀਆਂ ਨੀ ਥੋੜੀਆ ।
ਵਿੱਥਾ ਮੇਟ ਇੱਕੋ ਹੋਏ, ਉਹਨਾ, ਵੇਖ ਗੀੜਣਾ ਵੇ,
ਬਾਹੀ ਗਲੇ ਲਿਪਟੀਆਂ, ਨਾ ਚਾਹੀਏ ਕਦੀ ਤੋੜੀਆ ।

ਬਨਫਸੇ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਆਪ ਇਕ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਭੇਤ ਇਕ ਕਾਵਯ
ਰਸ ਦੇ ਨਖਰੀਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਬਨਫਸ਼ਾਂ ਦਾ ਫੁੱਲ

ਮੇਰੀ ਛਿਪੀ ਰਹੇ ਗੁਲਜ਼ਾਰ, ਮੈਂ ਨੀਵਾਂ ਉੱਗਿਆ ।
ਕੋਈ ਲਗੇ ਨਾ ਨਜ਼ਰ ਟਪਾਰ, ਮੈਂ ਪਰਬਤ ਲੁੱਕਿਆ ।
ਮੈਂ ਲਿਆ ਅਕਾਸ਼ੋਂ ਰੰਗ, ਜੁ ਸ਼ੋਖ ਨਾ ਵੰਨ ਦਾ ।
ਹਾਂ, ਧੁਰੋ ਗਰੀਬੀ ਮੰਗ, ਮੈਂ ਆਯਾ ਜਗਤ ਤੇ ।
ਮੈਂ ਪੀਆਂ ਅਰਸ ਦੀ ਤ੍ਰੇਲ, ਪਲਾਂ ਮੈਂ ਕਿਰਨ ਖਾ ।
ਮੇਰੀ ਨਾਲ ਚਾਦਨੀ ਖੇਲ, ਰਾਤਿ ਰਲ ਖੇਲੀਏ ।
ਮੈਂ ਮਸਤ ਆਪਣੇ ਹਾਲ, ਮਗਨ ਗੰਧ ਆਪਣੀ ।
ਹਾਂ, ਦਿਨ ਨੂੰ ਭੋਰੇ ਨਾਲ, ਵੀ ਮਿਲਨੋਂ ਸੰਗਦਾ ।
ਆ ਸ਼ੋਖੀ ਕਰਕੇ ਪੌਣ, ਜਦੋਂ ਗਲ ਲੱਗਦੀ ।
ਮੈਂ ਨਾਹਿ ਹਲਾਵਾਂ ਧਉਣ, ਵਾਜ ਨਾ ਕੱਢਦਾ ।
ਹੋ, ਫਿਰ ਭੀ ਟੁੱਟਾ, ਹਾਏ, ਵਿਛੋੜਨ ਵਾਲਿਓ ।
ਮਿਰੀ ਭਿੰਨੀ ਚਾਹ ਖੁਸ਼ਬੋਇ, ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਛਿੱਪਦੀ ।

ਮਿਰੀ ਛਿਪੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਚਾਹ, ਤਿ ਛਿਪ ਟੁਰ ਜਾਣ ਦੀ ।
ਹਾਂ ! ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਨਾਂਹਿ, ਮੈਂ ਤਰਲੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਖਾਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਰੂਹ ਤਕ ਅਪੜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਉਹਦਾ ਉਦਾਰਣ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਨਾ ਤੀਖਣ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਤੇ ਰਸੀਲਾ ਲੱਗੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ । ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਹ ਨਾਮੁਮਕਨ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦਿਲ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਉਰਦੂ ਬੋਲੀ ਕਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੇ । ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬੀ ਮਾਂ ਤੇ ਭੈਣਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਤੇ ਭਰਾ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰ ਜਾਣ ਉੱਪਰ ਰੁਦਨ ਕਰ ਕਰ ਵੈਣ ਪਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਵੈਣ ਕਦੀ ਵੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਯਾ ਪਾਰਸੀ ਯਾ ਉਰਦੂ ਯਾ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ । ਸੋ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਤੇ ਹੱਡੀ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ । ਰੂਹ ਤਕ ਤਾਂ ਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅੱਪੜਦੀ ਹੈ । ਸੋ ਕਵੀ ਸਦਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਹਰ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੁਨਰ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਕਦੀ ਪਰਾਈ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ।

ਧੰਨੁ ਸੁ ਦੇਸੁ ਜਹਾ ਤੂੰ ਵਸਿਆ ਮੇਰੇ ਸਜਣ ਮੀਤ ਮੁਰਾਰੇ ਜੀਉ ।

ਹਉ ਘੋਲੀ ਹਉ ਘੋਲਿ ਘੁਮਾਈ ਗੁਰ ਸਜਣ ਮੀਤ ਮੁਰਾਰੇ ਜੀਉ ।। ੧ ।।

(ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 96)

ਇਹ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਾਡੀ ਮਾਤ ਬੋਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਸ ਛੋਹਣ ਨਾਲ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਉੱਚੀ ਹੋਈ, ਨਾ ਸਿਰਫ ਵੱਡੀ ਹੋਈ, ਗਹਿਰ ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹੋਈ, ਪਰ ਕਿੰਨੀ ਮਿੱਠੀ, ਸੁੱਚੀ ਤੇ ਪਿਆਰੀ ਹੋ ਗਈ ।

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਕਰਤਾ ਤਾਂ ਇਲਾਹੀ ਲੋਕ ਹੋਏ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਦਇਆ, ਨਿਮ੍ਰਤਾ, ਮਿੱਠਤਾ, ਗਰੀਬੀ, ਤਿਆਗ ਵੈਰਾਗਤ ਤੇ ਚਾ ਮਿਲਵਾਂ ਹੋਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ । ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਇਕ ਵਗਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਵਾਂਗ ਸਦਾ ਠੰਢ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਲੋੜੀਏ । ਕਵੀ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਤਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਜਦ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਕਸਮਕਸ਼, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਦੁਨੀਆਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕਮੀਨੀਆਂ ਘਬਰੂਟਾਂ ਦਾ ਘੱਟਾ ਦਿਲ ਥੀਂ ਸਾਫ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇ । ਅੱਖ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜਵਾਲਾ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੋਵੇ, ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਿਹਬਲਤਾ ਹੋਵੇ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਅਚਲ ਚਾ ਵਿੱਚ ਚੰਚਲ ਹੋਣ, ਤੇ ਰੂਹ ਕਿਸੇ ਮੌਤ ਵਰਗੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਖਿੱਚਿਆ ਹੋਵੇ । ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕੂੜੇ ਠੋਸ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਹ ਨੈਣ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਕਵੀ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਣ । ਫਰਕ ਦੇਖੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਦਿਸਣ ਪਿਸਣ

ਦੇ ਝਮੇਲੇ ਸੱਚ, ਤੇ ਕਵੀ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕੂੜ । “ਕੂੜ ਰਾਜਾ ਕੂੜ ਪਰਜਾ ਕੂੜ
ਸਭ ਸੰਸਾਰੁ ।” ਕਵੀ ਦਾ ਸੱਚ ਇਹ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਹੈ:

ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ।।

ਨਾਉ ਸੁਣਿ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ ਤਾ ਪਾਏ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ।।

(ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 468)

ਕਵੀ ਤਾਂ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਇਕ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਲਕੀਰ
ਵੇਖ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਠੀਕ, ਨਿਰਾ ਕਾਲਾਪਣ ਕੁਸੁਹਣਾ ਨਹੀਂ ਜੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਲੀ ਕੋਈ
ਲਿਸ਼ਕ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਬਰਖਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦਿਲ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਕਾਲਿਆ
ਵਿਚ “ਬਰਰ ਬਰਰ” ਕੋਈ “ਖਿਰਣ” ਹੋਵੇ ਤਦ ਮੌਰ ਪੈਲ ਪਾਣ ਲਗ ਜਾਂਦੇ
ਹਨ । ਲੰਕਾ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਵੇਰੀ ਅੱਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ:

ਕੰਚਨ ਕੋ ਧਾਮ ਕਾਹੂ ਕਾਮ ਜਹਾ ਉਪਾਧ ਰਹੇ,

ਰਾਮ ਰਾਜ ਭਲੋ ਜਹਾ ਸੋਏਂ ਖਾਇ ਲੋਬੀਆ ।

ਜਿਹੜੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਿਣਗ ਵਾਗ ਤੜਪ ਕੇ ਸਰੀਰੀ ਮਾਯਾਵੀ ਦੁਨੀਆ ਥੀ
ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕੀ ਸਿੰਝਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ ਉਹ ਮਰ ਚੁੱਕੇ
ਹਨ । ਗੁਲ ਬਕਾਵਲੀ ਸੈਲ ਪੱਥਰ ਤਾ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਦ ਉਹਨੂੰ ਇਸ “ਕੂੜ”
ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਥ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ । ਬੰਦੇ ਠੋਸ ਕਾਲੇ ਜਗਤ ਦੇ ਕੂੜ ਨੂੰ “ਸੱਚ” ਮੰਨ
ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਵਲੋਂ ਲਗ ਕੇ ਸਿਰ ਤਕ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੈਲ ਪੱਥਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦਿਲ
ਦੀ ਧੜਕਣ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਸੇਕਸਪੀਅਰ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਖਿੱਝ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ
ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਚਾ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲਗਦੀ ਉਹ ਲੋਕੀ ਫਾਸੀ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਜੋਗੇ
ਹਨ ।

ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮਾਦਾ ਚਿੱਤ ਲੋਕਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਅੰਤ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਪੱਥਰ
ਦੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਸਿੰਜਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ
ਹੈ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬ੍ਰਿਛ ਵੀ ਰੂਹ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਲੈਫਕੈਡੀਓ
ਹੈਰਨ ਜਦ ਪਹਿਲਾ ਜਾਪਾਨ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਦ ਪਦਮ ਤੇ ਚੈਰੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਭਰੇ ਬ੍ਰਿਛ
ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, “ਹਾਇ ! ਇਹ ਜਾਪਾਨ ਵਿਚ
ਕਿਉਂ ਇਡੇ ਸੁਹਣੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ? ਸਾਡੇ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਖਿੜਿਆ ਪਦਮ ਯਾ ਚੈਰੀ
ਕੋਈ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ
ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਇਕ ਸੁਹੱਪਣ ਤੇ ਸੁਹਜ ਦੀ ਪੂਰਨ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ । ਰੂਹ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦੀ
ਹੈ, ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਅਸਾ ਜਾਪਾਨ ਤੇ ਲਿਖੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ
ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੇ ਵਰਨਣ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਜਦ ਪ੍ਰਤੱਖ ਇਸ ਦਿਵਯ ਦੀਦਾਰ ਨੂੰ
ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਤਦ ਇਕ ਅਚਰਜ ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਚੁੱਪ ਤੇ ਰਸਿਕ ਚੁੱਪ ਸਾਡੀ ਰੂਹ ਪਰ

ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਪੱਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਰਹੇ, ਬ੍ਰਿਛਾ ਨਾਲ ਪਲਮਦੀਆਂ ਇਕ ਫੁੱਲ-ਪੰਖੜੀਆਂ ਦੀ ਧੁੰਧਲੀ ਕੁਹਰ ਜਿਹੀ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ।

“ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਇਹ ਤਾਂ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਦੇਵਤਾ ਧਰਤੀ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਦਾ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਲਾਡ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਿਛਾ ਵਿੱਚ ਰੂਹ ਆਣ ਪਏ ਹਨ; ਤੇ ਰੂਹ ਪੈ ਜਾਣ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰ-ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬ੍ਰਿਛ ਵੀ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੋਹਣੇ ਚਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿੱਤ ਨਵੇਂ ਸੁਹਜ ਨਾਲ ਸੰਵਾਰ ਸੰਵਾਰ ਫਬਾ ਫਬਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦਾਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਰੀਝਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗਹਿਣੇ ਪਾ ਪਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਧੜੀਆਂ ਲਵਾ ਲਵਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦਾਤੇ ਜਵਾਨ ਛਬੀਲੇ ਬਾਕੇ ਜਵਾਨਾ ਨੂੰ ਰਿਝਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਿਛਾ ਨੇ ਸੋਹਣੇ ਗੁਲਾਮਾ ਵਾਂਗ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਰਿਝਾ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਪੱਛਮ ਥੀਂ ਕੋਈ ਵਹਿਸੀ ਲੋਕੀ ਜ਼ਰੂਰ ਆਏ ਜਾਪਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਹਰ ਥਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨੋਟਸ ਲੱਗੇ ਪਏ ਹਨ।

“ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਪਹੁੰਚਾਣਾ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ।”

ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ-ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਅਸਰ ਪੱਥਰਾਂ, ਪਹਾੜਾਂ ਬ੍ਰਿਛਾ ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੀ ਸੱਚੇ ਸਾਧ ਦੀ ਕੁਟੀਆ ਵਿੱਚ ਕਦੀ ਇਕ ਰੂਹ ਦਾ ਖੇੜਾ ਤੇ ਆਰਾਮ ਇਉਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਿਲਾ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾ ਉਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵਿਆ ਤੇ ਮਾਯਾ ਵਿਚ ਸਾਧ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਅਸਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੱਧ ਮਤ ਦਾ ਸਦੀਆ ਦਾ ਅਸਰ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੇ ਪਰਬਤਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਕ ਸਾਂਝੀ ਧੜਕਦੀ ਜਿੰਦ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਮੁਲਕ ਸਾਰਾ, ਸਮੁੰਦਰ ਸਾਰਾ, ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੱਛਮੀ ਵਹਿਸੀ ਪੁਣੇ ਨੇ ਉੱਥੇ ਵੀ ਜੀਦੀਆਂ ਗੁਲਬਕਾਵਲੀਆਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਯਾ ਸੈਲ ਪੱਥਰ ਹੋਣਾ ਪੈਰਾ ਵੱਲੋਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੋਵੇ।

ਜਿੱਥੇ ਅਕਲ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ, ਬੇਸਿਦਕੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸੱਚ ਦੇ ਹੋਣ ਥੀਂ ਸ਼ੱਕ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੰਵਲ ਖਿੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੁਹਪੱਟ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਤੇ ਅਣਖੇ ਅਣਡਿੱਠੇ ਦੇਸਾਂ ਦੇ ਲੁਕਵੇਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਾਤ੍ਰ ਵਿਕਾਸ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਵੀ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰੂਹ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਖੇੜਾ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਉੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਵਿਤਾ ਜੀ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਨਾ ਫੁੱਲ ਤੇ ਨਾ ਸੋਹਣੇ। ਕਵਿਤਾ ਇਕ ਸੋਹਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਤੇ ਨਾ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਅਲਾਪ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦ

ਤਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਜਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦੀ ਨਾਜ਼ ਬਰਦਾਰੀ ਨਾ ਕਰਨ। ਕਵਿਤਾ ਭਰੀ, ਠੰਢੀ, ਰਸਿਕ ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਸਦਾ-ਸਿਵ-ਨਿਤਯ ਹੈ। ਇਹ ਜਦ ਹੱਥ ਵਿਚੋਂ ਚੁੱਪ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਦਾ ਅਜੀਬ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪਤਾ ਦਿੰਦੇ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਰੰਗ ਵਿਚ ਰਾਗ ਤੇ ਰਾਗਣੀਆਂ ਛੇੜਦੀ ਹੈ। ਬੁੱਤਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਮਾਧੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਰਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਜਦ ਅੰਦਰ ਸਿੰਜਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਉਹ ਸਾਧੂ ਜੀਵਨ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕੰਵਾਰਾਪਣ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਦੀ ਸੱਚੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦਾ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਸੁਫਨਾ ਹੈ, ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਲੀ ਦਾ ਚਟਖਣਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਰੱਬੀ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਨੰਤ ਚੁੱਪ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਗੋਦ ਇਸ ਅਕਹਿ ਵਿਸਮਾਦੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਚੰਨ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ ਪਕੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੇਡਣ ਦੇ ਗੋਦ ਬਣਾ ਉਛਾਲਦੀ ਹੈ। ਅੰਤ ਨੂੰ ਇਕ ਭਾਵ ਦੀ ਹੱਦ ਵਿਚ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਬੰਨ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਚੱਕਰ ਦੇ ਸਦਾ ਤਿੱਖਾ ਚਲਣ ਨਾਲ ਅੰਤ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਮਿਟ ਕੇ ਅਮਿਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਘੁਲਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਗੁੰਮਦੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਲੋਪ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

6. ਕਵੀ ਦਾ ਦਿਲ

ਹਨੇਰਾ ਏਵੇਂ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਪਰ ਜਦ ਪਿਆਰਾ ਕੋਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਚਾਨਣੇ ਥੀਂ ਦਿਲ ਕਾਹਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਹਨੇਰਾ ਸੁਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਸ਼ਾ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਤੀਬਰਤਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤੱਕ ਨਾ ਲਵੇ, ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਸਿੰਜੇ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਚਾਨਣੇ ਥੀਂ ਵੀ ਮਿੱਠਾ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਹਰ ਕੋਮਲ ਹੁਨਰ ਵਾਲੇ ਦੇ ਚਿੱਤ ਲਈ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਚਿੱਤ ਚਾਨਣ ਦੇ ਦੀਵੇ ਦੇ ਹਿਸਾਏ ਕੋਈ ਰਸਿਕ ਹੁੰਨਰੀ ਕਿਰਤ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਕਾਲੇ ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਜਦ ਘਟਾ-ਟੋਪ ਆਣ ਪਰਬਤਾਂ ਤੇ ਛਾਏ ਹਨ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਾਲੀ ਪ੍ਰਲੈ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹਿਸੇ ਦੀਵਿਆ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰਾ ਵਾਲੇ ਚੁੱਪ ਕੋਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਪਿਆਰ ਕਾਬਿਆ ਵਿਚ ਬਰਾਦੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਇਸ ਬੱਦਲ-ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਰਸਿਕ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੱਥ ਫੁੱਟੀ ਫੁੱਟੀ ਪੈਂਦੀ ਬਰਫ ਦੀ ਕਲਮ ਫੜੀ ਹੋਈ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਕੰਬ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਪਰਦੇ ਅੰਦਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਕਹ ਦਰਸਨ ਤਿਆਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਰਸਿਕ ਹਲ ਚਲ ਦਾ ਪਤਾ ਤਦ ਹੀ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਰੰਗਣ ਵਾਲਾ ਰੰਗਰੇਜ਼ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਅੱਧਾ ਖੱਬੇ ਅੱਧਾ ਸੱਜੇ ਅਚਾਨਕ ਪਰੇ ਕਰਕੇ ਦੂਰ ਬੈਠੀ ਦੂਰ ਦੀ ਅੱਖ ਅੱਗੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਵਹੁਟੀ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਮੁਖ ਵਾਗ ਚੋਟੀ ਤੇ ਇਕ ਸਜੀ ਹੀਰਿਆਂ ਜੜੀ ਪਰਬਤ ਦੀ ਚੋਟੀ ਦਾ ਵਰਨਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਫੰਗ ਲਾ ਕੇ ਪਰੀ ਵਾਂਗ ਉੱਡ, ਮੱਧਮ ਅਸਮਾਨਾ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਧਰਤ ਦੇ ਇਕ ਅਡੋਲ ਖੜੀ ਪਰੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜ ਸੁਹਾਗੇ ਭਾਗੇ ਦੇ ਮੈਂਹਦੀ ਰੰਗ ਛਿੜਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚੇਹਰਾ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਕਿੰਵ ਸ਼ੋਖੀ ਪਕੜਦਾ ਹੈ।

ਸੁਹਪਣ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤਾਂ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਅੱਖ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਨਿਰੀ ਅੱਖ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਡੋਲ ਤੱਕ ਤੱਕ ਮਸਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਸਤੀ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਅੱਖ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਲਾਲੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਝਲਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਰੋਮ ਰੋਮ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਹਾਲਤ ਸਦਾ ਬਿਹਬਲਤਾ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਣਾਏ ਬਣਾਏ ਕੰਬਦਾ ਹੈ, ਸਿਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੈਰ

ਤਕ ਬਰਹਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਕਲਮ ਦੀ ਛੋਹ, ਬੁਰਸ਼ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਛੇੜ ਉਹਨੂੰ ਬੇਹਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲੱਖਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਪਲ ਛਿਨ, ਲੱਖਾਂ ਮਸਤੀ ਭਰੇ ਜੀਵਨ, ਇਕ ਨੂਰਾਨੀ ਚੇਹਰੇ ਦੀ ਈਦ ਦੀ ਘੜੀ ਤੱਕ ਉਸ ਉਪਰ ਕੁਰਬਾਨ, ਘੋਲੀ, ਵਾਰੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਇਕ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਰਸਿਕ ਕਰਤਾਰ ਆਏ ਹਨ, ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਉਹਦੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਭਾਗ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਰੰਗ ਬਖਸ਼ਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤੀ ਦੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਾਲਤ ਕੁਛ ਇਕ-ਸ਼ਖਸੀ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕ-ਸ਼ਖਸੀ ਹੈ; ਉਹ ਨਰਾ ਤੇ ਨਾਰੀਆਂ, ਆਵੇਸ਼ਾਂ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ; ਜਗਮਗ ਕਰਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਦਾ ਕੁਛ ਮਿਲਿਆ ਜੁਲਿਆ ਇਕ ਰੰਗ ਹੈ। ਜੇਹੜਾ ਪਿਘਲਦਾ ਤੇ ਜੰਮਦਾ, ਮੁੜ ਜੰਮਦਾ ਤੇ ਪਿਘਲਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਅਣਡਿੱਠਾ ਜਿਹਾ ਮੰਦਰ ਹੈ, ਪੂਜਾ ਸਦਾ ਉਥੇ ਬੁੱਤਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਆਦਮੀ ਖੜਾ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪਾਗਲਤਾ ਵਿਚ ਲੱਖਾ ਦੀਵੇ ਜਗਾਏ, ਆਰਤੀ ਉਤਾਰਦਾ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਪਰਦੇ ਅੰਦਰ, ਸਮੂਹਾਂ ਦੀ ਸੁਹੱਪਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਲੱਖਾਂ ਹੀ ਆਦਮੀ ਤੇ ਤੀਮੀਆਂ ਸੋਹਣੇ ਗਹਿਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ, ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਸੰਖ ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਛੈਣੇ, ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਕੈਂਸੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਲਾਟਾਂ, ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਘੰਟੀਆ, ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਢੋਲਕੀ, ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਕੋਈ ਸਾਜ਼, ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਕੋਈ ਸਾਜ਼, ਲੱਖਾਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਦਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਆਰਤੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਤੇ ਜਗ-ਮਗ ਆਰਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ ਬੁਤਪ੍ਰਸਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਧੁਨੀ ਲੱਖਾਂ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਭਰੀ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਛ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜੀਬ ਉਸ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਰਾਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰੂਹ ਦੀ ਅਠਪਹਿਰੀ ਹਿਲਜੁਲ ਵਿਚ ਆਈ ਇਕ ਪਿਆਰ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਠਹਿਰੀ ਹੋਈ ਬਿਹਬਲਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਘੜੀ ਦੇ ਘੜੀ ਦੇ ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਸਦੀਆਂ ਲੰਮੀ ਪ੍ਰਲੈ ਦੇ ਰੰਗ ਮੰਗਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਵਾਲਾ ਸਾਹੋ ਸਾਹ ਹੋਇਆ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਵਿਹਲ ਰਤਾ ਨਹੀਂ ਤਾਵਲ ਤਾਵਲ ਦਾ, ਕੁਛ ਅਨੰਤ ਬੇਸਬਰੀ ਦਾ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਸ ਘੜੀ ਦੇ ਸ਼ਗਨ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਓਹਦੇ ਲੰਘ ਜਾਣ ਦੇ ਡਰ ਦੀ ਕਾਹਲ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨਛੱਤ੍ਰੀ ਪਲ ਥੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਭ ਸਾਮਿੰਗਰੀ ਦੀਦਾਰ ਦੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਘੜੀ ਅਜ਼ਲ ਥੀਂ ਬਿਧ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਉਹ ਅਟੱਲ ਹੈ ਜੋ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣੇ ਹਨ, ਬਸ ! ਓਸ ਵੇਲੇ ਹੋਣੇ ਹਨ।

ਸੋ ਹਰ ਹੁਨਰ ਵਿੱਚ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਕਵੀ-ਕਰਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਹਰ ਸੋਹਣੀ ਚੀਜ਼ (ਭਾਵੇਂ ਕਵਿਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਚਿਤ੍ਰ, ਭਾਵੇਂ ਬੁੱਤ) ਦੇ ਆਵੇਸ਼, ਆਗਮਨ ਤੇ ਨਿਖਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸੰਜੋਗੀ ਘੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਓਹਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਰਸ ਬੱਝਦਾ ਹੈ।

ਅੰਦਰ ਦੀ ਕਰਤਾਰੀ ਕਿਰਤ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦੀਦਾਰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਦੀ

ਕਵੀ-ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਝਲਕਾ ਵਜਦਾ ਹੈ। ਇਉਂ ਤਾਂ ਬਣੀ, ਘੜੀ, ਜੜੀ, ਮੜੀ, ਤਸਵੀਰ ਸੋਹਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲਟਕੀ ਤੇ ਚਿੱਤ ਦੇ ਪਰਦੇ ਉੱਤੇ (ਜਦ ਉਹ ਬਣ ਰਹੀ ਸੀ) ਉਹਦੀ ਉਭਰਦੀ ਸੁਹੱਪਣ ਤੇ ਕਿਣਕਾ ਕਿਣਕਾ ਜੁੜਦੀ ਸੁਹੱਪਣ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਸਵਾਦਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਕਵੀ ਚਿਤ ਦੇ ਅੰਤਰ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਝਾਤੀਆਂ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਥੇ ਅਨੇਕਾਂ ਲਟਕੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਜੇਹੜੀਆਂ ਫੱਥ ਫੱਥ ਕੇ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕਵੀ-ਚਿਤ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਖੋਜ ਲਈ ਸਾਡਾ ਚਾਅ ਅੱਜ ਉਸੇ ਤੀਬਰਤਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਹਰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਘੁੰਡ ਚੁੱਕ ਕੇ ਨਵੀਂ ਵਹੁਟੀ ਦਾ ਸੱਜਰਾ ਪਿਆਰਾ ਮੂੰਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਵੀ-ਚਿਤ ਇਕ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਅਨੋਖਾ ਜਿਹਾ ਸੀਸਾ ਹੈ। ਸਕੰਦਰ ਦੇ ਜਾਮੇ-ਜਮ ਥੀਂ ਹੋਰ ਅਦਭੁਤ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਕੋ ਵਕਤ ਦੋ ਤਿੰਨ ਕੰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਜੋ ਅਕਸ ਉਸ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਜੀਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਭੋਂ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਖਾਸਾ ਹੈ, ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਅਕਸ ਦੇ ਬੀਜ ਮਾਨੋ ਜਦ ਉਸ ਚਿਤ-ਸੀਸਾ ਰੂਪ ਭੋਂ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਉਹ ਬ੍ਰਿਖ ਬੰਨ ਬੰਨ ਉਥੋਂ ਆਪਣੇ ਵਕਤ ਸਿਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਕਸ ਵੀ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ, ਬਾਹਰ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰਿਆ ਵਾਂਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਤੇ ਦੂਜਾ ਇਸ ਚਿਤ ਵਿਚ ਇਕ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਹੱਪਣਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਨਿਖਾਰਦੀ ਤੇ ਚੁਣਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਸੱਤ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਫਾੜਨ ਦੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਸਕਤੀ ਹੈ। ਸਾਵਾ ਪੱਤਾ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਰੰਗ ਅੰਦਰ ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਵੇ ਰੰਗ ਦੀ ਕਿਰਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਥੀਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਇਉਂ ਹੀ ਲਾਲ, ਊਦਾ, ਗੁਲਾਬੀ ਤੇ ਹੋਰ ਰੰਗ, ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੁਹੱਪਣ ਪੱਤੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਰੰਗ ਰੰਗੀਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸਫੈਦ ਨੂਰ ਨੂੰ ਫਾੜਨ ਲਈ ਅੰਦਰਲੇ ਕਰਿਸਮੇ ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਠੀਕ ! ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵੀ-ਚਿਤ ਵਿਚ ਸੁਹੱਪਣਿਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਨਿਖਾਰਨ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀ। ਜਦ ਕੋਈ ਸੋਹਣੀ ਚੀਜ਼ ਕਵੀ-ਚਿਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ, ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਕਰ ਸਿੱਟਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੰਸ ਵਿਵੇਕ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਗੁਣ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਜੋ ਅੰਦਰ ਲਟਕੀਆਂ ਅਣਦਿਸਦੀਆਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੀ ਪਲ ਪਲ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਬੇਹੋਸੀ ਜਿਹੀ ਵਿਚ, ਇਕ, ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਚੁਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਖੜੱਕ ਖੜੱਕ ਉਥੇ ਠੀਕ ਸਿੱਧੇ ਜਾ ਜੁੜਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਆਵੇਸ ਦਵਾਰਾ ਅੰਦਰ ਗਈਆਂ ਦੀ ਚੁਮਟ ਵਖਰੀ ਵਖਰੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਮਾਦੇ ਦੇ ਅਣੂਆਂ ਤੇ ਪਰਮਾਣੂਆਂ

ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਕੀਮਿਆਈ ਚੁਮਟ ਵਾਂਗ ਇਕ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਜਿਹੀ ਚੁਮਟ ਹੈ, ਤੇ ਬਸ ਕਵੀ-ਚਿਤ ਦੇ ਆਵੇਸ਼ਕ ਫਾੜਨ ਤੇ ਖਿਲਾਰਨ ਦੀ ਢਿਲ ਹੈ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੀ ਦੇਰੀ ਦੇ ਝਟਾ ਪਟ ਥਾਈਂ ਪਰ ਥਾਈਂ ਜਾ ਆਕਰਖਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਣਾ ਇਥੇ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਤੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਵਗਦੇ ਜਲ ਵਾਂਗ ਨਿਸ਼ੱਲ ਸੁੱਟੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਬਸ ! ਕਵੀ-ਚਿਤ ਇਕ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਵੀ ਅਕ੍ਰੈ ਹੈ। ਓਹ ਧਰਤ ਵਾਂਗ, ਜਲ ਵਾਂਗ, ਅਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਅਡੋਲ, ਨਿਰਮਲ, ਨਿਰਸੰਕਲਪ, ਠੰਢੇ ਸਾਗਰ ਵਾਂਗ — ਜਿਸ ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਸਭ ਸੁੱਤੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ — ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸੀ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਨਿਸ਼ੱਲ ਸੁੱਤੇ, ਪਰ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ ਚਾਲ ਵਾਲੇ ਚਿੱਤ ਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਕਸ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਥੀਂ ਉੱਚੀ ਦੁਨੀਆ, ਉੱਚੀ ਰੂਹਾਨੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਝਾਵਲੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਸ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ੱਲਤਾ ਤੇ ਅਕ੍ਰੈਤਾ ਇਕ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਸਹਜ ਸੁਭਾ ਜੀਵਨ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੀ ਸਾਧਨ ਨਾਲ ਨਹੀ, ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਵੀ-ਚਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਵਿਰਲੀ ਤੇ ਅਮੋਲਕ ਜੀਵਨ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸੀ ਕਰਕੇ ਕਵੀ ਵਿਰਲਾ ਵਿਰਲਾ ਕੋਈ ਕੋਈ ਕਦੀ ਕਦੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਕਸਾਂ ਤੇ ਝਾਵਲਿਆਂ ਦੇ ਦੋ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਅਸਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਚਿੱਤ੍ਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੱਜਰੇ ਖਾਕੇ ਸੁਝ ਸੁਝ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਅੰਦਰ ਖਿਚੀਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਅੰਦਰ ਲਟਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਘਾੜਾਂ ਖਿਆਲ ਫੁਰਨੇ ਦੇ ਖਾਕੇ ਹਨ, ਅਨੇਕਾ ਸੰਕਲਪ ਚਿੱਤ੍ਰ (Idea Picture) ਅੰਦਰ ਲਟਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਸਰ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਵੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦਾ ਕਵੀ-ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਇਕ ਆਵੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਬਣ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲਟਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੁਕੰਮਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਖਾਕਾ ਪੂਰਾ, ਕੋਈ ਅੱਧਾ, ਕੋਈ ਇਕ ਲਕੀਰ ਹੀ ਜਿਹੀ, ਕੋਈ ਇਕ ਰੰਗ ਜਿਹਾ ਕੰਬਦਾ ਅੰਦਰ ਆ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਪਰ ਤਿਹਾਂ ਵਿਚ ਅਟਉਘੜੀ ਦੁਨੀਆ ਬਣਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਦੂਜਾ ਅਸਰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਘੜੀ ਪਲ ਦੇ ਰੰਗ ਤੇ ਮਸਤੀ ਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਕਰਤਾਰੀ ਅੱਗ ਕੂੰਦ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਿਸਕਾਂ ਅੰਦਰ ਵੜ ਅੱਧੀ ਉਘੜੀ ਚਿਤ, ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਦੀ ਚਿੱਤ੍ਰ-ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਰੰਗ, ਰੂਪ ਅਥਵਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਦੇ ਅਣੂ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਬਿਨਾਂ ਪਰਯੋਜਨ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਖੜਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਖੜਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਸੌਦਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਚਾਨਚਕ ਇਕ ਬੜੀ ਰੂਪਵਤੀ ਕੋਈ ਕੰਨਯਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੰਮ ਆਈ ਹੈ। ਕਵੀ ਦੀ ਅੱਖ ਨੇ ਬਸ ਇਕ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਜਿਹੇ ਆਵੇਸ਼ੀ ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਉਸ ਕੁੜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਲ ਤਕਿਆ ਤੇ ਉਹਦੇ ਭਰਵੱਟੇ ਦੀ ਕਾਲਖ

ਦਿਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ, ਯਾ ਕੰਨ ਦਾ ਝੁਮਕਾ ਹਿਲਦਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੋਹ ਗਿਆ, ਅੱਖ ਦੇ ਪਲਕਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਕੋਈ ਲਿਸਕ ਪਵਿਤ੍ਰਤਾ ਦੈਵਸੱਤਾ ਦੀ ਦਿੱਸੀ, ਇਕ ਇੰਨੇ ਬੜੇ ਅਸਗਾਹ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਸਾਡੇ ਕਵੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ। ਸਮਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਨਜ਼ਾਰਾ ਕਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਦਸ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਬਣਿਆ ਪੂਰਾ ਚਿੱਤ੍ਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਹ ਉਸ ਦਿਨ ਦੇਖੀ ਚੰਗੇ ਲੱਗੇ ਅੰਗ ਯਾ ਰੰਗ ਯਾ ਰੂਪ ਦੀ ਝਲਕ, ਪਲਕ, ਮਟਕ, ਅਦਾ ਜੋ ਕੁਛ ਸੀ ਉਹੋ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਜਾਪਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵਿਚ ਆਈ ਪਈ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੁਛ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਆਪ ਦੇ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਦੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਹੈ। ਇਉਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ੍ਰ ਦੀਆਂ ਘਾੜਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਜਗਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਰੂਪ ਰੰਗ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣਾ, ਬਸ ! ਇਹ ਅਠਪਹਿਰੀ ਠਕ ਠਕ ਹੈ, ਜੇਹੜੀ ਬੁੱਤ ਘੜਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਅਰਥਾਤ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਦੀ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੇਹੜੀ ਬਣ ਬਾਹਰ ਆਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਬਣ ਕੇ ਚਿੱਤ੍ਰ ਅਥਵਾ ਬੁੱਤ ਬਾਹਰ ਆਯਾ, ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਉਹ ਤਾਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੋਰ ਲੱਖਾ ਜੁੱਸੇ ਵਾਲੀਆਂ ਸਰੀਰੀ ਸੁਹੱਪਣਾਂ ਵਾਗ ਇਕ ਸਥੂਲ ਸੁਹੱਪਣ ਹੈ, ਜੇਹੜੀ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰਸ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਸੁੱਧ ਅੰਦਰ ਦਾ ਕੋਈ ਜੀਵਨ ਰੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਖੀ ਆਤਮਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਾ, ਜਦ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦਵਾਰਾ ਉਸ ਸੋਹਣੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ, ਰਾਗ ਗੋਦ ਨੂੰ, ਚਿਤ੍ਰ ਨੂੰ, ਘਾੜ ਨੂੰ ਗਾਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੀ ਸਨਅਤ ਨੂੰ ਜਦ ਮੁੜ ਅੰਦਰ ਰਸ ਰੂਪ ਕਰ ਲੈ ਜਾਈਏ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਤਾਂ ਕੈਫੀਅਤ ਦਾ ਨਾ ਹੈ, ਇਕ ਖਾਸ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਬਿਨਨੋਟ ਕਿਸੀ ਕੈਫ ਤੇ ਸਰੂਰ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਸੋਹਣੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਰਾਗਾਂ, ਰੰਗਾਂ, ਬੁੱਤਾਂ, ਚਿੱਤ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਤੱਕ ਦੇ ਜਦ ਅੱਖਾਂ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀਆਂ “ਵਾਹ, ਵਾਹ” ਕਰਦੀਆਂ ਮੀਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਸਵਾਦ ਜਿਸਮ ਤੇ ਤ੍ਵਰਾ (ਖਲੜੀ) ਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਕਾਮ ਭਰੀ ਖਿੱਚ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਘੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਿਲ ਸਹੁ ਦਰਿਆ ਹੋ ਵਗਦਾ ਹੈ, ਸਤੋਗੁਣ ਸਾਂਤੀ ਦਾ ਮੀਂਹ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅਨੰਤ-ਰਸ ਦੀ ਚੰਚਲ ਬਿਹਬਲਤਾ ਵਿਚ ਇਕ ਵੱਝੀ-ਰਸ-ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ! ਸੁਹੱਪਣ ਦੀ ਖਿੱਚ ਖਾ ਕੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਦੇ ਖਿਚੀਣ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਜਿੰਦਾ ਰਸ ਹੈ; ਜੀ, ਸੁਰਤ, ਮਨ ਆਦਿ ਉਸ ਖਿੱਚ ਵਿਚ ਸਦਾ ਅਫੁਰ ਅਡੋਲ, ਜਲ ਵਿਚ ਮੀਨ ਵਾਂਗ ਰਸ ਭਿੱਜੇ, ਰਸ ਗੁੱਜੇ ਰਸ ਭੁਬੇ ਰਸ ਰੂਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮ ਨਿੱਸਲਤਾ ਤੇ ਸਮਾਧੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ, ਜੇਹੜੀ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਰਸਿਕ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਆਤਮ ਰਸ ਲੀਨਤਾ ਵਿਚ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋ ਠਹਿਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਟਿਕ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਟਿਕਾ ਦਾ ਨਾ ਕਵਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਨਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਗੋਦ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਜੀਵਨ-ਆਵੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ

ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ, ਚਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਤਾਂ ਵਿਚ, ਆਪਣੀ ਪਿਆਰ-ਸੇਵਾ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਹਰ ਖਿਆਲ ਕੰਮ ਕਾਜ ਵਿਚ, ਜਿੱਥੇ ਕਿਧਰੇ ਰਾਗ-ਗੰਦ ਗੂੰਦ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰਸ ਦੀ ਫੁਹਾਰ ਨੈਣਾਂ ਥੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹੋਠ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ ਭਰੇ ਵਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰੰਗ ਤੇ ਲਾਲੀਆ ਬਾਹਰ ਚੋ ਰਹੀਆ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਵਕਤ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਆਵੇਸ ਵਿਚ ਹ ਓਹਦੀ ਨਾੜ ਨਾੜ ਗਾ ਉਠਦੀ ਹੈ, ਓਹਦੀ ਛੋਹ ਰਾਗ ਗੋਂਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਓਹਦੀ ਤੱਕ ਵਿੱਚ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੋਈ ਅਵਸਥਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਰੱਬੀ ਦਵੀ ਛੋਹ ਹੈ, ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਓਸ ਥੀਂ ਹਿਠਾਹਾ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਢੋਲ ਢਮੱਕਾ ਹੋਵੇ, ਕੁਛ ਹੋਵੇ, ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਸਿਰ ਥੀ ਪੈਰ ਤੱਕ ਉਲਟਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇ।

ਸੋ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਸਦਾ ਆਪਮੁਹਾਰੀ ਨਿੱਸਲਤਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 'ਭੋਲ ਭਾਵ ਮਿਲੇ ਰਘੁਰਾਇਆ।' ਉਹਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜਿਗਰੀ ਲੋੜ ਇਹ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸੂਝ ਉਹਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਆਪਮੁਹਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰਲਤਾ ਯਾ ਅੰਦਰ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸਚਾਈ ਜਿਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਭੋਲ ਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਉਹਦੀ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਰੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਦਿੱਸਦਾ ਜਗਤ ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਸੀਸੇ ਤੇ ਪੈ ਪੈ ਬਾਹਰਲੇ ਦੀ ਅਨਾਤਮਤਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਦੀ ਆਤਮਤਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਅਪਦਾਰਥ ਦੀ ਬਾਹਰੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵੜਨ ਤੇ ਵੜ ਕੇ ਪਦਾਰਥ ਹੋ ਸਾਡੇ ਚਿੱਤ ਦੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਜਾਣ ਦਾ ਨਾਂ ਰਸ ਹੈ। ਇਕ ਸਮਾ ਕਵੀ ਤੇ ਛਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕੁਲ ਚੀਜ਼ਾ ਰੱਬ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਰੱਬ ਵਿਚ ਸਮਾਅ, ਰੱਬ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਘੜੀ ਜੇਹੜੀ ਕਵੀ-ਨੈਣਾ, ਫਕੀਰ-ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਸਦਕੇ, ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਦਕੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉਤੇ ਜੋਬਨ ਵਾਂਗ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਛ ਥੀਣ-ਅਥੀਣ, ਹੋਣ ਅਣਹੋਣ ਜਿਹੇ ਦਾ ਵੇਲਾ ਰੰਗ ਰਸ ਦਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਰਸ ਹੈ। ਇਹ ਭੇਤ ਕੇਵਲ ਸੱਚਾ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਵਾਲਾ ਪਾਰਖੀ ਚਿੱਤ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਖਵਾਹਿਸ ਯਾ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਫਲੀਭੂਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਰਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਚਾਹਵਾਨ ਨੂੰ ਤੀਮੀ ਮਰਦ ਦਾ ਮਿਲਾਪ, ਭੁੱਖੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ, ਵਿੱਛੜੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਮਾਂ, ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਧਨ, ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬਾਦਸਾਹੀ, ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ, ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਇਲਮ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਅਨੇਕ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਣਤਾ ਆਦਿ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਸਿੰਗਾਰ, ਵੈਰਾਗਯ, ਕਰੁਣਾ ਆਦਿ ਰਸਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੈ ਉਹ ਰਸ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨੀ ਫਿਤਰਤ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤਾਰ, ਚੜ੍ਹਾ ਆਦਿ ਹਨ। ਇਹ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕੀ ਚਿੱਤ ਦੇ ਪਲ ਛਿਨ ਦੇ ਟਿਕਾ, ਭੋਗਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਆਏ ਟਿਕਾ ਨੂੰ ਰਸ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਅਰਥਾਤ ਕਵਿਤਾ ਤਦ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਇਨਸਾਨੀ ਫਿਤਰਤ

ਜਿਹਦਾ ਠੀਕ ਨਾਂ ਹੈਵਾਨੀ ਫਿਤਰਤ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੀ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆ ਦੀ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਸਾਂਝੀ ਫਿਤਰਤ ਹੈ, ਝੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿੰਗਾਰ, ਵੈਰਾਗਯ, ਬੀਰ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਆਦਿ ਸਭ ਹੈਵਾਨਾਂ ਪਰ ਭੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹੈਵਾਨ ਜਦ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਆਂਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਉਹ ਤਬੀਅਤ ਦੀ ਸਫਾਈ, ਸਚਾਈ, ਸਰਲਤਾ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਤਾ, ਸਹਜ ਸੁਭਾ ਨਿਸਲਤਾ, ਅਗਯਾਤ ਜਿਹੀ ਮਗਨਤਾ “ਜੀਂਦੀ ਮੌਤ” ਵਰਗੀ ਅਠ ਪਹਿਰੀ ਬੇਸੁੱਧਤਾ ਜਿਹੀ ਵਾਲੀ ਜੀਵਨ-ਉਚਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਦਾ ਕਰਾਮਾਤੀ, ਸਕੰਦਰੀ ਜਾਮੇਂ ਜਮ ਥੀ ਵਧ ਕਰਤਾਰੀ ਕਰਾਮਾਤ ਵਾਲਾ, ਕਾਦਰੀ ਤਾਕਤ ਵਾਲਾ, ਆਵੇਸ਼ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਕਸੀ ਸੀਸੇ ਵਰਗਾ ਗੁਣ, ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਅਸਰਾ ਦਾ ਜਾਣੂ ਤੇ ਚੋਣੂ ਤੇ ਭੋਂ ਵਰਗਾ ਉਪਜਾਊ ਆਦਿ ਗੁਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਨਿਖਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਉਚਾਈ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਅਰਥਾਤ ਸਾਧ-ਬਚਨ ਜੇਹੜਾ ਕਿ ਸਦਾ ਅਟਲਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਿਰੋਲ ਆਤਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਥੇ ਤੇ ਅੱਗੇ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੌਤ ਥੀਂ ਪਰੇ ਦੇਸ ਦੀ ਉਹ ਜੀਵਨ ਸ੍ਵਾਸ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਗੀਤ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਸਿਰਫ ਅੰਦਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਨਾ ਹੈ, ਵਿਚ ਧੁਰੀ-ਬਾਣੀ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਪਰੋਈ ਬੋਲਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਕੁਛ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਰੱਬੀ ਚਰਿੱਤ੍ਰ ਹੈ, ਇਹ ਰੱਬ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਸਵਾਦ ਹੈ, ਜੇਹੜਾ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਯਾ ਗਾਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਆਵੇਸ਼ ਹੈ, ਜਿਹਨੂੰ ਕੁੱਲ ਰਸਿਕ-ਕਿਰਤਾ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਕੁੱਲ ਨਾਚ ਨੱਚਦੇ ਹਨ, ਕੁੱਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਸਿੱਧੇ ਉਚੇ ਹੋ ਟੋਲਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਥੀਂ ਥੱਲੇ ਦੀ ਸਭ ਕਵਿਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕਵੀ, ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਆਦਿਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨੀਆਂ ਹਨ, ਕਾਲੀਦਾਸ ਤੇ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਆਦਿ ਸਭ ਇਕ ਸਕੂਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਹਨ, ਜੇਹੜੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ ਹਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੱਬੀ ਰੰਗ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀਏ। ਜਿਵੇਂ ਕਣਕ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਤੱਕਣ ਦੀ ਤਾਘ ਵਿਚ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਇਹ ਸਬ ਹੈਵਾਨ-ਇਨਸਾਨ ਕਵੀ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਤੱਕਣ ਦੀ ਚਾਹ ਵਿਚ ਸਿਰ ਕੱਢ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਸ ਅਰਥ ਵਿਚ ਕਾਵਿ-ਚਿੱਤ ਦਾ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਅਰਥ ਵਿਚ ਇਹ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮੰਨੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿ ਕਵੀ ਹੈਵਾਨੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਸ ਵੱਡੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰਯਾਮਤਾ ਬਸ ਹੈਵਾਨ ਰੂਪੀ ਕੀੜਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੱਕ ਹੈ। ਹੈਵਾਨੀ-ਇਨਸਾਨੀ ਫਿਤਰਤ ਦੇ ਕਾਂਬਿਆਂ ਤੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਭਰ ਭਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਤੇ ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਜਿਹੇ ਹੈਵਾਨਾ ਦੇ ਭਾਵਾ ਦਾ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ ਬਸ ਇਕ ਸੁਰਖਾਬ ਦਾ ਪਰ, ਇਹ ਲੋਕੀ

ਆਪਣੀ ਪਗੜੀ ਵਿਚ ਲੱਗਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਸੀਮਾ ਹੋ ਗਈ। ਕੀ ਇਸ ਹੈਵਾਨ ਥੀਂ ਅਸੀਂ ਅੱਕ ਥੱਕ ਨਹੀਂ ਗਏ ? ਕੀ ਅੱਜ ਤੱਕ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਇਹਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਫਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ? ਕੀ ਇਹ ਨਿਰੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਤੇ ਨਿਰਾ ਪੁਰਾ ਹੈਵਾਨ ਇਸ ਥੀ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੁਛ ਬਿਨਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਕਦੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਹੈਵਾਨ ਨੂੰ ਧਰਤ ਉਤੇ ਛੱਡ ਕੇ, ਜ਼ਰਾ ਉਤੇ ਹਵਾ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਵਤਾ ਮੰਡਲ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਖਬਰ ਲੋਚਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਹੈਵਾਨ-ਫਿਤਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਭੇਤਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਬਾਹਲੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਆਦਮੀ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸਭ ਥੀਂ ਵੱਡਾ ਵਿਸ਼ਾ ਜੇਹੜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਦਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਦਮੀ ਹੈਵਾਨ ਨਹੀਂ ਉਹ “ਆਪੇ ਦਿਓ” ਬੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਭੇਤ ਨੂੰ ਹੈਵਾਨ-ਆਦਮੀ ਕਰਕੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਗਲਤ ਹੈ। ਉਹ ਰਸ-ਆਦਮੀ ਹੈ ਉਹ ਰੱਬ-ਰੂਪ ਹੈ ਸਭ ਥੀ ਵੱਡਾ ਸਾਡੇ ਪੜ੍ਹਨ ਯੋਗ ਰੱਬ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਅਰਥਾਤ ਕਵੀ-ਚਿਤ ਦੀ ਨਿਸਚਲ ਅਵਸਥਾ ਰੱਬ ਰੂਪ ਅੱਗੇ ਵਿਛਿਆ ਸੀਸਾ ਹੈ। ਓਸ ਉਪਰ ਇਸ ਹੈਵਾਨੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚੋ, ਨਿਰੇ ਤੇ ਨਿਰੋਲ ਰੱਬ ਕਿਣਕੇ ਨਿਖਾਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਓਥੇ ਸਫਟਕਮਨੀ ਵਾਲੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਸਥੂਲ ਮਾਯਾਵੀ ਜਗਤ ਦੀ ਮੈਲ ਓਥੇ ਰਹਿ ਨਹੀ ਸਕਦੀ, ਸੁਹਣਾ ਕਵੀ-ਚਿਤ ਸੇਕਸਪੀਅਰ ਵਾਗੂ ਲੇਡੀ ਮੈਕਬਥ ਦੀ ਹੈਵਾਨੀਅਤ ਨਾਲ ਰਗੜ ਖਾਣ ਦੇ ਆਪਣੀ ਉਚਾਈ ਕਰਕੇ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ-ਚਿਤ ਓਸ ਗੰਦ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਬਦਬੋ ਨਾਲ ਮਰਣ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਮੰਨਿਆ, ਕਿ ਸੇਕਸਪੀਅਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੈਵਾਨੀ ਇਨਸਾਨ ਨਾਲ ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਅਕਲਾਂ, ਸ਼ਕਲਾਂ, ਨਕਲਾਂ, ਚੰਗਿਆਈਆਂ, ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਦਾਰਾ ਦੀ ਹੈਵਾਨੀ-ਅਕਲ ਤੇ ਹੈਵਾਨੀ ਕਰਤੂਤਾਂ, ਖਿਆਲਾਂ, ਵਲਵਲਿਆਂ ਥੀਂ ਅੱਕੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਓਹ ਇਲਮ ਨਹੀਂ ਲੋਚਦੇ, ਜੇਹੜਾ ਸੇਕਸਪੀਅਰ ਆਦਿ ਸਾਨੂੰ ਮੱਲੋ ਮਲੀ ਵੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵਾੜਦੇ ਹੋਣ। ਕਵੀ ਓਹ ਇਸ ਅੰਸ ਵਿਚ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵੀ ਦਾ ਚਿੱਤ ਰੱਬੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਤੇ ਝਾਵੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਿੱਜਰ ਸਿੱਜਰ ਕੇ ਨਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥੀਆਂ ਦਾ ਉਪਜਾਊ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਉਂ ਹੀ ਸੇਕਸਪੀਅਰ ਤੇ ਕਾਲੀਦਾਸ ਆਦਿ ਦਾ ਚਿੱਤ ਹੈਵਾਨ-ਆਦਮੀ ਤੇ ਹੈਵਾਨ-ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਾਏ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਕੇ ਵੇਹਲੀਆਂ ਘਾੜਾਂ ਕਰ ਬਾਹਰ ਲੈ ਆਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਵੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਇਕ ਨਈ ਅਰ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤ ਉਪਜੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿੱਚ ਖਿੱਚ ਸਾਮੁਣੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਸ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਦਾ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਓਸ ਲਈ ਜਿਵੇ ਹੈਵਾਨ-ਆਦਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਰੰਗ ਤੇ ਹੈਵਾਨ-ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਰੰਗ ਇਕ ਉਪਜਾਊ ਰਸ ਕਿਰਤ ਦੀ ਸਾਮਿੱਗਰੀ ਹਨ। ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਵੀਆ ਦੇ ਚਲਿੱਤ੍ਰ ਭੀ ਰੂਪ ਰੰਗ ਆਦਿ ਲਾਏ ਮਾਯਾਵੀ ਸਾਮਿੱਗਰੀ

ਹਨ। ਇਸ ਸਾਮਿੱਗਰੀ ਵਿਚੋਂ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਰੱਬੀ ਸੁਹੱਪਣ ਰੱਬੀ ਦਿਲ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਹੀਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਅਲੱਗ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਅਕਹਿ ਰਸ ਦੀ ਕਰਤਾਰਤਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਸਦਾ ਰੱਬੀ-ਚਿੱਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹਿਲ ਜੁਲ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ, ਕਾਲੀਦਾਸ ਆਦਿ ਹੈਵਾਨ ਮੰਡਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹਿਲ ਜੁਲ ਨਾਲ ਇਕ ਸੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਚਿੱਤ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਫਰਕ ਹੈ।

ਜਿੱਥੇ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਆਦਿ ਆਪਣੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦੀ ਜੀਵਨ ਹਿਲ ਜੁਲ ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਹੇਠ ਆਂਦੇ ਹਨ, ਓਸ ਥੀਂ ਉਲਟ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦੇ ਅਸਰਾਂ ਥੀਂ ਆਜ਼ਾਦ ਤਬੀਅਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੌਨੇ ਦੀ ਡਲੀ ਚਾਹੇ ਠੋਸ ਚਾਹੇ ਖਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਰਾਜ ਸਿੰਘਾਸਣਾਂ ਤੇ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਦੀ ਮੈਲ ਵੜਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਕੁਛ ਐਸੀ ਦ੍ਰਿੜ ਆਤਮਤਾ, ਆਤਮਸੱਤਾ, ਆਤਮਰਸਤਾ ਵਿਚ ਜੀਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚਾਹੇ ਤੇਲ ਵਾਂਙੂੰ ਕਿਣਕਾ ਕਿਣਕਾ ਇਕ ਫੁਹਾਰ ਜਿਹੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਗ ਤੁਰੇ, ਚਾਹੇ ਹਿਮਾਲਾ ਦੀ ਬੱਜਰ ਚਿਟਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧਾ ਉੱਚਾ ਹੋ ਤੁਰੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਵਾ, ਗਰਮੀ, ਸਰਦੀ, ਹੈਵਾਨੀ ਵਲਵਲਿਆਂ ਤੇ ਕਾਂਬਿਆਂ, ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਲੋੜਵੰਦੀਆਂ ਖਿੱਚਾ ਦੇ ਤੁਣਕੇ ਆਦਿ ਸਭ ਆਪਣੇ ਅਸਰ ਪਾਏ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਕਲਾ ਭਾਵੇਂ ਨੀਲੇ ਤਣੇ ਖੜੇ ਅਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਘੜੀ ਜਿੰਨਾ ਭਰਨ ਯਾ ਆਸਕਤ ਕਰਦੀਆਂ ਦਿੱਸਣ, ਪਰ ਅਕਾਸ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਦਮੇ ਝਲਦਾ, ਹੋਰ ਹੋਰ ਨਵੀਂ ਨਵੀਂ ਆਪਣੀ ਆਤਮ ਸੁਹਜ ਵਿਚ ਮੁੜ ਮੁੜ ਨਿਖਰਦਾ ਹੈ, ਇਉਂ ਇਹ ਸਭ ਬੱਦਲ, ਸ਼ਕਲਾ, ਬੱਦਲ ਰੰਗ, ਬੱਦਲਾ ਤੇ ਬਿਜਲੀਆਂ ਦੀ ਘਨਘੋਰ, ਮੀਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਵੰਨ ਵੰਨ ਸਵੇਰ ਸ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਪਲ ਛਿਣ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸੁਹੱਪਣਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਿੰਗਾਰ, ਵੈਰਾਗਯ, ਬੀਰ ਤੇ ਕਰੁਣਾ ਰਸ ਆਦਿ ਸਾਡੇ ਕਵੀ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰਿਕ ਰੰਗ ਹਨ।

ਕਵੀ-ਦਿਲ ਤੇ ਚਿੱਤ ਸਦਾ ਕੱਜਿਆ ਹੈ, ਓਹਦੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਸਦਾ ਓਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਲੈਈ ਹਨੇਰੇ ਧੁੰਧੂ-ਕਾਰਾਂ ਜਿਹਾ ਦਾ ਪਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਹਦਾ ਰੂਪ ਅਸੀਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮਾਤ੍ਰ ਦੱਸ ਆਏ ਹਾਂ। ਜਦ ਕੁਦਰਤ ਆਪਣੀ ਬਰਫ਼ਾਨੀ ਕਿਸੇ ਚੋਟੀ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਵਹੁਟੀ ਵਾਂਗ ਸਜਾ ਕੇ ਘੜੀ ਦੀ ਘੜੀ ਛਾਏ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਪਰਦੇ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਖੱਬੇ ਅੱਧਾ ਸੱਜੇ ਕਰ ਦਰਸਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿਕੀ ਉਸ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਤੇ ਨੂਰ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਰਸਾਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਇਉਂ ਹੀ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ, ਕਵੀ-ਦਿਲ, ਕਵੀ-ਰਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਝਾਕਾ ਸਾਨੂੰ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਸ੍ਵਾਂਤੀ ਨਛੱਤ੍ਰ ਦੀ ਘੜੀ ਬਸ ਇਕ ਪਲ ਛਿਣ ਲਈ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਇਕ ਚਿੱਤ੍ਰ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੀ ਬੁੱਤ-ਸਾਲਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮਾਦਾ-ਜਗਤ,

ਮੁਰਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੂਹਾਨੀ ਜਗਤ ਦੀ ਸਦਾ ਜੀਵੀ ਜੋਤ-ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਾਮਿੰਗਰੀ ਹੈ। ਨਾ. ਸਿਰਫ ਰੂਪ, ਰੰਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਰੂਪ ਕਰ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣ ਚੁਣ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਰ ਇਕ ਰੰਗ, ਚਾਲ ਬਰਥਰਾਹਟ ਕਾਂਬੇ, ਹਿਲਜੁਲ, ਭਰਵੱਟੇ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਦਰਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਆਦਿ, ਸਭ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੰਸ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਵਾਰਾ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਕਰ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਲਾਂ, ਕਾਂਬਿਆਂ ਤੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੇ ਸੈਣਤਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਰੱਬੀ-ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਕੱਢ ਕੇ ਚੁਣ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਲੁਕੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਚਿਤ੍ਰ ਰੂਪ ਅਕੱਠਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਹੈਵਾਨੀ ਜੀਵਨ ਖੇਤ੍ਰ ਤੇ ਹੈਵਾਨੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਦੇ ਅਸਾਂ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਰੂਪ, ਰੰਗ ਨਾਨਾ ਸ਼ਰੀਰੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਭੂਤਿਕ ਮਾਦਾ ਮਨ ਦੀ ਹਿਲਜੁਲ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਚੋਣ ਕਰਦੇ ਤੱਕਿਆ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਇਹਨੂੰ ਇਸ ਪਦਾਰਥੀ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦੇ ਕਰਮ ਖੇਤ੍ਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੋਨੇ ਦੀ ਰੇਖਾ ਜਿੱਥੇ ਵੱਗੇ ਆਤਸ਼ੀ ਚਮਕ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹਨੂੰ ਆਦਮੀ ਪਿੱਤਲ ਆਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਕਰਮਾ ਭੋਗਾਂ, ਜੋਗਾਂ, ਗ੍ਰਹਿਸਥਾ, ਪਾਪਾਂ, ਪੁੰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਕਰ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕੇਵਲ ਰੱਬੀ ਕਰਮ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਮਿਕਨਾਤੀਸ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਝੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਵੀ ਸਦਾ ਕਰਮਾ ਦੀ ਸੇਜਲ ਥੀਂ ਅਣਭਿੱਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕੀ, ਹੈਵਾਨ-ਲੋਕੀ ਬੜੇ ਧੌਖੇ ਖਾਦੇ ਹਨ। ਮਨ ਦੇ ਪਦਾਰਥਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਰੂ ਰੂਹਾਨੀ ਕਰਿਸ਼ਮੇਂ ਥੀ ਨਾਵਾਕਫ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਰਾਬੀਆ ਵਾਂਗ ਪਾਰਥਿਕ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੁਛ ਦਾ ਕੁਛ ਕਹਿੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕ ਜਦ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਇਕ ਜਰਨੈਲ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵਾਂਗ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਕਾਤਲਾਂ ਜਲਾਦਾ ਵਾਲੇ ਕਹਿਰ ਕਰਮ ਵਿੱਚ ਦਿੱਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਏ ਮਾਰੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਪਾਰਸਾਈ ਤੇ ਪਯਾਰ, ਪਾਕੀਜ਼ਗੀ ਆਦਿ ਕੰਬ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਮੋਏ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਹੌਲ ਪੈ ਜਾਦਾ ਹੈ, “ਕਿ ਹੈਂ ! ਰੱਬਤਾ ਕਦੀ ਕਤਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਇਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਾ ਤਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤੇ ਚਿਮਗਾਦੜ ਵਾਂਗ ਪੁੱਠ ਲਟਕ ਰੱਬ ਤੇ ਉਹਦੀ ਰੱਬਤਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਇਕ ਮਿਤ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਯਾ ਗੁਣ ਮਿੱਥ ਚੁਕੇ ਹਨ ਤੇ ਬੜਬੜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕੀ ਰੱਬਤਾ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿੱਸ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਤੇ ਇਉਂ ਸੁੱਤੀ ਸੁੱਤੀ ਬੁੜਬੜਾਦੀ ਨਾਸਤਕਤਾ ਵਿੱਚ ਸਦਾ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਓਸੇ ਪੈਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਤੇ ਰੱਬਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਖ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਜੀਂਦੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਮੁਰਦਾ ਜਿਹਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਲਟਕਾ ਆਪਣੀ ਰੱਬਤਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਗੁਟਕਦੇ

ਹਨ ਕਿ ਅਸਾਂ ਰੱਬ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਹੋਰ ਰੱਬ ਹੁਣ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਖੈਰ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੋਇਆਂ ਕਾਇਰਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਪਾਰਸਾਵਾ ਤੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਜ੍ਹਾ ਤੇ ਕੂੜੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਵੀ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਪਕੜੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਓਥੇ ਸਾਵਧਾਨ ਖੜਾ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗ-ਕਰਮ ਫੱਟ ਫੱਟ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰਬਤ ਪ੍ਰਮਾਣੂਆਂ ਦੇ ਜਗਮਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਤਾਂ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਕਰਮ ਖੇਤ੍ਰ ਵਿੱਚੋਂ ਰੱਬ ਚੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਰੂਹ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਜੰਗ-ਕਰਮ ਯਾ ਹੋਰ ਕਰਮ ਉਸੀ ਆਪਮੁਹਾਰਤਾ ਨਾਲ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਪਾਰਥਿਕ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਪਰਬਤ ਬਣ ਤੇ ਅਣਬਣ ਰਹੇ, ਸਮੁੰਦਰ ਭਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸੱਖਣੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਕਰਮ ਤੇ ਕੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮ, ਪਾਰਥਿਕ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਕੁੱਲ ਪਾਰਥਿਕ ਹਨ, ਤੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੀ ਜੀਓਲੋਜੀਕਲ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਕਿਸੀ ਵੇਲੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਬੇਬਸ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪਾਰਥਿਕ ਕਰਮ ਖੇਤ੍ਰ ਦੀ ਚਾਲ ਵੀ ਕਿਸੀ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਬੇਬਸ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਸਦਾ ਅਕ੍ਰੈ ਹੈ। ਉਹ ਸਰੀਰ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਖੇਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਖੜਾ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਉਹ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਦੇ ਗੁਪਤ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ, ਆਪਮੁਹਾਰਾ ਇਕ ਕਰਤਾਰ ਹੈ, ਤੇ ਸਦਾ ਅਦਿਸਟ ਹੈ।

ਇਹੋ ਕਵੀ ਪੈਗੰਬਰ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਉਪਰ ਦੇ ਰਾਗ-ਝਾਵਲੇ ਜ਼ਰਾ ਕਿਸੀ ਅਨੇਮੀ ਬਾਹੁਲਤਾ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਲਗ ਜਾਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਕਵੀ ਫਕੀਰ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਅੰਦਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵਾਗ ਮਿਕਨਾਤੀਸੀ ਨੇਮ ਨਾਲ ਇਹ ਗੁਰੂ ਚਰਣਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਚਮੋੜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੋ ਕਵੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਇਹੋ ਕਵੀ-ਬੁਤ ਘੜਣਹਾਰ ਰਸਿਕ ਕਰਤਾਰੀ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਕਵੀ-ਦਿਲ ਭਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੂਹ ਦੀ ਇਕੱਲ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਆਪਣੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਭਰੀ ਦਿਵਯ ਦੁਨੀਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਵਿਤਾ ਚਾਹੇ ਲਿਖੇ ਨਾ ਲਿਖੇ, ਕਵੀ ਸਦਾ ਰਸ ਦਾ ਕਰਤਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੀਆਂ ਨਦਰਾਂ, ਉਹਦੀ ਟੋਰ; ਉਹਦੇ ਬੋਲ, ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਗੱਲਾਂ ਸਭ ਕਵਿਤਾ ਹਨ। ਕੁਛ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ, ਕਿਹੜਾ ਕਰਮ, ਕਿਹੜਾ ਚੋਹਲ ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਲਗਨ ਕਵੀ ਨੂੰ ਉਕਸਾਵੇਗੀ ਤੇ ਓਸ ਉਕਸਾਵਟ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦ, ਘੜੀ ਬਾਅਦ ਕਿ 20 ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਕੁਛ ਚੀਜ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਬਾਹਰ ਆਵੇਗੀ। ਕਵੀ ਸਦਾ ਅਰੂਪ ਰੱਬ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੂਪ ਮਾਨ ਨੂੰ ਅਰੂਪ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਵੀ ਜਨ ਆਪਣਾ ਨੇਮ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਆਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦੀ ਲੋਕਾਚਾਰੀ ਤੇ ਦੁਨੀਆਦਾਰਾਂ ਵਾਲੀ ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਨੀਤੀ ਤੇ ਧਿਆਨ ਫੌਕੀ ਅਕਲ ਓਕਾ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪ੍ਰਤੀਤ ਇੰਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬਅਸੂਲ ਅਨੇਮੀ ਤੇ

ਬਾਵਲੇ ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਵਾਲਾ ਇਖਲਾਕ ਵੀ ਕਾਹਲਾ ਪਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਖਲਾਕ ਕਿਸੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦਾ, ਅੱਜ ਕੁਛ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕੱਲ੍ਹ ਓਸ ਥੀਂ ਉਲਟ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਛ ਅਜ਼ਲੀ ਲਾ-ਮਕਾਨੀ ਜਿਹੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਦੁਨੀਆ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਾਧਾਰਣ ਆਚਰਣ ਤੇ ਸਭਯਤਾ ਦੇ ਖੰਭ ਸੜਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਵੱਡੇ ਥੀ ਵੱਡਾ ਅੱਛੇ ਥੀਂ ਅੱਛਾ ਦੁਨੀਆ ਵਾਲਿਆ ਦਾ ਆਚਰਣ ਕਵੀ-ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਕ ਅੱਧ ਜੀਂਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣੂ ਹਫ਼ਾਈ ਦਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰਾਂ, ਯਾਰਾਂ, ਮੰਗਲ ਮੁਖੀਆ ਦੇ ਵਲੂੰਦਰੇ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਥੀਂ ਵੀ ਲੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਦੁਨੀਆ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਫਲਾਣਾ ਬੜਾ ਅੱਛਾ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਹ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿੱਕਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿੱਕਰ ਹੈ। ਅੱਛਾ ਹੋਣਾ ਕੋਈ ਹਫ਼ਿਆਈ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਤਕ ਹਫ਼ਿਆਈ ਕਿਸੇ ਜੀਂਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਚਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਡਾਈਨੈਮਿਕ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਚਾਲ ਵਿਚ ਓਸ ਭਰੇ ਕਟੋਰੇ ਵਾਗ ਅਡੋਲ ਨਹੀਂ। ਇਉਂ ਜੇਹੜੀ ਹਫ਼ਿਆਈ ਤੀਬਰਤਾ ਵਿਚ ਰੰਗੀ ਤੇਜ਼ ਚਾਲ ਵਾਲੀ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਮੁਰਦਾ ਹਫ਼ਿਆਈ ਕਿਸੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਮੁਰਦਾ, ਕਾਬਾ ਤੇ ਜੁੰਬਸ-ਰਹਿਤ ਹਫ਼ਿਆਈ ਥੀ, ਹਿਲਦੀ ਚਲਦੀ ਬੁਰਿਆਈ, ਇਕ ਹੱਟੀ ਤੇ ਲੂਣ, ਤੇਲ, ਸਬੂਟ ਤੋਲਣ ਵਾਲੀ ਹਫ਼ਿਆਈ ਥੀਂ ਬੜੀ ਵਧ ਅਮੋਲਕ ਹੈ।

ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬੋਹੜਾ ਬਾਹਲਾ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਅਕਸੀ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਗਲਤ ਚੀਜ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਖਿੱਚਣ ਵਲ ਮੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚੋਂ ਚੋਟੀ ਦੇ ਲੋਕ, ਸੇਕਸਪੀਅਰ ਤੇ ਕਾਲੀਦਾਸ ਵਰਗੇ ਕਵੀ, ਉਹੋ ਪਲੇਟ ਕੁਦਰਤ ਵਲ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੈਵਾਨ-ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਸਾਮਲ ਹੈ, ਸਿੱਧੀ ਕਰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰਯਾਮਤਾ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸਮੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਹਾਲੇ ਦਿਵਯ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੁਖ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕੋਈ ਕੋਈ ਕਦੀ ਕਦੀ ਝਾਵਲਾ ਆਪਮੁਹਾਰਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਤਾਂ ਕਵੀ-ਚਿੱਤ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣਾ ਚਿੱਤ ਛੁਪਾ ਲੁਕਾ ਕੇ, ਕਾਲੇ ਪਰਦਿਆ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਕੇਵਲ ਰੂਹਾਨੀ ਤਬਕਿਆਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਵਲ-ਵਲਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵੱਲ ਰੁਖ ਕਰ ਉਪਰਲੇ ਹੁਕਮ-ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿਚ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀ-ਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਅਰਥ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ, ਸਾਧਾਂ ਤੇ ਰੱਬੀ ਅੰਸ਼ ਵਾਲੇ ਨਿਯਤ ਅਵਤਾਰਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਵੀ ਸਿੰਘਾਸਨ ਤੇ ਬੈਠ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਤੇ ਧੁਰ ਦੀ ਬਾਣੀ ਕੇਵਲ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਥੀ ਛੁੱਟ ਆਪਣੀ ਪਾਰਖੀ ਚੋਣ ਸਿਰਫ ਬਾਣੀ ਰੁਪ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਨਿਰੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਸੁੱਚੀ ਬੀੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ

ਚਾੜ੍ਹਿਆ। ਪਰ ਗੱਲ ਅਸਲ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਦਿੱਸਦੀ ਦੁਨੀਆ ਜੇ ਕਵੀ ਦਾ ਮਜ਼ਮੂਨ ਬਣੇ ਤਾਂ ਅਫਸੋਸ ਹੈ ! ਇਹ ਤਾਂ ਹਰ ਚਿੱਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਿਸਦਾ ਪਿਸਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਇਕਾਗਰ ਹੋ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਸੈਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੀ ਤਾਂ ਤੀਮੀ, ਮਰਦ, ਚੋਰ, ਯਾਰ, ਜਵਾਰੀਆ, ਬਾਦਸਾਹ, ਅਮੀਰ, ਫਕੀਰ ਹਾਂ। ਭੇਸ ਬਦਲਿਆ ਤੇ ਜਿਸ ਦਿਲ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਹੇ ਮੈਂ ਖੁਦ ਆਪ ਉਹ ਹੋ ਕੇ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਚੰਦ ਮਿੰਟਾਂ ਦੀ ਖੇਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਛ ਬਣ ਕੇ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਕੋਈ ਕਠਿਨ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਠਿਨ ਗੱਲ ਹੈ ਅਦਿਸ਼ਟ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਥੀ ਉੱਚੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ, ਉਹਦਾ ਪਤਾ ਕਵੀ ਪਾਸੋਂ ਅਸੀਂ ਪੁੱਛਣ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹਾਂ ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਸੇਕਸਪੀਅਰ ਨਾ ਕਾਲੀਦਾਸ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਾਹਦੇ ਕਵੀ ਹੋਏ ? ਸੇਕਸਪੀਅਰ ਪ੍ਰਾਸਪੀਰੋ ਥੀ ਵਧ ਤੇ ਹੈਮਲੈਟ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਹੋਏ ਪਿਉ ਦੇ ਪ੍ਰੇਤ ਦੇਖਣ ਥੀ ਵਧ ਹੋਰ ਕੋਈ ਅਦਿਸ਼ਟ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਿਆ। ਕਾਲੀਦਾਸ ਇੰਨਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਹੱਪਣ ਉੱਪਰੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਸਿਵਾਇ ਸਿੰਗਾਰ ਰਸ ਦੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇ ਕੀ ਹੋਰ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਥੀ ਤਾਂ ਭਰਬਰੀ ਹਰੀ, ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਪਾਏ ਦਾ ਕਵੀ ਹੈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਕੰਡ ਦੇਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸੇਰ ਹੈ।

ਅੰਜੀਲ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ। ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ। ਕੁਰਾਣ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸਦਾ ਲਈ ਕੁੱਲ ਅਰਬੀ ਤੇ ਫਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਥੀ ਮਹਾਨ ਉੱਚੀ ਰਹੇਗੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹੀ ਬਾਣੀ ਮੌਤ ਥੀ ਬਾਅਦ ਰੂਹ ਦੀ ਦੈਵੀ ਸਾਥਣ ਹੋਈ, ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਜਾਂ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਬਾਣੀ ਧੁਰ ਅਦਿਸ਼ਟ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਹੈ।

7. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਪਰ ਕਟਾਖਯ

ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਸਾਹਿਤਯ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਛਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪਲਿਆ। ਨਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਸਿੱਚੇ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸਿਫਤ ਸਮੀਰ ਨਾਲ ਹਿਲਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਜਿਹੜੀ ਕੋਲਬ੍ਰੂਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਅਰ ਹੁਣ ਸੋਧ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਛਪਾਈ ਹੈ, ਦੇ ਪੜ੍ਹਣ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਸਰ ਲਿਖਣੀ ਕਿੱਡੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਨਜ਼ਮ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੁਕਬੰਦੀ ਯਾ ਰਾਗ ਅਲਾਪ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲ ਕੇ ਮਾਮੂਲੀ ਖਿਆਲ ਵੀ ਪਰ ਲਾ ਉੱਡ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਕਰਨੀ ਥੀਂ ਵਾਂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੇਰ ਫੇਰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕਵੀ ਕਹਿਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਨਸਰ ਲਿਖਣੀ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਰੂਹ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਨੰਗੀ ਤਸਵੀਰ ਖਚੀਂਦੀ ਹੋਈ। ਅਸੀਂ ਇਥੇ ਦੋ ਚਾਰ ਮਿਸਾਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਨਸਰ ਦੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਇਹ ਪੁਰਾਣੀ ਕੋਲਬ੍ਰੂਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲੱਝੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੀ ਇਬਾਰਤ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਸਾਦਗੀ ਦੇ ਕਮਾਲ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਭਾਵ ਭਰੀ, ਮਿੱਠੀ, ਸਰਲ ਤੇ ਰੋਹਬਦਾਬ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਵੱਡਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ ਬੈਠਾ, ਨੂਰੀ ਚਿਹਰਾ, ਨੂਰੀ ਬੀਬੀ ਲੰਮੀ ਦਾਹੜੀ ਤੇ ਕੇਸ ਮੋਹਢਿਆਂ ਤੇ ਸੁੱਟੇ ਬੈਠਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਮਿੱਠੀਆਂ ਮਿੱਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਅਰਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਮਾਖਿਉਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਰੂਹ ਦਾ ਰੰਗ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਫਿਕਰੇ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਗੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਕ ਘੜੀ ਪਲ ਦੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੀ ਅਫਲਾਤੂ ਦੀ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਹਿਤਯ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਦੀਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਸਰ ਤੇ ਨਜ਼ਮ ਵਿਚ ਫਰਕ ਬੜਾ ਘਟ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਅਨੁਭਵੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਚਨਾਂ ਦੀ ਮਿੱਠਤ ਦੀ ਗੋਂਦ ਹੋਵੇ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਨਸਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਜ਼ਮ ਹਨ ਤੇ ਨਜ਼ਮ ਵਿਚ ਰੱਬੀ ਗੀਤ ਹਨ। ਉਹ ਬਚਨ ਸਦਾ ਰਬ ਰਸ ਦੇ ਵਜ਼ਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਰਸ ਦਾ ਵਜ਼ਨ ਕਦੀ ਸਾਵਣ ਦੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਛਨ ਛਨ; ਕਦੀ ਸਰਦ ਰਿਤੂ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਵਰਖਾ ਵਾਂਗ, ਕਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ

ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਆਰਜ਼ੂ ਦੀ ਨਰਮ ਲਮਯਤ ਜਿਹੜੀ ਆਪਮੁਹਾਰੀ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੀ ਕੰਵਾਰੀ ਕੰਨਯਾ ਦੇ ਸਰਮ ਵਿਚ ਰੰਗ, ਕਦੀ ਸਜਵਿਆਹੀ ਦੀ ਤੀਬਰ ਨਿਗਾਹ ਦੇ ਵਜ਼ਨਾਂ ਵਿਚ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਾਜ਼ਕ ਆਬ ਦੀ ਸੋਖੀਆ ਨਰਮ ਰਾਗ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਜਦ ਜਿੰਦਾ ਭਾਵਾ, ਰੂਹ ਛੋਹਾ, ਵਲਵਲਿਆ ਦੇ ਨਾਨਾ ਰੰਗ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਯਾ ਦੁਖੜੇ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਯਾ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਸਵਾਦਾ ਦੀ ਖੁਸਬੂ ਖਿਲਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਦ ਰੂਹ ਰੂਹ ਨਾਲ ਆਣ ਜੁੜਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਭ ਸਾਹਿਤਯ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਜੀਵਨ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਵੇ ਭਾਵੇਂ ਬੇਅੱਖਰਾ ਹੋਵੇ। ਬੇਅੱਖਰਾ ਸਾਹਿਤਯ ਪਹਿਲਾਂ ਆਂਵਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਤ੍ਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬੇਅੱਖਰਾ ਸਾਹਿਤਯ ਆਇਆ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆ ਕੇ ਜਿਹੜੀਆ ਚਿਣਗਾ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟੀਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਿਲ ਬਲ ਉੱਠੇ। ਪਹਿਲੇ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤਯ ਇਉਂ ਬੇਅੱਖਰਾ ਪ੍ਰਦੀਪਤ ਹੋਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਰਚਿਆ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਚਾਲ, ਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਤੇ ਢਾਲਾਂ ਦਿਆ ਕਰਤਬਾ ਵਿੱਚ ਸਜਾਇਆ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਮੌਤ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੌਤ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਜੂਝ ਮਰਣ ਦੀ ਚਾਹ ਦੇ ਕੇ ਮਰਣ ਮਾਰਣ ਦੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਬੀਰ ਰਸ ਵਿਚ ਲਿਸਕਾਯਾ ਤੇ ਇਉਂ ਸਾਹਿਤਯ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਹੀਦਾ, ਮੁਰੀਦਾ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚ ਡੋਬੇ ਖਾ ਕੇ ਸੂਰਜ ਵਲ ਗਗਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ ਰਚਿਆ ਗਿਆ।

ਪੁਰਾਤਨ ਪੰਜਾਬੀ ਨਸਰ ਦਾ ਨਮੂਨਾ

ਤਬ ਆਗਿਆ ਪ੍ਰਮੇਸਰ ਕੀ ਹੋਈ ਜੋ ਇਕ ਦਿਨ ਕਾਲੂ ਕਿਹਾ, “ਨਾਨਕ ਇਹ ਘਰ ਦੀਆ ਮਹੀਂ ਹਨ, ਤੂੰ ਚਾਰ ਲੈ ਆਉ।” ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹੀ ਲੈ ਕਰ ਬਾਹਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਚਰਾਇ ਲੈ ਆਇਆ। ਫਿਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕਣਕ ਦੇ ਬੰਨ ਪੈ ਸੁੱਤਾ, ਤਬ ਮਹੀ ਜਾਇ ਕਣਕ ਨੂੰ ਪਈਆ, ਤਬ ਕਣਕ ਉਜਾੜ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਤਬ ਇਕ ਭੱਟੀ ਕਿਹਾ, ‘ਭਾਈ ਵੇ ! ਤੈਂ ਜੋ ਖੇਤ ਉਜਾੜਿਆ ਹੈ, ਸੋ ਕਿਉਂ ਉਜਾੜਿਆ ? ਇਸ ਉਜਾੜੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਹ।’ ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਿਹਾ, “ਭਾਈ ਵੇ ! ਤੇਰਾ ਕਿਛ ਨਹੀ ਉਜਾੜਿਆ, ਕਿਆ ਹੋਇਆ ਜਿ ਕਿਸੇ ਮਹੀਂ ਮੂੰਹ ਪਾਇਆ ਖੁਦਾ ਇਸੇ ਵਿੱਚ ਬਰਕਤ ਘੱਤਸੀ।” ਤਾਂ ਭੀ ਉਹ ਰਹੇ ਨਹੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਲੜਨ, ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਭੱਟੀ ਝਗੜਦੇ ਝਗੜਦੇ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਪਾਸ ਆਇ ਖੜੇ ਹੋਏ ਤਬ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਕਹਿਆ, “ਇਹ ਦਿਵਾਨਾ ਹੈ, ਤੁਸੀ ਕਾਲੂ ਨੂੰ ਸਦਾਵਹੁ” ਤਬ ਕਾਲੂ ਨੂੰ ਸਦਾਇਆ, ਤਬ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਆਖਿਆ, “ਕਾਲੂ ਇਸ ਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਪ੍ਰਾਈ ਖੇਤੀ ਉਜਾੜ ਆਇਆ ਹੈ ? ਭਲਾ

ਦਿਵਾਨਾ ਕਰ ਛੋਡਿਆ ਆਹੀ। ਭਾਈ ਵੇ ਏਹ ਉਜਾੜਾ ਜਾਏ ਭਰ ਦੇਹ, ਨਾਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਰਕਾਂ ਪਾਸ ਜਾਇ ਖੜਾ ਹੋਸੀਆ।”

ਤਬ ਕਾਲੂ ਕਹਿਆ, “ਜੀ ਮੈਂ ਕਿਆ ਕਰਾ ? ਇਹ ਅਜੇ ਭੀ ਦਿਵਾਨਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ।” ਤਬ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰ ਆਖਿਆ, “ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤਾਈਂ ਗੁਨਾਹ ਬਖਸ਼ਿਆ, ਪਰ ਤੂੰ ਇਸ ਦਾ ਉਜਾੜਾ ਭਰ ਦੇਹ।” ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਖਿਆ, “ਜਾਇ ਦੇਖਹੁ ਉਥੇ ਕਿਛ ਨਾਹੀਂ ਉਜੜਿਆ।” ਤਬ ਭਟੀ ਕਹਿਆ, “ਜੀ ਮੇਰਾ ਖੇਤ ਉਜੜਿਆ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਤਪਾਵਸ ਕਰਿ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਰਕਾ ਪਾਸ ਵੇਂਦਾ ਹਾਂ।” ਤਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਖਿਆ, “ਦੀਵਾਨ ਸਲਾਮਤ ! ਜੋ ਹਿਕੁ ਪਤਾ ਰੁੜਿਕਾ ਟੁਕਿਆ ਹੋਵੈ ਤਾਂ ਜਬਾਬੁ ਕਰਨ, ਪਰ ਤੁਸੀ ਆਪਣਾ ਆਦਮੀ ਭੇਜਿ ਕਰ ਦੇਖਹੁ।”

ਫੇਰ ਬਾਬਾ ਚੁੱਪ ਕਰ ਰਹਿਆ ਜਾ ਕੁਛ ਬੋਲੇ, ਤਾਂ ਏਹੀ ਵਚਨ ਕਰੇ, ਜੋ “ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਨਾ ਕੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ” ਤਬ ਕਾਜੀ ਕਹਿਆ, “ਖਾਨ ਜੀ ਇਹ ਭਲਾ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਨਾ ਕੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ।” ਤਬ ਖਾਨਿ ਕਹਿਆ, “ਜਾਇ ਕਰ ਨਾਨਕ ਫਕੀਰ ਤਾਈ ਲੇ ਆਵਹੁ” ਤਾਂ ਪਿਆਦੇ ਗਏ-ਜਾ ਕੇ ਕਹਿਆ, “ਜੋ ਖਾਨ ਬੁਲਾਇੰਦਾ ਹੈ ਖਾਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਬਰਾਹਿ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਤਾਈਂ ਦੀਦਾਰ ਦੇਹਿ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦੀਦਾਰ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।”

ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉੱਠਿ ਚੱਲਿਆ।

ਤੇ ਇਉਂ ਨਸਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਖਾਸ ਕਰ ਸਿੱਖ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡੀ ਤੇ ਵਡੀ ਹੋਈ, ਤੇ ਹੁਣ ਇਕ ਅਣੇਖਾ ਪਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਆ ਰੂਪ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਨਸਰ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਕਤ ਪੰਜਾਬੀ ਨਸਰ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ।

ਨਮੂਨੇ ਹੇਠ ਦਿਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ

ਇਕ ਹਿਮਾਚਲ ਧਾਰ ਤੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਤਿੱਬਤ ਦੇ ਹਿਮਈ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਹੇਮਕੁੰਟ ਨਾਮੇ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ, ਸੱਤ ਚੋਟੀਆਂ ਸ਼ੋਭ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਸੱਤੋਂ ਹੀ ਬਰਫ ਦੇ ਟਿਕਾਓ ਨਾਲ ਮਾਨੋਂ ਸੱਤ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਕਲਸ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਲੋਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਵੇਰਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਹੁ ਦਾ ਫੁਟਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਕਾਸ਼ ਅੱਜ ਨਿਰਮਲ ਹੈ, ਪੁਰੇ ਵਲ ਲਾਲੀ ਫਿਰ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਾਲੀ ਦਾ ਅਕਸ ਹੇਮਕੁੰਟ ਦੀਆਂ ਸੱਤਾਂ ਚੋਟੀਆਂ ਤੇ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਟਿੱਕੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਈ ਜੇ, ਹੁਣ ਤੱਕੋਂ ਸੱਤੋਂ ਚੋਟੀਆਂ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਪਈਆਂ, ਉਧਰੋਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਸੁਆ, ਇਧਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰ ਪੈਂਦੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਸੁਆਵਾਂ ਦਾ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਆਪਸ ਦੇ ਵਿੱਚ ਪਰਤਵਾਂ ਸਰਤਵਾਂ ਸੁਆਵਾਂ ਦਾ ਪੈਣਾ, ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਮਕ ਦਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੇਮ ਕੁੰਟ ਪਰਬਤ

ਹੈ । ਬਰਫਾਨੀ ਚੋਟੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਨਿਵਾਨ ਹੈ, ਛੋਟਾ ਪੱਧਰਾ ਜਿਹਾ ਥਾਉਂ ਹੈ । ਇਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਚਸ਼ਮਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਕਾਦਰ ਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤਾਂ ਬਰਫਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਤੱਕੋ, ਇਹ ਚਸ਼ਮਾ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਬੋੜੀ ਬੋੜੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਚੁਫੇਰੀ ਚਿਟਾਨਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਖੁੱਲੇ ਬੈਠਣ ਜੋਗੇ ਥਾ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਟੀ ਪਈ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਟੀਆਂ ਵਿਚ ਤਪਸ਼ੀ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਹੇਮ ਕੁੰਟ ਦੀ ਵਾਦੀ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਬਰਫਾਨੀ ਨਹੀਂ । ਸਿਆਲ ਵਿਚ ਬਰਫ ਪੈਂਦੀ, ਹੁਨਾਲ ਵਿਚ ਬਰਫ ਪਿੰਗਰ ਟੁਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਤਦ ਵੀ ਚੜਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਲਾਲੀ ਕੁਝ ਐਸੀ ਪਰਤਵੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲੀ ਦਾ ਝਾਉਲਾ ਸੱਤਾ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।

* * * *

ਅੱਜ ਚੰਦ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਪਰ ਚੰਦਾ ! ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਿਰੀ ਤੇਰੀ ਹੀ ਤਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ । ਸੁੰਦਰਤਾ ਇਕ ਇਲਾਹੀ ਜਲਵਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਤੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਝਾਤੀਆਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਕਦੇ ਵਹਿੰਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਝਾਕੇ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਮਲ ਉੱਮਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਬਨਸਪਤ ਵਿਚੋਂ ਮੌਲ ਉੱਠਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਡਰਾਉਣੀ ਗੜਗੱਜ ਵਿਚੋਂ ਤਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਗਲੇ ਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਤੇ ਸਾਜ਼ਾ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਮੈਦਾਨ ਜੰਗ ਦੇ ਗੋਲਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੂਕ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਸੰਗਮਰਮਰ, ਕਦੇ ਗੱਤੇ ਕਾਗਤ, ਰੰਗ ਕਦੇ ਅੱਖਰ, ਵਾਕ ਭਾਵ ਵਿਚੋਂ ਪਈ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਲਕਾਰੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਸੋਹਣਿਆਂ ਮੁਛੈਹਾਰਿਆਂ ਤੇ ਬਾਂਕੀਆਂ ਨੁਹਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਫੁਟ ਫੁਟ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ । ਸੁੰਦਰਤਾ ! ਤੂੰ ਸਥੂਲ ਸੈ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਥੂਲ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਤੇ ਜਲਵੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਦੈਵੀ ਹੈ ਕਿ ਦੈਵ ਹੈ, ਤੂੰ ਆਪ ਹੈਂ ਕਿ ਆਪੇ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ? ਦੇਖ । ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਪਿਆ ਆਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸੈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ ਉਹੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ । ਪਰ ਤੇਰੇ ਰਸੀਏ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ ਤੂੰ ਕੋਈ ਅਰਸ਼ਾ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਹੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਹੈ । ਜਿਸ ਮਨ ਵਿੱਚ ਗਰਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਉਸਨੂੰ 'ਲਾਭਦਾਇਕ ਸੁੰਦਰ' ਹੋਵੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਚਾਹ ਨਹੀਂ, ਓਹ ਅਸਲ ਤੇਰੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਜਾਣੂੰ ਹਨ । ਤੂੰ ਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਦੇਵੀ ਹੈਂ । ਤੇਰੇ ਟਿਕਾਣੇ ਫਕੀਰਾਂ, ਕਵੀਸ਼ਰਾਂ, ਗਵੱਯਾਂ, ਚਿੱਤ੍ਰਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸੰਗਤੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਨ । ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਝਲਕਾਰੇ ਨਾਲ ਇਕ ਵੇਰ ਤਾ ਪਾਰਲੋਕਕ ਰਸ ਦਾ ਝੂਟਾ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਤੇਰਾ ਲਸ਼ਕਾਰਾ ਵੱਜਦਿਆ ਚਿੱਤ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਟੁੱਬੀ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਤੂੰ ਵਹਿਮ ਦੀ ਸੈ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਖਯਾਲ ਦੇ ਭਰਮ ਦੀ ਭਨਾਵਟ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਪਾਰਲੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਦੀ ਹੈਂ ਕਿ ਆਹ ਤੱਕੋ ਅੱਗੇ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ । ਲੋਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੁੰਦਰਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਯਾ ਸਥੂਲ ਸਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਝਲਕੇ ਮਾਰਦੀ

ਹੈ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਗੁਣ ਯਾ ਖਾਸੀਅਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕ੍ਰਮ ਵਾਰ ਇਕੱਤ੍ਰਤਾ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਾਜੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਭਾਵ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ। ਸੁੰਦਰਤਾ ਸਭ ਕੁਛ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੋ ਬੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਲਛਣ ਕਹੇ ਅਜੇ ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰਤਾ ਪਦਾਰਥਾਂ ਰੂਪ ਵਾਲੇ ਸਮਾਨਾਂ ਯਾ ਸਥੂਲ ਆਸਰਿਆਂ ਤੇ ਖੇਡਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੈ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇਸ ਦੀ ਦੇਵੀ। ਇਸਦਾ ਅਸਰ ਜਦ ਵੱਜਦਾ ਹੈ ਤਦ ਰਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਸ ਚਿਤ ਨੂੰ ਸੋਚਾਂ ਦੇ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਕਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਵੇਰ ਤਾਂ ਰਸ ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ ਐਸੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੋਚ, ਵਿਚਾਰ, ਪ੍ਰਤੀਤੀ, ਖਯਾਲ ਸਭ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਮਾਧੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਲਸ਼ਕਾਰੇ ਵਾਂਗੂ ਇਹ ਛਿਨ ਦਾ ਭੀ ਹਜ਼ਾਰਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਠਹਰੇ, ਪਰ ਅਸਰ ਇਹੋ ਪਾਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਜੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਝਲਕਾ ਇਕ ਚਸੇ ਵਿੱਚ 'ਰਸ ਮੰਡਲ' ਦਾ ਹੁਲਾਰਾ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਲਾਰਾ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਤੋਂ ਤ੍ਰੇੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ-ਦੇਖਣ ਹਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਹਾਰ ਵਿੱਚ - ਜੋੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਓਹ - ਅੱਖ ਫਰਕਣ ਜਿੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ - ਉਸ ਰਸ ਦਾ ਝਲਕਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਖਾ, ਨੱਕ, ਜੀਭ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਛੇਵਾਂ ਰਸ ਹੈ ਜੋ ਅੰਦਰਲੇ ਦੇਖਣ ਹਾਰ ਦੇ ਦੀਸਣ ਹਾਰ ਤੋਂ ਛਟਿਆ ਆਪੇ ਵਿਚ ਆਯਾ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਖ :

ਜੇਤੇ ਘਟ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਭ

ਹੀ ਮੈਂ ਭਾਵੈ ਤਿਸੈ ਪਿਆਈ

ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠਿਆਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਸੁੰਦਰ ਧੁਨੀ ਵਾਜਿਆਂ ਤੂਤੀਆਂ ਦੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਰਾਗ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸਾਡੇ ਮਨ ਉੱਤੇ ਅਸਰ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਮਨ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੈਣ ਮੁੰਦ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਰਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਵਿਚ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਬ੍ਰਿਤੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਡਾ ਸੁਭਾਵ ਵੈਰੀ ਹੈ, ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਅਤਿ ਪਯਾਰਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੇ ਚਿੱਤ ਨੂੰ ਕਠਿਆਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬਾਹਰ ਭੱਜੀਦਾ ਹੈ, ਬਾਰੀਆਂ ਖੋਲ ਕੇ ਵਾਜੇ ਵਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਕੜ ਚਮ ਦੇ ਢੋਲਾਂ ਤੂਤੀਆਂ ਨੂੰ ਤੱਕੀਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਤੱਕਣ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਿਚ ਲੱਗ ਜਾਈਦਾ ਹੈ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਜੋ ਅਸਰ 'ਰਸ ਮੰਡਲਾਂ' ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਅੰਤਰ ਮੁਖ ਸੁਆਦ ਵਿੱਚ ਡੋਬਣਾ ਸੀ, ਓਹ ਲਈਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਝਲਕਾਰੇ ਦੇ ਵੱਜਦੇ ਸਾਰ ਤ੍ਰਿਖੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਲੰਘ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰਸ ਰੂਪ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪੇ ਨੂੰ ਜੋੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਸਦਾ ਹੀ ਅਸੀਂ ਲਾਭ ਉਠਾਈਏ ਤਾਂ ਸਮਾਧੀ ਕਰੋ, ਲੀਨਤਾ ਕਰੋ, ਪਰਮ ਸੁਖ ਕਰੋ, ਪਾ ਲਈਏ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਵਲ ਦੌੜਦੇ ਹਾਂ, ਜਿਥੇ ਸੁੰਦਰਤਾ

ਵਸਦੀ ਦਿਸਦੀ ਹੈ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਟਿਕਾਵਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਤੇ ਭੋਗਣ ਵਲ ਲਗਦੇ ਹਾਂ, ਸੋ ਐਸਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵਧੀਕ ਫਸਦੇ ਹਾਂ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਬਿਨਸਦਾ ਹੈ, ਵਿਛੜਦਾ ਹੈ, ਬਦਲਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੀ ਥਾਂ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਏਹ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ 'ਕਲਯਾਨ ਕਾਰੀ' ਤਾਕਤ ਹੈ, ਮੁਕਤੀ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਰਸ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਸੋਚ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚੋਂ ਖਲਾਸੀ ਦੇ ਕੇ ਰਸ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਦੇਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਲਯਾਣ ਖੋਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ।

* * * * *

ਸਾਹਿਤਯ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਦੂਸਰੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਬੀ ਪਰਾਈਆਂ ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਉਲਥੇ ਕਰਣ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਉੱਨਤ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਘਰ ਘਰ ਗਲੀ ਗਲੀ ਮਾਹਵਾਰੀ ਯਾ ਹਫਤੇਵਾਰ ਯਾ ਰੋਜਾਨਾ ਅਖਬਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਛਾਪਣਾ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਝਗੜੇ ਫਸਾਦ ਝੇੜੇ ਰੌਲੇ, ਬਿਖਰੀਆਂ ਤੇ ਖਿੰਡੀਆਂ ਸੁਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਚੈਨੀਆਂ ਨੂੰ ਅਕਲੀ ਉਕਸਾਵਟਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਕਰ ਕਰ ਕਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਲਕਬ ਦੇ ਬਾਹਰ ਟੋਰਨਾ, ਕਦੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ, ਕਦੀ ਲੇਖ ਆਖ ਪਾਣੀ ਉੱਪਰ ਲਕੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਵਾਹ ਠੇਹਲਣਾ। ਇਸ ਸਭ ਸਾਹਿਤਯ ਸੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਡਾਹਵਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਅਸਲੀ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਸਾਹਿਤਯ ਮਹਾਤਮਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਚਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬੰਦੇ ਜਿਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਹਿਤਯ ਦਾ ਧਨ, ਆਪਮੁਹਾਰਾ ਮੀਹ ਵਾਂਗ ਵਰ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰਾਂ ਉੱਚੇ ਮਹਿਲਾ ਨਾਲ ਕੋਈ ਕੰਮ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜੇ ਉਹਦੇ ਬੰਦੇ ਵੱਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਉੱਚੀਆਂ ਸੁਰਤਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੱਖਾ ਦੀਆਂ ਝੁਰੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ, ਉਹ ਕੰਮ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਤੇ ਉੱਚਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਯ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਫਾਵਿਆਂ ਵਿਚ ਪਲਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਫਕੀਰਾਂ, ਗੁਰੂ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਸੁਰਤੀ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਵਚਨ ਹਨ, ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਤੀਰ ਬਰਸਾਉਣਾ ਸਾਹਿਤਯ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਇਹਦਾ ਜਾਣੂ ਹੋਯਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਬੋਲੀ ਭਾਂਦੀ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਦੇ ਬਾਣ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਕਲੇਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਨ੍ਹਦੇ ਹਨ ਅਰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਛੇਕ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਫਕੀਰ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਤੇ ਅਸਗਾਹ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਹ ਵਹਿਣ ਪੈਣ, ਮਾਮਲੇ ਦਰਪੇਸ਼ ਆਣ, ਕਦੀ ਕਿਸੀ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੋਣ, ਨੈਣ ਨਾਲ ਹੋਣ, ਦਿਲ ਨੂੰ ਅਣੀਆਲੇ ਤੀਰ ਚੁਭਣ, ਅਧੇ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਅਧੇ ਬਾਹਰ, ਵਢਿਆ ਵਢੇ ਨਾ ਜਾਣ, ਪੀੜ ਹੋਵੇ, ਤੁਣਕੇ ਵਜਣ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤਜਰਬਿਆਂ,

ਉੱਚੀਆਂ ਨੀਂਦਰਾਂ ਤੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਚੀਖਾਂ ਤੇ ਕਸੀਸਾ ਵਿੱਚ ਦੀ ਕੋਈ ਨਵੇਂ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਨ, ਉਹ ਮਿੱਠੇ ਪਿਆਰ ਰਾਗ ਦੇ ਆਪਮੁਹਾਰੇ ਅਲਾਪ, ਪੰਛੀ ਵਤ, ਫੁੱਲ ਦੇ ਚੁੱਪ-ਰੰਗ-ਅਲਾਪ, ਸੁਗੰਧ ਰਾਗ ਵਾਂਗ, ਕੋਈ ਰਚਨਾ, ਕੋਈ ਇਲਾਹੀ ਰੰਗ, ਕਦੀ ਕਦੀ ਕਿਧਰੇ ਉਪਜੇ, ਹਾਂ ਉਪਜੇ ਬਣਾਈ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਸੁੱਚੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾਸਮਾਂ ਬੰਨ੍ਹੇ ।

ਪਰ ਕਿਥੇ ? ਜਿਥੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ, ਲਾਲਚ, ਮੁਹਰੇ ਹੋ ਸ਼ੋਰ ਪਾਣ, ਕਵੀ ਬਣਨ, ਸਾਹਿਤ ਆਚਾਰਯ ਅਖਵਾਣ ਨਿਰੇ ਅਖਵਾਣ ਲਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤਾਂ ਮਲੀਨ ਅਰ ਚੰਚਲ ਹੋਣ, ਉਥੇ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਰੰਗ ਕਿੱਥੇ ?

ਹਰ ਇਕ ਕੌਮ ਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਸਾਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਪੋਲੀਟੀਕਲ ਇਤਹਾਸ, ਤੇ ਜੰਗ ਲੜਾਈ. ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਫਤਹ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ, ਕਾਨੂੰਨ ਆਦਿ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਪਾਰਖੀ ਬੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਿਰਕ ਤੇ ਸੁੱਚਾ ਰੋਮੈਂਟਿਕ ਸਾਹਿਤ (Lyrical and Romantic Literature) ਹੀ ਨਹੀਂ । ਨਾਟਕ ਚੇਟਕ ਚੰਚਲ ਜਿਹੇ ਲੜਨ ਭਿੜਨ ਤੇ ਦੂਜੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਵਾਹੁਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬੇਚੈਨ ਸੁਰਤਾਂ ਨੂੰ ਰਤਾਕੂ ਠੰਢ ਪਾਣ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਹਨ । ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤ ਥੀ ਪਹਿਲਾ ਰੋਮਨ ਐਮਪਾਇਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤ ਸੀ ਤੇ ਇਹੋ ਕੁਛ (Lyric) ਸੀ ਕਿ ਕਵੀ ਅਮੀਰਾਂ ਦੇ ਮੇਜ਼ਾਂ ਪਰ ਅਕੱਠ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੁਹਣੀਆਂ ਗਹਿਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਸਜੀਆਂ ਧਜੀਆਂ ਅਮੀਰ ਸਵਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਵੇ ਖਾਤਰ ਤੁਕਬੰਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਕਿਸੀ ਸਵਾਣੀ ਨੂੰ ਭਾ ਜਾਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ । ਇਉਂ ਰੋਮਨ ਐਮਪਾਇਰ ਵਿਚ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਲਾ ਲਾ ਪਾਲਦੇ ਹਨ । ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪੁੱਛ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ।

ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਤਿਜਾਰਤੀ ਹਲ ਚਲ ਹੈ ਕਿ ਟਿਕਾ ਦਾ ਉਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਾਹਿਤ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ । ਇਕ ਅਧ ਬੰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਐਮਰਸਨ ਨੇ ਕੁਛ ਅਨੁਭਵੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਲਿਖੇ, ਤੇ ਪੇਡ ਦੇਖੇ, ਉਹਦੇ ਖਿਆਲ ਲੈ ਲੈ ਟਰਾਈਨ ਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਕਲਮਾਂ ਸਵਾਰ ਸਵਾਰ ਸੋਹਣੇ ਸੋਹਣੇ ਫਿਕਰੇ ਪਏ ਘੜੇ, ਤੇ ਘੜ ਘੜ ਪੋਥੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਤੇ ਲਖਾ ਦੀ ਤਾਅਦਾਦ ਵਿਚ ਵੇਚੀਆਂ, ਹਾਂ ਜੀ ਵੇਚੀਆਂ । ਐਮਰਸਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਚਿਆ, ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਆਖਯਾਨ ਲਈ ਦੋ ਡਾਲਰ ਤੇ ਉਹਦੇ ਘੋੜੇ ਵਾਸਤੇ ਦਾਣਾ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹਕੇ ਮੰਗ ਕੇ ਮਿਲਦਾ ਸੀ । ਸੋ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਪਾਏ ਦਾ ਲਿਰਕ ਸਾਹਿਤ ਹਾਲੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਉਪਜ ਸਕਿਆ, ਬਣਾਇਆ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਪਰ ਉਪਜ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ।

ਜਰਮਨ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਅਜੀਬ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਗਾ ਲਿਰਕ ਸਾਹਿਤ ਹੈ । ਉਹੋ

ਜਿਹੇ ਕਲਵਲ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਏਹ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਡ ਬੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ । ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਵਿਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਗਾ ਲਿਰਿਕ ਸਾਹਿਤਯ ਹੈ ।

ਇਕ ਅਜੀਬ ਕੁਛ ਰੂਹ ਦੇ ਲਗਾਓ ਦੀ ਖੇਡ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਪਰ ਜੋ ਸਾਹਿਤਯ ਰੰਗ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਰਾਣਾ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇਕ ਇਕ ਇਕਲੋਤਰੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਤਰਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਲਿਰਿਕ ਸਾਹਿਤਯ ਵਿਚ ਹੈ, ਪੰਛੀਆਂ, ਬੂਟਿਆਂ, ਪੱਥਰਾਂ, ਦਰਯਾਵਾਂ, ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਜਲਵਿਆਂ ਤੇ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦੀ ਉਹ ਇਲਾਹੀ ਪਰੀਤ ਤੀਰ ਪ੍ਰੇਤੇ ਦਰਦ ਦੇ ਜੋ ਵਚਨ ਨਿਕਲੇ ਹਨ, ਉਹ ਜਾਪਾਨੀ ਲਿਰਿਕ ਪੋਇਟਰੀ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹਨ ਤੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਉਪਜੇ ਹਨ ।

ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਸਾਹਿਤਯ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਲ ਆਣ ਟੱਕਰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਹੈ । ਸਾਸਤ੍ਰਿਕ ਸਾਹਿਤਯ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਤਰੀਕਾ ਕੋਈ ਜੀਆਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਤਰਾ ਦੀਆਂ ਜਿੰਨੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਦੇ ਮਰਮ ਥੀਂ ਅਣਜਾਣ ਹਨ । ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਕਹਿ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਮੁਲਕ ਤੇ ਕੌਮ ਦਾ ਸਾਹਿਤਯ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇਪਨ ਵਿਚ ਹੋ ਕੇ ਸੁਗੰਧਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਹੁਣ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰੇ ਤਦ ਭਾਵੇਂ ਕੁਛ ਬਣ ਜਾਵੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਹਿਤਯ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ । ਹਰ ਕੌਮ ਦਾ ਸਾਹਿਤਯ ਉਹਦੀ ਜੀਨਅਸ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਉਪਜਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਪੰਜਾਬੀ ਸਿਰਫ ਗੁਰਮੁਖੀ ਫਕੀਰੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਸੋਭਾ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਬੁਲ੍ਹੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖੀ ਮੁਰਸ਼ਦੀ ਰੰਗ ਲੱਗਾ, ਇਸ ਮੰਦਰ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਉਸ ਕੀਤੀ, ਵਾਰਸ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੁਛ ਬੋੜਾ ਫਕੀਰੀ ਦਾ ਠਰਕ ਹੋਇਆ ਉਹ ਵੀ ਇਸੀ ਵਿੱਚ ਗਾ ਉੱਠਿਆ । ਕਾਦਰਯਾਰ ਆਦਿਕ ਸਭ ਫਕੀਰੀ ਦੇ ਠਰਕ ਵਾਲੇ ਬੰਦੇ ਸਨ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੀਰ ਰਸ ਭਰਿਆ, ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਿਮਾਣੇ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਨਾਲ ਲੜਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰੋਂ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਜੰਗ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਇਕ ਅਜੀਬ ਫਕੀਰੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੱਮਦ ਨੇ ਗਾ ਦਿੱਤਾ । ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੱਮਦ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਵੀ ਇਕ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਸੂਕਦੀ ਨੈ ਹੈ, ਗਾ ਗਾ ਕੇ ਰੋਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ:

ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੱਮਦਾ ਇਕ ਸਰਕਾਰ ਬਾਝੋ,
ਫੌਜਾਂ ਜਿਤ ਕੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਹਾਰੀਆ ਨੀ ।

ਸੋ ਕੰਗਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਧੰਦੇ ਵਿਚ ਫਸੀਆਂ, ਦੁਖੀ, ਚੰਚਲ, ਗੰਦੀਆਂ ਮੰਦੀਆਂ, ਦੁਖ ਮਿਧੀਆ ਸੂਰਤਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਦੇ ਮੰਦਰ ਤਕ ਅਪੜ

ਵੀ ਸਕਣ, ਅੰਦਰ ਵੜਨਾ ਕਿੱਥੇ ? ਇਹ ਪਿਆਰ ਕੁਠੀ ਮਰ ਜਾਣੀ ਸੱਸੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ:

ਉਠੀ ਫਜ਼ਰੀ ਪੁਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀ ਨਹੀ ਆਇਆ ।

ਜਿਸ ਕਦੀ ਪੁਨੂੰ ਰਾਵਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਕੀ ਕੂਕਣਾ ਹੈ ?

ਇਸ਼ਕ ਕਰਨ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਕਪਟ,

ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀ ਭੁੱਖਿਆ ਨੰਗਿਆਂ ਦਾ ।

ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀ ਅਣਭੰਗੀਆਂ ਦਾ,

ਇਹ ਤਾ ਕੰਮ ਹੈ ਸਿਰਾ ਥੀਂ ਲੰਘਿਆਂ ਦਾ ।

ਕਦੀ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਜੋਗ ਵਿਚ ਕੀਰਣੇ ਸੁਣੇ ਜੇ ! ਕਦੀ ਮਾਵਾਂ ਦੇ ਪੁਤਾ ਦੇ ਸੱਲਾ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਜੇ, ਕਦੀ ਸੋਹਣੀ ਦੀ ਤਾਂਘਾਂ ਦੀਆ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜ ਪੈਦੇ ਦੇਖੇ ਜੇ ?

ਸਾਹਿਤ ਬਨਾਣਾ, ਉਪਜਾਣਾ ਤੇ ਉਪਜਾਣਾ ਤਾ ਕਰਿਆ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਓ ਭੋਲਿਓ ! ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦਾ, ਬੰਗਾਲੀਆ ਦਾ, ਮੁਲਾ ਮਲਵਾਣਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੋਵੇ, ਸੱਸੀ ਨੇ ਯਾ ਸੋਹਣੀ ਨੇ, ਯਾ ਸਾਹਿਬਾ ਨੇ, ਬੁਲ੍ਹੇ ਨੇ, ਯਾ ਸਾਹ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਸਾਹਿਤ ਕੀ ਬਨਾਉਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ, ਧਰਾਂ ਨੂੰ ਫਾੜ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆ ਵਿਲੁੰਦਰੀਆ ਛਾਤੀਆ ਤੇ ਉੱਗੇ ਲਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਖੇਤ ਹੈ । ਓ ਭੋਲਿਓ ! ਸਾਹਿਤ ਨਾ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਬੀਜਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਬੀ ਹਰ ਇਕ ਸੈ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਹਿਤ ਬਿਨਾ ਬੀ ਦੇ ਮੀਹ ਵਾਂਗ ਅਰਸੇ ਵਰ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਕਤਰੇ ਵਿਚ ਲਖ ਲਖ ਬਾਗ ਹਨ ।

8. 'ਹੰਸ ਚੋਗ' ਉਤੇ ਰੀਵੀਊ

ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਸਾਹਿਤਯ ਅਥਵਾ ਲਿਟਰੇਚਰ ਮਨੁਖ ਹੈ ਬੰਦਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਜੀ ਰੱਬ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸਾਡੀ ਸੱਭਯਤਾ, ਸਾਡਾ ਸਾਹਿਤਯ, ਸਾਡਾ ਈਮਾਨ ਤੇ ਸਾਡੀ ਅਸਲੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ਥੀਂ ਜਦ ਕਦੀ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਘੱਲਿਆ, ਕਦੀ ਭੁਲਾਯਾ ਨਹੀਂ। ਬੁਧ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਾਰਾ ਏਸ਼ੀਆ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੇ ਭਿਖੂ ਬਾਣੇ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਚੰਨ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਵਿਕ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ, ਇਸ਼ਾਰੇ, ਬਚਨ ਉਪਰ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ “ਕਲਾਧਾਰੀ” ਪੂਜਾ ਦਾ ਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੀਬਰ ਤੇ ਇਕਾਗਰ ਰਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸਤੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਦੇ ਇਕ ਬਚਨ ਵਿੱਚ ਕਟਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਟੁਕੜੇ ਚੀਰੇ ਲੀੜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਹਨੇਰੇ ਤੇ ਰਾਤ ਨਾਲ ਕੱਜੇ, ਭੁਖੇ ਭਾਣੇ “ਮਿੱਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ” ਦੇ ਇਕ ਕਬਨ ਦੇ ਚਾਨਣੇ ਵਿੱਚ ਭੌਰੇ ਵਾਂਗ ਕੰਵਲ ਲਿਪਟੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗੁਜ਼ਾਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। “ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰੇ” ਜੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਤੇ ਪਿਆਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸ੍ਵਾਸ ਸ੍ਵਾਸ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰ ਚੋਭਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਟੁੰਬਾਂ ਬੇਵਸ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਹੋਰ ਕੁਝ ਸੁਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਏਸ਼ੀਆ ਦੀਆਂ ਅੱਡ ਅੱਡ ਕੌਮਾਂ ਇਕ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਅੱਡ ਅੱਡ ਸਾਹਿਤਯ ਦੇ ਸਭਯਤਾ ਦੀਆਂ ਵੰਡਾਂ ਹਨ। ਕੀ ਸਾਹਿਤਯ ਤੇ ਕੀ ਆਰਟ ਤੇ ਕੀ ਧਰਮ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦੀ ਰਬੀ ਤੇ ਅਮਰੀ ਸੁਹੱਪਣ ਹੋਵੇ ਸਹੀ, ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਅਸਾ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਤੇ ਸਾਈਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਵਿੱਚ ਅੱਡ ਅੱਡ ਝੁੰਡ ਬਣਾ ਕੇ ਖਾਸੇ ਚੰਗੇ ਦੀਦਾਰੇ ਲੈਣੇ ਹੋਏ। ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਥੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਰਬ ਦਾ ਬੰਦਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਬਚਨ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਸਾਹਿਤਯ “ਮਿੱਤਰ ਪਿਆਰੇ” ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਭੇਦ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ, ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਸੀਂ, ਹਡੀ ਮਾਸ ਵਾਲਾ ਰਬ ਦਾ ਬੰਦਾ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਕਾਲੇ ਅੱਖਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਨੈਨਾ ਕਪੋਲਾਂ ਹੋਠਾ ਤੇ ਮਿੱਠੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਵਾਲੇ ਮਿਤ੍ਰ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਤੇ ਪਿਆਰ ਸਾਡਾ ਸਾਹਿਤਯ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤਯ ਕਰਤਾ ਸਾਈਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਭੀ ਪੁਸਤਕਾ ਲਿਖਣ ਦੀ ਖਾਤਰ ਵੇਹਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਪੁਸਤਕਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ

ਨੈਨ ਕਪੋਲ ਲਿਖ ਲਿਖ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾ ਵਿੱਚ ਸੁਟੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਉੱਕਰੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ।

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਪੁਸਤਕ ਪੂਜਾ ਹੈ । ਪੁਸਤਕ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਪੁਸਤਕ ਕਰਤਾ ਦਾ ਉਹ ਆਦਰ, ਉਹ ਭਾਵ, ਉਹ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ, ਸਾਹਿਤਯ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਸਦਾ ਪੱਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਥੀਂ ਵੱਖਰੇ ਤੇ ਖਾਸੇ ਚੰਗੇ ਨਿੱਤ੍ਰੇ ਵੱਖਰੇ ਰਹਾਂਗੇ । ਅਸੀਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਤਰੰਜ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਕਦੀ ਮੁਰੀਦ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ, ਅਸਾਂ ਅੱਖੀਆਂ ਅੱਖੀਆਂ ਅਕਲ ਦੀਆਂ ਪੇਚ ਦਰਪੇਚ ਬੜੀਆਂ ਮੁਰਦਾ ਮੂਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਨਿਵਾਣਾ, ਅਸਾਂ ਤਾਂ ਕਲਾਧਾਰੀ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਉਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਅਥਵਾ ਰਚਨਾਂ ਦੇ ਕਮਲਾਂ ਦੀਆਂ ਪੰਖੜੀਆਂ ਵਿਚ ਲਿਪਟੇ ਗਲੇਫੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਰਾਤ ਬਤੀਤ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਗਾਹੀ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਸਵੇਰੇ ਉਡਣਾ ਹੈ । ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ ਇਕ ਪਿਆਰ ਗੀਤ ਵਿਚ, ਹਾਂ ਜੀ ਇਕ ਬਚਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਾਹਿਤਯ ਮਿਲੇਗਾ ਤੇ ਕੁਝ ਸਾਹਿਤਯ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਅਸਾਂ ਉਹੋ ਹੀ ਇਕ ਪਿਆਰਾ, ਇਕ ਪ੍ਰੀਤਮ ਇਕ ਮਿਤ੍ਰ ਮਾਹੀ ਲਭਣਾ ਹੈ ।

ਸਚੇ ਸੇਈਂ ਜਿਹੜੇ ਮੁਖ ਨਾ ਮੋੜਨ

ਜਿਨਾਂ ਸਿਵਾਤਾ ਸਾਈਂ

ਮੈਂ ਕਹਿ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੋਹਰੇ, ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਓਸੇ ਵਿਚ ਸਦਾ ਜੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਪਰ ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਵਡੇ ਵਡੇ ਪਰ ਰੱਬੀ ਜੀਵਨੇ ਖਾਲੀ ਕਰੋੜਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਉਥੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਦਾ ਫੇਰਾ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਝਲਕਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਤਦ ਮੈਂ ਝਲਾ ਹੋ ਜਾਸਾਂ । ਮੰਨੋ ਨਾ ਮੰਨੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਤਯ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੁਨੀਆ ਖਾਲੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਦਾੜੀ ਤੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿਚ ਧੌਲੇ ਆ ਗਏ । ਨਹੀਂ ਧੌਲੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਹਾਲੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਹਾਂ ਕਿਸ ਸਚਾਈ, ਕਿਸ ਮਹਿਰਮ, ਕਿਸ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕਰੀਏ. ਕੀ ਕਰੀਏ । ਪੜ੍ਹਿਆ ਬਹੁਤ, ਪਰ ਸਿੱਧ ਬੁੱਢੇ ਪਾਸੋਂ ਕੁਛ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਹਾਲੀਂ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪਰ ਭੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨਹੀਂ ਆਈ । ਕੀ ਇਸੇ ਗਲ ਥੀਂ ਸਾਫ ਸਿਧ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੂਰਬੀ ਆਦਰਸ਼ ਸਾਹਿਤਯ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ ? ਸਤੀ ਆਦਰਸ਼, ਸੁਚਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰਾਂ ਦੇ ਵਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਤੁਸਾਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕੀ ਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਮਿਲਣਗੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਸਾਹਿਤਯ ਚੁਮ ਕਰ ਉਚਾ ਹੋਏ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੋਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਸਾਫ ਹਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾ ਵਿਚ ਸਿਦਕ ਭਰੋਸਾ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਪਿਆਰ ਰੱਬੀ ਖਿੱਚ, ਰਬੀ ਸੁਹਣਪ ਦੇ ਜਲਵੇ ਵਸਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਹੋਸ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਆਪਣੇ

ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਖੜੇ ਸੂਰਜ ਚੰਨ ਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਧੜਕ ਤੇ ਅਭੈ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਹਾਂ ਜੀ ਇਹ ਵਾਅਜ਼ ਅਨਪੜ੍ਹ ਲੋਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਤਤ ਤੇ ਰਾਜ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹਨ। ਜਦ ਉਹ ਖਿੜ ਖਿੜ ਹੱਸਦੇ ਹਨ, ਅਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਬਸੰਤ ਦੇ ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਖੇੜੇ ਦਾ ਝਾਵਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਬਸੰਤ ਖਿੜੀ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਕਦੀ ਅਬਰੂਆਂ ਨਾਲ ਸਿੰਚਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਦ ਫੁਲਾਂ ਦੀਆਂ ਅਖਾਂ ਵਿੱਚ ਤੌਲ ਦੇ ਟੇਪੇ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਉਹ ਮਨੋਂ ਨ੍ਰਿਤਯ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਗਰੂ ਪਾਏ ਛਨਾ ਛੱਨ ਕਰਦੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਗਾਂਵਦੇ ਉਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਬੇਬਸ ਹੋ ਕੂਕ ਉਠਦਾ ਹੈ ਸੱਚ ਜਾਣੀ ਤਾਰੇ ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਧਰਤੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨਜਾਣ ਫਕੀਰਾਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਨਚਣ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਜੀਵਨ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਪਿਆਰ, ਇਹ ਤੇ ਸਾਡਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਾਹਿਤਯ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਜੀਵਨ ਅਰ ਇਸ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਹਿਤਯ ਉਹ ਜੇਹੜਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਸਾਵੇ। ਤੇ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲਿਓ ! ਹੇ ਪਿਆਰ ਰੋਟੀ ਦੇ ਭੁਖਿਓ ! ਇਸ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਫੌਕੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪੈ ਜਾਣਾ।

2.

ਭਾਵੇਂ ਸੱਚ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੂੜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖਲੀਫਾ ਉਮਰ ਨੇ ਕਦੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਸਰ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀਆਂ ਸਭ ਫੂਕ ਦਿਉ ਤੇ ਇਹ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੂਕਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਉਸ ਸਚ ਅਰ ਫਕੀਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਸਿਖਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕੁਰਾਨ ਵਲ ਹੀ ਠੀਕ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਥੀਂ ਬਿਪਰੀਤ ਹਨ ਤਦ ਉਹਨਾ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਮਾਨੁਖ ਦੀ ਸਭ ਥੀ ਵਡੀ ਲੋੜ ਕੁਰਾਨ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ, ਇਹ ਗਲ ਹੈ ਕੂੜੀ ਨਿਰਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਖੌਲ ਹੈ। ਅਰਬ ਵਾਲੇ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਬੜੇ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਹਾਸੇ ਦੀ ਗਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤਯ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਛੁਪਿਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਨਮ ਪਿਆਰ ਲਈ ਹੈ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਭੱਠੇ ਭੱਠੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾੜਨ ਜੋਗ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿਰੋਲਤਾ, ਕੌਮਲਤਾ, ਠੰਡਕ, ਸੁਖ ਤੇ ਬੀਰਤਾ ਜੋਗ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰੂਹ ਪਿਆਰ ਤੇ ਖਿੱਚ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕਲਯਾਣ ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਵਿੱਚ ਜੀਵਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਕੀ ਈਰਾਨ ਤੇ ਕੀ ਚੀਨ ਤੇ ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਤਯ ਇਸ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ ਕੂਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਾਹਿਤਯ ਇਉਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਹਾਤਮਾ,

ਸੰਤਾਂ ਕਲਾਧਾਰੀਆਂ, ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ, ਮਸਤਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਪੁਸਤਕ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਫਕੀਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਹਾਜ਼ਰ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਪਿਆਰ ਅਦਬ ਤੇ ਖਿੱਚ ਨਾਲ ਤੰਬੂ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਹੋਠ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਦੇ, ਸਾਡੇ ਹੋਠਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੋਠ ਆਣ ਫਰਕਦੇ ਹਨ। ਅਰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਹੋਠ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ : ‘ਮੇਰੀ ਬੁਕਲ ਦੇ ਵਿੱਚ ਚੋਰ’ ਖਬਰਦਾਰ। ਜੇ ਕਦੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲਵੋ ਕਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਢੇਰਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਸਾਹਿਤਯ ਬਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਉਂ ਬਣੇ ਸਾਹਿਤਯ ਨਾਲ ਕੌਮਾਂ ਗਠਣ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਦੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਵਡੇ ਵਡੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ, ਪਿਆਰ ਵਾਲੇ, ਸਾਈਂ ਵਾਲੇ, ਰੱਬ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕੌਮ ਦੀ ਦਿਲ ਦੀ ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਖਿਚੇ ਤੰਬੂ ਗਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਕੌਮ ਦਾ ਦਿਲ ਵਡੇ ਵਡੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਦਾ ਮਰਤਬਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕੌਮ ਗੁਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਕੌਮ ਅਕਰਮ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕੌਮ ਦਾ ਸਾਹਿਤਯ ਉਚਾ ਤੇ ਮਹਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਸਾਹਿਤਯ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਲਈ ਆਪਾ ਵਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪੂਰਬੀ ਆਦਰਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਗੁਣ ਕਰ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਗਈ, ਕੌਮ ਉਹੋ ਹੀ ਉਚੀ ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਜੀ ਹੈ। ਜੇ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਤਦ ਕੌਮ ਮੁਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਹਿਤਯ ਮੁਰਦਾ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਹਰ ਸਾਲ ਮਰਦਮ ਸਾਇੰਸ ਤੇ ਫਿਲਾਸਫਾ ਤੇ ਮੰਤਕ ਤੇ ਅਕਲ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਿਖੇ। ਅਕਲ ਦਾ ਉਹੋ ਹੀ ਵਾਧਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਰਬ ਵਲ, ਸਚਾਈ ਵਲ, ਪਿਆਰ ਵਲ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਕਲ ਦਾ ਵਾਧਾ, ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਵਾਧਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤਯ ਦਾ ਵਾਧਾ ਤੇ ਸਾਇੰਸ ਦਾ ਵਾਧਾ, ਨਿਰੀ ਜਹਾਲਤ ਤੇ ਵਹਿਸ਼ੀਪੁਣੇ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੀ ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਕੀ ਮਾਨੁੱਖ ਜਾਤੀਆਂ ਸਭ ਗਰੀਬ ਅਰ ਕੰਗਾਲ ਹਨ।

ਠੀਕ ਅਸੀਂ ਇਸ ਆਦਰਸ ਵਿੱਚ ਤੰਗ ਦਿਲ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਸ ਤੰਗ ਦਿਲੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਜੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੀਆਂ ਖੁਲ ਦਿਲੀਆਂ ਤੇ ਖੁਲ ਦੀਮਾਗੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਜੀ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤੰਗ ਦਿਲੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਕ ਡਾਢਾ ਸੁਆਦਲਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਡਾਢੀ ਅਚਰਜ ਸੁਹੱਪਣ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਗੋਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਦਿਲ ਦੀ ਖਿੱਚ ਇਕਤਰਫੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀਆਂ ਰਸਮੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਭੀ ਸਿਧੀ ਸੇਧ ਵਿੱਚ ਚਾਲੂ ਕਿਰਨਾਂ ਹਨ, ਤਿਖੀਆਂ ਹਨ, ਫੈਲਾਉ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹੀਂ। ਪਿਆਰ, ਇਕਰਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਖਲੋਰਦਾ ਨਹੀਂ। ਠੀਕ ਪਿਆਰ ਤੰਗ ਦਿਲ ਹੈ, ਇਕ ਦਿਲ ਜੋ ਹੋਇਆ। ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਫ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਛ ਆਤਮਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਉਸ

ਚੀਜ਼ ਕਰਕੇ ਪਿਆਰੀ ਨਹੀਂ। ਅਨੇਕਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਕ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਤੰਗ ਦਿਲੀ ਹੈ ਜੇਹੜੀ ਰਾਮਾਇਣ ਵਿੱਚ ਸੀਤਾ ਜੀ ਦੀ ਹੈ। ਸਿਵਾਏ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਛ ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਜਿਸ ਪਿਆਰ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸੀਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਿਰੋਲਤਾ ਤੇ ਅਨਿੰਨਤਾਈ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਦਿਲ ਲਾਟ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਦਮਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਾਕ ਕੀਤਾ। ਫਕੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭੀ ਓਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਤੁਲਸੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਹੇ ਮਹਾਰਾਜ ਜੇ ਮੇਰਾ ਮਸਤਕ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਨਿਵਾਣਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਧਨਖ ਬਾਣ ਹਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਆਵੋ, ਐਵੇਂ ਮੈਂ ਤੁਸਾ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਨਹੀਂ ਟੇਕਣਾ।” ਅਸੀਂ ਤੰਗ ਦਿਲ ਜਰੂਰ ਹਾਂ ਪਰ ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ ਬੜਾ ਡਾਢਾ ਹੈ, ਬਲੀ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ ਸੁਹਾਗਨ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਸਾਈ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਬੇ-ਮੁਰਸਦਾ ਨਹੀਂ। ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਆਦਰਸ਼ ਸਤੀ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ, ਹਯਾ ਸ਼ਰਮ ਤੇ ਅਦਬ ਤੇ ਭੈ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਤੀ ਦੇ ਨੈਨਾਂ ਦੀ ਲਾਲੀ ਨਾਲ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਭਸਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਠੀਕ ! ਇਕ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ, ਸਭ ਦਾ ਹੋਣਾ ਮੰਦਾ। ਗੱਲ ਮੁਕਦੀ ਤਾਂ ਇਉਂ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨੁਖ ਦਾ ਸੁਭਾ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਹੜਾ ਸਭ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੀ ਦਾ ਭੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਡੀ ਸੁਭਾਵਕ ਤਬੀਅਤ ਐਸੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਭ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੀ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਸੀਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਰੂਹਾਨੀ ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਖੁਲੇ ਦਿਲ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੇ ਪੁਰੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਕਲੀ ਸਤਰੰਜ ਤੇ ਵਹਿਮ ਥੀਂ ਵਧ ਕੋਈ ਪਦਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੂਰਬੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਤਯ ਅਰ ਪਯਾਰ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਹੈ।

ਪਰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਤਾਂ ਭੀੜ ਭੜੱਕੇ ਦੇ ਦਿਨ ਹਨ। ਹੁਣ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਲੋਕੀ ਬ੍ਰਹਮੰਡਾਂ ਤੇ ਖੰਡਾਂ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਅਟਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਤੀਆਂ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਖਾਣੇ ਵਾਲੇ ਮੇਜ਼ ਉਪਰ ਹੀ ਰੱਬ ਦੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਘੜਨ 'ਚ ਸਮਰੱਥ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਪੂਜਾ ਕੀ ? ਰਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮਖੌਲ, ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਜੀਉਂਦੇ ਅਟਲ ਪਦਵੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਟਿਕਚਰਾਂ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਢੁੰਡਣਾ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਮਿਤਰ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੱਚ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਗੁੰਡਿਆ ਵਾਲੀ ਗਸਤ ਹੈ ਤੇ ਇਹਨੂੰ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਪੱਛਮੀ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਡੂੰਘਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਜੇ ਕਾਫੀ ਡੂੰਘਾ ਵਜਦਾ ਤਦ ਸਾਡੇ ਰੂਹ ਦੀਆਂ

ਤੈਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਹਿਲਾ ਦੇਂਦਾ ਤੇ ਜੇ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹਿਲਦਾ, ਤਦ ਅਸਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ ਵਲ ਮੁੜਨਾ ਸੀ। ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਚਾਈ ਨੂੰ ਅਪੜਨ ਵਿੱਚ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਇਆ ? ਤਪ ਤੇ ਧਿਆਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਅਨੰਨ ਭਗਤੀ ਦੀ ਗੁਫਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਅਸੀਂ ਸਿਧੇ ਪੈਰਸ ਦੀ ਤਸਾਸਾਈ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆਣ ਖਲੋਤੇ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਬ ਦਾ ਗਿਰਾਓਂ ਇਉਂ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਦਮਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਮੜੇ ਦੀ ਕਦਰ ਪੈ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗ ਕੋਲੋਂ ਸੇਕ ਲਗਣ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਭੁਲ ਜਹਾਨੀ ਮਿਲਾਨੀ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਦੀ ਸੇਜ ਮੌਤ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਨੀਂਦਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੀ। ਕੀ ਹੁਣ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦੇ ਭਜਨ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਪਣੇ ਅਸਲੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਚਲਣਗੇ ? ਕੀ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਐਸੇ ਕਣੀ ਵਾਲੇ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਜੋ ਮੀਰਾ ਦੇ ਗੀਤਾ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਭੇਟਾ ਕਰ ਦੇਣਗੇ ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਉਹਨਾ ਭਜਨਾ ਦੀ ਸੋਹਣੀ ਜੇਹੀ ਪੋਥੀ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਾਮਾਂ ਤੇ ਸਵੇਰੇ ਦੇ ਮਨ ਪਰਚਾਵੇ ਲਈ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਸੁਟ ਪਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਬਸ ?” ਕੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਮੁੱਲ ਬਸ ਇੰਨਾ ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਐਸੀ ਅਮੋਲਕ ਰੱਬੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਾ ਮਖੌਲ ਤੇ ਤਮਾਸਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਖਿਣਕ ਸੁਖ ਲਈ ਸਚ ਨਾਲ ਇਉਂ ਮਖੌਲ ਕਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਕਰਾਂਗੇ।

ਮਖੌਲ ਨਾ ਜਾਣੋ ਜੀਉ ! ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਇਕ ਇਕ ਬਚਨ ਦਾ ਮੁੱਲ ਇਕ ਇਕ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਆਰ ਮੰਤ੍ਰ ਇਕ ਇਕ ਮੰਤਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ। ਪੂਰਬ ਦਾ ਸਾਹਿਤਯ ਪੜ੍ਹਨਾ ਮਖੌਲ ਨਹੀਂ, ਪੂਰਬ ਦੇ ਸਾਹਿਤਯ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਡਾਢੀ ਸੈ ਹੈ, ਇਹ ਡਾਢੀ ਕੜੀ ਤੇ ਸੰਜੀਦੀ ਸਚਾਈ ਹੈ।

3.

ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਤੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਸਦਾ ਜਿੱਤ ਹੈ “ਕੂੜ ਨਿਖੁਟੇ ਨਾਨਕਾ ਓੜਕ ਸਚ ਰਹੀ” ਤੇ ਇਛਰਾ ਤੇ ਪੂਰਨ ਦਾ ਬਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦਾ ਉਹ ਮਿਲਾਪ ਜਦ ਸੁੱਕਾ ਬਾਗ਼ ਹਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੂਰਨ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਸੁੱਕੀਆਂ ਲਕੜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗੂਰ ਨਵੇਂ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਖੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਇਹ ਮਿਲਾਪ ਸਾਹਿਤਯ ਦਾ ਚਮਕਦਾ ਅਸਮਾਨ ਹੈ ਜਿਹਨੂੰ ਬੇਸ਼ਕ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇਖਣ ਆਵੇ, ਸਭ ਨੂੰ ਏਸ ਸੀਨ (ਦ੍ਰਿਸ਼) ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਹ ਮੂਰਤ ਸਰਬ ਜਵਾਨੀ ਅਰ ਸਰਬ ਕਾਲੀ ਹੈ।

ਹੀਰ ਦੀ ਬੇੜੀ ਦੇ ਪਲੰਘ ਉਤੇ ਰਾਂਝੇ ਦਾ ਅਚਨਚੇਤ ਸੌ ਜਾਣਾ ਤੇ ਹੀਰ ਦਾ

ਛਮਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਰਾਂਝੇ ਨੂੰ ਉਠਾਲਣਾ ਤੇ ਉਹ ਨੈਨਾਂ ਦਾ ਜੰਗ ਤੇ ਓਹ ਹੀਰ ਦੀਆਂ ਮੁੜ ਮਨਾਣ ਦੀਆਂ ਮਿਨਤਾਂ:

ਲੰਘ ਆਵੀ ਪੱਤਨ ਝਨਾਉਂ ਦਾ ।
 ਅਸਾਂ ਦੂਰੋ ਡਿਠੜਾ ਆਉਂਦਾ ।
 ਹਥ ਕੰਗਣਾ ਤੇ ਬਾਗ ਲਟਕਾਉਂਦਾ ।
 ਸਾਨੂੰ ਰਮਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ।
 ਸਾਡੇ ਕਾਗ ਬਨੇਰੇ ਬੋਲਿਆ ।
 ਮੇਰਾ ਤਤੜੀ ਦਾ ਜੀਅ ਡੋਲਿਆ ।
 ਲੰਘ ਆਵੀਂ ਮੇਰੇ ਢੋਲਿਆ ।
 ਲੰਘ ਆਵੀ ਪੱਤਨ ਝਨਾਉਂ ਦਾ ।

ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤਯ ਇਕ ਜੀਉਂਦਾ ਸਾਹਿਤਯ ਹੈ ਅਰ ਸੇਕਸਪੀਅਰ ਤੋਂ ਕੇਹੜੀ ਗੱਲੇ ਘਟ ਹੈ ।

ਕੀ ਸੱਸੀ ਦਾ ਫਿਰਾਕ ਵਿੱਚ ਮਰਨਾ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਸਾਹਿਤਯ ਨਹੀਂ ? ਪੁੰਨੂੰ ਚੋਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੱਸੀ ਮਰ ਰਹੀ ਹੈ । “ਉਠੀ ਫਜ਼ਰੇ ਪੁੰਨੂੰ ਨਜ਼ਰੀ ਨਾ ਆਇਆ” ਵਾਲੀ ਦਿਲ ਚੀਰਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ ਅਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਾਡੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਦਾ ਆ ਰਹੀ ਹੈ । ਸੱਸੀ ਅਸਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਬਿਰਹਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ, ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ, ਸੱਸੀ ਪੁੰਨੂੰ ਆਦਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਦੇ ਅਟਲ ਧਰੂਅ ਹਨ । ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਹੋਣਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿੱਤਯ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਨਖਰੇ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਘੁਮਿਆਰ ਦੀ ਲੜਕੀ ਇਕ ਅਜੀਬ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਬਰਤਨ ਹੀ ਸੀ । ਮੁੜ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿੱਤਯ ਵਿੱਚ ਦੇਖੋ ਕਿਵੇਂ ਇਕ ਈਰਾਨੀ “ਪ੍ਰੀਤ-ਕੈਦੀ” ਹੋਇਆ । ਚਨਾਬ ਨੇ ਕੁਟੀਆ ਦਿਤੀ, ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦਿਤਾ । ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਹੀਵਾਲ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਧੁਰੋਂ ਭੁਲਿਆ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਰ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ । ਸਾਡਾ ਵਪਾਰ ਡਿਠਾ ਜੇ । ਬਰਤਨ ਲੈਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ, ਦੀਦਾਰ ਕਰਨੇ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਤੇ ਵੇਚਣੀਆਂ ਸਸਤੀਆਂ । ਆਖਰ ਆਪਾ ਵੇਚ ਚਾਕ ਬਨਣਾ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤਯ ਦਾ ਗਾਹਕ ਤਾਂ ਚਾਕ ਯਾਂ ਰਾਂਝਾ ਹੋਏ ਹਨ । ਸਭ ਕੁਝ ਹਾਰ ਕੇ ਇਕ ਸੋਹਣੀ ਜਿੱਤੀ । ਬੱਸ ਇਹ ਅਸਲੀ ਜਿੱਤ ਹੈ । ਨਾ ਮਹਿਮੂਦ ਗਜ਼ਨੀ ਜਿਤਿਆ ਨਾ ਨਾਦਰਸ਼ਾਹ ਜਿਤਿਆ ਨਾ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹੀਵਾਲ ਜਿੱਤਿਆ । ਹੁਣ ਮਹੀਵਾਲ ਸਦਾ ਲਈ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿੱਤਯ ਦਾ ਤਾਰਾ ਹੈ । ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਿਰੋਲ ਬਰਫਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਫ਼ ਕੰਵਾਰਾ ਪਿਆਰ ਹੈ । ਰੱਬੀ ਇਲਾਹੀ ਖਿੱਚ ਹੈ । ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੋਹਣੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਜੀਵਨ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਿਆਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਤੇ ਅਣੋਖਾ ਘੜਿਆਲ ਹੈ । ਜਿਹੜੇ ਬਚਨ ਇਸ ਘੜਿਆਲ ਦੀ ਚੋਟ ਵਿੱਚ ਫਕੀਰਾਂ

ਕਹੇ ਹਨ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ ਹੈ, ਰੇਤ ਵਾਂਗ ਇਹ ਬਚਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਬਿਖਰੇ ਪਏ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀਆਂ ਰਉਂ ਦੀਆਂ ਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਘੜਾ ਹਨ। ਹੱਛਾ ਹੁਣ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਇਹ ਹੇਠ ਦੀ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ:

ਮੱਛੀ ਵਾਲਿਆਂ ਵੇ ਮਸਤ ਫਕੀਰਾ,
ਸੋਹਣੀ ਤੇਰੀ ਡੁਬ ਵੇ ਮੋਈ ਆ।
ਪਾਰ ਖਲਾ ਮਿੱਤ੍ਰ ਮਾਹੀ ਮੈਡਾ,
ਮੇਰੀ ਜਿੰਦੜੀ ਗੋਤੇ ਖਾਵੇ।
ਜਿੰਦ ਗਲੀ ਤਾਂ ਘੋਲੀ ਘੱਤੀ,
ਮੇਰੇ ਸਹੁ ਨਾਲ ਬਣ ਆਵੇ।
ਜੇ ਰਬ ਪਾਰ ਨੀ ਕਰੇ !
ਮੇਰੀ ਕੱਚੇ ਘੜੇ ਵਾਲੀ ਬੇੜੀ।

ਸਾਡੇ ਬਿਰਹਣੀਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਅਜੀਬ ਤੇ ਚੁੱਪ ਅਸਰਾਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹਨ:

ਦੰਦ ਚਿੱਟੇ ਭਰਵਟੜੇ ਨੀ ਕਾਲੇ,
ਅਜਬ ਗੋਰੇ ਦੀਆਂ ਰੇਖਾਂ।
ਕੰਡ ਵੀ ਨਾਂ ਦਿਤੀ ਤੂੰ ਤਾਂ ਜਾਈ ਚੀਰੇਵਾਲਿਆ,
ਮੁੜ ਮੁੜ ਤੇਰੀ ਵਲ ਵੇਖਾਂ।
ਹਾਲ ਵੋ ਰੁਠਾ ਜਾਨੀ ਮੰਨਦਾ ਵੀ ਨਹੀਓਂ,
ਬੈਠ ਨੀ ਪੀਹੜੇ ਤੇ ਮੈਂ ਕੱਪੜੇ ਪਈ ਧੋਨੀਆਂ।
ਨਾਲੇ ਤੇ ਛਮ ਛਮ ਰੋਨੀਆਂ,
ਮੈਂ ਰਹੀਂ ਆਂ ਮਨਾ ਨਹੀਂ।
ਰੁਠਾ ਜਾਨੀ ਮੰਨਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਂ।

ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਹ ਬਚਨ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਹਨ, ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਵਲਵਲਿਆਂ ਦੀ ਇਸ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਤਾਰੇ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਹ ਗੀਤ, ਇਹ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਅਨੇਕਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਗ-ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਵੀਰਾਂ ਮੌਤ ਉਪਰ ਵੈਣ, ਭੈਣ ਦੇ ਵੀਰ ਦੇ ਵਿਆਹਾਂ ਉੱਪਰ ਗਾਵਣ, ਘੋੜੀਆਂ, ਪੰਜਾਬ ਕੰਨਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬਾਬਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ, ਮੌਤ ਤੇ ਸਾਦੀ ਦੁਖ ਤੇ ਸੁਖ ਦੇ ਰੰਗ, ਖੇਡਾਂ, ਪੀਘਾਂ ਤੇ ਖਿਦੁਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗਾਏ ਜਾਦੇ ਅਲਾਪ ਤੇ ਗੀਤ ਇਹ ਸਭ ਬਿਖਰੇ ਪਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਤੇ ਅਜ ਕਲ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀਆਂ ਸ਼ੋਕੀਨ ਕੁੜੀਆਂ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਰੂਹ ਥੀਂ ਵਿਛੋੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ

ਹਨ। ਪਰ ਵਕਤ ਹਾਲੀ ਹੈ ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਸਮਝਣ ਅਰ ਪੰਜਾਬੀਆ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਤੀ ਸੋਹਣੇ ਸਾਹਿਤਯ ਥੀ ਨਾਂ ਵਿਛੋੜਨ। ਬਹੁ-ਗੋਲਵੀ ਪੁਣਾ ਆਦਮੀ ਦੇ ਰੂਹ ਮੁਰਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਗੀਤ ਕਿਥੇ ਹਨ ?

ਬੇਟੀ ! ਚੰਨਣ ਦੇ ਉਹਲੇ
ਉਹਲੇ ਕਿਉਂ ਖੜੀ ? ਮੈਂ ਤਾਂ
ਖੁਲੀ ਸਾ ਬਾਬਲ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ
ਬਾਬਲ ਵਰ ਲੋੜੀਏ

ਜਿਸ ਥੀਂ ਅਜ ਕਲ ਦੇ ਸੱਭਯ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼, ਦੀਆ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਸੋਹਣੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਗੰਵਾਰੀ ਤੇ ਸੁੱਚੇ, ਖਰੇ, ਪਿਆਰ ਰਤੇ, ਪਿਆਰ ਖਿਚੇ ਜੀਵਨ ਥੀਂ ਵਿਛੋੜ ਰਹੇ ਹਨ ਅਰ ਜਾਣ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਤੂਲ ਦੇ ਕਤਰਿਆਂ ਵਾਗ ਉਡਾਰੂ ਸੁਹਣਾ-ਜੀਵਨ ਸਾਹਿਤਯ, ਪਿਆਰ-ਸਾਹਿਤਯ ਲੋਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਜਗਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਭਾਤ ਦੀਆ ਰਿਸ਼ਮਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਸ ਅਣਲਿਖੇ ਸਾਹਿਤਯ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦੀਆ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀ ਵਿਦਯਾ ਅਰ ਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਅਮੋਲਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਥੀਂ ਵਿਛੋੜਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਪ੍ਰਿਗਕਾਰ ਹੈ।

ਇਕੱਠਾ ਕਰੋ ਨਾ ਕਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ। ਸਾਹਿਤਯ ਮਨੁੱਖਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਾਧਾਰਣ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੇ ਪੁਤਲੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਸਾਡੇ ਦਰਿਆ ਤੇ ਬੋਲੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆ ਕੂਕਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਮੁਕੰਮਲ ਹਨ। ਇੱਛਰਾਂ ਜੇਹੀ ਮਾ ਪੂਰਨ ਭਗਤ ਜੇਹੇ ਪੁਤ੍ਰ, ਸਸੀ, ਹੀਰ, ਸੋਹਣੀ ਜੇਹੀਆ ਪ੍ਰੇਮਣਾਂ ਝਨਾਂ ਦੀਆ ਬੇਟੀਆ, ਰਾਏ ਜਿਹੇ ਪਿਆਰ ਮੁਠੇ ਸੋਹਣੇ ਜੱਟ ਗੱਭਰੂ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਇਸਤ੍ਰੀ “ਪਿਆਰ ਕਰਾਨ ਵਾਲੀ” ਨਹੀ “ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ” ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆ ਕੁਲ ਇਸਤ੍ਰੀਆ ਥੀ ਉੱਚੀ ਹੈ, ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਹੈ, ਸੋਹਣੀ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਸਾਡਾ ਬਿਰਹਾ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਵਿੱਚ ਹੈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਐਸੇ ਹਨ ਤਦ ਹੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਫਕੀਰਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਤਾ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਦਰਯਾ ਪਿਆਰਿਆ ਦੇ ਹਿਸੇ ਆਏ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਆਵਾਜ਼, ਆਕਾਸ਼ ਚੀਰਵਾ ਤੇ ਦਿਲ ਚੀਰਵਾਂ ਹੈ:

ਲੋਕਾ ਦੇ ਭਾਣੇ ਚਾਕ ਮਹੀਂ ਦਾ
ਮੇਰੇ ਭਾਣੇ ਉਹ ਅਲਾਹ
ਜੇ ਚਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਧਰੇ ਤਾਂ
ਲੱਖ ਵੇਰੀ ਬਿਸ ਮਿੱਲਾ।

ਇਸ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਵਾਣੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਆਖੇ ਜੇ ਕਦੀ ਸ਼ਬਦ “ਬਿਸਮਿੱਲਾ” ਯਾ “ਅਲਾਹ” ਦਾ ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚੋਂ ਕਢਣ ਦੀ ਕੋਰੋ ਤਦ ਇਉਂ ਜਾਪਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਗੀਤ ਦਾ ਸੁਆਦ ਇਕ ਇੱਟ ਉਤੇ ਖੜਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਕੱਢੀ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਢਹਿ ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਸੀ। ਹਾਂ ਜੀ ਮੈਂ ਇਕ ਅਜੀਬ ਗਲ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਜ਼ੱਰਾ ਐਸਾ ਅਮੋਲਕ ਹੈ ਜਿਹਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਕੱਢ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਇਕ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦਿਲ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਦਿਲ ਇਕ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਐਸੀ ਅੰਗਿਕ ਗਠਣਾ ਹੈ ਜੋ ਪੁੰਨੂੰ ਦੀਆਂ ਡਾਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਨਾ ਲੈ ਜਾ ਸਕੇ, ਪੁੰਨੂੰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਥੀਂ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਬੜਾ ਯਤਨ ਹੋਇਆ, ਚੋਰੀ ਭੀ ਹੋਈ, ਡਾਕਾ ਵੀ ਪਿਆ ਪਰ, ਪੁੰਨੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਹੈ ਕੋਈ ਨਾ ਲੈ ਜਾ ਸੱਕਿਆ।

ਡਾਚੀ ਵਾਲਿਆ ਮੋੜ ਮੁਹਾਰ ਵੇ।

ਨੈਣਾ ਵਾਲਿਆ ਕੋਲ ਬਹਾਲ ਵੇ।

ਤੇਰੀ ਡਾਚੀ ਦੇ ਗਲ ਟੱਲੀਆ।

ਮੈਂ ਪੀਰ ਮਨਾਵਣ ਚੱਲੀਆਂ।

ਕੀ ਸੱਸੀ ਜੀਉਦੀ ਨਹੀ ਤੇ ਇਸ ਗੀਤ ਦੀ “ਮੈਂ” ਵਿੱਚ ਸੱਸੀ ਨਹੀ ਬੋਲ ਰਹੀ।

4.

ਹਾਂ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸਾਹਿਤਯ ਇਕ ਅਦਭੁਤ ਤੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਲਿਟਰੇਚਰ ਹੈ, ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕੋਈ ਲਿਟਰੇਚਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਰੰਗਾ ਵਿੱਚ ਡੁਬਿਆ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਮਿਕਨਾਤੀਸ ਹੈ।

ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਫਿਰਨ ਨਿਮਾਣੇ

ਲਾਲਾ ਦੇ ਵਣਜਾਰੇ ਹੂ।

ਇਹ ਦਿਲ ਦੀ ਸੁਹੱਪਣ ਹੈ, ਕੀ ਪਠਾਨ ਤੇ ਕੀ ਈਰਾਨੀ ਸਭ ਆਣ ਆਣ ਮਸਤ ਫਕੀਰ ਮਹੀਵਾਲ ਬਣਦੇ ਰਹੇ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਕ ਆਪਣਾ ਨਮੂਨਾ ਆਪ ਹੈ, ਇਸ ਧਰਤੀ ਅਰ ਇਸ ਦੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਪਰ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ।

ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦਸਾ ਗੁਰਾ ਦਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਆਤਮਕ ਲਿਟਰੇਚਰ ਨੰਦਨ ਬਨ ਹੈ। ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕੁਛ ਐਸਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ, ਇਉਂ ਜੀਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆ ਦਾ ਵਜੂਦ ਅਮੋਲਕ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਸਾਹਿਤਯ ਵਿੱਚ ਸਤਗੁਰਾ ਦੇ ਅਕਾਲੀ ਝੰਡੇ ਦੇ ਹੇਠ ਹਰ ਮਜਹਬ ਅਤੇ ਮਿਲੱਤ ਦੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਛਾਵਣੀ ਹੈ।

ਇਹ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਬਾਦਸਾਹ ਹਨ। ਉਹ ਦੇਖੋ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀ ਉਚਾਈ ਇਹਨਾਂ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਤੇ ਆਚਰਣ ਤੇ ਰੱਬੀ ਸੁਹੱਪਣ ਦੀ ਉਚਾਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਇਸ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਵਿਚ ਭਰੀ ਹੈ।

ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਇੱਛਾ ਭੁਲੀ ਸੀ ਤੇ ਹੀਰ-ਰਾਂਝਾ ਵਿਸਰੇ ਸਨ, ਤ੍ਰਿਜਣ ਦੇ ਗੀਤ ਵਿਸਰੇ ਸਨ ਤੇ ਕੱਤਣ-ਤੁੱਮਣ, ਲੱਸੀ ਰਿੜਕਣੀ ਤੇ ਮੱਖਣ ਕੱਢਣ ਸਭ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫਕੀਰਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਉਪਰ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਤਦ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਫਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਅਸਲਾ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਕੀ ਸਾਡੀ ਵਿਦਯਾ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਨੂੰ ਹੋਇਆ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵਿਦਯਾ ਨੂੰ ਨਰ ਨਾਰੀ ਮਿਲ ਕੇ ਨਾ ਫੂਕੀਏ ਜਿਹੜੀ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਬਨਾਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਥੀਂ ਵਿਛੋੜਦੀ ਹੈ ?

ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਲਿਟਰੇਚਰ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਕੇਵਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਕ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਠੇ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਝੁੰਡ ਲੋੜੀਏ ਜਿਹੜੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ। ਬਸ ਲਿਖਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੈ ਅਰ ਇਹ ਸਾਹਿਤਯ ਇਕ ਸਰਬ ਜਹਾਨੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਹੈ ਇਹ ਤੀਰਥ ਭੂਮੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਪਿਆਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਨਾਲ ਜਿਸ ਦੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਬਾਕੀ ਸਾਹਿਤਯ ਜੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਹਿਤਯ ਨੂੰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਆਪ, ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਤੇ ਤਾਲੀਮ ਤੇ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਸੌਂਪ ਦੇਈਏ ਤਦ ਅਸੀਂ ਜੀ ਪਵਾਂਗੇ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਬਾਵਾ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਹੰਸ-ਚੋਗ ਬੜੀ ਕਦਰ ਦੇ ਜੋਗ ਸੰਗ੍ਰਹ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਹਿੰਮਤ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਤਰਜ ਦੀ ਭੀ ਪਹਿਲੀ ਪੋਥੀ ਹੈ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗ੍ਰੈਜੂਏਟਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਫਕੀਰੀ ਤੇ ਫਕੀਰਾਨਾ ਸਾਹਿਤਯ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਤੇ ਖਿਚ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਦਯਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਸਫਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਰ ਇਕ ਚੰਗਾ ਨਮੂਨਾ ਆਪਣੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਭਰਾਵਾਂ ਅਗੇ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਸਤਜੁਗੀ ਦਰਬਾਰ ਸੰਤ ਮੱਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਆਜ਼ਾਦ ਜੀ ਦੀ ਪੋਥੀ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਉਰਦੂ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਪਰ ਲਿਖੀ ਸੀ ਦਾ ਯਾਦ ਦਿਲਾਣਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇਥੇ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਸਾਹਿਤਯ ਪਰਖ ਦੇ ਅੰਗ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਖੇਪ ਨਾਲ ਹਰ ਇਕ ਸਾਹਿਤਯਕਾਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੁਝ ਕੁਝ ਪਾਰਖਕ ਕਟਾਖਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਆਚਾਰਜਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਚੋਭਵੀਂ ਆਚਾਰਜ ਤੇ ਤਰਕਸਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੇ ਬਾਣਾ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਬਾਵਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਚੁਕਿਆ ਕੰਮ ਚੰਗਾ ਨਿਭਾਯਾ ਹੈ।

5.

ਬਸ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੂਹ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਆਕਾਲੀ ਬਾਣੀ “ਧੁਰ” ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੱਚਾ ਰਾਜ ਹੈ। ਇਹ ਅਟਲ ਹੈ, ਫਕੀਰਾਂ ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਜਿੰਦ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਭ ਵਿਵਹਾਰਕ ਖੇਡ ਹੈ, ਜਿੰਦ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਐਸਾ ਫਕੀਰ ਨਹੀਂ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਕਾਇਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਸਿਖਾ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਧਾਰਣ ਸਾਹਿਤਯ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਖੂਨ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਾਜੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਕਰਤਾਰ ਹੈ, ਇਕ ਇਕ ਸਿਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤਾਂ ਸਫਲ ਹੈ ਜੇ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਖਾਸ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇ, ਅਨੁਭਵੀ ਹੋਵੇ ਅਰ ਗੁਰ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਚਾਨਣ ਅੰਦਰ ਲਹਿਰਾਂ ਮਾਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਹਾਂ ਜੀ ਸਾਡਾ ਰੂਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਤਾ ਹੋਵੇ।

ਪਰ ਜੇ ਕਦੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਉ ਭੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਦ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਵੇਲੇ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਇਕ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਏ ਤੇ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਕਲਾ ਦੇ ਮੇਲਵੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਅਛਾਦਿਤ ਹੈ, ਗਗਨ ਅਰ ਧਰਤ ਨਵੀ ਹੈ, ਕਾਰਲਾਈਨ ਨੇ ਕਲਾਧਾਰੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਪਰ ਗੂੜ੍ਹੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਕਲਾਧਾਰੀ ਦੇ ਗੁਣਨਵਾਦ ਅੱਡ ਅੱਡ ਪੁਰਖਾ ਦੀਆ ਮਸਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਕੁਲ ਛੇ ਨਮੂਨੇ ਲਏ ਹਨ। ਕਲਾਧਾਰੀ ਰੱਬ ਰੂਪ, ਕਲਾਧਾਰੀ ਪੈਗੰਬਰ ਰੂਪ, ਕਲਾਧਾਰੀ ਕਵੀ ਰੂਪ, ਕਲਾਧਾਰੀ ਪ੍ਰੇਰਤ ਰੂਪ, ਅਥਵਾ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਰੂਪ, ਕਲਾਧਾਰੀ ਸਾਹਿਤਯਚਾਰਜ ਰੂਪ ਤੇ ਕਲਾਧਾਰੀ ਬਾਦਸਾਹ ਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਹੈ ਕਲਾਧਾਰੀ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਲਾਧਾਰੀ ਰਸਿਕ ਰੂਪ, ਕਲਾਧਾਰੀ ਆਰਟਿਸਟ ਰੂਪ, ਕਲਾਧਾਰੀ ਸਿਖ ਰੂਪ, ਕਲਾਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਆਦਿ ਪਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦੀਆ ਕਲਾ ਇਥੇ ਸਨ, ਆਰਟ, ਸਾਹਿਤਯ, ਕਵਿਤਾ, ਫਕੀਰੀ, ਸਿੱਖੀ, ਪੈਗੰਬਰੀ, ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਤੇ ਰਬ ਰਖਤਾ। ਸਭ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਅਕਲ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਨੂੰ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਲੋੜੀਏ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਇਕ ਸੂਛ ਬੁਧੀ ਵਾਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਚੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਰਨਗੇ ਅਰ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਨਗੇ।

ਹੰਸ ਚੋਗ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਪਵਿਤ੍ਰ ਨਾਮ ਸਭ ਥੀਂ ਪਹਿਲਾਂ। ਹਾਂ ਉਹਨਾ ਨਵੇਂ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਨਮ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਬੋਲੀ ਅਰ ਅੱਖਰ ਅਰ ਸਾਹਿਤਯ ਅਰ ਧਰਮ ਅਰ ਆਚਰਨ ਅਰ ਪਿਆਰ ਸਭ

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਨੂੰ ਡਰ ਕੁਛ ਨਹੀ, ਇਸ ਪਰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਹੈ । ਇਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਦੇਖੋ ਕਿੰਨੇ ਫਕੀਰ ਤੇ ਔਲੀਏ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ ਹਨ । ਪੰਜਾਬ ਸਮੁੱਚੀ ਤਰਾ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਹੈ, ਸਚਾ ਸੌਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਫਕੀਰ ਸਾਈ ਭਗਤ ਨਾਮੀ ਪੁਰਖ ਭੋਜਨ ਪਾਂਦੇ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤਕੀਏ ਤਦ ਪੰਜਾਬ ਸੰਤ ਭੂਮੀ ਹੈ, ਇਥੇ ਸੰਤ ਸੰਗਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਹੋਰ ਕਿਥਾਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ । ਸਾਇੰਸ ਹੋਸੀ ਵਿਦਯਾ ਹੋਸੀ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਹੋਸਨ, ਕਿੱਸੇ, ਕਹਾਣੀਆਂ ਤਮਾਸ਼ੇ ਨਾਟਕ ਹੋਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਰੱਬੀ, ਸੰਤ ਬਸੰਤ ਕਿਧਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ।

ਬਸਤਾ ਤੁਟੀ ਝੋਪੜੀ ਚੀਰ ਸਭ ਛਿੰਨਾ ।

ਜਾਤ ਨਾ ਪਤ ਨ ਆਦਰੋ ਉਦਿਆਨ ਭ੍ਰਮਿੰਨਾ ।

ਮਿਤ੍ਰ ਨ ਇਠ ਧਨ ਰੂਪ ਹੀਣ ਕਿਛ ਸਾਕ ਨਾ ਸਿੰਨਾ ।

ਰਾਜਾ ਸਗਲੀ ਸ੍ਰਿਸਟ ਕਾ ਹਰਿ ਨਾਮ ਮਨ ਭਿੰਨਾ ।

ਤਿਸਦੀ ਧੂੜ ਮਨ ਉਦਰੈ ਪ੍ਰਭ ਹੋਇ ਸੁ ਪ੍ਰਸੰਨਾ ।

ਇਹ ਜੀਵਨ ਸੋਮਾਂ ਹੋਰ ਕਿਥੇ ਟੁਟਦਾ ਹੈ ਜੇ ਦੇਖੋ ਇਹ ਹੁਕਮ ਇਸ ਜੋਰ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕਿਥੇ ?

ਜੋ ਸਿਰ ਸਾਈ ਨਾ ਨਿਵੈ ਸੋ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਡਾਰ ।

ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਤਨ ਮੈਂ ਬਿਰਹਾ ਨਹੀ ਸੋ ਪਿੰਜਰ ਲੈ ਜਾਰ ।

6.

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਬਚਨ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਹੋਰ ਕਿਥੇ ਹੈ ?

ਪਿਛਲੀ ਉਮਰ ਗੁਨਾਹੀ ਬੀਤੀ

ਹਰ ਕੀ ਭਗਤ ਨਾ ਕੀਤੀ ।

ਅਗੋਂ ਸਮਝ ਚਲੇ ਚੰਦ ਲਾਲਾ

ਜੋ ਬੀਤੀ ਸੋ ਬੀਤੀ ।

ਠੀਕ ਸਾਡਾ ਸਾਇੰਸ ਤੇ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਮਾਣ ਕੰਗਾਲ ਅਰ ਕਰੂਪ ਹੈ । ਦੁਨੀਆ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖੜੀ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਜਿਗਰੀ ਜੀ ਦੇ ਜਿਸਦੇ ਇਕ ਅੱਖ ਪਲਕਾਰੇ ਦੀ ਦਿਖਾਈ ਹੰਸ ਚੋਗ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਬਾਵਲੇ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹਾਂ ?

ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਹਿ ਹਜਾਰ ।

ਏਤੇ ਚਾਨਣ ਹੋਦਿਆ ਗੁਰ ਬਿਨ ਘੋਰ ਅੰਧਾਰ ।।

ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਅਰ ਅਭਾਗੀ ਹੈ ਉਹ ਵਿਦਯਾ । ਪ੍ਰਿਕਾਰ ਹੈ ਉਸ ਗਯਾਨ ਨੂੰ

‘ਹੰਸ ਚੋਗ’ ਉਤੇ ਗੀਵੀਊ

ਜਿਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਤੀਰ ਵਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਭਾਵੇ ਕਿੰਨਾ ਵਡਾ ਹੋਵੇ, ਪੱਥਰ ਹੈ ।

ਸਾਹ ਹੁਸੈਨ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਬੋਲ ਇਕ ਇਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਗਾਹਕ ਹੈ:

ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਇਕੋ ਸਾਈ ।
ਕਿਸਨੂੰ ਆਖ ਸੁਨਾਈ ।
ਇਕੋ ਦਿਲਬਰ ਸਭ ਘਟ ਰਵਿਆ
ਦੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਦਾਈਂ
ਕਹੇ ਹੁਸੈਨ ਫਕੀਰ ਨਿਮਾਣਾ
ਤੇ ਸਤਿਗੁਰ ਬੋ ਬਲ ਜਾਈਂ ।

ਇਹ ਅਸਲ ਪੂਰਬੀ ਆਦਰਸ ਰੰਗ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਇਕ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਨਾ ਤੇਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਵਤ ਇਸ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਸੰਤ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਦੇਖੋ ਨਾ:

ਨੀ ਤੈਨੂੰ ਤਰਸ ਨਾ ਆਵੇ
ਭੁੰਨ ਦੇ ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਦਾਣੇ,
ਅਗਲੇ ਆਯਾ ਨੂੰ ਭੁੰਨ ਭੁਨ ਦੇਨੀ ਦੇ,
ਖੜੇ ਨੀ ਫਕੀਰ ਨਿਮਾਣੇ,
ਲੋਕਾ ਦੇ ਦਾਣੇ ਕਣਕ ਤੇ ਛੋਲੇ,
ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਜੋ ਨੀ ਪੁਰਾਣੇ ।

ਬੁਲ੍ਹੇ ਦੀ ਨੈ ਰੰਗੀ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਤਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾ, ਵੈਰਾਗ, ਬਿਰਹਾ, ਦੀਦਾਰ, ਵਿਛੋੜੇ ਤੇ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਦੁਖ ਤੇ ਸੁਖ ਦੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਨਿਕੀਆਂ ਅੰਜੀਲਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਕੁਹੰਦੀਆਂ ਹਨ:

— ਦਾਜ ਤਿਨ੍ਹਾ ਦੇ ਦੇਖ ਕੇ
ਮੈਂ ਹੰਝੂ ਭਰ ਭਰ ਰੁੰਨੀ,
ਪਲਕ ਵਿਛੋੜਾ ਸਈਆਂ ਦਾ
ਮੈਂ, ਭਾਰੋ ਕੁੰਜ ਵਿਛੁੰਨੀ ।

— ਮੈਨੂੰ ਛੋਡ ਗਏ ਆਪ ਲਦ ਗਏ,
ਮੈਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਤਕਸੀਰ

— ਇਕ ਭਰ ਆਈਆ ਇਕ ਭਰ ਚਲੀਆਂ
ਇਕ ਖੜੀਆ ਬਾਂਹ ਪਸਾਰ ।
ਹਾਰ ਹਮੇਲਾਂ ਲੰਮੀਆਂ ਗਲ ਵਿੱਚ

ਬਾਹੀਂ ਫਟਕੇ ਚੂੜਾ ।
 ਕੰਨੀ ਬੁੱਕ ਬੁੱਕ ਮੱਛਰਿਆਲੇ
 ਸਭ ਅਡੰਬਰ ਕੂੜਾ
 ਅਗੇ ਸੋਹਨੇ ਝਾਤ ਨਾ ਪਾਈ
 ਐਵੇਂ ਗਿਆ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ।

— ਟੂਟੇ ਕਾਮਣ ਕਰਕੇ ਨੀ ਮੈ
 ਪਿਆਰਾ ਸਾਰ ਮਨਾਵਾਂਗੀ ।
 ਇਸ ਟੂਟੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਫੂਕਾਂ ਗੀ
 ਤੇ ਸੂਰਜ ਅਗਨ ਜਲਾਵਾਂਗੀ
 ਅਖੀਆਂ ਕਾਜਲ ਕਾਲੇ ਬਦਲ
 ਭਵਾ ਸੇ ਅਗ ਲਗਾਵਾਂਗੀ ।
 ਔਰ ਬਸਾਤ ਨਹੀਂ ਕੁਝ ਮੇਰੀ,
 ਜੋਬਨ ਖੜੀ ਸੁਧਾਵਾਂਗੀ ।
 ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰ ਦਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ
 ਦਿਲ ਸੇ ਲਹਰ ਉਠਾਵਾਂਗੀ ।
 ਨਾ ਮੈ ਵਿਆਹੀ ਨਾ ਮੈ ਕਵਾਰੀ
 ਬੇਟਾ ਗੋਦ ਖਿਡਾਵਾਂਗੀ ।
 ਬੁਲ੍ਹਾ ਲਾ ਮਕਾਨ ਦੇ ਬੇੜੀ,
 ਬੈਹ ਕੇ ਨਾਦ ਵਜਾਵਾਂਗੀ ।

ਬਾਹੂ ਜੀ ਦੇ ਜਗਤ ਗੀਤ ਸਮੁੰਦਰ ਤੇ ਆਕਾਸ ਦੀ ਉੱਚੀ ਸਾਨ ਦੇ ਹਨ, ਵਿਸ਼ਾਲ
 ਹਨ ਅਰ ਡਾਢੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ:

ਉੱਠ ਵੇ ਚੰਨਾ ਕਰ ਰੋਸਨਾਈ,
 ਜਿਕਰ ਕਰੇਦੇ ਨੀ ਤਾਰੇ ਹੂ ।
 ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿੱਚ ਫਿਰਨ ਨਿਮਾਣੇ
 ਲਾਲਾਂ ਦੇ ਵਣਜਾਰੇ ਹੂ ।।

ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਦਾ ਮੀਂਹ ਤਕੋ:

ਸੁੰਦਰ ਸਾਧ ਸੁੰਦਰ ਉਠ ਬਚਨਾ
 ਸੁੰਦਰ ਸੁਨਣੇ ਹਾਰ ।
 ਸੁੰਦਰ ਮਜਲਸ ਜਧਾਰਸ ਬਰਸੇ

ਭੀਗ ਰਹੇ ਜਨ ਸਾਰੇ ।
ਉਹ ਮਜਲਸ ਰਹਿ ਜੀ ਚਿਤ ਆਵੈ
ਜਿਥੇ ਬੋਲਣ ਸੰਤ ਪਿਆਰੇ ।
ਦਰਸਨ ਕਰੈ ਪਾਵੈ ਹੈ ਸ਼ਾਂਤੀ
ਜਗ ਉਧਰਨ ਹੇਤ ਅਉਤਾਰੇ ।

ਬਾਬਾ ਵਜੀਦ ਜੀ ਦੀ ਹੋਸ ਜੀਵਨ ਇਕ ਬੜੀ ਵਿਦਯਾ ਹੈ :

ਵਜੀਦ ਜਿਸ ਘਰ ਦੀਵਾ ਨਾ ਬਲੇ,
ਬੂਹੇ ਨਾਂ ਖੇਡੇ ਬਾਲ ।
ਧ੍ਰਿਗ ਖਾਣਾ ਧ੍ਰਿਗ ਪਹਿਨਣਾ,
ਧ੍ਰਿਗ ਜੀਣਾ ਸੰਸਾਰ ।

ਜਿਹੜੀ ਬੋਲੀ ਏਹੋ ਜੇਹੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਗਟ ਅਥਵਾ ਗੁਪਤ ਸੰਤਾ ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਜਬਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਫਖਰ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਬੜੀ ਅਮੀਰ ਬੋਲੀ ਹੈ, ਦਿਲ-ਵਾਲੀ, ਜਾਨ-ਵਾਲੀ, ਰੱਬੀ ਤੇ ਸਰਬ ਜਹਾਨੀ ਧੜਕ ਵਾਲੀ ਹੈ । ਇਹ ਬੋਲੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਾਹਿਤਯ ਰੂਪ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਥੀ ਬਾਹਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀ ਕਿਸੀ ਤਰਾ ਦੀ ਉਡੀਕਵਾਨ ਨਹੀ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਦੀ ਇਹਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ । ਜਦ ਕਦੀ ਅਮਰੀ ਅਕਲ ਵਾਲੇ ਪੁਰਖ ਇਧਰ ਆਉਣਗੇ ਅਰ ਸਾਹਿਤਯ ਪੱਰਖ ਫੇਰਾ ਪਾਵੇਗੀ, ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗੇਗਾ । ਧਰਤੀ ਉਪਰ ਪੰਜਾਬੀ ਲਿਟਰੇਚਰ ਇਕ ਗੁਝਾ ਲਾਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਾਰਖੀ ਅੱਖ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਲੋ ਵਾਲੇ ਪਾਰਖੀ ਦਿਲ ਸਾਹਿਤਯ ਦੀ ਉਚਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਵਿੱਚ ਅੰਬ ਤੇ ਕੋਇਲ, ਬਾਗ ਤੇ ਪੀਘ, ਕੁੜੀਆ ਤੇ ਤਿੰਜਨ, ਗੇੜੁ ਖੂਹ ਤੇ ਬੈਲ, ਹਲ ਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਲਾਲ ਘੜਾ ਤੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਲੱਜ ਨਾਲ ਉਤਾਰਾ ਖਿਚਣਾ, ਸੱਖਣੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ, ਸਿਰ ਤੇ ਚੁਕ ਕੇ ਘਰ ਲਿਆਣਾ, ਰੋਟੀ ਪਕਾਣੀ, ਚੱਕੀ ਪੀਹਣਾ, ਦੁੱਧ ਦੋਹਣਾ, ਰਿੜਕਣਾ, ਕੱਤਣਾ, ਤੁੰਮਣਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਤਾਰਿਆ ਭਰੀਆ ਰਾਤਾਂ, ਦਰਯਾ, ਘਾਹ, ਬੇਲੇ, ਬਮਲ ਫੁਲ, ਉਹ ਰੰਗੀਲੇ ਚੂੜੇ, ਉਹ ਜਵਾਨੀਆ, ਉਹ ਮਹਿੰਦੀ ਦੇ ਰੰਗ, ਉਹ ਵਿਆਹ, ਉਹ ਮੌਤ, ਉਹ ਖਿਚਾਂ, ਉਹ ਦਿਲ ਦੀਆ ਹਵਾੜਾਂ, ਗਾਲਾ, ਵੈਣ, ਸਭ ਸਾਹਿਤਯ ਹਨ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਪੱਤਾ ਪੱਤਾ ਜ਼ਰਾ ਜ਼ਰਾ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਕੂਕ ਹੈ । ਇਸ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਰੱਬ ਤਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਦਿਨ ਆਇਆ ਜਾਣੇ ਜਦ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਪਿਆਰ ਕਰੇਗਾ ।

9. ਪਿਆਰ

ਪਿਆਰ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਰਾਹ ਜਾਦਿਆਂ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, “ਨਿਹੰ ਨਾ ਲੱਗਦੇ ਜੋਰੀ” । ਇਹ ਇੱਕ ਅੰਦਰੋਂ ਅੰਦਰ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਖਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਦੀ ਕਦੀ ਇਉਂ ਪੈਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਡਾਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਹੱਥ ਚੜ੍ਹੀ ਗੁੱਡੀ ਦੀ ਡੋਰ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ । ਤੇ ਇਓਂ ਇਲਾਹੀ ਤਣੁਕੇ ਖਾ ਖਾ ਪਿਆਰ ਇਕ ਲਗਾਤਾਰ ਦਰਦ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਅੰਦਰ ਵੱਸਣ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਤੇ ਇਹ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਧਨ ਜਾ ਜਤਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਦਯਾ, ਸੰਤੋਖ ਆਦਿ ਚਿੱਟੇ ਦੈਵੀ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸੁਭਾਵਕ ਗੁਣ, ਯਾ ਕਾਲੇ ਹੈਵਾਨੀ ਪਾਸੇ ਦੇ ਸੁਭਾਵਕ ਅੰਗੁਣ: ਬੇਰਹਿਮੀ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਆਦਿ । ਸੁਭਾਵਕ ਗੁਣ ਅੰਗੁਣ ਇਕ ਹੀ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸੇ ਹਨ: ਅਹੰਕਾਰ ਕਰੂਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹੋ ਹੀ ਅਹੰਕਾਰ ਰੂਪਵਾਨ । ਇਕ ਜ਼ਾਲਮ ਆਦਮੀ ਦਾ ਅਹੰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਕਰੂਪ ਕੋਝਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਕ ਦਿਵਯ ਜੋਤਿ ਕੰਨਯਾ ਦਾ ਜੋਬਨ ਮਦ ਨਾਲ ਸੁਗੰਧਿਤ ਅਹੰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਰੂਪਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਜਦ ਪਿਆਰ ਅੰਦਰ ਟਿਕ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਧਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਚਿੱਟੇ ਕਾਲੇ ਗੁਣ ਅੰਗੁਣ ਦਿਵਯ ਗੁਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਇਖਲਾਕ, ਧਰਮ, ਕਰਮ, ਫਰਜ਼ ਆਦਿ ਦੀ ਵਿਦਯਾ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਹੀ ਪਿਆਰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਿੱਧਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਧਰਮ, ਕਰਮ, ਫਰਜ਼, ਕੁਰਬਾਨੀ ਆਦਿ ਗੁਣ ਹੀ ਕੀ ਹੋਏ ਜੋ ਪੜ੍ਹਾ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਈ ਕਿਸੇ ਵਿਦਯਾ ਦਾ ਫਲ ਹੋਣ । ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਛੁੱਟ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ, ਉਹ ਅੰਦਰ ਸੁੱਟੀ ਇਕ ਪਲਾਤੀ ਜਿਹੀ ਧਰੀ, ਬਿਨਾ ਮੂਲ ਦੇ, ਓਪਰੀ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰ ਦਾ ਸੁਭਾ ਭਿੱਜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਜਿਹੜਾ ਪੁਰਖ ਕਿਸੇ ਡਰ ਕਰ ਕੇ ਚੋਰੀ, ਯਾਰੀ ਆਦਿ ਅੰਗੁਣਾਂ ਥੀ ਬਚਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਾਲੇ ਅੰਦਰ ਦੋ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਉਪਜੇ ਇਖਲਾਕ ਦਾ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਦ ਵੀ ਹੈਵਾਨ ਹੈ ਤੇ ਬੇਸਮਝ ਪਾਪੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸੁੱਚੇ ਦਿਵਯ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤੀਖਣ ਸੁਹਜ ਤੇ ਢੁਕਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ । ਜੋ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਦਿਵਯ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਉਹਦੇ ਕਿਸੇ ਦਬਾ ਹੇਠ ਬਣੇ ਗੁਣ ਵੀ ਆਰਜ਼ੀ ਹਨ, ਉਹਦੇ ਧਰਮ, ਕਰਮ ਸੁਭ, ਅਸੁਭ, ਸਭ ਹਾਲੇ ਹਨੇਰੇ ਦੀਆ

ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਨਾ ਉਹਦੇ ਲਗਾਵਿਚ ਆਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਸੁੱਚਾ ਜਾਂ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵੀ ਇਕ ਹਨੇਰਾ ਹੀ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਉੱਚੀ ਦਿਵਯ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਹ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਦੇਣ ਲਈ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖਾ ਖਾ ਕੇ ਆਦਮੀ ਬਣ ਸਕਾਂ। ਜਦ ਪਿਆਰ ਅੰਦਰ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਹੋ ਜਾਏ ਤਦ ਇਕ ਲੱਛਣ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਉਸ ਬੰਦੇ ਨੂੰ, ਉਸ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਭੈੜੀ ਤੇ ਕਰੂਪ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ, ਉਹਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਮੀਂਹ ਪੈਂਦਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ। ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦਾ ਲਾਲ ਚਲੂਲਾ ਖੇੜਾ ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਪੇੜੇ ਦਾ ਵੰਨ ਹੈ। ਤਾਰੇ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਹੰਸੂ ਨੈਣ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਚਲਦੀ ਨਦੀ ਉਹਦੇ ਮਨ ਦਾ ਇਕ ਸੁਫਨਾ ਗਾਉਂਦੀ ਭਾਸਦੀ ਹੈ। ਪੱਥਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਬਣਦੇ ਤੇ ਬਿਨਸਦੇ ਹਨ। ਅਚਰਜ ਮਾਯਾ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਭੇਤ ਉਹਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਚਾਂ ਵਿਚ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ।

ਪਿਆਰ ਨਿਰੋਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਦਾ, ਪਲਦਾ, ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਸ੍ਵਾਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਸੂਨਯ ਫਿਲਸਫੇ ਦੇ “ਸੂਨਯ” ਵਿਚ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਰੂਪ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੋਵੇ ਉਹਦਾ ਉੱਥੇ ਪਹਿਲਾ ਤਾਂ ਸਾਹ ਘੁਟਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਵੀ ਦਬਾ ਪਵੇ ਉਹ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਰੂਪ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਸੁਹੱਪਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਸੁਗੰਧੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਸੁੱਚੇ ਦਿਵਯ ਪਿਆਰ ਦਾ ਖਾਸਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਆਪੇ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ। ਵਿਗਸਣ ਉਹਦਾ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਖੇੜਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਵੇਖ ਗੀੜਦਾ ਹੈ ਸੋਖਦਾ ਹੈ, ਮੁਸ਼ਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਕੋਈ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੇਂਦਰ ਥੀਂ ਉੱਥਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਦੀ ਬਾਹਰ ਆ ਸਕੇ। ਪਿਆਰ ਸਦਾ ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅੱਲਾ ਬਚਪਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਨੰਗਾ ਬੱਚਾ ਘੁੰਘਰੂ ਪਾਏ, ਤੜਾਗੀ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੱਧੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਤਿੱਤਲੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ੍ਹਨ ਲਈ ਬਾਂਹ ਅੱਡ ਕੇ ਨੱਸੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਹੋਰ ਭਾਨ ਪਿਆਰ ਦੇ ਇਕ ਦੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਦਰਸਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਇਕ ਉੱਚੀ ਥਾਂ ਬੈਠੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਸਾਖੀ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਚਮਕਦੀ ਟੀਸੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਸ਼ਕਦੀ ਹੋਈ ਸ਼ੈ ਹਨ। ਲਾਹੌਰ ਦੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਤੇ ਸਹਿਰ ਦੀਆਂ ਬਦਬੋਆਂ ਥੀਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਜੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਯਕਾ-ਯਕ ਕਸਮੀਰ ਦੀਆਂ ਕੇਸਰ ਕਿਆਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਬਹਾਲੀਏ, ਓਧਰ ਕੇਸਰ ਖਿੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਉੱਪਰ ਚੰਨ

ਤੇ ਤੱਲੇ ਚਕੋਰ ਦੀ ਪੈਲ ਤੇ ਕੁਹਕ, ਖੁਸਬੂ ਤੇ ਠੰਢੀ ਸਮੀਰ ਤੇ ਉਚਾਈ ਤੇ ਬੈਠੇ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਉਹੋ ਜਿਹੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਨਸੀਲੀ ਮਟਕ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦਾ ਚਾ, ਸੌਂਕ ਫੁੱਟੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੂੰ ਨਸਾ ਚੜ੍ਹੇ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪਿਆਰ ਜਿੱਥੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਹ ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਸਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਸਾ ਜਿਹਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਵਾਲਾ ਅਮੀਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਆਸਾ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਥੀਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਦਰਿਆ ਕਿਨਾਰੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਰੁੱਤ ਵਿੱਚ ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਕੱਪੜੇ ਲਾਹ ਕੇ ਨਰਮ ਨਰਮ ਠੰਢੀ ਚਿੱਟੀ ਰੇਤ ਤੇ ਲੇਟਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਛਾਲ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੀ ਗਰਮੀ ਤੇ ਮੈਲ ਲਾਹ ਕੇ ਠੰਢਾ, ਹਲਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਿਣਕ ਮੋਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਆਤਮ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਜਿੱਥੇ ਪਿਆਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੁਰਖ ਸਦਾ ਨ੍ਰਾਤਾ ਜਿਹਾ ਠੰਢਾ, ਸੁਬਕ, ਹਲਕਾ ਫੁੱਲ ਵਰਗਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਜੇ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦਾ ਆਪ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਗ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਤਦ ਇਹ ਮੇਰੀ ਹੱਡ ਬੀਤੀ ਗੱਲ, ਇਹ ਕਈ ਵੇਰ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕਿ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਕਈ ਦਿਨ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ, ਜਿਸਮ ਸਭ ਹਲਕੇ ਹਲਕੇ, ਫੁੱਲ, ਧੋਤੇ ਧਾਤੇ ਮੋਤੀ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਉਂ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਗਰਮੀ ਦੀ ਰੁੱਤ ਦੇ ਧੂੜ ਪਏ ਬ੍ਰਿਛਾ ਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਸਾਵਣ ਦੀ ਬਰਖਾ ਨੁਹਾ ਕੇ ਲੰਘੀ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਦੀ ਛੋਹ ਜੀਆ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਕਣੀ ਅੰਦਰ ਆਣ ਵੱਸਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੌਤ ਇਕ ਭਰਮ ਜਿਹਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਕ ਅਚਰਜ ਕੌਤਕ ਹੈ, ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ, ਜਾਨ, ਰੂਹ, ਸਭ ਕੁਛ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਤੇ ਦਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਸਾਰਾ ਆਪਾ ਤੇ ਸਭ ਕੁਛ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੱਚੀ ਚੀਜ਼ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਹੇਠਾ ਪਵੇ, ਚੰਨ ਤਾਂ ਗਗਨ ਵਿੱਚ ਚਮਕੇ ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਛੱਪੜ ਵਿੱਚ ਵੀ ਚੰਨ ਦਿੱਸੇ, ਅਸੀਂ ਨੱਸੀਏ ਤੇ ਛੱਪੜ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦਾ ਚੰਨ ਵੀ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨੱਸੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਤੇ ਇੰਨੇ ਭੁਲ ਜਾਈਏ ਕਿ ਹੱਥ ਵੀ ਲੰਮੇ ਕਰੀਏ, ਪਰ ਛੱਪੜ ਦਾ ਚੰਨ ਸਾਡੀ ਜੱਫੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਪਿਆਰ ਰੂਹ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਰੂਹ ਦਾ ਇਕ ਆਪਣਾ ਧੁਰਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਚੰਨ ਦਾ ਸੁਭਾਵ ਚਾਨਣ ਤਿਵੇਂ ਰੂਹ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਜਦ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਰੂਪ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹਦੀ ਖਿੱਚ ਵਜਦੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਬਾਲਕਾਂ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਦਾ ਉਡਾਰੂ ਤੇ

ਸਦਾ ਨਾ ਪਕੜੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਫੜਨ ਨੂੰ ਦੌੜਦੇ ਹਾਂ। ਤੇ ਜਦ ਫੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਹੈ ਹੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ। ਜਿੱਥੇ ਪਿਆਰ ਨਾਜ਼ਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਦੌੜ ਪੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਹਰ ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਵਾਰੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਟੋਲ ਦੀ ਬਕਾਨ, ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਘੱਟਾ ਤੇ ਮੈਲ, ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਆਣ ਜੰਮਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਜੀਵਨ ਨੇ ਪੱਕੇ ਫਲ ਵਾਂਗ ਰੰਗ, ਰੂਪ, ਰਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਰਸ ਨਾਲ ਭਰੀ ਡਾਲੀ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜਨਾ ਸੀ, ਉਥੇ ਅਸੀਂ ਹੌਕੇ ਖਾਂਦੇ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਤੇ ਭੈੜਾ ਤੇ ਕਰੂਪ ਵੇਖਦੇ, ਰੱਬ ਨੂੰ ਉਲਾਹਮੇ ਦੇਂਦੇ, ਮੌਤ ਵਲ ਇਕੁਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਹਥਕੜੀ ਲੱਗਾ ਕੈਦੀ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਦੀ ਕਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਤਜਰਬਾ ਕਾਲਖ ਦਾ ਢੇਰ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਵਾਰੀਆ ਵਾਂਗ ਰੂਹ ਨੂੰ ਹਾਰ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ।

ਇਸ ਵਿਚ ਕੁਛ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਐਸੇ ਮੌਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਵਿਚ ਫਰਕ ਕਰਨਾ ਕੁਫਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਰਚੇ ਕੌਤਕਾਂ ਦੇ ਅਕਹਿ ਰੰਗ ਹਨ। ਮਜਨੂੰ ਲੈਲਾ ਤੇ ਆਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਕਿ ਕੂੜ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੈਲੀ ਕੋਈ ਮੰਨੀ ਪ੍ਰਮਾਣੀ ਸੋਹਣੀ ਯੁਵਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਕੁਛ ਇਹ ਗੱਲ ਇਸ ਥੀ ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਖਾਣ ਹੈ, ਕਿ ਭਾਈ ਲੈਲਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਜਨੂੰ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖਣਾ ਲੋੜੀਏ ਇਥੇ ਲੈਲਾ ਤੇ ਮਜਨੂੰ ਦੀ ਰੂਹ ਵਿਚ ਭੇਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਖਿੱਚ, ਉਹ ਤੀਖਣਤਾ, ਉਹ ਦਰਦ, ਉਹ ਆਸ਼ਕੀ ਆ ਵੱਸੀ ਕਿ ਮਜਨੂੰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭੁਲ ਗਿਆ, ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੀ ਭੁਲਣਾ ਸੀ, ਸਰੀਰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਰੂਹ ਹੀ ਰੂਹ, ਲੈਲਾ ਦੀ ਯਾਦ ਹੀ ਯਾਦ, ਖਿੱਚ ਹੀ ਖਿੱਚ ਜੀਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੈਲਾ ਦੀ ਯਾਦ ਬਿਨਾ ਮਜਨੂੰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਅਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕਾਂਖਿਆ ਥੀ ਉਪਰ ਜੀਂਦਾ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਨੌਰੋਜ਼ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਯਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਿਨ, ਲੈਲਾ ਗਰੀਬ ਗੁਰਬੇ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਇਕ ਮੇਲਾ ਜਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਤੁਹਫੇ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਮਜਨੂੰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਹੀ ਘਰ ਲੁਟਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਮਜਨੂੰ ਇਕ ਪਾਗਲ ਜਿਹਾ ਫਕੀਰ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਠੂਠੇ ਵਿਚ ਕਈ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੰਗ ਕੇ ਰੋਜ਼ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਲੈਲੀ ਦੇ ਸੱਦੇ ਮੇਲੇ ਉਪਰ ਅਪੜਦਾ ਸੀ। ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਜਦ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਮਿਲਦਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਸ ਤਦੋਂ ਹੱਥ ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਲੈਲੀ ਮਜਨੂੰ ਦੀ ਮੰਗੀ ਭਿੱਛਾ ਡੋਹਲ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਕਾਸਾ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮਜਨੂੰ ਇਸ ਹੱਥ ਨਾਲ ਹੱਥ ਲੱਗਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਉਨਮੱਤ ਹੋ ਨਾਚ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਦੀ ਓੜਕ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਬਾਹਰ ਦੇ

ਪਦਾਰਥ ਬੱਸ ਇਨੀ ਇਕ ਹੱਥ ਲੱਗਣ ਹੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਰੂਹ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦ ਜਿਹਾ ਖੇੜਾ ਦੇ ਦੇਣ, ਉਥੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਪਿਆਰ-ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਇਕ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਇਸ ਅਰਥ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਜਿਸਮ ਦੀ ਮੌਤ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਖਿਆਲ ਪੁਰਾਣਾ ਤੇ ਮੋਟਾ ਹੈ । ਜਿਸਮ ਦੀ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਹੈਵਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਹੈ । ਫੇਰ ਜਿਸਮ ਇਕ ਹਰੀ ਮੰਦਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਪਿਆਰ ਵਸਦਾ ਹੈ । ਪਿਆਰ ਉਹ ਅੰਦਰ ਦਾ ਰਸ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਰਸੀਣ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਫੁੱਲ ਆਪੇ ਵਿਚ ਖਿੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਮਾਇਕ ਪਦਾਰਥ ਭੋ ਤੇ ਖਾਦ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜੀਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਨੂੰ ਜਲ, ਹਵਾ, ਚੰਨ, ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਭ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਕਿਸ ਅਰਥ ? ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਫਲ ਨੂੰ ਆਪ ਉਪਰ ਵਲ ਚਲ ਕੇ ਉੱਪਰ ਉੱਡ ਕੇ ਅੱਪੜੇ ਤੇ ਇਉਂ ਬ੍ਰਿਛ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੰਦ ਉਛਾਲਾ ਖਾ ਆਪਣੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਫਲ ਨੂੰ ਬੋਚੇ, ਤੇ ਬੋਚ ਦੇ ਬਨਾਸਪਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਗਸਦੇ ਹਨ । ਚੰਬਾ ਤਾ ਖਿੜਿਆ ਪਰ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦਾ ਜੋਰ ਲੱਗਾ । ਚੰਬੇ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦੇ ਖਿੜਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਦੀਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਦੇਣ ਦੇ ਤੁੱਲ ਤੁੱਛਦਾ ਹੈ । ਬੱਦਲ ਆਏ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਚੰਬੇ ਦੀ ਵੇਲ ਦੀਆਂ ਚੀਰਵੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੇਸ ਸਮਝ ਧੋ ਗਏ । ਹਵਾਵਾਂ ਆਈਆਂ, ਕਈਆਂ ਨਖਰਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਚੰਬੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾ ਮਿਲੀਆਂ । ਕਿਰਣਾਂ ਨੇ ਚੁੰਮਿਆ, ਧਰਤ ਨੇ ਮਾ ਦੀ ਗੋਦ ਬਖਸੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਣਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਜੁਗਾ ਜੁਗੀ ਹੜ੍ਹ ਆਏ । ਇਕ ਜੀਦੀ ਕਣੀ ਵਾਲੇ ਬੀ ਨੂੰ ਆਪੇ ਵਿਚ ਇਕ ਰੂਹੀ ਝੂਟਾ ਮਿਲਿਆ । ਚੰਬੇ ਦੀ ਖਿੜੀ ਵੇਲ ਕਦੀ ਤੱਕੀ ਜੇ ? ਵੇਖੋ ਕਿਸ ਰੂਹਾਨੀ ਨਸੇ ਵਿਚ ਝੂਮ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਉਸ ਨਖਰੀਲੀ ਝੂਮ ਦਾ ਆਵੇਸ਼ ਹੈ । ਅੰਦਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਭ ਰੂਹ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਚੰਬੇ ਦੇ ਨੈਣ ਫੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਯੋਗੀ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਬੀ ਵਧ ਬੰਦ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ । ਇਹ ਖੇੜਾ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ, ਅੰਦਰ ਰੂਹ ਵਿਚ ਹੈ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਿੰਦੂ ਦਸਵੇਂ ਦਵਾਰ ਦੀ ਟਪਕ ਰਹੀ ਹੈ । ਕੋਈ ਤੇਲ ਦਾ ਕਤਰਾ ਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਇਕ ਅੰਦਰ ਬੀ ਵੀ ਅੰਦਰ ਰੂਹ ਦੀ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਝਾਕਾ ਹੈ । ਬਾਹਰ ਅੰਦਰ ਕੀ ? ਅੰਦਰ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੈ ਕਿੱਥੇ ? ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਹੈ ।

ਜੀਵਨ ਪੰਜ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਕੇਦਰਾਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਭਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਪੰਜ ਯਾ ਛੇ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਮਰਕਜ਼ ਉਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੀਆਂ ਬੀ ਪਿਆਰੇ ਰੱਬ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਰਸ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਵਾਰਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸੂਨਯ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਪਿਆਰ ਦਾ ਭਾਨ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਸੂਨਯ ਦਾ ਭਾਨ ਵੀ ਕਥਨ ਵੀ ਇਕ ਹੀ ਹੈ : ਜਿਹੜਾ ਬੋਲਾ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਰਾਗ

ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਕੀ ਹੋਣੀ ਹੈ ? ਜਿਹੜਾ ਗੁੰਗਾ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਮਿਠੇ ਵਚਨਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀ ਅਰਥ ਰਖਦਾ ਹੈ ? ਹੀਜੜੇ ਨੂੰ ਕਾਮ ਰਸ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਰਸਮੰਡਲਾਂ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹ-ਦੌਲੇ ਤੇ ਚੂਹਿਆਂ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਾਹਿਤਯ ਕਟਾਖਯ, ਯਾ ਹੋਰ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਕਾਸਾਂ ਦੇ ਸੁਹਪੱਟਾਂ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਲੋਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਪੰਜ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਹਨ, ਠੀਕ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਹੀ ਕੁਛ ਨਾ ਤੇ ਹੋਣਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ-ਮੁਖੀ ਸੀ। ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਯਾ ਛਿਆਂ ਦਰਵਾਜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਰੂਹ ਇਕ ਜੀਂਦਾ ਬੀਜ ਫੁੱਲ ਤੇ ਬ੍ਰਿਛ ਵਾਂਗ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਵਲ ਬ੍ਰਿਛ ਵਾਂਗ ਉਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਧਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕੁਲ ਜਗਤ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪਦਾਰਥ ਇਸ ਰੂਹ ਦੇ ਵਿਗਸਣ ਲਈ ਹਨ, ਤੇ ਰੂਹ ਚੰਬੇ ਦੀ ਵੇਲ ਵਾਂਗ ਸਭ ਖਿੱਚਾਂ ਖਾ ਖਾ, ਤਣੂਕੇ ਖਾ ਖਾ, ਰਸ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਤਰ ਤਰ, ਆਪਣੇ ਫੁੱਲ ਤੇ ਫਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਪੰਜਾਂ ਯਾ ਛਿਆ ਦੇ ਇਹ ਆਪਾ ਸਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤੇ ਰੂਹ ਦਾ ਆਪਾ ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਹਰ ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਾ ਪਾਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਲਾਜਵੰਤੀ ਛੋਹ ਦਾ ਵਾਰ ਖਾ ਕੇ ਮੁੰਦ ਜਾਦੀ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਸੁਹਪੱਟ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਪਾ ਕੇ ਰੂਹ ਮੁੰਦ ਜਾਦੀ ਹੈ, ਇਹਦੇ ਨੈਣ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਜੋਤ ਨੂੰ ਜਗਾ ਅੰਦਰ ਵਿਗਸਣ ਲਗ ਜਾਦੀ ਹੈ:

‘ਨਾਮੇ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਾਰਾਇਣ ਲਾਗੀ। ਸਹਜ ਸੁਭਾਇ ਭਇਓ ਬੈਰਾਗੀ।।’

(ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 1164)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਪਿਆਰ ਦੇ ਝਲਕੇ ਝਾਂਵਲੇ ਹਨ। ਇਕ ਵੇਰੀ ਇਕ ਪੇਡੂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਕਾਰਣ ਗਰੀਬ-ਘਰ ਵਿਚ ਲਿਆਦਾ ਗਿਆ। ਉਹਦੀ ਤੀਮੀ “ਮੇਰੀ” ਵੀ ਨਾਲ ਆਈ। ਉਹ ਜਨਾਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਭੇਜੀ ਗਈ ਤੇ ਉਹ ਮਰਦਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਯਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਐਸੀ ਘਟਨਾ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਗਰੀਬ ਘਰ ਵਿਚ ਉਸ ਰਾਤੀ ਆਪਣੀ “ਮੇਰੀ” ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲ ਸੱਕਿਆ, ਤੇ ਉਸ “ਗਰੀਬ-ਘਰ” ਦੇ ਕਰਤਿਆਂ ਧਰਤਿਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਕੀ ਅਜ ਮੈਂ “ਮੇਰੀ” ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸੱਕਾਂਗਾ ? ਅਜ ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਥੀ ਹਰ ਰਾਤ ਮੈਂ “ਮੇਰੀ” ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ “ਗੁਡ-ਨਾਈਟ ਕਿੱਸ” (ਰਾਤ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਚੁੰਮੀ) ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕੀ ਅਜ ਮੈਂ “ਗੁਡ-ਨਾਈਟ ਕਿੱਸ” ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ ?” ਇਸ ਹਾੜੇ ਵਿਚ ਅਜੀਬ ਦਰਦ ਤੇ ਬੇਬਸੀ ਸੀ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਨੇਮੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਨੁੱਖੀ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਜਦ ਉਹ 40 ਸਾਲ ਪਕਦਾ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਿਸੀ ਇਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਆਣ ਉਤਰਦੀ ਹੈ। ਲਗਾਤਾਰ ਐਸਾ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਨੇਮ ਸਿਮਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਇਕ ਦ੍ਰਵਿਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਨਦੀ ਦੇ ਵਹਿਣ ਵਾਗ ਖਿਮਾ, ਦਯਾ ਤੇ ਸਦਾ ਮਾਫੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਬਸ ਬਖਸ਼ਣਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਗੰਗਾਧਾਰ ਹੋਈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਕੂੜ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਾਨਣੇ ਵਿਚ ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਕੂੜੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਤੇ ਪ੍ਰਛਾਵਿਆਂ ਦਾ ਮੁੜ ਕੌਣ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ?

ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਦੁਖੀਆਂ ਲਈ ਅੱਥਰੂ ਹਨ। ਸੰਦਲ ਦੇ ਬਿੱਛ ਵਾਗ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆ ਲਈ ਸੁਗੰਧੀ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ, ਸੁਭਾ ਹੀ ਜਦ ਸੁਗੰਧੀ ਹੋਇਆ। ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਕੀੜਾ ਸ਼ਾਇਦ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਤੰਦ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਕਦੀ ਕੱਢ ਨਾ ਸਕੇ ਤਾਂ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਪਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜੀਦਾ ਬੰਦਾ ਕਦੀ ਵੈਰ, ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।

ਵੈਰ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਕਿਸੀ ਸੋਹਣੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਹ ਜੱਫਾ ਮਾਰ ਆਪਣਾ ਮੇਰੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਨਾਣ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਵੈਰ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਜਿਹਨੂੰ ਅਸੀਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਫੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੁਹੱਪਣ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਸੁਹੱਪਣ ਸਦਾ ਰੂਹ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਹੱਥ ਫੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਜਿਹੜੀ ਅਸਾ ਫੜੀ ਹੈ ਉਹ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹੈ। ਜੱਫੀ ਜਿਸਮਾਨੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, “ਕੇਹੀ ਠੰਢ ਪਈ ਹੈ।” ਇਹ ਠੰਢ ਤਾਂ ਇਕ ਅਕਹਿ ਜਿਹੀ ਰੂਹ ਦੇ ਦੇਸ ਦੀ ਆਈ ਮਧਮ ਵੇਗ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮੀਰ ਹੈ। ਜਿਸਮ ਤਾਂ ਪੰਜ ਤਤ ਦੇ ਮਾਸਾ ਦੇ ਅਕਾਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਅਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ¹ ਚੀਜ਼ ਰੂਹ ਨੂੰ ਠੰਢ ਪਾਣ ਵਾਲੀ ਬਰਕਤ ਕਿਥੇ ? ਤੇ ਜੇ ਹੈ ਤਾਂ ਕਈ ਪਏ ਜੱਫੀਆਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਭੁੱਸ ਜਿਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਕਬਨੀਯ ਜਿਹੀ ਆਵੇਸਕ ਠੰਢਕ ਸਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ? ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਜੱਫੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਆਖਰ ਕਾਲਖ ਨਾਲ ਹੱਥ ਭਰੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ।

ਪਿਆਰ ਇਸ ਅੰਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਸਦਾ ਵੈਰਾਗਯਵਾਨ ਕੋਮਲਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਰ ਘੜੀ ਅਖੰਡ ਤੇ ਸੀਮਾ ਰਹਿਤ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਿਆਗ ਵਿਚ ਰੂਹ ਦੇ ਸੂਖਮ-ਤਰਲ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਹੈ ਤੇ ਮਾਯਕ ਠੋਸ-ਰੂਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਤਿਗਯਾ ਯਾ ਨੇਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਹਿਜ ਲੱਛਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗ ਦੀ ਲਾਲੀ ਅੱਗ ਦਾ ਹੋਣਾ ਦਰਸਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਿਆਰ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਰੂਹ ਦੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਦ ਕਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਵਿਚ ਉਹ ਬਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕੂੜ ਦੇ ਦਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੱਕ੍ਰਵਰਤੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ

---

1. ਜੋ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਅਰਥਾਤ ਮਾਦੇ ਦੀ ਨਾ ਹੋਵੇ

ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਤੱਸੀਹੇ ਇਕ ਕਣੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਹੇ ਤੇ ਸਾਰੀ ਸਲਤਨਤ ਇਕ “ਹਰੀ, ਹਰੀ” ਦੀ ਧੁਨੀ ਨਾਲ ਜਿੱਤੀ। ਪਿਆਰ ਉਸ ਮਹਾਂ ਬਲ ਦਾ ਦਾਇਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਵਾਂ ਜੰਮਿਆ ਵੱਛਾ ਉਠ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਫੁੱਲ ਲੱਖਾ ਤੂਫਾਨ ਤੇ ਝੱਖੜ ਸਹਾਰਦਾ ਹੈ, ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਬਾਲਕ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਟੰਗਾਂ ਤੇ ਖੜਾ ਹੋ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਬਾਦਸਾਹੀਆਂ ਸਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਹਣੀਆਂ ਲਸਕਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਨੈਣ ਮਟੱਕੇ ਨਾਲ ਨੀਵਾ ਕਰ ਸੁੱਟਦਾ ਹੈ।

ਜਦ ਇਕ ਬੰਦਾ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅਜ਼ਲ ਦੇ ਰਾਹਾਂ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਹਦੇ ਵਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਉਹਦੇ ਵੱਲ। ਨੈਣਾ ਨੈਣਾ ਦਾ ਸੰਵਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਹੱਡ ਕੰਬਦੇ ਹਨ ਉਹਦੇ ਹੋਠ ਕੰਬਦੇ ਹਨ, ਹੋਠ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਬਾਹਾਂ ਕੰਬਦੀਆਂ ਹਨ, ਬਾਹਾਂ ਪਸਾਰ ਆਪੇ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕਦੀ ਮਿਲੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੱਫੀਆਂ ਵਿਚ ਅਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਸਿਵਾਣਾਂ ਸਾਝਾ ਪੈਦੀਆਂ ਹਨ ਇਸ ਮੇਲ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਮੂਰਤੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕ ਪੰਛੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਡਿਗਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਬਾਲਕ ਉਹਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਘਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਖਬਰ ਨਹੀਂ ਦਰਦ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ? ਉਹ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਖਮ ਆਪਣੀ ਬਾਹ ਤੇ ਕਰਕੇ, ਉਹਦੀ ਪੀੜ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੁੜ ਉਸਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਈਸਾ ਦਾ ਸਿੱਖ ਬਿਹਬਲ ਹੋਇਆ ਈਸਾ ਨੂੰ ਟੋਲਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਰਾਹ ਜਾਏ ਕੁਸਟੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ, ਉਹਦੇ ਜਖਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੋਠਾਂ ਨਾਲ ਚੁੰਮਦਾ ਹੈ ! ਹਰ ਹੱਥ ਵਿਚ, ਕੀ ਰੋਗੀ, ਕੀ ਕੁਸਟੀ, ਕੀ ਸੋਹਣੀ ਤੀਮੀ, ਹਰ ਹੱਥ ਵਿਚ ਈਸਾ ਦੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰੇ ਬਿਨਾ ਪਿਆਰ ਕਿੱਥੇ ? ਪਿਆਰ ਬਿਨਾ ਸੇਵਾ ਸਿਰਦਰਦੀ ਤੇ ਬਕਾਵਟ ਹੈ।

ਇਹ ਤੀਬ੍ਰਤਾ ਤੇਜ਼ ਧਾਰਾ ਰੂਹ ਦਾ ਵੇਗ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਅਕਲ ਦਾ ਕੰਮ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮੇ ਹਨ। ਸੇਟ ਬਰੈਸੀ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। “ਮੈਂ ਤਾਂ ਈਸਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹਾਂ।” ਤੇ ਜਦ ਹੋਰ ਨਾਲ ਦੀਆਂ ਸਾਧਨੀਆਂ ਉਪਕਾਰ ਦੇ ਕੰਮ ਥੀ ਅੱਕ ਕੇ ਥੱਕ ਕੇ, ਤੰਗ ਹੋ ਕੇ ਸੇਟ ਬਰੈਸੀ ਪਾਸ ਆਪਣਾ ਰੋਣਾ ਲੈ ਕੇ ਆਈਆਂ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀਆਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪੁਰ ਪੁਰ ਦੁਖੀ ਹਾਂ, ਫਲਾਣੇ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖੀ, ਢਿਮਕੇ ਇਹ ਗੱਲ ਆਖੀ। ਤਾਂ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਸੇਟ ਬਰੈਸੀ ਉਤਰ ਦਿਤਾ, “ਭੈਣੋ ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਈਸਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀਆਂ ਹਾਂ, ਜਦ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖੜੇ ਦੂਰ ਕਰ ਕਰਕੇ ਤੇ ਦੁਖੀ ਤੀਮਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਥਰੂ ਪੁੰਝ ਪੁੰਝ ਕੇ ਥੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਆਵੇਗਾ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਵੀ ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹਨੂੰ ਰੋਦੀਆਂ ਹੀ ਮਿਲਾਂਗੀਆਂ, ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੀ ਕੋਈ ਘੜੀ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ ? ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ

ਕੀ, ਜੇ ਸ਼ਕਾਇਤਾਂ ਦਿਲ ਵਿਚ ਫੁਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਚਾਂ ਹੀ ਅਮਿਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦੇ ।”

ਭੀਲਣੀ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਲਈ ਮਿੱਠੇ ਬੇਰ ਚੱਖ ਚੱਖ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਰਹੀ, ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਆਇਆ ਸੁੱਕੇ ਬੇਰ ਅੱਗੇ ਰੱਖੇ ।

ਇਕ ਤੀਮੀ ਆਪਣੇ ਚੁਣੇ ਸੋਹਣੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਚੁੰਮ ਰੱਬ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਆਪਾ ਗਾਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਅਥਾਹ, ਨਿਰਸੰਕਲਪ ਸੇਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਿਤਨਾ ਵਿਤ ਉਤਨਾ ਵਰਤਦੀ ਹੈ । ਹੈ ਤਾਂ ਉਹੋ ਪਿਆਰ, ਰੱਬੀ ਜੋਤ ਜਿਹੜੀ ਨਿਸਬਾਸਰ ਜਾਗਦੀ ਹੈ । ਤੀਮੀ ਮਰਦ ਦੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੰਨ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ ਹਨ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਸਾਧਨ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਜੋ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਛ ਸਮਝ ਕੇ ਆਪਣੀ ਤਰਫੋਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਪਿਆਰ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਗੁਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ । ਸੋ ਪਿਆਰ-ਵਸਤੂ ਰੱਬ ਥੀਂ ਹੀ ਸਰਵਤ੍ਰ ਵਿਸਤੀਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਪਿਆਰ ਕਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ । ਮੇਰਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਤੇਰਾ, ਸਭ ਤੂੰ ਹੂ ਤੂੰ । ਇਹ ਪਿਆਰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਕੋਮਲਤਾ ਹੈ । ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਵਿੱਚ ਖੇਡਦਾ ਜਲ ਦਾ ਕਿਣਕਾ ਕਿਹਾ ਸੋਹਣਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਵਖਰੀ ਜਿੰਦ ਵਾਲਾ ਵੀ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਉਹ ਕੁਝ ਝਿਲਮਿਲਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਣਕੇ ਦੀ ਹਸਤੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਨੇ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਸਭ ਸਤਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਉਂ ਪਿਆਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਭੇਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪਿਆਰ ਸਦਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕਰਤਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਕਰਤਾਰਤਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੈ । ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਬਣਦੇ ਤੇ ਬਿਨਸਦੇ ਹਨ ।

ਪਿਆਰ ਹੀ ਰੱਬ ਹੈ, ਇਕ ਵਾਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਹੈ: ‘ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਇਓ ।’

10. ਮਿਤ੍ਰਤਾ

ਜੀਵਨ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਹੈ । ਬਿਨਾ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪ ਪਾਈ ਅਕਲ ਹੈ ਤੇ ਅਕਲ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਰਕ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਹੈ । ਫੁਲਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਜਿਹੜੇ ਆਪ ਬੀਜੀਏ ਤੇ ਆਪ ਸਿੰਚੀਏ, ਓਹ ਜਦ ਜੰਮਦੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਹਰ ਇਕਪੱਤੀ ਤੇ ਕੋਪਲ ਜਿਹੜੀ ਕੱਢਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਭਾਵਕ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਭਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੁੱਚੇ ਮਨਾਂ ਵਾਲਿਆ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਇਕ ਅਜੀਬ ਨਿਰੋਲ ਤੇ ਸੂਖਮ ਤੇ ਤੀਖਣ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਉਪਜਾਦੀ ਹੈ । ਮਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਲਾਜਵੰਤੀ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਦੀ ਛੂਹੀ-ਮੂਹੀ-ਤਾ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਭਰੇ ਨੈਨਾਂ ਨਾਲ ਤੱਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੁਮਲਾਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਜਲ ਲਿਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਛਿਟਕਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ ਤਦ ਕਿਸ ਮੰਦ ਮਦ ਹਸੀ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਤਰੋਤਾਜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਕੋਮਲ ਬੇਜੁਬਾਨ ਸੁਕਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਮੂਕ ਭਾਵ ਮੁੜ ਫਿਰ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਿਚ ਦਿੱਸ ਆਉਂਦਾ ਹੈ । ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਥੀਂ ਸੋਹਣੀ ਚੀਜ਼ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਫੁੱਲ ਵਰਗਾ ਬੱਚਾ ਹੈ, ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਨੈਣ ਤੇ ਜੁਬਾਨ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਇਥੇ ਆਟ ਲੱਗੇ ਹਨ । ਬਿਨਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਆਦਮੀ ਹੁੱਸ ਕੇ ਹੁੱਟ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵੇ । ਇਸ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ੈਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਸਿਕ ਕਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਸੁਰਖੀ ਹੇਠ ਇਉਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਉਲਥਾ ਛੰਦ ਸੈਲਾਨੀ

ਆ ਜਿੰਦੇ ਅਸੀਂ ਰਲ ਮਿਲ ਬਹੀਏ,
ਕੋਈ ਨਾ ਕੱਲਾ ਜੀਵੇ ।
ਚਸ਼ਮੇ ਤੇ ਦਰਿਆ ਮਿਲ ਬਹਿੰਦੇ,
ਨਦੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮੁੰਦਰ ।
ਦੈਵੀ ਹਵਾਵਾਂ ਰਲ ਮਿਲ ਝੁੱਲਣ,
ਮਿੱਠੀ ਪ੍ਰੀਤ ਸਬ ਪਾਂਦੇ ।

ਆ ਜਿੰਦੇ ਅਸੀਂ ਰਲ ਮਿਲ ਬਹੀਏ,
 ਕੋਈ ਨਾ ਕੱਲਾ ਜੀਵੇ ।
 ਨੇਮ ਰੱਬ ਦਾ ਸਭ ਇਕੱਠੇ,
 ਰੂਹ ਰੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖਹਿੰਦੇ ।
 ਤੂੰ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿਉਂ,
 ਇੰਝ ਨ ਮਿਲੀਏ ।
 ਜਦ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਦੂਜੀ ਨਾਲ,
 ਹਨ ਸਦਾ ਪ੍ਰੀਤ ਦੇ ਮੇਲੇ ।
 ਆ ਵੇਖ ਪਰਬਤ ਕਿੰਝ,
 ਗਗਨਾਂ ਨੂੰ ਹਨ ਚੁੰਮਦੇ ।
 ਤੇ ਸਾਗਰ-ਲਹਿਰਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ,
 ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਜੱਫੀਆ ।
 ਇਕ ਭੈਣ ਫੁੱਲ ਦੂਜੇ ਭਰਾ,
 ਸਗੂਫੇ ਨੂੰ ਜੇ ਨਾ ਚੁੰਮੇ ।
 ਕੁਦਰਤ ਮਾਫੀ ਕਦੀ,
 ਨ ਦੇਵੇ ।
 ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਧਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ,
 ਬਾਹਾ ਪੰਘੂੜੇ ਵਿੱਚ ਉਲਾਰਣ ।
 ਤੇ ਚੰਨ ਦੀਆਂ ਰਸਮੀਆਂ ਸਾਗਰ ਦਾ,
 ਮੂੰਹ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦੇ ਚੁੰਮਣ ।
 ਇਹ ਸਭ ਚੁੰਮਣ ਕਿਸ ਕੰਮ ਪਿਆਰੀ,
 ਜੇ ਤੂੰ ਨਾ ਆ ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਚੁੰਮੇ ।
 ਆ ਜਿੰਦੇ ਅਸੀਂ ਰਲ ਮਿਲ ਬਹੀਏ;
 ਕੋਈ ਨਾ ਕੱਲਾ ਜੀਵੇ ।

ਕੋਲ ਫੁੱਲ ਤੇ ਸੂਰਤ ਦੀ ਪਤਲੀ ਕਿਰਣ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਵੀ ਜਨਾ
 ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਬਨਫਸ਼ਾ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਤੁਪਕਾ ਕਿਸੀ ਹੋਰ
 ਗੁਪਤ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਥਾ ਦਾ ਚੁੱਪ ਦਰਦ ਹੈ । ਧਰਤ ਦਰਹਕੀਕਤ ਮਾਤਾ ਹੈ । ਆਪਣੀ
 ਛਾਤੀ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਬੱਚੇ ਪਾਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਥੀਂ ਵੱਡਾ ਮ੍ਰਿਤ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਧਰਤੀ
 ਮਾਤਾ ਦਾ ਜੀਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਰੂਪ ਮਾਂ ਹੈ, ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਰੂਹਾਨੀ, ਬੇਗਰਜ਼ ਪਿਆਰ ਦਾ
 ਉਹਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬਿਆ ਰਾਜ਼ ਮਾਂ-ਮੂਰਤ ਵਿਚ ਆਣ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ।

ਤੀਵੀਂ ਖਾਵੰਦ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਫਲ ਵਾਂਗੂ ਤਾਂ ਹੀ ਪੱਕਦੀ

ਹੈ ਜਦ ਤੀਵੀਂ ਮਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਜਦ ਤੀਵੀਂ ਮਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ ਹਰ ਤਰਾਂ ਦਿਵਯ ਮੂਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪੂਜਨੀਯ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਸੋ ਆਕਰਸ਼ਣ ਤੀਵੀਂ ਖਾਵੰਦ ਦਾ ਓਹੋ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਚੰਨ ਦੀ ਰਸਮੀ ਤੇ ਕੁਮਦਨੀ ਦਾ ਹੈ । ਜੋ ਕੰਵਲ ਤੇ ਭੋਰੇ ਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਤਮ ਰਾਮ ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਕੁਛ ਬੇ-ਖਬਰ ਜਿਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤਕ ਅਨੰਤ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹੰਦ ਨਾ ਹੋ ਜਾਏ । ਸੋ ਤੀਵੀਂ ਖਾਵੰਦ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਇੰਨੀ ਅਨੰਤ ਵਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਇਕ ਪੁਤ੍ਰ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਮਾਂ ਵਲ ਅਨੰਤ ਦਾ ਮੂੰਹ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਹੜੀ ਜੋੜੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ (ਜਗ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋੜੀਆਂ ਬੋੜੀਆਂ, ਨਰੜ ਬਹੁਤੇਰੇ) ਅਮਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਗੁਣ ਔਗੁਣਾਂ ਦੇ ਉਪਰਲੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਤੇ ਰੂਪ ਸੁਹੱਪਣਾਂ ਤੇ ਕੋਹੜਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਗਮਲਿਆ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ, ਓਹੀ ਕਿਸੀ ਅਗੰਮ ਅਨੰਤ ਦੇ ਪਾਤਾਲ ਤੇ ਅਕਾਸ ਅਰਸਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਆਪਣੀ ਖੁਰਾਕ ਟੋਲਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਸੋ ਕੋਈ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਚਿਰਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਿਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਚਿਨ੍ਹ ਰੂਪ ਦੀਆ ਹੱਦਾਂ ਥੀ ਪਰੇ ਪਾਰ ਕਿਸੀ ਅਨੰਤ ਸੁਹਜ ਤੇ ਅਨੰਤ ਸੁਹੱਪਣ ਵਲ ਨਾ ਤੱਕਦਾ ਹੋਵੇ ।

ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਖਲੋ ਕੇ ਸੁਹਣੇ ਤੇ ਕੋਝੇ ਮੁਖਾ ਨੂੰ ਚਿਤ੍ਰ ਰੂਪ ਵੇਖਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਸਭ ਨੂਰ ਦੇ ਬਣੇ ਬੰਦੇ ਸੋਹਣੇ ਹਨ । ਜਿਹੜੀ ਅੱਖ ਮਾਸ ਦੇ ਬੁਤਾਂ ਦੇ ਧੁੱਪ ਛਾਂ ਵਲ ਦੀ ਸੁਹੱਪਣ ਤੇ ਕੋਝ ਨੂੰ ਗਿਣ ਗਿਣ ਤੇ ਮਿਣ ਮਿਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਧਾਗਾ ਤੇ ਸਿੱਕੇ ਦਾ ਲਾਟੂ ਸੁੱਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਓਹ ਕਦ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ।

ਮਿਤ੍ਰ ਦੀ ਅੱਖ ਜਾਹਰੀ ਅੱਖਾ ਨਾਲ ਦਿੱਸਦੀ ਯਾ ਮਨ ਉੱਪਰ ਪਏ ਧੁੱਪ ਛਾਂ ਦੀਆ ਪ੍ਰਤੀਤਾਂ ਤੇ ਯਕੀਨਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਇਉਂ ਆਖੀ ‘ਅਸਲੀਅਤ’ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ । ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਸਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਦਿਆਂ ਤੇ ਕਪੜਿਆਂ ਥੀ ਪਾਰ ਪਰੇ ਕਿਸੀ ਆਦਰਸ਼ ਦਿਵਯਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨੂੰ “ਉਸ ਜਿਹਾ ਹੋਰ ਨਾ ਕੋਈ ਮਿਤ੍ਰ” ਲਗਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਥੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਕਾਲਖ ਉਹਨੂੰ ਉਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ, ਉਹਨੂੰ ਕਰੂਪਤਾ ਕੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੇ ਕੀ ਸ਼ਰੀਰਕ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ । ਰੱਬ ਰਚਿਤ ਰੂਹ ਸਦਾ ਸੋਹਣਾ ਹੈ ।

ਲੈਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਜਨੂੰ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖੋ । ਜਿੱਥੇ ਨਜ਼ਰ ਅਨੰਤ ਥੀ ਵਿਛੋੜ ਕੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਯਾ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆ ਹੱਦ ਬਣੀਆਂ ਸਕਲਾ ਯਾ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਇਕ ਉਕਸਾਵਟ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਉਕਸਾਕੇ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਰੂਹ ਕਿਸੀ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਦੀ ਅਗਮਤਾ ਨੂੰ ਟੋਲਦਾ ਹੈ । ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ,

ਯਾ ਇਹਨੂੰ ਛੋੜ ਓਹਨੂੰ ਫੜਦੀ ਚੰਚਲਤਾ ਤੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਦੁੱਖ ਕਥਾ ਵਿਚ ਮਾਯੂਸ ਹੋ ਹੋ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਯਾ ਉਹਨੂੰ ਕਦੀ ਅਨੰਤ ਕਿਸੀ ਝਾਕੇ ਦਾ ਲਿਸ਼ਕਾਰਾ ਵੱਜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੀ ਸੁਰਤਿ ਜਾਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਰੂਪਵਾਨ ਤੇ ਕੋਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਕਿਉਂ ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਉੱਪਰ ਉਹਦੀ ਅੱਖ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਅਨੰਤ ਨੂਰ ਆਪਣਾ ਕਰਾਮਾਤੀ ਰੂਪ ਪਾ ਪਾ ਉਹਦੇ ਅਸਰ ਮ੍ਰਿਤ ਭਾਵ ਤੇ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਹੈ ।

ਉਸ ਲਈ ਵੇਰੀ ਫਿਰ ਕੋਈ ਰਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਸਰਬ ਵਸੂਦੇਵ ਕੁਟੰਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਮਨੁੱਖ ਮਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹਵਾਵਾਂ ਆਣ ਕੇ ਹਮਦਰਦੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਸੁੱਤੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ, ਦਰਿਆ ਨੁਹਲਾਂਦੇ ਹਨ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਪਰ ਨਵੀਂ ਸੱਜਰੀ ਬਜਰੀ ਦੇ ਆਰਾਮ ਬਿਛੋਟੇ ਵਿਛੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; ਸੁੱਕੇ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਾ ਦਾ ਦੁੱਧ ਅਨੇਕ ਧਾਰਾਂ ਵਿਚ ਫੁਟ ਕੇ 'ਬੱਚੇ' ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । 'ਬੱਚਾ' ਸੀ ਤਾਂ ਕੁੱਲ ਜਹਾਨ ਮਿਤ੍ਰ ਸੀ, ਜਦ ਇਹ ਮਿਹਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨੈਣਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੱਚ ਆ ਸਮਾਂਦਾ ਹੈ । ਕੋਈ ਦਰਸਨ ਰੂਹ ਵਿਚ ਆਣ ਬਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਤਦ ਮੁੜ 'ਬੱਚਾ' ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬੱਚੇ ਲਈ ਵੀ ਸਭ ਕੁਦਰਤ ਮਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਕੁਦਰਤ ਜਦ ਤਕ ਵੇਰੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹਾਲੇ ਪੂਰਣ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਜਦ ਕੁਦਰਤ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੁੜ ਪਾਲਦੀ ਹੈ ਤਦ ਪੂਰਣ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਰੂਹ ਵਿਚ ਫੁੱਲਦੀ ਤੇ ਫਲਦੀ ਹੈ ।

ਸੋ 'ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ' ਸੋ ਸੱਚੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਇਕ ਕਿਸੀ ਉੱਚੇ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਭੁੰਘਿਆਈਆਂ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹੰਦ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਵਸਦੀ ਹੈ ਅਰ ਓਹੋ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮਿਤ੍ਰ ਸੱਚੇ ਹਨ:

ਜਗਤ ਮੈ ਝੂਠੀ ਦੇਖੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ।।

ਅਪਨੇ ਹੀ ਸੁਖ ਸਿਉ ਸਭ ਲਾਗੇ ।।

ਕਿਆ ਦਾਰਾ ਕਿਆ ਮੀਤ ।। ੧ ।।

ਇਹ ਸਭ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਦੋਸਤੀਆਂ ਦਾ ਗੁਣ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਮਾਸ ਦੇ ਬੁੱਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਰੂਪ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਜਰੂਰਤਾਂ ਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਰਤੀਆਂ ਥੀਂ ਪਰੇ ਕੁਛ ਦਿੱਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ । ਗਊ ਦਾ ਵੱਛੇ ਨੂੰ ਚੱਟਣਾਂ ਇਕ ਅਪੂਰਣ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਅਮਲ ਹੈਵਾਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਚਿਰ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ । ਗਊ ਨੂੰ ਇਉਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਅਕਹਿ ਜਿਹਾ ਪਰ ਖਿਣਕ ਸੁਖ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਖਾਂ ਦਾ ਲਾਲਚ ਦੇ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਮਾਂ ਹੈਵਾਨਾਂ ਵਿਚ, ਸ਼ੇਰਨੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਦਯਾ ਧਰਮ ਉਪਜਾਵਦੀ ਹੈ । ਇਉਂ ਹੀ ਜਰਵਾਣੇ ਜ਼ਾਲਮ ਜਿਹੜੇ ਬੇਗੁਨਾਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਦੇ ਦੇ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ

ਦਯਾ ਦਿਲ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਓਹ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼, ਕੀ ਵੱਡੇ ਕੀ ਛੋਟੇ ਜਿਹੜੇ ਅਗਮ ਅਥਾਹ, ਅਕਹਿ; ਅਨੰਤ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਉੱਗ ਰਹੇ, ਸਿਰਫ ਆਪਣੀਆਂ ਪੰਜ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਗਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੇ ਫਲ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਉਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਓਹ ਹੈਵਾਨ ਹਨ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਨੀਂਹ ਸਦਾ ਖੁਦ-ਗਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸੁਖ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸੁਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਨਾ ਮਿਲਿਆ, ਓਹ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਵੈਰ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਮਨ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਹੈਵਾਨ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਥੇ ਮਨ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਓਸੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੇ, ਇਕ ਸੂਖਮ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ, ਸੁਖ ਉੱਪਰ ਹੈ, ਜਦ ਓਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਗੰਢ ਟੁੱਟੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਖੇਰੂ ਖੇਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਰੀਰਕ ਹੱਦਾਂ ਤੇ ਮਨ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਵਿਚ ਦੀ ਵਿਚਰਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਆਪਣੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, ਸਭ ਝੂਠੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਝੂਠੀ ਹੋਣੀ ਅਵਸਯ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਨੀਂਹ ਜੋ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਇਤਫਾਕਾ ਵਿਚ ਹੀ ਇਖਲਾਕੀ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਮਾਨਸਿਕ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਏਕਤਾ ਤੇ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਹੈ। ਬੰਦੇ ਦੇ ਰੂਹ ਦਾ ਝਾਕਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿਚ ਮੱਧਮ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਕਾਰ ਦੀ ਖਿਣਕ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਵਾਗ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਖਲਾਕ, ਪਾਪ ਪੁਨਯ, ਨੇਕੀ, ਬਦੀ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਖਿਣਕ ਤੇ ਨਾਸਵੰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਲ ਰਾਵਾਂ ਦੇ ਇਖਤਲਾਫ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੀ ਨਫਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਓਹ ਵੀ ਉਸੇ ਸ੍ਰੇਣੀ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਇਕ ਕਾਮੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਮਨੀ ਦੇ ਚਾਹੇ ਰੂਪ ਦੇ ਵਿਗੜਨ ਪਰ ਉਪ੍ਰਮਤਾ ਯਾ ਨਫਰਤ ਵਿਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਸਪਾਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦਾ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਗੁਨਾਹਗਾਰਾਂ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਾਲੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅਰ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਜਿਹੜੀ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਹੱਦਾਂ ਵਾਲੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉੱਪਰ ਉਠੀ ਹੋਵੇ, ਇਕ ਕੂੜ ਹੈ, ਜਿਹਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਏ।

ਹਾਏ, ਮੇਰੇ ਔਗਣਾ ਨੂੰ ਕੌਣ ਪਿਆਰਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਚਾਹ ਕਿਸੀ ਅੰਦਰਲੀ, ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜੋਂ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਕੁੱਤਾ ਹੱਥੀ ਪਾਲਿਆ ਹੋਇਆ, ਜੇ ਮੈਂ ਚੋਰੀ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵਾਂ ਯਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਯਾਰੀ, ਹਰਾਮਖੋਰੀ ਦਾ ਪਾਪ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵਾਂ, ਤਾਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪਾਈ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੱਟ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੰਦਾ। ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਮਿਤ੍ਰ ਯਾ ਚੰਗੇ ਹੈਵਾਨ ਜੂਨੀ ਵਿਚੋਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲੇ ਜਿਹਦੀ ਸੁਰਤਿ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਪੁਨਯ ਪਾਪ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਯਾ ਸਾਡੇ ਥੀਂ ਉੱਚੀ ਦਿੱਬ ਦਿੱਬ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਿਹਰ ਵਾਲਾ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਡਾ ਸਾਈ ਹੋਵੇ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੇ ਪਾਪ ਪੁਨਯ ਥੀਂ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ

ਆਪ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੱਖੀਆਂ, ਪਿੱਸੂਆਂ, ਕੁੱਤਿਆਂ, ਬਿੱਲੀਆਂ ਦੇ ਪਾਪ ਪੁਨਯ ਥੀਂ ਉਪਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡਾ ਜਵਾਬ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਉਹਦੇ ਵਾਲਾ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਅਸੀਂ ਕੁੱਤੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸਿਵਾਏ ਉਹਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਛ ਚੇਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਇਉਂ ਹੀ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲੋਕ ਜਦ ਸਾਡੀ ਗੁਨਾਹਗਾਰਾਂ ਦੀ, ਮੈਲਿਆਂ ਦੀ, ਗੰਦਿਆ ਮੰਦਿਆ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਹਨ ਯਾ ਸਾਡੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਟੋਲ ਨੂੰ ਆਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਿਵਾਏ ਪਿਆਰ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸਨ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। “ਜਾਹ ਜਨਾਨੀਏ ! ਮੁੜ ਫਿਰ ਪਾਪ ਨਾ ਕਰੀਂ”, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਮਰ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਦੇ ਪੈਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੈ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕਿਸੀ ਰੂਹਾਨੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਜਿਹੜੀ ਸਰੀਰ, ਮਨ ਆਦਿ ਥੀਂ ਉੱਤੇ ਦੀ ਕੋਈ ਪੂਰਣਤਾ ਹੈ, ਅਨੁਭਵ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਇਸ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਗੁਲ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਇਥੇ ਘਾੜ ਘੜੀਦੇ ਹੋਰ ।

ਬੱਝਣ ਸਾਧ ਤੇ ਛੁੱਟਣ ਚੋਰ ।

ਪਰ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ; ਆਪੇ ਹੋਰ ਬ੍ਰਿਛਾ ਦੀ ਹਰਿਆਵਲ ਵਾਗ ਜਲ ਪਾਣੀ, ਹਵਾ, ਰੋਸਨੀ ਖਾ ਫੁਟਦੀ ਹੈ, ਸੱਚੇ ਮਿਤ੍ਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬੰਦਿਆ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਸਕਲਾ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਆਪ ਹੋਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗਰਜ਼ੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਚੰਮ ਤੇ ਦੰਮ ਦੀਆਂ ਯਾਰੀਆਂ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਰੱਬ ਮਿਤ੍ਰ ਵੀ ਟੋਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਲਈ ਇਹ ਕਰੋ ਇਹ ਨਾ ਕਰੋ; ਉਹ ਸਭ ਕੂੜੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਲੋਕੀ ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਗਾਏ ਹਨ ਤੇ ਟਮਟਮ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਖੜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੱਕੇ ਮਿਤ੍ਰ ਤੇ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ-ਬਹਿਣ, ਜੀਣ ਥੀਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਵਾਂ ਦੀ ਇਕ ਫਰਿਸਤ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਤੇ ਫਿਰ ਸਕੂਲਾਂ, ਮਦਰਸਿਆਂ, ਗਿਰਜਿਆਂ, ਮਸਜਿਦਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਉਪਦੇਸ਼ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ! ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਇਹ ਲੱਛਣ ਹਨ, ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਲੱਛਣ ਆਪੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕਰੋ, ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਮਿਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਓਗੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਦਾ ਗਲਤ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਫਰਿਸਤ ਦੇ ਗੁਣ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਓ; ਅਮਲ ਕਰ ਲਓ, ਤਦ ਭੀ ਤੁਸੀਂ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਉਸ ਮਹਾਨਤਾ, ਸਹਿਜਸੁਭਾਵਕਤਾ, ਕੁਦਰਤਪਣੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੋਗੇ। ਸਭ ਸਾਧਨ ਵਿਅਰਥ ਹਨ। ਮਿਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਸਾਫ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਆਪਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਥ, ਭੇਤ, ਛੁਪਾ, ਲੁਕਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹੋ ਇਕ ਗੁਣ ਲੈ ਲਵੋ, ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਵੋ, ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਸਹਿਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ, ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਧੌਰੀ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਯਾ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਹੀ ਛੁਪਾ ਲਵੋਗੇ। ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਕਿ ਜੇ ਮਿਤ੍ਰ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਤਦ ਸ਼ਾਇਦ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਟੁੱਟ

ਜਾਏ । ਸੋ ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਕਦੀ ਇਹੀ ਕਿਸੀ ਮਿਤ੍ਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਦ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਦੇ ਸੁਖ ਵਿਚ ਜੀ ਰਹੇ ਸੀ, ਮਿਤ੍ਰ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਨਿਰੋਲ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜੀ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਰ ਦਰਅਸਲ ਸੁਰਿਤ ਹਾਲੇ ਉਸੀ ਪਸ਼ੂਪੁਟੇ ਵਿਚ ਸੀ । ਸੋ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੋਣਾ ਇਕ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਖੇਲ ਹੈ । ਕੋਈ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਨੂੰ ਉਹਦਾ ਸਿੱਖ ਬਣਾ ਕੇ, ਮਾਮਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ । ਅਕਲ ਨੇ ਇਹ ਜਾਣ ਲੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਬੰਦੇ ਨੂਰ ਦੇ ਹਨ, ਕੋਣ ਭਲੇ ਕੋਣ ਮੰਦੇ । ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰ ਲੀਤਾ, ਪਰ ਜਦ ਤਕ ਸੁਰਤਿ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਉਸ ਮਾਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜੀਂਦੀ, ਰਹਿੰਦੀ, ਥੀਂਦੀ, ਦਸ ਲੈਂਦੀ, ਜਦ ਤਕ ਅੱਖ ਵਿਚ ਓਹ ਕੋਈ ਜਲ ਥਲ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਸੋਹਣਾ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ ਇਹ ਹਾਲਤ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਤਦ ਤਕ ਭਾਵੇਂ ਦਰਖਤਾਂ ਨਾਲ ਉਲਟੇ ਲਟਕੀਏ ਤੇ ਅੱਗਾਂ ਤਪੀਏ ਇਉਂ ਦਿੱਸਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ । ਕੋਝੇ ਸੋਹਣੇ, ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਦੇ ਭੇਤ ਜਨਮ ਜਨਮਾਂਤ੍ਰਾ ਥੀਂ ਪਸ਼ੂ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਪਏ, ਜਾਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇ । ਸੋ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਉੱਪਰ ਖਿਆਲ ਲਿਖ ਛੱਡਣੇ ਯਾ ਪੜ੍ਹਨੇ ਕਿਸ ਕੰਮ । ਸਾਧਨ ਕਿਸ ਕੰਮ ਜੇ ਇਕ ਮਿਤ੍ਰ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਦੇਖ ਅਸੀਂ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਤੇ ਉਹਦੇ ਗੁਣ ਪਰਬਤ ਸਾਮਾਨ ਸਾਡੀ ਸੁਰਤਿ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਚਮਕਦੇ, ਜਿਥੇ ਅਕਲੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੇ ਲਕੀਰਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਸਹਿਜ ਸਾਦਗੀ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਸਕਦੀ ।

ਮਿਤ੍ਰ ਵੀ ਇਕ ਕੁਦਰਤ-ਮਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਛੁਪੀ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਅਮਲ ਹੈ, ਜਦ ਤਕ ਅਸੀਂ ਪਸ਼ੂਪੁਟੇ ਥੀਂ ਉੱਪਰ ਹੋ, ਵੱਡੇ ਜਵਾਨ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਅਸੀਂ ਮਿਤ੍ਰ ਕਿਸੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਤੇ ਨਾ ਸਾਡਾ ਹੀ ਕੋਈ ਮਿਤ੍ਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਚੋਰੀਆਂ, ਯਾਰੀਆਂ, ਠੱਗੀਆਂ, ਜ਼ੁਲਮ, ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ਦੀਆਂ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀਆਂ, ਇਧਰ ਕੋਈ ਭੁੱਖੇ ਨੰਗੇ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹ ਸਭ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਅਭਾਵ ਤੇ ਪਸ਼ੂਪੁਟੇ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਅੰਧੇਰਾ ਛਾਯਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੋ ਇਸ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਜੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਲਈ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਦਿਲੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਖਿਣ ਲਈ ਹੀ ਮਿਤ੍ਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਧਨਯ ਹੈ ਸਾਡੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਕੁਦਰਤ ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਤੇ ਦਯਾ ਦੀ ਕੋਈ ਰਸ਼ਮੀ ਤਾਂ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ । “ਮਾਂ” “ਮਾਂ”—ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਅਗੇ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ “ਮਾਂ”—ਥੀਂ ਭਾਰੀਯਾ ਜਿਆਦਾ ਤੀਬ੍ਰ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਦਯਾ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਭਾਰੀਯਾ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਵੇਲੇ ਤੀਬ੍ਰ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਕਰਕੇ ਉਹਦਾ ਪਿਆਰ (ਟਾਂਵੀ ਟਾਂਵੀ ਮਨੁੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਲੈਲੀ ਮਜਨੂੰ, ਹੀਰ ਰਾਂਝਾ ਤੇ ਸੋਹਣੀ ਮਹੀਵਾਲ ਆਦਿ ਦੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ

ਅਨੁਭਵ ਦਵਾਰਾ ਭਾਵੇਂ ਸਿਆਣੇ ਕੁਛ ਹੀ ਕਹਿਣ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋੜੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰਾਂ ਵਿਚ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ) ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਆਸਰ ਆਮ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦਾ ਜਿਸ ਮਿਸਾਲ ਵਿਚ ਭਾਨੂ ਆਣ ਹੋਏ, ਉਹ ਇਕ ਅਣਹੋਈ ਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਚਮਕਣ ਵਾਲੀ ਮਿਸਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਾਂ-ਪੁੱਤ ਦਾ ਸ੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗਿਣਨੀ ਚਾਹੀਏ। ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਖ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਇਤਫਾਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਫੇਰ ਕਦੀ ਇਥੇ ਤੇ ਕਦੀ ਉਥੇ ਅਦਲੇ ਬਦਲੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਅਦਲੇ ਬਦਲੇ ਹੋ ਹੋ ਕਿਸੀ ਥਾਂ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਵਾਲੀ ਦਯਾ ਭਰਿਆ ਬੇ-ਗਰਜ਼ ਪਿਆਰ ਤੀਵੀਂ ਖਾਵੰਦ ਵਿਚ ਵੀ ਵਟਾਦਰੇ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਆ ਜਾਣਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਹ ਪਿਆਰ ਮਾਲਕ ਨੌਕਰ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਹਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਇਕ ਸੱਚਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਹੈ, ਇਕ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮਨ ਥੀਂ ਉੱਤੇ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਕ੍ਰਿਸਮਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਦਰ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਅਨੁਭਵ ਲਈ ਹੀ ਤਾਂ ਸਭ ਪਾਪ ਪੁੰਨ, ਵੈਰ ਤੇ ਦੋਸਤੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਰੂਹ ਵਿਚ ਛਾਈ, ਜੀਣ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਖਲਾਕ ਬੇਅਰਥ ਹੈ, ਜੇ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਾਇਆ ਵਾਂਗ, ਫੁੱਲ ਤੇ ਖੇੜੇ ਵਾਂਗ, ਅਸਾਂ ਥੀ ਰੂਪ ਵਾਂਗ ਖੁਸਬੂ ਵਾਂਗ ਆਪਾ ਵਾਰ ਕੇ ਸਭ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਿਤ੍ਰ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਸਾਹ ਲਵੇ।

11. ਕਿਰਤ

ਪਿਆਰ ਤੇ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਦਿਵਯ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਆਵੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਛਟ ਲਈ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਧਾਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਇਕ ਮਾਲਤੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਸੁਗੰਧੀ ਖਲੋਰਣ ਲਈ, ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਦੀ ਨਿਕੰਮਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਨਹੀਂ ਉਹ ਨਿਕੰਮਾ ਆਦਮੀ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਕਦੀ ਉੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮਰਮਾ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ।

ਇਕ ਬੰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਹੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਚਿਤਵਨ ਤੇ ਕੰਗਾਲਤਾ ਦੇ ਪਾਮਰ ਕਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਵੇਹਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ—ਸਿਆਣਿਆਂ ਜੋ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਿਕੰਮਾ ਮਨ ਸੈਤਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਟਕਸਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਇਸ ਕਥਨ ਵਿਚ ਬੜਾ ਸੱਚ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਜੋ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰੋ, ਤਦ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਕਿਸੀ ਨੂੰ ਮਨਘੜਤ ਖਿਆਲਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਕੂੜੀ ਗਿਆਨ ਗੋਦੜੀ ਦੀਆਂ ਮਾਨਸਿਕ ਚੰਚਲਤਾ ਦੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਚਿਤ੍ਰਵਤ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲੱਕੜੀ ਨੂੰ ਰੂਪ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਕ ਲੋਹਾਰ ਜੋ ਗਰਮ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਸਾਧ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਕ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਜਿਹੜਾ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਕਿਸੀ ਦੇਖੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਰੰਗ, ਰੂਪ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਉ ਨੂੰ ਅਮਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਥਕ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਥੀਂ ਉਪਜੀ ਸਹਿਜ ਸਮਾਧੀ ਦੇ ਸੁਖ ਥੀ ਵਿਹਲ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੈਤ੍ਰ ਤੇ ਦੁੱਖਦੇ ਨਿਕੰਮੇ ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਪੈਣ, ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਪਾਗਲ ਸਮਝਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਸਮਾ ਜਿਹੜਾ ਨੈਨਾ ਪ੍ਰਾਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸਾਧ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਅਰਥ ਨਿਕੰਮੇ ਮਨ ਦੇ ਭੋਰੇ ਖਿਆਲ ਉਡਾਰੀਆ, ਮਸਲੇ ਬਾਜੀਆ, “ਰੱਬ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਹੈ” “ਚਿੱਟਾ ਹੈ, ਕਾਲਾ ਹੈ” ਆਦਿ ਵਿਚ ਵੰਜਾਣ ਕਿਹੜੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ ? ਸੁਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਪਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਮਾਨਸਿਕ ਚਿਤਵਨ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇ, ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮੈਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਰੀਰ

ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿਰਤ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਿਛਾ ਉਤੇ ਫਲ ਫੁੱਲ ਆਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਸਿਦਕ ਤੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਰੱਬਤਾ ਵਿਚ ਜੀਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੀਸਾਈ ਮੱਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਮਹੱਲਾਂ ਵਿਚ ਟਾਲਸਟਾਏ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ, ਪਰ ਭੋਲੇ ਭਾਲੇ ਰੂਸ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਵਹਿਮਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀ ਲਿਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਸੱਚੇ ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਓਹਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਆਈਆਂ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਜਿਹੜੇ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦੇ ਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਦਯਾ ਉਦਾਰਤਾ, ਤਿਆਗ, ਰਜ਼ਾ ਆਦਿ ਮਹਾਨ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਛਾਯਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੀ ਅਮੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾ ਕੇ ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਰਤੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੀ ਸਿੱਕ ਤੇ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਕੀ ਹਿੰਦੂ ਸਭ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਬੜੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਓਹ ਗਮ ਤੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਓਨੀ ਕਾਂਝ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ ਜਿੰਨੀ ਅਕਲਾ ਵਾਲੇ। ਤੇ ਬਹੁ ਸੋਚਾਂ ਵਾਲੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਿਕਵੇ ਦੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਤੇ ਖਲਵਾੜੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਜਿਸ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਓਹ ਅਕਲ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸੋਚਾ ਵਾਲਾ ਮਾਨਸਿਕ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਊ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਗੁਣ ਹੈ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਆਖਰ ਦਿਬਯਤਾ ਦਾ ਲਛਣ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਇਸ ਨੇਮ ਦਾ ਦਰਸਨ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੱਥ ਪੈਰ ਤੋਂ ਜੇ ਕੋਈ ਕਾਰ ਕਰੇ ਤੇ ਚਿਤ ਆਪ ਮੁਹਾਰਾ ਨਿਰੰਜਣ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਕਿਰਤ ਹੀ ਪੂਜਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਰਲਾਈਲ ਨੇ ਠੀਕ ਵਚਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਰਜ਼ਾ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਰੱਬਤਾ ਦੀ ਚੁੱਪ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਜੀਦੀ ਬੀਦੀ ਕਿਰਤ ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੁਲਯ ਹੈ।

ਇਹ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ? ਕਿ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਰਲ ਕੀੜੇ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਪਹਾੜ ਖੜੇ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਕੋਰਲ ਟਾਪੂ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਕਿਰਤੀ ਦਾ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਸੁਭਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਨਿਰਮਾਣ ਹੋ ਕੇ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੇ ਕੰਮ ਵਿਚ ਬਰਕਤ ਪਾਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਉਸ ਅੰਦਰ ਚੰਚਲ ਮਨਾਂ ਤੇ ਅਨੇਕ ਚਿੰਤਾ ਵਾਲੇ ਬੇ-ਆਸਰਾ ਹੋ ਚੁਕੇ ਮਨਾਂ ਵਾਲੀ ਲੋਭ ਲਾਲਚ ਦੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਥੋੜੇ ਵਿਚ ਸਬਰ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਚਮਕਦੀ ਉੱਚੀ ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਚੋਟੀ ਦਾ ਰਸਿਕ ਅਨੁਭਵ ਹੈ:

ਗੋ ਧਨ ਗਜ ਧਨ ਬਾਜ ਧਨ ਔਰ ਰਤਨ ਧਨ ਖਾਨ ।।

ਜਬ ਆਵੇ ਸੰਤੋਖ ਧਨ ਸਭ ਧਨ ਧੂਲ ਸਮਾਨ ।।

ਆਪਣੇ ਕਸਬ ਵਿਚ, ਹਰ ਇਕ ਕਿਰਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਦਰਤੀ ਸਾਦਗੀ ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਿਤਕਾਰ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਚਿਤ੍ਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵੇਖ ਵੇਖ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ, ਓਹਨੂੰ ਕਿਥੇ ਫੁਰਸਤ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜਿਆ ਦੀਆਂ ਸਿਲਵਟਾ ਵਲ ਤੱਕੇ ਯਾ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਬਣ ਗਏ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਰੇ। ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਚੁਗਿਰਦੇ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਸੋ ਕੰਮ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਆਦਮੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕੁਛ ਆਪੇ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਉਹ ਨਿੰਦਿਆ ਉਸਤਤ ਦੋਹਾ ਥੀ ਅਤੀਤ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਤੇ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਵੀ ਦੇਈਏ ਸਾਧਾਰਣ ਸੁੱਚੀ ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਕਸਬ ਵਾਲੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਵਾਗ ਅਬੋਝ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਅਮੀਰ ਮੋਟਰ ਤੇ ਇਕ ਵੇਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸਾਂ ਤੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਬੁੱਢਾ ਗਰੀਬ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦਾ ਕ੍ਰਿਸਾਨ ਠੁਮਕ ਠੁਮਕ ਆਪਣੀ ਲਯ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੋਟਰ ਦੀ ਟੱਕਰ ਲੱਗ ਗਈ, ਮੋਟਰ ਵਾਲਾ ਸੱਜੇ ਤੇ ਓਹ ਖੱਬੇ ਹੋਯਾ, ਉਸ ਖੱਬੇ ਪਰਤਾਈ ਤੇ ਉਹ ਸੱਜੇ ਹੋਯਾ। ਇਸ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਟੱਕਰ ਓਹਨੂੰ ਲੱਗੀ, ਗਰੀਬ ਕਿਰਤੀ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਅਮੀਰ ਨੇ ਮੋਟਰ ਖੜੀ ਕੀਤੀ, ਓਹ ਇਉਂ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੀ ਬ੍ਰਿਛ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੂਇਆ, ਅਸਾਂ ਸਮਝਿਆ ਟੰਗ ਟੁੱਟ ਗਈ ਤੇ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਓਹ ਡਾਕਟਰ ਅੱਗੇ ਵੀ ਇਉਂ ਪੈ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਲੱਠ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਹਿਲਾ ਚਿਲਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਟੁੱਟਿਆ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਬੇ-ਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸਕਾਯਤ ਕੀਤੀ ਨਾ ਕੁਛ ਕੂਯਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਨੇਕ ਚਿੰਤਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਤਦ ਸਾਕੀ ਤਾ ਜਰੂਰ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਸਿਕਵਾ ਵੀ ਨਾ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਜਹਾਲਤ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕਿਰਤ ਦਵਾਰਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਟਿਕੇ, ਭਾਵੇਂ ਭੋਲੇ ਭਾਵ ਵਿਚ ਟਿਕੇ ਮਨ ਦਾ ਲੱਛਣ ਹੈ। ਸੋ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਜਰੂਰ ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਧ ਤੇ ਕਿਰਤੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਜਦ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਹੱਦ ਥੀ ਵਧ ਅਤਯਾਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਰੱਬ ਵਲੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਤੂਫਾਨ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਚੀ ਨਿੱਚੀ ਪੈਲੀ ਵਿਚ ਕਰਾਹ ਫੇਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਬੰਨੇ ਚੰਨੇ ਵੱਟ ਟੋਏ ਨੂੰ ਇਕ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਯੂਰਪ ਵਿਚ ਕਈ ਵੇਰੀ ਇਹ ਹੋਯਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮੁੜ ਤੁੜ ਗੱਲ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਆ ਟਿਕਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਤੀ ਕੁਛ ਗਰੀਬ ਜਿਹੇ ਨਿਰਮਾਣੇ ਜਿਹੇ, ਤੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕ ਮਨ ਦੇ ਚੰਚਲ ਇਉਂ, ਜਿਵੇਂ ਮੋਮ ਦੇ ਬਣੇ ਬੇਜਾਨ ਜਿਹੇ ਬੁੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅੱਖਾ ਝਮਕਾਏ ਹਨ ਤੇ ਹੋਠ ਹਿਲਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਓਹ ਸੁਖ ਜਿਹੜਾ ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਤ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਨਿਕੰਮੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕਰਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਮੰਦਰ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰੀ

ਤੇ ਬਨਾਵਟੀ ਦਾਨ ਤੇ ਖੈਰਾਇਤਾ ਸੁੱਝਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਰ ਵਿਸੇ ਦੇ ਕੀਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾਏ ਤਦ ਸਾਧਾਰਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਯਾ ਕਿਰਤੀ ਸੁੱਚਾ ਯਾ ਆਵੈਸ ਗਰਭਿਤ ਸਾਧ, ਬਸ ਦੋ ਬੰਦੇ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਤੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਓਹ ਗੁਣ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਇਉਂ ਚਮਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਠਹਿਰੇ ਗਗਨ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਦੀ ਜੋਤੀ ਦੀਪ-ਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੋ ਹੱਦਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਆਖਰ ਜੀਵਨ ਵਾਸ ਇਕ ਗੋਲਾਈ ਹੈ, ਸਰਕਲ ਹੈ ਜਿਹਦਾ ਹਰ ਥਾ ਆਦਿ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਅੰਤ ਹੈ। ਸੋ ਉਸ ਹੱਦ ਤੇ ਸਾਧ ਅਕ੍ਰੈ ਹੋ ਕੇ ਕਿਰਤੀ ਹੈ ਤੇ ਓਹਦੀ ਕਿਰਤ ਸਦਾ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਜਿਹਦਾ ਦਿਸਣ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਕੇਵਲ ਬਸ ਜੀਵਣ ਹੋ ਚਲਾਣ ਵਾਲਾ ਦਰਸਨ ਹੈ, ਤੇ ਕਲਾ ਕੌਸ਼ਲ ਆਰਟ, ਕਵਿਤਾ ਆਦਿ ਉਸ ਦਰਸਨ ਦੇ ਚਾਨਣਾ ਰੂਪ ਹਨ, ਓਹ ਸਾਧ ਹੈ, ਤੇ ਇਧਰ ਇਕ ਅਭੋਲ ਸੁੱਚਾ ਕਿਰਤੀ ਸਦਾ ਕਸਬ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਧ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਪੈਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਇਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਦਸ ਗੁਰੂਆ ਦੇ ਵਿਯਾਖਯਾਨ ਵਿੱਚ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਦਿਆ ਗੁਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਨੂੰ ਬਾਂਹ ਪਕੜ ਇਕ ਕੂੜ ਭੰਵਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨੈਣ ਪ੍ਰਾਣ ਦੀ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੀ ਕਦਰ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਪੂਰਣ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਆਕ੍ਰੈ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਵਾਲੇ ਸਾਧ ਦੀ ਚੁੱਪ ਕਿਰਤ ਤੇ ਪੂਰਣ ਦਰਸਨ ਦੀ ਸਿਫਤ ਹੈ, ਤੇ ਸੋਸਾਇਟੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਤਾ ਕਿਰਤੀ ਦੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਚੋਟੀ ਦਾ ਫਲ ਸਾਧ ਦਾ ਵਜੂਦ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਥੀ ਛੁਟ ਸਭ “ਕਰਮ ਧਰਮ ਪਾਖੰਡ ਜੋ ਦੀਸਹਿ ਤਿਨ ਜਮ ਜਾਗਾਤੀ ਲੂਟੈ”, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੂੜੇ ਵਾਗੂ ਬੁਹਾਰੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੰਦਰ ਥੀ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟੇ ਹਨ।

ਓਹ ਵਿਦਯਾ ਅਵਿਦਯਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਾਨਸਿਕ ਜੂਏ ਨੂੰ ਤੇ ਅਨੇਕ ਚਿਤਵਨਾ ਤੇ ਧਨ ਘੜਿਤ ਮਸਲਿਆ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਤੇ ਕਾਦਰ ਦੇ ਰੰਗ ਥੀ ਜੁਦਾ ਕੀਤੇ ਮਨ ਦੀਆ ਚਰਚਾਵਾ ਤੇ ਖਿਆਲਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੈਸੀਅਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਓਹ ਅਵਿਦਯਾ ਵਿਦਯਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੂਹ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਉਸੀ ਕਾਦਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਸਾਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

12. ਮਜ਼੍ਹਬ

ਮਜ਼੍ਹਬ ਸਭ ਥੀਂ ਉੱਚਾ, ਸੁੱਚਾ ਤੀਖਣ ਤੇ ਜੀਂਦਾ ਧਿਆਨੀ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਇਸ ਅੰਦਰੂਨੀ ਉੱਚੀ ਸੁਰਤ ਤੇ ਖੇਤ ਨੂੰ ਰਸਮਾਂ ਰਵਾਜਾਂ, ਕਾਨੂੰਨਾਂ, ਪਾਪ ਪੁਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ, ਜਗਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਤੇ ਲੈ ਹੋਣ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਕਦੀ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਕਦੀ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਤੇ ਮਨ ਘੜਤ ਗੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੂੜੀਆਂ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਕਿ ਮਜ਼੍ਹਬ ਇਕ ਧਿਆਨ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਨੀਵੇਂ ਵਲਵਲਿਆਂ ਤੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ, ਜੀਂਦਾ ਤੇ ਸ੍ਵਾਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਮੁਤਾਬਕ ਹਰ ਇਕ ਬੰਦੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ, ਅਰਥਾਤ ਪਿਆਰ ਦੀ ਟੇਕ, ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਟੇਕ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਹਿੰਦੂ, ਈਸਾਈ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਿਖ, ਬੁੱਧ, ਯਾ ਜੈਨ ਹੈ, ਇਹ ਕਬਨੀ ਮਾਤ੍ਰ ਗੱਲ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਕੈੜ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕਈ ਨਾ ਧਰ ਧਰ ਇਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਲਿਬੜੀ ਜਹਾਲਤ ਦੀ ਬੇਹੋਸੀ ਜਿਹੀ ਵਿਚ ਲੰਘ ਜਾਵੇ। ਮਜ਼੍ਹਬ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਗੂੰਜਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਰਗਾ ਇਸ਼ਕ ਹੈ, ਉਹ ਛੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਫਿਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਗਏ, ਬੜੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਮਸੀਤਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰੇ, ਪਰ ਸਭ ਪਾਸੇ ਜਹਾਲਤ ਦੀ ਬੇਹੋਸੀ ਤੱਕੀ। ਮਜ਼੍ਹਬ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਲੁਕਾਇਆ, ਕੋਈ ਬਹੁ-ਮੁੱਲਾ ਦਿਵਯ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਨਾ ਦਿੱਸਿਆ। ਕਾਸੀ ਵਿਚ ਬੜੇ ਬੜੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਪੰਡਤ ਬਾਲ ਵਿਚ ਦੀਵੇ ਬਾਲ ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੇ ਕਰੂਪ ਬੁੱਤ ਅੱਗੇ ਆਰਤੀ ਕਰਦੇ ਆਪ ਨੇ ਦੇਖੇ, ਆਪ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਕੂੜ ਦਿੱਸਿਆ, ਆਪ ਨੇ “ਗਗਨ ਮੈਂ ਬਾਲ” ਆਪਣੀ ਕਾਸਮਿਕ, ਅਨੇਕ ਅਕਾਸੀ, ਆਰਤੀ ਉਚਾਰਣ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿਚ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਈਮਾਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਥੀਂ ਪਰੇ ਗਏ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਸਾ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਉਹ ਨਿਮਾਜ਼ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਨਾਲ ਮਖੌਲ ਜਿਹਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਮਾਸ ਨਾ ਖਾਣ ਵਾਲੇ, ਸੁਚਮਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੈਸਨਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਹਿਮ ਦੱਸਿਆ, ਕਿ ਇਹ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨਹੀਂ ਹੋ

ਸਕਦਾ। ਮਾਸ ਥੀਂ ਜੰਮੇ, ਮਾਸ ਨਾਲ ਪਲੇ, ਮਾਸ ਦੇ ਬਣੇ, ਅਸੀਂ ਮਾਸ ਥੀਂ ਕਿਧਰ ਨੱਸ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਕਿ ਕੱਚਾ ਮਾਸ ਘਰ ਲਿਆਏ, ਅਸੀਂ ਕਦ ਤਕ ਤੇ ਕਿਥੇ ਤਕ ਤੇ ਕਿੰਵ ਓਸ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਪਥਰੀਲੀ ਮਟੀ ਮਾਣਕ ਦੀ ਨਿਰਜਿਦ ਸੁਚਮਣ ਉਪਰ ਟਿਕ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ? ਆਪ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਮਜ਼੍ਹਬਾ ਤੇ ਸਖਤ ਘ੍ਰਿਣਾ ਆਈ। ਮਜ਼੍ਹਬ ਓਹ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਧੋਖਾ ਕਮਾ ਸਕੀਏ ਯਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਧੋਖਾ ਦੇ ਸਕੀਏ, ਮਜ਼੍ਹਬ ਤਾਂ ਓਨਾ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਲੱਭਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਵਿਤ ਹੋਵੇ। ਕਾਮੀ ਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਾਮਨੀ, ਨਾਮੇ ਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਪ੍ਰੀਤ ਮੁਰਾਰੀ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਪਿੱਤਲ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪਿੱਤਲ ਹੀ ਹੋਈਏ, ਮੁਲੱਮੇ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਗਿਲਟੀ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਉਪਰ ਕਰਕੇ ਕੂੜਾ ਪਾਜ ਕਰਕੇ ਆਪੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਾ ਦੇਈਏ। ਉਮਰ ਖਿਆਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਕ ਰੁਬਾਈ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਇਕ ਲੰਮੀ ਦਾਹੜੀ ਵਾਲਾ, ਸਾਵੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹਜ਼ਰਤੀ ਲੰਮਾ ਚੋਲਾ ਪਾਇਆ, ਤਸਬੀ ਹੱਥ ਵਿਚ, ਮੌਲਵੀ ਇਕ ਪਹਲਵੀ ਗਾਣ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ:

ਮੌਲਵੀ-ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਗਾਣ ਵਾਲੀ-ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੋ ਹਾਂ ਦੀਹਦੀ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਜੋ ਹੈ, ਓਹੋ ਹੀ ਹੈ ?

ਅਕਪਟਤਾ, ਮਜ਼੍ਹਬ ਜਦ ਲੱਭ ਪਵੇ, ਤਦ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਯਾਤਰੂ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਜਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਸਾਨੂੰ ਰਾਹ ਪਾ ਟੋਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੇ ਮਜ਼੍ਹਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਇਕ ਵੇਰੀ ਇਕ ਇਸ਼ਕ ਪੇਚੇ ਦੀ ਵੇਲ ਉੱਗ ਪਈ ਤੇ ਲੱਗੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ “ਹਾਏ ਰੱਬਾ ! ਮੈਂ ਨਾ ਉੱਗਾਂ, ਮੈਂ ਨਾ ਉੱਗਾਂ।” ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਆਖਦੀ ਰਹੀ, ਮੈਂ ਨਾ ਉੱਗਾਂ, ਪਰ ਦਿਨਬਦਿਨ ਉਹ ਵਧਦੀ ਰਹੀ। ਮਜ਼੍ਹਬ ਤਾਂ ਕੁਛ ਐਸੀ ਚਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਚਾਹੀਏ ਵੀ ਕਿ ਨਾ ਚਲੀਏ ਉਹ ਚਾਲ ਰੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਸਾਡੀ ਤਰੱਕੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਇਕ ਅਭੋਲ ਕੰਨਯਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਇਕ ਨੈਨ ਮਟੱਕੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਅਜ਼ਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਓਸ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਸਿਦਕ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਖੂਹ ਤੇ ਪਾਣੀ ਭਰਦੀਆਂ ਪੈਲਸਟੀਨ ਦੀਆਂ ਯੁਵਤੀਆਂ ਈਸਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਓਹਦੇ ਵਚਨ ਸੁਣਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਸਿਦਕ, ਯਕੀਨ, ਈਮਾਨ ਓਸ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਪਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਅਕਲ ਦੇ ਸਮਝੋਤੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਰੂਹ ਰੂਹ ਨੂੰ ਸਰੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਮੇਲੇ, ਸਿਦਕ ਹਨ। ਬਿਨਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੇ ਮਿਲਿਆਂ ਅਕਲ ਮਰਦੀ ਨਹੀਂ, ਫੁਰਨੇ ਮਿਟਦੇ ਨਹੀਂ, ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਰਾਤ ਬਿਨਾਂ ਸੂਰਜ ਦੇ ਉਦਯ ਹੋਣ ਦੇ ਕਥਨੀਆਂ ਤੇ ਸੋਚਾ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੋਪ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਜਦ ਸੂਰਜ ਉਦਯ ਹੋ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਦ ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਦਰਸਨ ਵਿਚ ਇਕ ਜੀਵਨ ਰੋ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਪਮੁਹਾਰੀ ਵਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਨੈਨਾਂ ਵਿਚ ਅਣਡਿੱਠੇ ਸਜਨਾਂ ਤੇ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਦੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਉਡਾਰੂ ਜਿਹੇ ਝਾਵਲੇ ਮਿਲਵੇਂ ਮਿਲਵੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਹਨੂੰ ਅਕਲਾਂ ਵਾਲੇ ਮੌਤ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਿਦਕ ਵਾਲੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਮਣੇ ਜੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰਲੋਕ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਯਾਤ੍ਰਾ ਦਿਸਦੀ ਹੈ।

ਸਿਮਰਣ ਅਥਵਾ ਯਾਦ ਇਲਾਹੀ ਜੀਵਨ ਰੂਹਾਨੀ ਹੈ। ਜਦ ਪਿਆਰਾ ਸਾਹਮਣੇ, ਤਦ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਨਸਾ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਹੱਡੀ ਹੱਡੀ ਵਿਚ ਕੂਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰਾਂ ਥੀਂ ਉੱਠ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਹਨ ਤੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਵੀ ਮੇਲੇ ਹਨ। ਰੂਹ ਮਿਲੇ ਪਾਛੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਛੋਹ ਵੀ ਗਾੜ੍ਹਾ ਏਕਤਾ ਦਾ ਮੇਲਾ ਹੈ। ਤੇ ਜੇ ਰੂਹ ਹੀ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਦ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਮੇਲੇ ਕੋਈ ਮੇਲਾ ਨਹੀਂ। ਮਨ ਮਿਲੇ ਦੇ ਮੇਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਨ ਮਿਲੇ ਦੀਆਂ ਸਦਾ ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਦਰਦ ਤੇ ਮਾਯੂਸੀਆਂ ਹੀ ਹਨ। ਤੇ ਜਦ ਪਿਆਰਾ ਓਹਲੇ ਹੋਵੇ ਤਦ ਓਹਦੀ ਯਾਦ, ਹੱਡੀਆਂ ਵਿਚ ਗੂੰਜੇ, ਇਹ ਯਾਦ ਸਿਮਰਣ ਪਿਆਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰਸਰੂਪ ਰੂਪ ਹੈ।

ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਕੜਾਕਾ ਵੱਜਿਆ, ਕੁਛ ਹੋਇਆ, ਹਾਲਤ ਓਹੋ ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਜਿਹੜੀ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਮਿਲਿਆਂ ਦੇ ਰਸ ਸਨ। ਓਹੋ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਓਹੋ ਦਿਵਯ ਠੰਢ, ਉਹ ਰੂਹਾਨੀ ਚਾਨਣ, ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਸੋ ਅੱਜ ਵੀ ਸਰੀਰ ਤਾਂ ਓਥੇ ਦਾ ਓਥੇ ਹੀ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਕੌਣ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸੁਰਤਿ ਨੇ ਕੜਾਕਾ ਖਾਧਾ। ਓਹੋ ਰਸ ਹੋ ਗਿਆ ਬਸ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਕੁਛ ਗੁੰਮਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਿਆਰਾ ਯਾਦ ਵਿਚ ਨਾਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਨਾਮ ਕਿਹੜਾ? ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਰੱਬ ਰੂਪ ਆਦਮੀ ਬਣ ਆਇਆ, ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਵੇਰੀ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਕਦੀ ਨਾ ਵਿਛੜਿਆ। ਜਿਸ ਕਦੀ ਦਾ ਛੱਡਿਆ ਮੇਰੇ ਰੂਹ ਦਾ ਰੂਹ ਸ੍ਵਾਸ ਦਾ ਸ੍ਵਾਸ, ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ ਦੀ ਜਿੰਦ, ਮੇਰੇ ਕੂੜ ਦਾ ਸੱਚ ਮੇਰੇ ਸੱਚ ਦਾ ਸੱਚ, ਅਕਪਟਤਾ, ਸਿਦਕ, ਧਿਆਨ, ਸਿਮਰਣ ਤੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ ਸਭ ਥੀਂ ਉੱਚੇ ਤੇ ਤੀਬਰ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਜਿਹਨੂੰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਹਿਣਾ ਲੋੜੀਏ।

ਮਜ਼੍ਹਬ ਪਿਆਰ ਵਾਗ, ਭਾਵ ਵਾਗ, ਸਰੀਰਕ ਦੁਖ ਸੁਖ, ਸੁਭਾ ਵਾਗ, ਜੀਵਨ-ਹਿਲ ਵਾਗ, ਜੀਵਨ ਭੁੱਖ ਵਾਗ ਸਭ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਅੰਤਰ, ਅੰਸ ਮਾਤ੍ਰ, ਇਕ ਕਸਰ ਇਸਾਰਿਆਂ ਵਾਗ ਸਭ ਪਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਓਸੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਜੀਵਨ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਸਿਮਰਣ, ਨਾਮ, ਧਿਆਨ, ਦੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਣੀ ਜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਓਨਾ ਹੀ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅੱਗ ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਦੀਪਤ ਹੈ। ਇਕ ਸੇਰਨੀ ਜਿਹੜੀ ਇੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਹੈ, ਕਿ ਇਹਨਾ ਨੂੰ ਮਾਰ

ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਤ ਪੀਂਦੀ ਹੈ, ਮੁੜ ਮੁੜ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਲ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੀ ? ਓਨੀ ਦਯਾ ਉਸ ਵਿਚ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਹੈਵਾਨਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਦਯਾ ਦਾ ਇਤਬਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਸ਼ਿਕਾਰੀ, ਰਾਜਾ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦੇ ਚਿੱਲੇ ਚਾੜ੍ਹੇ ਬਾਣ ਤੇ ਹਿਰਨ ਦੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਦਿਵਯ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਸਰੀਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, “ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਪਰ ਇਹਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰ” ਕਹਿੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਬਾਣ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਰਾਜੇ ਦਾ ਰੂਹ ਚਰਨ ਸ਼ਰਨ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੇਰਨੀ ਦੀ ਦਯਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਤੇ ਬੁੱਧ ਦੇਵ ਦੀ ਦਯਾ ਹਿਰਨੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ, ਦੋਵੇਂ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਹਨ। ਸ਼ੇਰਨੀ ਦੀ ਜਿੰਦ ਹਿਰਨ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਖਾਣ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਜੇਹਲਖਾਨੇ ਦੀ ਇਕ ਖਿੜਕੀ ਹੈ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ, ਸਿਮਰਣ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ ਜਾਵੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਯਾਦ ਹਨ।

ਉਡੇ ਉਡਿ ਆਵੇ ਸੈ ਕੋਸਾ ਤਿਸੁ ਪਾਛੈ ਬਚਰੇ ਛਰਿਆ ।।

ਤਿਨ ਕਵਣੁ ਖਲਾਵੈ ਕਵਣੁ ਚੁਗਾਵੈ ਮਨ ਮਹਿ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿਆ ।।

ਇਹ ਕੁੰਜਾਂ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰੂਸ ਦੇ ਠੰਢੇ ਸਾਈਬੇਰੀਆ ਥੀਂ ਉੱਡ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਚੋਗਾ ਹੀ ਚੁੱਗਣ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣੇ ਉਡਾਰੂ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਉਪਰਲਾ ਵਚਨ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਸਿਮਰਨ ਹੈਵਾਨਾਂ, ਪੰਛੀਆਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸਭ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਸੁਬਕਤਗੀਨ ਨੂੰ ਜਦ ਹਿਰਨੀ ਘੋੜੇ ਮਗਰ ਆਉਂਦੀ ਉੱਪਰ ਤਰਸ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹਦਾ ਬੱਚਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਹੋਰ ਉਚੇ ਕਿਸੀ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਸਿਮਰਣ ਦੀ ਘੜੀ ਉਸ ਉੱਪਰ ਆਈ, ਉਹਦੀ ਉਹੋ ਨਿਮਾਜ਼ ਦੀ ਘੜੀ ਸੀ। ਦਿਨ ਵਿਚ ਪੰਜ ਵੇਰੀ। ਨਹੀਂ ਜੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਕ ਵੇਰੀ ਵੀ ਨਿਮਾਜ਼ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਮਾਸ ਦੀਆਂ ਕੈਦਾਂ ਵਿਚ ਪਏ ਬੰਦੇ ਸ਼ੇਰਨੀ ਦੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਘੜੀ ਵਾਂਗ ਕਿਸੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਖਿੜਕੀ ਥੀਂ ਅਜ਼ਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਝਾਕਾ ਜੇ ਕਦੀ ਆਵੇ ਤਦ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸਵਾਦ ਬਝਦਾ ਹੈ। ਰਾਮ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਪਰਮ ਹੰਸ ਨੇ ਕਿਧਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਇਕ ਵੇਰੀ ਭੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰੂਹ ਦੇ ਰੋਮਾ ਦੇ ਦਰ ਖੁੱਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਹੋ ਭਾਗ ! ਜਿਹੜਾ ਟੱਬਰਟੋਰ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਆਪਣੇ ਟੱਬਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਪਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਖਿੱਚ ਵਿਚ ਵਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸ਼ੇਰਨੀ ਦੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਮਾਰ ਕੇ ਅਹਾਰ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਉਹਦਾ ਜੀਵਨ ਕਿੰਨਾ ਹੀ ਕੈਦ ਹੈ, ਤਦ ਵੀ ਉਹਦਾ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਨਿੱਕਾ ਸਿਮਰਣ ਯਾਦ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ, ਲਗਾਤਾਰ ਹੈ, ਇਹੋ ਹੀ ਉਹਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਉਹ ਧੱਕੇ-ਧੱਕੀ ਗਿਰਜੇ ਯਾ ਮਸਜਿਦ ਯਾ ਠਾਕਰਦ੍ਵਾਰੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਇਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਹਜ਼ਰਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤੇ, ਯਾ ਹੋਰ ਚਾਰ ਯਾਰ ਪਿਆਰੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਸਲਾਮ ਕੀ ਅਦਭੁਤ ਪਿਆਰ ਹੋਣਾ ਹੈ ? ਖਲੀਫਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਜੀਵਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਤੜਪਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਬੇਚੈਨ ਚੰਗਾਰੀਆਂ ਥੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਰਸ ਆਇਆ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਰਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ । ਵਾਰ ਦੇਣਾ ਗਲਤ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਉਸ ਰਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਛੁਟ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦਰ ਆਵਣ ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਸਾਰੇ ਅਸਾਂ ਥੀਂ ਛੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਮੌਤ ਅਚਾਣਚੱਕ ਆਣ ਪਰ ਸਭ ਸਾਡੀਆਂ ਮਲਕੀਅਤਾਂ ਇਥੇ ਹੀ ਧਰੀਆਂ ਧਰਾਈਆਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ । ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਉਹੋ ਹੀ ਮੌਤ ਵਰਗੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੋਣੀ ਹੈ ਨਾ ਜਿਹੜੀ ਈਸਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀ ਮੈਗਡਾਲੀਨ ਨੂੰ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਬੁੱਧ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਏਸੀਆ ਨੂੰ ਇਕ ਵੇਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਬਸ ਘੜੀ ਦੀ ਘੜੀ ਨਵੇਂ ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਸੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੇ ਕਿਸੀ ਕਿਸੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤਦ ਉਹ ਸਭ ਥੀਂ ਉਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸੱਚੇ ਸੋਹਣੇ ਸੱਚ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੰਦਾ ਉਸ ਸਮਾ ਦਾ ਪਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਮਜ਼੍ਹਬ ਇਕ ਬੜੀ ਕੀਮਤੀ ਅੰਦਰ ਆਏ ਰੱਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਸਿੱਕ ਸਿਮਰਣ, ਧਿਆਨ ਸਿਦਕ, ਨਾਮ ਹੈ, ਕਿ ਆਦਮੀ ਦਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਜੀਵਨ ਬਲਕਿ ਕੁਲ ਦਿੱਸਦਾ ਪਿੱਸਦਾ ਜਗਤ ਇਕ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਮੰਦਰ ਹਰੀ ਮੰਦਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਜਗਤ ਹਰਿ ਕਾ ਰੂਪ ਹੈ ਹਰਿ ਰੂਪ ਨਦਰੀ ਆਇਆ । ।

ਨੈਣਾ ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ, ਨੈਣ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਉਹੋ ਛਹਿਬਰ ਲਾਈ ਅਨੁਰਾਗ ਰੂਪ 'ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ, ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ । ਆਪਣਾ ਹੱਡੀ ਮਾਸ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਜਗਤ ਪਿਆਰਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਮਿੱਠਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਕਦੀ ਯਾਸ, ਉਦਾਸੀ ਘ੍ਰਿਣਾ, ਨਫਰਤ, ਮਾਯੂਸੀ, ਬੇਉਮੈਦੀ ਪਾਸ ਨਹੀਂ ਫਟਕੇ ਸਕਦੀ । ਸਭ ਥੀ ਪਿਆਰੀ ਵਸਤੂ ਇਉਂ ਇਹ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦੀ ਵਸਤੂ ਹੈ :

ਟੂਣੇ ਕਾਮਨ ਕਰਕੇ ਨੀ, ਮੈਂ ਪਿਆਰਾ ਯਾਰ ਮਨਾਵਾਂਗੀ ।

ਲਾ ਮਕਾਨ ਦੀ ਪੌੜੀ ਉੱਪਰ, ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਢੋਲਾ ਗਾਵਾਂਗੀ ।

ਸੂਰਜ ਅਗਨ ਅਸਪੰਦ ਤਾਰੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹੋ ਜੋਤ ਜਗਾਵਾਂਗੀ । ।

ਅਸਚਰਜਤਾ ਦਾ ਰੰਗ ਨਿੱਤ ਨਵਾਂ, ਵਿਸਮਾਦ ਤੇ ਤੀਖਣ ਪਿਆਰ ਦੀ ਉਨਮਾਦ ਅਵਸਥਾ ਅੰਦਰ ਛਾਂਦੀ ਹੈ ।

ਮਜ਼੍ਹਬ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਹੈ:

ਏਹੁ ਪਿਰਮ ਪਿਆਲਾ ਖਸਮ ਦਾ ਜੈ ਭਾਵੈ ਤਿਸੁ ਦੇਇ । ।

ਜਿਹੜੀ ਦਾਤ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਿਹਰ ਨੇ ਸਾਡੀ ਝੋਲੀ ਪਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਟੋਲ, ਸਾਧਨ, ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਣ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਕਿਸੀ ਆਜੜੀ ਦੇ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਖੁਰ ਨੂੰ ਮੇਖ ਲਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਬੀਆਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦੀ ਦਾ ਖੁਰ ਪਾਰਸ ਨੂੰ ਲਗਾ, ਮੇਖ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਣ ਲੱਗ ਗਈ । ਲੱਗਾ ਆਜੜੀ ਅਨੇਕ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਰਸ ਨੂੰ, ਢੁੰਢਣ, ਪਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਢੁੰਡ ਕਰਦਾ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ । ਪਾਰਸ ਤਾਂ ਨਾ ਲੱਭਾ ਤੇ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਨੇਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਭੇਡ ਦੀ ਮੇਖ ਦੀ ਰੇਖ ਜਾਗੀ, ਜੋ ਚੀਜ਼ ਭੇਡ ਨੂੰ ਛੋਹ ਗਈ, ਉਹ ਉਹਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ।

ਇਉਂ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਾਤ ਹੈ । ਇਕ ਆਵੇਸ਼ ਹੈ, ਇਹ ਸਕੂਲਾ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ; ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਵੱਖਿਆਨਾਂ ਨਾਲ ਸਿਖਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਮੌਲਵੀਆਂ, ਮੌਲਾਣਿਆਂ, ਪਾਦਰੀਆਂ ਤੇ ਭਾਈਆ ਦੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਪੋਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਹਜਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝ ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਹਾਰ ਕੇ ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸੱਕਦੇ, ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ ਹਸਪਤਾਲ ਤੇ ਯਤੀਮਖਾਨੇ ਤੇ ਸਕੂਲ ਤੇ ਗਿਰਜੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਈਸਾ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਸੁਨੇਹਾ ਅੱਖ ਦੀ ਮਟਕ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਛ ਹੇਠ ਬੈਠਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਇਥੋਂ ਰਾਈਮਜ਼ ਜਿਹੇ ਸੋਹਣੇ ਗਿਰਜੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਲਈ ਚਲੀਆਂ ਤੇ ਗਿਰਜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਰ ਬੁਲਾਯਾ, ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਿਥੇ ? ਜਦ ਭਰਾ ਭਰਾ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲੋਕੀ ਆਪਣੇ ਨੀਵੇਂ ਤੇ ਕਮੀਨੇ ਜਜ਼ਬਿਆਂ ਨੂੰ ਉਲਾਂਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ, ਮਜ਼੍ਹਬ ਨੂੰ ਕੋਸਦੇ ਹਨ । ਮਜ਼੍ਹਬ ਤਾਂ ਕਦੀ ਬਹੁਵਚਨ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਮਜ਼੍ਹਬ ਤਾਂ ਸਦਾ ਇਕ ਹੈ:

ਹਿੰਦੂ ਤੁਰਕ ਕੋਊ, ਰਾਫਿਜੀ ਈਮਾਮ ਸ਼ਾਫੀ,
ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤਿ. ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ ।।
ਕਰਤਾ ਕਰੀਮ ਸੋਈ, ਰਾਜਿਕ ਰਹੀਮ ਉਈ,
ਦੂਸਰੋ ਨਾ ਭੇਦ ਕੋਈ, ਭੂਲਿ ਭ੍ਰਮ ਮਾਨਬੋ ।।
ਏਕ ਹੀ ਕੀ ਸੇਵ, ਸਭ ਹੀ ਕੋ ਗੁਰਦੇਵ ਏਕ,
ਏਕ ਹੀ ਸਰੂਪ ਸਬੈ, ਏਕੈ ਜੋਤਿ ਜਾਨਬੋ ।। ੮੫ ।।
ਦੇਹੁਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ, ਪੂਜਾ ਔ ਨਿਵਾਜ਼ ਓਈ,
ਮਾਨਸ ਸਬੈ ਏਕ, ਪੈ ਅਨੇਕ ਕੋ ਭ੍ਰਮਾਉ ਹੈ ।।

ਮਜ਼੍ਹਬ ਜਿਹੜਾ ਇਨ੍ਹੋਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸੁਟਦਾ ਹੈ, “ਮੈਂ ਉਹ ਹਾਂ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਰੇਹੜਾਗਾ ਤੇ ਆਪ ਪਿਛੇ ਰਹਾਂਗਾ ।” ਉਹ ਮਜ਼੍ਹਬ ਜਿਹਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਰੇਸ਼ਮ ਡੋਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਚਮਕਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਧਾਰਣ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਗਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਧਮ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਦੇ ਆਸਰੇ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾ, ਜੇ ਓਹ ਕਦੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵਾਸ ਕਰੇ ਤਦ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਦੇਵਤੇ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਸੁਰਤਿ ਵਿਚ ਆਨ ਵਸਦੇ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਹੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਲੋਕੀ ਲੜਦੇ ਹਨ—ਰੱਬ ਇਕ ਬਾਣੀ ਇਕ, ਬੰਦਾ ਇਕ ਓਹੋ ਹੀ, ਤੇ ਫਿਰ ਜੰਗ, ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਿੱਥੇ ? ਇਹ ਦਾਤ ਇੰਨੀ ਅਮੋਲਕ ਹੈ ਕਿ ਇਹਦਾ ਵਿਅਰਥ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਸੀਲਤਾ ਤੇ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

ਮਾਲੂ ਤੁੱਟੀ ਚਰਖਾ ਕਿੰਵ ਚਲੇ ? ਮਜ਼੍ਹਬ ਬਿਨਾ ਪਿਆਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਦ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਛੱਡ ਕੇ ਦੇਖੋ ਕੀ ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਐਵੇਂ ਫਜ਼ੂਲ ਮਜ਼੍ਹਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਲੈ ਸ਼ੇਰਨੀ ਵਾਂਗ ਸਿਕਾਰ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਮੁੜ ਆਣ ਪਾਲਣੇ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਿਉਂ ਕਹਿਣਾ ? ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਤਾਂ ਹੈਵਾਨ ਨੂੰ ਛੋਹ ਕੇ ਦੇਵਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹਾਲੇ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਤਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਅੱਪੜੇ। ਸਾਡਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਕੀ ਤੇ ਬਹਿਸ ਇੰਨੇ ਉਚੇ ਮਜ਼੍ਹਮੂਨ ਤੇ ਕੀ ?

ਠੀਕ ਹੈ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਥੀ ਤਾ ਅਸੀਂ ਉਡ ਆਏ ਪਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਹਾਲੇ ਅਸੀਂ ਸੇਰ, ਕੁੱਤੇ, ਬਘਿਆੜ, ਲੁੰਬੜ ਆਦਿ ਹੀ ਹਾ। ਈਸਪ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਡੀ ਫਿਤਰਤ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਿੱਥੇ ? ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਕਦੀ ਕਦੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਮਜ਼੍ਹਬ ਅਥਵਾ ਨਾਮ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਫਿਰ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਭੁਲਦਾ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਸਾਧ, ਬੰਦਾ, ਖੁਦਾ, ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਨਿਗਾਹ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਠੀਕ ਐਮਰਸਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਜਾਣੇਗਾ, ਕਿ ਤੂੰ ਬੜਾ ਚੱਲ ਆਯਾ ਹੈ, ਰੂਹਾਨੀ ਮੰਜਲਾ ਮਾਰ ਆਯਾ ਹੈ, ਸਦੀਆਂ ਤੂੰ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਪਰ ਸਦੀਆਂ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਅਚਾਣਚੱਕ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ, ਕਿ ਤੂੰ ਤਾਂ ਓਥੇ ਹੀ ਖੜਾ ਹੈਂ, ਜਿੱਥੇ ਚੱਲਿਆ ਸੈਂ। ਰੂਹਾਨੀ ਅਥਵਾ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਤਰੱਕੀ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਦੀ ਨਦਰ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ। ਮਜ਼੍ਹਬ ਇਕ ਜੀਣ ਥੀਣ ਦੇ ਰਸਿਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਸਦਾ ਚਲਦਾ ਚੱਕਰ ਹੈ। ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਛਾਯਾ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਛਾਯਾ, ਹਰ ਕਿਸੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਾਯਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਨੂੰ ਤਦ ਤਕ ਹੀ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਇਕ ਸਾਧਨ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਤਕ ਕੋਈ ਪੂਰਣਤਾ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ, ਪਰ ਜੋ ਪੂਰਣ ਪੁਰਖ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਓਹ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਚੋਰ ਯਾਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਣ ਖਾਤਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੋਲ ਐਬਸੋਲੂਟ ਮਜ਼੍ਹਬ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸੂਰਜ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਜਿਸ ਥੀਂ ਸੂਰਜ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਬੰਦੇ ਦਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਅਸਲੀ ਓਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੋ ਉਸ

ਥੀਂ ਕਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਉਸਦਾ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਿਨਾ ਉਹ ਜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਉਸਦੇ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਆਪ ਹੋਏ ਬਿਨਾ ਉਹ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਹਸਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਗੁਹੜਾ ਅੰਦਰਲਾ ਰਾਜ਼ ਹੈ, ਭੇਤ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਦੀ ਮਰਮ ਹੈ, ਜਿਹਦੀ ਖੁਸਬੂ ਸਭ ਨੇਕੀਆ, ਅਸਰਾਫਤਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਹਨ ਤੇ ਕੁੱਲ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਹੋਰ ਸੋਹਣੇ ਭਾਵ ਹਨ, ਮਿੰਨਤ ਮਾਖਿਓਂ ਸਭ ਚੀਜ਼ਾ ਦਾ ਰੂਹ ਹੈ, ਬੜਾ ਔਖਾ ਤੇ ਬੜਾ ਹੀ ਸੁਖਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਸਭ ਆਪਣੀਆ ਸਮਝਾਂ ਥੀਂ ਪਰੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਦੋਹਾ ਬਾਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਇਹ ਮੈਂ ਘੁਟ ਆਪੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਦਾ ਹਾਂ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਮਜ਼੍ਹਬ ਮੇਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮਰਮੀ ਭੇਤ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੋਠਾਂ ਦੇ ਦੱਬ ਹੇਠ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਨੈਨਾਂ ਦੇ ਛੱਪਰਾਂ ਹੇਠ ਓਸ ਉਰਧ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਛੋਹ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਕਪਾਟ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋੜ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਬਿਨ ਦੇਖੇ ਇਕ ਛੋਹ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਪਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਪਰ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਕਿਸੀ ਅਣਡਿੱਠੇ ਦੇ ਆਲਿੰਗਨ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮਨ ਤੇ ਸਰੀਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੰਗਿ ਚਲੂਲਿਆ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਤਨੋ ਭਿੰਨਾ ।।

ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਮੁਸਕਿ ਝਕੋਲਿਆ ਸਭੁ ਜਨਮੁ ਧਨੁ ਧੰਨਾ ।।

(ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨੇ 448-449)

ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਾਇਦੇ, ਇਖਲਾਕ, ਇਹ ਕਰੋ ਇਹ ਨਾ ਕਰੋ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਦੁਕਾਨਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਮੁਰਤਬਸੁਦਾ ਫਹਰਿਸਤਾਂ ਥੀ ਪਰੇ, ਇਕ ਕਿਸੀ ਅਦਿਸਟ ਦੀ ਟੇਕ ਵਿਚ ਜੁੜੀ ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਇਕ ਕਿਸੀ ਪਿਆਰ ਕੇਂਦਰ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬੀਣ, ਹੋਣ, ਰਹਿਣ, ਬਹਿਣ ਦੀ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਕੀਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦਿਖਾਵਾ, ਬਣਾਵਟ ਕੋਈ ਯਤਨ, ਜਬਰ, ਤੇ ਕਸਟਾਂ, ਤਪਾਂ, ਦੀ ਸਿਖਾਵਟ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ। ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਤਾਕਤਾਂ ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਦੇਣ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੇ 'ਜ਼ਰ' ਨਾਲ ਭਰੀ, ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਵਤਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਜ਼੍ਹਬ ਓਹੋ ਸਹਜ ਸੁਭਾ ਸੁਹਜ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਿਉਦਾਰ ਜਦ ਖੜਾ ਹਵਾ ਨਾਲ ਲਗ ਲਗ ਬਰਫਾਨੀ ਪਹਾੜਾਂ ਤੇ ਝੂਮ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਉਸ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ,ਸਾਦਾ, ਬਿਨਾ ਜੋਰ ਲਾਏ ਦੇ ਉਸ ਉੱਤਰ ਆਈ ਅਵਸਥਾ ਉਨਮਾਦ ਨੂੰ ਮਜ਼੍ਹਬ ਕਰਕੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹਾਏ ! ਮੈਂ ਉਸ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਮਾਂ ਤੇ ਪਸਾਰੀ ਪਾਸੋਂ ਨੁਸਖੇ ਬਣਵਾਕੇ ਖਾਣੇ ਸੁਰੂ ਕਰਾਂ, ਕਿ ਇਉਂ ਉਹ ਦਿਉਦਾਰ ਵਾਲਾ ਉਨਮਾਦ ਆਵੇ। ਸੋ ਦੇਖ ਲਵੋ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਸਗਾਹ ਤੇ ਅਨੰਤ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੁਸਖਿਆ ਦਾ ਕੀ ਕੰਗਲਾ ਜਿਹਾ ਪਰੀਣਾਮ ਹੈ ?

13. ਮੁਰਾਦ

ਬਸੰਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਹੱਸੇ ਤੇ ਮੁੜ ਚੁੱਪ । ਬਸੰਤ ਦੀ ਮੱਧਮ ਮੱਧਮ ਪ੍ਰਦੀਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਪ੍ਰਭਾਤ ਦੀ ਰੁਮਕਦੀ ਹਵਾ ਦੀ ਛੋਂ ਨੇ ਸੁਹਲੇ ਫੂਕ ਫੂਕ ਭੜਕਾਏ ਤੇ ਬਸ ਸਭ ਦੇ ਸਭ ਮੁੜ ਹਿਸ ਗਏ । ਬੂਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸੋਹਣੇ ਸੁਫਨੇ ਆਏ ਤੇ ਇਕ ਐਸਾ ਧੱਕਾ ਵੱਜਾ । ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਜਦ ਖੁਲੀ ਤਾਂ ਕੁਛ ਸੀ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਲਾਟ ਉਹ ਲਟ ਲਟ ਬਲਦੀ ਸੁਗੰਧ ਜੁਆਲਾ ਇਕ ਅੱਖ ਦੇ ਪਲਕਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬੁਝ ਗਈ ।

ਸਦੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਗਈਆਂ, ਉਹੋ ਆਸਣ ਉਹੋ ਕੁਟੀਆ, ਚੰਨੇ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਤੇ ਤਾਰਿਆ ਦੀ ਲੋ ਨਾਲ ਨਾਲ ਟੁਰਦੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ । ਨਾ ਮੇਰਾ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਿਆ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਅਮੁਕ ਰਾਹ ਹੈ, ਜਾਉ ਕਿੱਥੇ, ਸਾਈਂ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਨਾ । ਟੁਰੀ ਜਾਵਣਾ ਤੇ ਹਰ ਸਾਮ ਉਹੋ ਹੀ ਸਰਾਂ ਤੇ ਹਰ ਸਵੇਰੇ ਉਹੋ ਹੀ ਪੈਂਡਾ । ਜਿਥੇ ਤਕ ਹੱਥ ਦੀ ਲਾਲਟੈਨ ਦਸਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਉਥੇ ਤਕ ਰਾਹ ਹੀ ਰਾਹ ਦਸਦਾ ਹੈ । ਸਭ ਕੁਝ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡਾ ਰਾਹ ਦੌੜੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਮੁਕੀ ਮੰਜਲ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਸਦੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਅਜੇ ਪੂਣੀ ਛੁੱਗੀ ਵੀ ਨਹੀਂ । ਉਹੋ ਰਾਤ ਉਹੋ ਦਿਨ । ਉਹੋ ਮੌਤ ਉਹੋ ਜੰਗ, ਵਿਛੋੜਾ, ਭੁੱਖ ਉਹੋ ਕਦੀਮੀ ਸ਼ੌਰ । ਮੈਂ ਇਹ ਚਾਹਾਂ ਉਹ ਉਹ ਚਾਹੇ । ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਇੰਝ ਜਿਵੇਂ ਕਦੀ ਮਿਲੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਤੇ ਨਾਵਾਕਫ਼ ਲੋਕੀ ਇਕ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਯਰਾਨੇ ਕਦੀਮੀ । ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਯਾਦ ਕਰਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਉਹੋ ਮੇਲੇ ।

ਕਿਸੇ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਾਏ, ਸਿਹਰੇ ਪਾਏ, ਕਿਸੇ ਕੰਡਿਆਂ ਦੇ ਸੇਜ ਉਤੇ ਆਦਰ ਕੀਤੀ । ਕਦੀ ਰੱਬ ਨੇ ਪੀਲੀ ਪੀਲੀ ਧੁੱਪ ਸੇਕਣ ਨੂੰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਕਦੀ ਗੜਿਆਂ ਵਾਲੀ ਮੇਹਰ ਕੀਤੀ, ਨਾਲੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬੂੰਦਾਂ ਬਾਂਦੀ ਤੇ ਉਹ ਕਲੇਜਾ ਚਟ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਬੇਸਬਰ ਬਿਜਲੀ । ਮੈਂ ਲੱਗਾ ਤੀਰ ਕਮਾਣ ਚਲਾਣ ਕਿ ਤੀਰ ਵਾਹਿਆ ਤਾਂ ਸੀ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਨੂੰ, ਜਾ ਲੱਗਾ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰ, ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸੀ । ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੇ ਨੇਤ੍ਰ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ, ਦਿਸੇ ਕੁਛ ਨਾ । ਲੋਕੀ ਕਹਿਣ ਹਨੇਰ ਹੋਇਆ । ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਸਿਆਣਪ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਚਾਨਣ ਦਾ ਹੜ ਆਇਆ ਜਿਹੜਾ ਅੱਗੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਇਆ । ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ

ਹੋਈਆਂ। ਕੋਈ ਇਲਾਹੀ ਅੰਦਰ ਦੇ ਕਵਾੜ ਖੁੱਲ ਗਏ। ਸਾਡੀ ਹਾਸੀ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈਂਦੀ ਨੂਰ ਵਿੱਚ ਭਿਜੇ ਅੰਗਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਫਰਕਾਦੀ ਹੈ। ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਟੋਲਣ ਗਏ ਕਦੀ ਨਾ ਲੱਭੀ। ਇਕ ਵੇਰੀ ਰਾਹ ਜਾਂਦੇ ਢਠੇ। ਸੱਟ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪਿਆਰੀ ਚੀਜ਼। ਇਹ ਰੋਣਾ ਤੇ ਇਹ ਹਸੀ, ਇਹ ਦੁਖ ਤੇ ਇਹ ਸੁਖ, ਇਹ ਮੌਤ ਤੇ ਇਹ ਜਨਮ। ਵੰਡ ਵੰਡ ਮੈਨੂੰ ਚੁਕੀ ਖੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਵਾਰ ਖੂਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਪੈਰੇ ਪੈਯੇ ਚਲਦਿਆਂ ਦੀ ਕੰਡ ਦੇ ਉਪਰ ਉਡੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਕ ਵੇਰੀ ਭੁਲ ਕੇ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਇੱਟ ਚੂਨੇ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਬੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਚੁਟਦੇ ਸਨ ਪਏ। ਰੋਂਦੇ ਵੀ ਤੱਕੇ। ਆਸਮਾਨ ਵਲ ਤਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਸੀਂ ਬੜੇ ਪਾਪੀ। ਹੇ ਨਿਰਕਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ। ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਈਂ। ਛੱਤ ਦੀ ਸ਼ਤੀਰ ਉੱਪਰ ਇਕ ਕਬੂਤਰ ਤੇ ਕਬੂਤਰੀ ਬੈਠੇ ਪਰ ਫਲਾਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ “ਗੁਰ ਗੁਰ ਗੁਰ” ਦੇ ਆਲਾਪ ਵਿੱਚ ਮਸਤ ਤਕੀਬਨ ਨੱਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਵਲ ਤਕਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਮੈਂ ਵਲ ਤਕਿਆ। ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਕੁਛ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸਮਝਿਆ। ਕਿਹੇ ਐਹਮਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਭੁੱਲੇ।

ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਬੁਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੁਖਮ ਚਾਹ ਵਿੱਚ ਆਪਾ ਸੀ। ਪਿਆਰ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਾਂ ਨੇ ਲਸ਼ਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਰੂਹ ਨੇ ਤਦ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪਾ ਬੜੀ ਡਾਢੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਪਦਮਨੀ ਰਾਖ ਹੋ ਗਈ ਸਤੀ ਨੇ ਅੱਤ ਚਾਯਾ ਪਰ ਆਪਾ ਨਾ ਮੋਯਾ। ਉਥੇ ਇਸਦੇ ਅਚਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਏ ਜਿਥੇ ਕਦੀ ਚੇਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਕੰਮ, ਖਿਆਲ, ਵਿਚਾਰ। ਵਲਵਲੇ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਵਾਸ਼ਨਾ, ਨੇਕੀ, ਬਦੀ, ਉਦਾਸੀ, ਖੁਸ਼ੀ, ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ ਵਿੱਚ ਅਹੰਕਾਰ ਦੇ ਫੁਕਾਰੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਆਤਰ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਰ ਮੇਰੀ ਹੋਰ। ਮੈਂ ਇਹ ਚਾਹਵਾਂ; ਉਹ ਉਹ ਚਾਹਵੇ। ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ, ਇਹ ਮਨਤੰਗਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ। ਆਪੇ ਦੀ ਗੰਢ ਹਾਲੀ ਵੀ ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਰੱਸੀ ਸੜ ਗਈ ਪਰ ਵਟ ਉਹੋ ਜੇਹਾ ਬਾਕੀ। ਕੀ ਇਹ ਸਭ “ਹੋ” “ਹੋ” ਕਰਦੇ ਵੱਖਰੇ ਵੱਖਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਬੇਅੰਤ ਅਸਗਾਰ, ਅਗੰਮ ਤੇ ਅਲਖ ਹਨ। ਇਹ ਆਪਾ ਹਰ ਤਰਫੋਂ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਪਤੰਗੇ ਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਮਾਣ ਵਿੱਚ ਆਪਾ ਨਹੀਂ ਮੋਇਆ। ਪਤੰਗੇ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਵੇ ਦੇ ਅਟਡਿਠੇ ਪਰਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਨਿਕਲ ਨਿਕਲ ਮੁੜ ਫੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਹਰ ਲਾਟ ਉਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹਨ। ਭੌਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇਹ ਪਤੰਗੇ ਵਿੱਚ ਬੂਹਾ ਖੋਲ ਕੇ ਜੋਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ, ਮੰਦਰ ਦੇ ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਦੀਦਾਰ ਕਰਕੇ ਮੁੜ ਪਰਲੇ ਰਾਹੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਸਨ। ਆਪਾ ਇਕ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਸਭ ਕਿਸੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਕੇਂਦਰ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਉਂ ਉਹੋ ਹੀ ਇਕੋ ਨਵਾਰ ਵਾਲਾ ਹਰ

ਕਿਸੀ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਦਰਸਨ ਵਿੱਚ ਉੱਛਲ ਨਚਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕੀ ਦਰਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਪੇ ਦੀ ਢੁੰਡ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਆਪਾ ਨਾ ਲੱਭਾਂ। ਕਦੀ ਸੂਰਜ ਤੇ ਕਦੀ ਚੰਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਿੰਦ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੀਤੀ। ਕਦੀ ਦਰਯਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਦੀ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਦਰਯਾ ਰੋੜ੍ਹ ਛੱਡੇ, ਆਪਾ ਹੱਥ ਨਾ ਆਇਆ। ਕਾਮ ਤੇ ਕਾਮਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤ ਕਾਂਝਿਆ ਵਿਚ ਕਈ ਜ਼ਾਨੀਆਂ ਗਵਾਈਆ ਤੇ ਆਜਾਈ ਵੰਝਾਉਣ ਦੇ ਰਸਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀਟਿਆ। ਆਪਾ ਨਾ ਲੱਭਾ ਕੁਝ ਹੱਥ ਨਾ ਆਇਆ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਪਨਾਯਾ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਉਹਦੇ ਆਪਣੇ ਆਪੇ ਦੀ ਉਹੋ ਹੀ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮੀ ਤਲਾਸ਼ ਲਗੀ ਸੀ, ਇਕ ਦੂਏ ਨੂੰ ਛੱਡ ਛੱਡ ਇਕ ਇਸ ਡੂੰਘੀ ਗੱਲ ਲਈ ਨੱਸੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸੁਕਰ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਮਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਝਗੜਿਆਂ ਤੇ ਗਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੰਘੀਆਂ। ਕਾਮਨੀ ਕਹੇ ਕਾਮੀ ਨੇ ਧੋਖਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਾਮੀ ਕਹੇ ਕਾਮਨੀ ਨੇ। ਕਿਸੇ ਹੀਰਾ ਚਟਿਆ ਤੇ ਕਿਸੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਪ ਲੜਾਇਆ, ਪਰ ਆਪਾ ਹੱਥ ਨਾ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਖ ਕਾਮਨੀ ਦੀ, ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਖ ਕਾਮ ਦੀ, ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਖ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ, ਪਰ ਜਦ ਦੁਨੀਆ ਤਕੀ, ਤਦ ਤਕਿਆ ਕਿ ਕਸੂਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਥਾਈਂ ਹਰ ਕੋਈ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਆਪਾ ਢੁੰਡ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਪਤੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਜੀਬ ਭੁਲੇਖੇ ਤੇ ਚਕਰ ਵਿੱਚ ਆਪੇ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ। ਪੁੱਤ ਦਾ ਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਇਸੀ ਅੰਸ ਦੀ ਭੁੱਲ ਸੀ ਤੇ ਮਾਂ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਵੀ ਉਸ “ਆਪੋ” ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਦਾ ਰੂਪ ਮਾਤਰ ਸੀ।

ਜਦ ਤਕ ਆਪਾ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਭਰੇ ਨਹੀਂ, ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ ਅਨੰਤ ਫੁਟੇ ਨਹੀਂ, ਫਲੇ ਨਹੀਂ, ਤਦ ਤਕ ਦਿਸੇ ਕੀ ਤੇ ਲੱਭੇ ਕੀ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਅੰਤ ਜਿਹਾ ਸਖਣਾਪਨ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਪੂਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਓਹ ਖਲਾ ਖਾਲੀ ਹੀ ਖਾਲੀ। ਇਸ ਖਲਾ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਪੀ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭੁਲਾਂ ਤੇ ਭੁਲੇਖੇ ਮੇਰੇ ਭੁਖੇ ਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹਥਾਂ ਦੇ ਵਟੋਰਨ ਸਨ, ਪੱਥਰ, ਛਾਈ, ਅੱਗ, ਤੀਮੀ, ਬੱਚਾ, ਧਨ, ਚੁਗਲੀ, ਚੋਰੀ, ਯਾਰੀ, ਖ਼ਾਰੀ, ਖੇਹ, ਮਿੱਟੀ, ਮਾਰਨਾ, ਮਰਨਾ, ਸੀਨਾ ਜ਼ੋਰੀ, ਹਰਾਮ ਖੋਰੀ, ਅਕ੍ਰਿਤ-ਘਣਤਾ, ਨਾ-ਫਰਮਾਂ-ਬਰਦਾਰੀ, ਕਰੋੜਾਂ ਚਲਾਕੀਆਂ, ਬਦਮਸ਼ੀਆਂ, ਹੁਨਰ, ਐਬ ਗੁਣ ਤੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਪਰਮਾਰਥੀ ਲੋੜ ਤੇ ਪੁੰਨ ਦੇ ਰੁਪਾਂਤਰ ਸਨ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤੇ ਖਫਾ ਹੋਵਾਂ, ਕੋਝੇ ਥੀਂ ਕੋਝਾ ਆਦਮੀ ਵੀ ਤੇਲ ਲਾ, ਕੰਘਾ ਕਰ, ਕੇਸ ਖਿਲਾਰ ਕੇ, ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਸੁਹੱਪਣ ਇਲਾਹੀ ਵਿਗਸਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਜੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੇ ਸਜੇ ਅਕਾਸ ਦੀ ਸੁਹੱਪਣ ਕੀ ਮੁੱਲ ਰਖਦੀ ਹੈ। ਮਾੜੇ ਥੀਂ ਮਾੜਾ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ

ਕੀਮਤ ਸਭ ਥੀ ਵਧ ਪਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ ਦੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਅਕ੍ਰਿਤਘਟਤਾ, ਵੈਰਾਗ, ਖਿਮਾਂ, ਹੀਨਤਾ ਤੇ ਕੌੜੇਪਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਅੱਥਰੂਆਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਹੀ ਨੇਕੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਹੀ ਲੋਕੀ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਾਰੀ ਭੁੱਲ ਅੰਦਰ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਆਖੇ। ਕੋਈ ਐਸੀ ਚੀਜ਼ ਹੋਵੇ ਨਾ ਜਿਹੜੀ ਮੈਂ ਇਕੋ ਹੀ ਅੰਦਰ ਵਾੜ ਲਵਾਂ, ਜਾਂ ਅੰਦਰ ਵੜੀ ਹੋਈ ਮੈਨੂੰ ਦਿਸ ਪਵੇ; ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਭੁੱਖੀ ਅੱਖ ਤੇ ਭੁੱਖੀਆਂ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਰੱਜ ਜਾਣ। ਉਹ ਖਾਲੀਪੁਣਾ ਕਿਵੇਂ ਪਾਟੇ ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਅਸਮਾਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਦਿਆਂ ਉਪਰ ਆਏ ਪਰਦੇ ਫਟਣ, ਪੁਰ-ਫੁਟੇ, ਉਜਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਚਿੜੀਆ ਚਹਿਕਣ ਤੇ ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਪਿਆਰਾ ਕੋਈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਭ ਕੁਛ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗੇ। ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ ਵਤ ਵਿਛੜੀਏ ਨਾ, ਪਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ ? ਭੁੱਖ ਲਾਟ ਵਾਲਾ ਟੁਕੜਾ ਕਦੀ ਬਖਸ਼ੂਗਾ, ਚਲੋ ਕਿਸੀ ਭਾਗ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਉਡੀਕ ਕਰੀਏ।

ਇਹ ਕੋਈ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਣ ਬੈਠਾ, ਕਦੀ ਕਦੀ ਬਾਹਰੋਂ ਨਹੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਕਟਾਖੜ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮੰਦ ਮੰਦ ਹਸੀ ਅੰਦਰੋਂ ਖਿੜ ਖਿੜ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹਾਲੇ ਸੱਦਯਾ ਪਰੇ, ਅੰਦਰ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ, ਕੇਦਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਕੋਈ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਦਿਸਦੇ ਹਨ, ਕਦੀ ਚਰਨ, ਪਰ ਦਿਸਦੇ ਕੀ ਹਨ, ਏਵੇਂ ਜਾਪਦਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਅੰਦਰ ਕੁਛ ਕੋਈ ਟਹਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੀ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਈ ਤੁਕ ਸੁਣੀਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਡੂੰਘੀ ਰਕੜ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਕਦੀ ਕਦੀ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਛੂ ਦੀ ਆਹਟ ਅੰਦਰਲੀ ਬਰਾਹਟ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੱਚੇ ਸਿੱਕੇ ਦਾ ਫੇਰਾ ਹੈ ? ਇਹ ਗੁਰੂ ਲਾਡਲੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਆਗਮਨ ਹੈ ? ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਦਿਲ ਖਿਚੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਆਦਮੀ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਕਦੀ ਤੁਕੇ, ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪਕੜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵੀ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੈ, ਪ੍ਰੀਤ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਖਿਚੀ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ ? ਉਹੋ ਵਿਛੋੜੇ, ਉਹੋ ਤਾਪਾਂ ਉਹੋ ਦਰਦ ਤੇ ਉਹੋ ਅੰਤਮ ਟੁਟਾ ਭੁੱਜਾ, ਝਗੜੇ, ਲੜਾਈਆਂ, ਕੌੜੇ ਦਿਲ ਤੋੜਵੇਂ ਫਰਕ ਤੇ ਭੇਦ ਤੇ ਰੰਜ ਤੇ ਗਿਲੇ ਤੇ ਆਖਰ ਚੁੱਪਾਂ ਤੇ ਵੈਰ, ਫਸਾਦ ਤੇ ਝਗੜੇ। ਪਰ ਇਕ ਤਲਵਾਰ ਇਉਂ ਕਹਿੰਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਦੋ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਲਸਕਾਰੇ ਵਜਦੇ ਹਨ, ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੋਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਥੀ ਖਰੀਦੀ ਘਬਰਾਹਟ ਇਕ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਵਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਨਸ਼ਾ ਨਸ਼ਾ, ਸਰੂਰ ਸਰੂਰ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੰਘ ਗਿਆ ਕੱਲ੍ਹ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਕੱਲ੍ਹ ਯਾਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾੜਾਂ ਸੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਬਰਫਾ ਨਾਲ

ਜਲਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਤੰਦੂਰ ਭਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਜੇਹੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ:

ਮੇਰੀ ਖਾਤ੍ਰ ਸਭ ਕੁਛ ਸੀ ਬੱਸ ।
ਮੈਂ ਤੇਰਾ “ਆਪਾ” ਹਾਂ ਦੇਖ ।

ਬਸ ਸਬ ਕੁਝ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ । ਇਹ ਨਿਕੀ ਜਿੰਦੜੀ “ਅਸਲੀ ਆਪੇ” ਤੇ “ਆਪਣੇ” ਦੇ ਚਰਨ ਪਕੜ ਕੇ ਸਦਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਬਹਿ ਗਈ । ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਦਿਸਿਆ ਤਾਂ “ਆਪਾ” ਮੋਇਆ ਤੇ “ਆਪਾ” ਲੜਾ । ਇਸ ਸੁਹਪਣ ਦੀ ਆਖਰੀ ਪੂਰਣਤਾ ਦੇ ਬਿਰਦ ਵਿੱਚ ਆਪੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੈ, ਉਸ ਮਿਹਰ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਹੈ ਪਰ ਹਾਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਹਿਮ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਵਹਿਮ ਇਹ ਨੀਮ ਨੀਮ ਪਾਗਲਪਨ, ਇਹ ਨਸੀਲੀ ਨਸੀਲੀ ਅੱਖ, ਇਹ ਲੜਖੜਾਏ ਪੈਰ, ਇਹ ਬੇਹੋਸ ਜਿਹੀ, ਇਹ ਕਦੀ ਸਭ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਮੌਤ ਤੇ ਜਨਮ ਥੀਂ ਵਧ ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਮਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵਹਿਮ ਜਿਹਾ, ਸਕ ਜਿਹਾ ਐਵੇ ਢਿੱਲਾ ਜਿਹਾ ਝਲਪੁਟਾ ਜਿਹਾ ਦਿਸਣ ਵਾਲੀ, ਇਹ ਬੇਖਬਰੀ ਜਿਹੀ, ਬਸ ਕੁਛ ਅਟਲ ਅਮਰੀ ਜਿਹਾ ਜਾਦੂ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਪਿਆਰ ਨਸੀਬ ਹੋਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਪਿਆਰ ਲਈ ਇਹ ਹੁਣ ਤਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਰ ਹੁਣ ਵੀ ਹੋਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ । ਹੁਣ ਅਚਰਜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਭੁਲ ਬੀ ਜਾਈਏ ਪਰ ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਸਾਨੂੰ ਭੁਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ । ਅਸੀਂ ਰੁਕ ਭੀ ਪਈਏ ਪਰ ਉਹ ਸਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਾਜ਼ੀ ਹੈ । ਅਸੀਂ ਸਕ ਵੀ ਕਰੀਏ ਪਰ ਉਹ ਖੰਡੇ ਦੇ ਜੋਰ ਮਨਾਂਦੀ ਹੈ, ਆਪਾ ਜਾਗੇ, ਸਬ ਕੂੜੇ ਪਿਆਰ ਇਸ ਥੀਂ ਉਦਾਸ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਇਹ ਗੁਰੂ ਪਿਆਰ ਸੋਹਣੀ ਲੰਮੀ ਗਰਦਨ ਵਾਲੇ ਅਹੰਕਾਰ ਥੀਂ ਸੋਹਣਾ ਕੰਮ ਲਏਗਾ । ਇਹ ਉਹ ਸਤਿਗੁਰੂ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਸਾਡੇ ਆਪੇ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਸਾਡਾ ਪੱਖ ਲਏਗਾ ਤੇ ਅਸਾਂ ਹਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਉਂ ਜਤਾਏਗਾ । ਹੁਕਮਨ ਆਪਾ ਉਠੇ, ਜਾਗੇ, ਖਿਲੇ ਤੇ ਹੁਕਮਨ ਉਹ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਖਾਦ ਬਣਾ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏਗਾ, ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਦੇ ਕੰਮ ਆਵੇਗਾ, ਹੁਣ ਭਾਈ । ਸਤਿਗੁਰ ਦੇ ਬਿਰਦ ਦੇ ਸਦਕੇ ਸਾਡੀ ਜਾਤੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ । ਖੁਸ਼ ਰਹੋ ਖੂਬ ਲੜੋ, ਪਰ ਸਦੀਆਂ ਪਿਛੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਦਿਲ ਦੇ ਵੈਰ ਤੇ ਇਹ ਗੰਢਾਂ ਜਲ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵਲ ਪੈ ਕੇ ਬਣੀਆਂ ਸਨ । ਹੁਣ ਪਧਰ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਤੁਸੀਂ ਰਲ ਮਿਲ ਹਸਦੇ ਖੇਡਦੇ ਗਲਵੱਕੜੀਆਂ ਪਾਂਦੇ, ਸਾਂਝੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਰਤੇ, ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਬਹਿਸ਼ਤ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਅਬਚਲਾ ਨਗਰ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਅਮਰ ਲੋਕ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੈ । ਵੈਰ ਦੋਸਤੀਆਂ ਕੀ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ ।

ਹਸ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇਹੁੰ ।
ਸਾਈ ਨਾਲ ਲਾਈ ਨੇਹੁੰ ।

14. ਕੀਰਤ ਤੇ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣਾ

ਜਦ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਕਿਸੀ ਅੰਦਰਲੀ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ. ਤਦ ਗਰਮੀਆ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਠੰਢ ਤੇ ਸਰਦੀਆ ਨੂੰ ਉਹਦੀ ਨਿੱਘ ਕਾਲਜੇ ਨੂੰ ਇਹ ਅਕਹਿ ਜਿਹੇ ਸੁਖ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਛਿੱਕਾ ਬੋਲਣ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀ ਸਕਦਾ । “ਵਾਹ, ਵਾਹ, ਕਿਹਾ ਸੋਹਣਾ ! ਆਹ, ਕਿਹਾ ਚੰਗਾ ।” ਬਸ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਅਨੰਦ ਨਾਦ ਹੀ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸਹਿਦ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਮੂੰਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਚਨ ਮਿੱਠੇ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੇ, ਸੂਰਜ ਕਿਰਣਾਂ ਦੇ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਗੁੰਦੇ, ਹੋਠਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਭਾਹ ਨਾਲ ਚਮਕਦੇ, ਝਰਦੇ ਹਨ, ਠੰਢ ਪਾਦੇ ਹਨ । ਕੀਰਤ, ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਸਖਸੀਅਤ ਉੱਚੀ, ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਡੂੰਘੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । “ਜੇ ਤੂੰ ਅਕਲ ਲਤੀਫ ਕਾਲੇ ਲਿਖ ਨਾ ਲੇਖ”, ਫਰੀਦ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਇਹ ਖਾਸ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੈ । “ਦੱਸ ਵੇ ! ਪਿਆਰੇ ਘਾਹ ਦਿਆ ਪੱਤਿਆ ਤੂੰ ਕੀ ਹੈ ?” ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਸਾਇਰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਆਪ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਓਸ ਅਜੀਬ ਅਰਥ ਭਰੀ ਨਿਗਾਹ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਠੀਕ । ਇਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਨਿਮਾਣੀ ਘਾਹ ਦੀ ਪੱਤੀ ਕੀ ਹੈ । ਬਨਫਸੇ ਦਾ ਫੁੱਲ, ਕੀ ਸਹਿਦ ਦੀ ਮੱਖੀ ਕੋਈ ਫੁੱਲ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਯਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਨੈਨ ਕਿਸੀ ਬਿਜਲੀ ਵਾਗ ਪਿਆਰ ਵਿੱਛ ਫੁੱਲ ਬਣ ਗਏ ਹਨ ? ਸਮਸਤਬਰੇਜ ਉਸੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

“ਨੀ ਅੜੀਓ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅਸੀਂ ਕੌਣ ?
ਮਨੁੱਖ ਕਿ ਦੇਵ, ਕਿ ਪਰੀ, ਕਿ ਪੱਥਰ, ਕਿ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ।”

ਤੇ ਫਿਰ

“ਹਾਇ ! ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ,
ਕੀ ਪੜ੍ਹਾ ਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਤਕ ?
ਕੀ ਜਾਣਾਂ ਤੇ ਕੀ ਕੁਝ ?
ਹੱਦਾ ਵਿੱਚ ਬੇਹੱਦਾ ਮਾਰਨ ਝਾਕੀਆ,
ਹਾਇ ਵੇ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨ ਫਿਰਾਂ
ਹੋ ਮਤਵਾਲਾ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਜਾਦੂ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ।”

ਕਦ ਬਣੀ ਦੁਨੀਆ ? ਕਿ ਬਣਾਈ ? ਕੌਣ ਹੈ ? ਕੋਈ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਕਿੱਧਰੋ

ਆਇਆ ? ਕਿੱਧਰ ਜਾਸੀ ? ਕੀ ? ਇੱਧਰ ? ਕਿੱਥੇ ? ਕਿਉਂ ? ਬਸ ਇਹ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਪੈਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਤੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਅਕਲ ਮਾਨੋਂ ਅਫਰੀਕਾ ਦਾ ਰੇਗਸਤਾਨ ਹੈ ਤੇ ਰੇਗਸਤਾਨ ਵਿਚ ਡੁੱਬਦਾ ਜਾਂਦਾ ਬੁੱਤ ਸਿਰਫ ਸਿਰ ਕੁਛ ਬਾਹਰ, ਇਕ ਅੱਧੀ ਤੀਮੀ ਤੇ ਅੱਧੇ ਮਰਦ ਦਾ ਬੁੱਤ, ਕੁਛ ਹੈਵਾਨ ਦਾ, ਸਿਫਿੰਕਸ ਹੈਵਾਨੀਅਤ ਅਧੀ ਤੇ ਅਧੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦਾ ਬੁੱਤ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਜੋ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਮਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਅਕਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਤਦ ਓਹ ਵੇਖ ਵੇਖ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਡੂੰਘੇ ਉਤਰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਾਹ ਵਾਹ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਰੱਬ ਦੀ ਸੁਗੰਧਿਤ ਸੋ ਕਿਧਰੋਂ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਆਵੇਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤ ਤੇ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ; ਕੋਈ ਸੋਹਣੀ ਚੀਜ਼ ਇਸ ਲਾ-ਜਵਾਬ ਕਰਾਮਾਤ ਜਿਹੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਓਹਨੂੰ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਓਹ ਖਿੱਚੀ ਸੁਰਤਿ ਪਿਆਰ ਦਰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਹਣੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ—“ਸਭ ਕੁਛ ਚੰਗਾ”, “ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਵਾਹ ਵਾਹ”। ਬ੍ਰਾਉਨਿੰਗ ਕਿਧਰੇ ਇਸਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ “ਵਾਹ ਵਾਹ ! ਰੱਬ ਅਸਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਹ ਵਾਹ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਹਿਠਾਹਾਂ ਖੇਡਦਾ ਸਭ ਵਲ ਤੇ ਚੰਗੇ ਹਨ।”

ਇਹ ਕੀਰਤ ਕਰਨੀ, ਇੰਵ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਉੱਚਾ ਵਿਸਮਾਦ ਰਾਗ ਹੈ।

ਕਾਂਟ ਫਿਲਾਸਫਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਓਹ ਅਸਗਾਹ ਨੀਲਾ ਗਗਨ ਤਾਰਿਆਂ ਭਰਿਆ ਤੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸੋਝ ਤੇ ਕੋਝ ਬੁਰੇ ਤੇ ਭਲੇ ਦੀ ਖਬਰ-ਉਹ ਰੱਬਤਾ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਤੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਉੱਚਾ ਰੂਹਾਨੀ ਰਾਜ-ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।”

ਸ਼ਾਹ ਹੁਸੈਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਹੀਆ ਨਾ ਠਾਹੀ ਕਹੀਂਦਾ” ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ‘ਮਿੱਠਾ ਬੋਲੀਂ ਜੱਗ’ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ :

ਨਾਨਕ ਫਿਕੈ ਬੋਲਿਐ ਤਨੁ ਮਨੁ ਫਿਕਾ ਹੋਇ ॥

ਫਿਕੋ ਫਿਕਾ ਸਦੀਐ ਫਿਕੇ ਫਿਕੀ ਸੋਇ ॥

ਫਿਕਾ ਦਰਗਹੁ ਸਟੀਐ ਮੁਹਿ ਬੁਕਾ ਫਿਕੇ ਪਾਇ ॥

ਫਿਕਾ ਮੂਰਖੁ ਆਖੀਐ ਪਾਣਾ ਲਹੈ ਸਜਾਇ ॥ ੧ ॥

(ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 473)

ਬਸ ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਣਾ ਓਹ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਵੱਡੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿੱਕਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਵਲ ਕੀ ਪੱਥਰ, ਕੀ ਦਰਿਯਾ ਕੀ ਚੰਨ ਤੇ ਸੂਰਜ, ਮਨੁੱਖ, ਹੈਵਾਨ ਵਲ, ਇਕ ਅਦਬ ਜਿਹੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਪ-ਮੁਹਾਰਾ ਡੂੰਘਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਓਹ ਫਿੱਕੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਨਾਲ ਗੁੰਮ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਦਾ ਕਤਰਾ ਨੈਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਦਾ ਹਮਦਰਦੀ

ਇਕ ਕਰਖਤ ਕਠੋਰਪਨ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਫਿੱਕੇ ਬੋਲ ਤੇ ਫਿੱਕੇ ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਫਿੱਕੀ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਨਾਲ ਆਪ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਫਿੱਕੀ ਅਕਲ ਹਰ ਇਕ ਕੁਦਰਤੀ ਅਨੋਖੇਪਨ ਨੂੰ ਤੱਤਾ ਵਿੱਚ ਫਾੜ ਫਾੜ ਵਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ। ਇਕ ਵੱਡੇ ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਤਮਕ ਉਪਦ੍ਰਵ ਲੈ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸਮਰਥਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਓਹਦੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਆਦਿ ਦੇ ਔਗੁਣ ਦੱਸ ਕੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਇਹ ਫਿੱਕਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਮਹਾਪੁਰਖਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੀ ਨਿੱਕਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੋਈ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ, ਤਜਰਬਾ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਵਰਤ ਕੇ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਓ ਵੇਖੋ, ਇਕ ਕਿਸੀ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਆਪ ਵਸਕੇ ਅੰਦਰਲਾ ਭਰ ਕੇ ਅਕਹਿ ਕੁਦਰਤ (ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਦਾ ਹੈ) ਦੀ ਪਰਮ ਅਗੰਮ ਸੁੰਦਰ ਅਮੂਰਤ ਮੂਰਤੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵੇਖ ਕੇ ਸਿਫਤ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਜਿੰਦਗੀ ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਤਜਰਬਾ ਕਰੋ, ਤੇ ਫਿੱਕਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀ? ਸਭ ਫਜ਼ੂਲ, ਸਭ ਗੁਨਾਹਗਾਰ, ਕੋਝੇ, ਇਹ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਨਾ ਉਮੇਦੀ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਰ ਜਦ ਕੋਈ 'ਮੁਸਕਲ ਆ ਬਣੇ ਦੋਈ ਕੋਈ ਨਾ ਦੇਵੇ' ਤੇ ਆਪੇ ਥੀ ਵੀ ਡਰ ਲੱਗੇ ਤਦ ਅੰਦਰ ਚਲਾਇਮਾਨ ਮਨ ਨੂੰ ਤੁਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਿੱਕੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਫਲ ਮਾਦੀ ਦੁਨੀਆ, ਮਾਦਾ ਜਿਸਮ, ਤੇ ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆ ਪੰਜ ਇੰਦ੍ਰੀਆ ਦੇ ਸੁਖਾ ਦੁਖਾ ਨੂੰ ਭਾਨ ਕਰਨ ਯਾ ਭੋਗਣ ਦਾ 'ਸੱਚ' ਅਥਵਾ 'ਕੂੜ' ਸਾਡੇ ਪੱਲੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਅਚਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ। ਇਹ ਜਗਤ ਕਰਾਮਾਤ ਜਿਸਦਾ ਇਕ ਇਕ ਕਿਣਕਾ ਅਨੇਕ ਰੂਹਾਨੀ ਜਲਵਿਆ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੈ, ਓਹ ਨਿਰੀ ਕਾਲੀ ਤੇ ਭੂਰੀ ਤੇ ਚਿੱਟੀ ਰੇਤ ਦੇ ਰੇਗਸਤਾਨ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਹਨੇਰਾ ਬਾਹਰ ਹਨੇਰਾ, ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਆਪੇ ਥੀ ਦਿੱਕ ਆਏ, ਕਿਸੀ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਏ ਕੋਈ ਆਵੇ ਤੇ ਦੱਸੇ ਇਸ ਰੇਗਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸਤਾ ਦੇ ਬਹਿਸਤ ਹਨ। ਸੋਹਣੀ ਅਮੂਰਤੀ ਕੋਈ ਅਨੇਕ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਲੀ ਹਸਤੀ ਹੈ ਤੇ ਓਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜਦ ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀਏ, ਤਦ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲਈਏ ਕਿ ਇਸ ਸਾਡੇ ਸਿਦਕ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਮਾਲ ਸਾਦਗੀ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਫੂਕ ਸੱਟਣ ਵਾਲੀ ਇਹ ਭਾਹ ਹੈ। ਕੀਰਤੀ ਕਰਨਾ ਇਕ ਆਚਰਣ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਲੇ ਬਖਸ਼ੇ 'ਭੱਭੇ' ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਸੱਚਾ ਆਚਰਣ ਹੈ।

ਭ- ਭਲਾ ਜੀ।

ਭ-ਭੁੱਲਾ ਜੀ।

ਪਰ ਨੱਕ ਚਾੜ੍ਹਣਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਚਿੜੀ ਵਰਗੀ ਅਕਲ ਨਾਲ ਅਸਗਾਹ-ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਮੋਮ ਦੀ ਬੱਤੀ ਦੇ ਬਲਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੇ ਗੁਪਤ ਹੈ-ਨੂੰ ਪਿਆ ਤੋਲਣਾ ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਲਾਣੇ, ਇਹ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਨਿੱਕਾ ਤੇ ਭੈੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ।

ਆਦਮੀ ਕੋਈ ਖਿਡਾਉਣਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਕੁਦਰਤ ਕੋਈ ਮੰਤਕ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਦਿਲ ਧੜਕਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੰਤਕੀ ਅਮੂਲਾ ਦਾ ਗੱਠਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਮੋਢੇ ਤੇ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਣਾ ਕੋਈ ਗੁੱਝੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੀ । ਮਜ਼੍ਹਰੀ ਟੋਕਰੀ ਚੁੱਕੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੌਲਵੀ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਪਾਦਰੀ ਹੋਰ ਅਸੂਲ ਤੇ ਪੰਡਿਤ ਹੋਰ ਅਸੂਲ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਝੇ ਅਸੂਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੋਪੱਤੀਆਂ ਸ਼ਗੁਫਾਂ ਫੱਟ ਕੇ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣਾ, ਉਹ ਥਾ ਅਨੰਤ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਫੁੱਟਣਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਤੇ ਆਚਰਣ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਾਦਾ ਪਰ ਅਸਗਾਹ ਦਿਲ ਧੜਕਾਂ ਦੇ ਰਵਾਨਾ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਦੀ ਨਿਕਲੀ ਡੋਡੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੀਰੇ ਦੀ ਚਮਕ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਵਾਲੀ ਜੀਂਦੀ ਕੋਈ ਭੇਤ ਹੋਰ ਹੀ ਹੈ । ਜਿਹੜਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਮਿੱਠਾ ਹੈ ਤੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਧੜਕ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਸੁੱਚੇ ਆਚਰਣ ਵਾਲਿਆ ਦੀ ਸਰਲਤਾ ਤੇ ਸਾਦਗੀ ਵਲ ਇਸਾਰਾ ਹੈ । ਰਯਾਕਾਰ ਤੇ ਠੱਗ ਬਾਹਰੋਂ ਬੜੇ ਮਿੱਠੇ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਸਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਹਾਲੇ ਮੁਰਦੇ ਪੱਥਰ ਅਲਮਾਸ ਤੇ ਹੀਰੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਲੇ ਜੀਵਨ ਕਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਹੈ । ਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਜਿੰਦ ਦੀ ਖਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਪਰਦੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਓਡਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਪਾਟ ਜੇਹੜੇ ਬੰਦ ਸਨ, ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇਹਦੀਆਂ ਸਭ ਦਿਲ-ਥਾਵਾਂ ਅਨੰਤ ਗਗਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਹ ਧੌਖਾ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਆਪ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪਰਦਾ ਕਿਸ ਉੱਪਰ ਪਾਵੇ, ਕੂੜਾ ਕਰਕਟ ਸਭ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਅੱਗ ਨੇ ਜਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਆਚਰਣ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਕੀ ? ਹਰ ਇਕ ਨਾਨਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੰਗ ਹਨ । ਮਿੱਠਾ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਾਇੰਦ ਕੁਛ ਨਾ ਬਣ ਸਕੇ, ਪਰ ਜੇ ਅੰਦਰ ਉਹ ਭੇਦ ਭਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਸੁੱਚਾ ਆਚਰਣ ਮਿੱਠਾ ਬੋਲੇ ਤਦ ਸੜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਹੋਭਾਗ । ਸੁੱਕੇ ਹਰੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ।

ਮਿਠਬੋਲੜਾ ਜੀ ਹਰਿ ਸਜਣੁ ਸੁਆਮੀ ਮੋਰਾ ।।

ਹਉ ਸੰਮਲਿ ਬਕੀ ਜੀ ਓਹੁ ਕਦੀ ਨ ਬੋਲੈ ਕਉਰਾ ।।

(ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪੰਨਾ 784)

ਬੱਸ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਨਾ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ, ਕੀ ਵੱਡੀਆਂ ਤੇ ਕੀ ਛੋਟੀਆਂ ਨੂੰ ਫੂਕ ਸੁੱਟਣਾ ਹੈ । “ਮਾਂ” “ਮਾਂ” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਬੱਚੇ ਜੀਦੇਂ ਹਨ, ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿਚ

ਬਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਬੜੇ ਬੜੇ ਵਰਿਆਮ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਕੰਮ “ਮਾ” ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। “ਮਾ” ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਰੂਪ ਮੁਲਕ ਪਿਛੇ ਕੀ ਕੀ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਮਾਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜੀਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਆਪਾਵਾਰਣ ਦਾ ਅਵਤਾਰ ਹੈ, ਅਰ ਨਿਰੇ ਕੌਮੀ ਝੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਲਹਿਰਾਦਾ ਦੇਖ ਫਤਹ ਪਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਕਿਸੀ ਸਰੂਰ ਤੇ ਹੱਡੀਂ ਗਰੂਰ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਭਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ‘ਮਾ’ ਕੀ ਹੈ, ਬਸ ਕਾਰਬਨ, ਆਕਸੀਜਨ, ਹਾਈਡਰੋਜਨ, ਕੈਲਸੀਅਮ, ਫਾਸਫੋਰਸ ਆਦਿ ਦਾ ਇਕ ਜੋੜ ਅਥਵਾ ਹੱਡੀ ਮਾਸ ਆਦਿ ਦਾ। ਤਦ ਉਹ ਹਕੀਕਤ ‘ਮਾਂ’ ਸਬਦ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੀ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਹ ਅਤਮ ਫਾੜ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੁੱਠੀ ਛਾਈ ਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਮੁੱਠੀ ਛਾਈ ਦੀ ਨੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਵੈਸ, ਪਿਆਰ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਬੀਰਤਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਉਪਜਾਏ ਸਨ। ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, “ਰੱਬ ਕੀ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਕੀ ਹੈ ? ਸੰਤ ਸਾਧ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ? ਮਹਾ ਪੁਰਖ ਕੀ ਹਨ ?” ਆਦਿ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਇਸ ਨਵੀਨ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਦੀ ਛਾਣ ਬੀਣ ਦੇ ਦੇਣੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝਣਾ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਥੀ ਸਰਾ ਸਰ ਕੂੜਾ ਹੈ ਤੇ ਅਕਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਕੂੜਾ ਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰਕੇ ਸਟੇਜ ਤੇ ਲਿਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਬਰਬਾਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨਾ, ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਤੱਤੀ ਘਾਹ ਥੀਂ ਜਿਹੜੀ ਹਵਾ ਦੇ ਗਲੇ ਲੱਗ ਕੇ ਝੂਮਦੀ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਤਕ, ਹੈਵਾਨ ਤਕ, ਬੰਦੇ ਤਕ ਮਹਾ ਪੁਰਖਾ ਤਕ, ਇਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬਨਾਉਣਾ ਹੈ, ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਾਰੀਫ ਕੈਸੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਆਪ ਦੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗਿਜਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਜੇ ਕੂੜੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਬੜਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦਿਲ ਜੋ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਹੰਭਲੇ, ਪਰਉਪਕਾਰ, ਭਜਨ ਭਗਤੀ, ਇਲਮ, ਉਨਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਈ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਛਿਪ ਕੇ ਇਹ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੌਣ ਕੌਣ ਇਸ ਕਿਰਤ ਦੀ ਕੋਈ ਸਿਫਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ? ਕਿਉਂ ? ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਜੀਵਨ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਪ੍ਰਦੀਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿਫਤ ਸਲਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੇ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਅੰਤਮ ਤੇ ਇਲਾਹੀ ਸੁਹੱਪਣ ਦਾ, ਚਾਹੇ ਅਦਬ ਲਿਹਾਜ਼ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਚਾਹੇ, “ਹਿਯਾ ਨ ਠਾਹੀਂ ਕਹੀਂਦਾ” ਇਸ ਦਰਦ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹਰ ਤਰਾਂ ਇਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਣਾ ਹੈ।

ਲੋਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਤਾਂ ਔਗੁਣ ਦੱਸ ਕੇ ਗੁਣਾ ਵਲ ਖੜਦੀ ਹੈ; ਠੀਕ ਜੇ ਭਾਵ ਅੰਦਰਲਾ ਹਮਦਰਦੀ ਪਿਆਰ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਉਹ ਸਾਡੂ ਤੇ ਮਾਰੂ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਗੁੰਦੀ ਨਿਰੋਲ ਫਿਤਰਤ ਦੀ ਅਥਵਾ ਮਨ

ਦੀ ਪਰਖ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਉਹ ਤਾਂ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਸਾਹਿਤਯਕ ਅਥਵਾ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਇਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਕੀਰਤ ਹੈ, ਪਰ ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਣਾ' ਸਦਾ ਇਕ ਪਾਪ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਅਸੀਂ ਕਈ ਵੇਰੀ ਦਿਨ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਰ ਸਾਨੂੰ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਜੀਵਨ ਕੁਦਰਤ ਪਲੀ ਪਲੀ ਜੋੜ ਜੋੜ ਬੜੀ ਮੁਸਕਲ ਬਨਾਉਂਦੀ ਫੁਲਾਂਦੀ ਫਲਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਫਿੱਕੇ ਅਰ ਕੌੜੇ ਬਚਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਬਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਘਬਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ।

---

1. ਫਿੱਕਾ ਬੋਲਣਾ ਅਰਥਾਤ ਫਿੱਕਾ ਜੀਣਾ, ਫਿੱਕਾ ਸੋਚਣਾ, ਫਿੱਕਾ ਨੁਕਤਾਚੀਨੀ ਕਰਨਾ ।

15. ਵਤਨ ਦਾ ਪਿਆਰ

ਕਿਸੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਥਾਈ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਤਕ ਆਦਮੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਤਹ ਉੱਪਰ ਹਾਸਾ ਖੇਡ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ, ਆਪਣੀ ਪੇਟ ਪੂਜਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਦ ਖਾਤਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸਤਾਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਉਸ ਮਰਮੀ ਦਰਦ ਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਭ ਥੀਂ ਡੂੰਘੀ ਤੈਹ ਵਿਚ ਹੈ, ਹਾਂ ਉਸ ਜੀ-ਪੀੜਾ ਦਾ, ਸੁਖ ਲੈ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਤੇ ਜਦ ਤਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਰਦ ਤਕ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਾ ਅੱਪੜੇ, ਉਹ ਕੋਈ ਆਦਰਸ਼ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਆਪਣੇ ਅਮਲ ਸਿੱਧੇ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਰਸ ਨੂੰ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਵਤਨ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਮੁਢ ਆਪਣੇ ਘਰ, ਮਾ, ਭੈਣ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆ ਦਾ ਗੂਹੜਾ, ਸਾਦਾ, ਪਰ ਅਸਗਾਹ ਜਿਹਾ ਖਸਮਾਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੁੰਢ ਥੀ ਵਤਨ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਬਿੱਛ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਜੜ੍ਹ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਉਥੇ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਫੈਲਾਓ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਤੇ ਘਰ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਦਯਾ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਵੇ, ਕਿ ਪੰਜ ਇੰਦ੍ਰੀਆ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਇਕ ਦੁੱਖ ਰੂਪ ਹੈ, ਘਰ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੁੱਖ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਲਿਆਣ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਸਿਖਾਏ ਮਜ਼ਬ ਦੇ ਅੱਡੇ ਚੜ੍ਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਮੋਹ, ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਮਾ, ਭੈਣ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਦਾ ਸਤਕਾਰ ਪਾਪ ਜਿਹੇ ਭਾਸਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸੰਨਯਾਸੀ ਤੇ ਸਾਧ ਵੈਰਾਗਯ ਤਿਆਗ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਦਿੰਦੇ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਕਰਦੇ ਅਰ ਸਿਖਾਦੇ ਆਏ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਇਹ ਨਫਰਤ ਫੈਲੀ, ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਬਰਖਿਲਾਫ ਜੰਗ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਫਰਮਾਂਦੇ ਹਨ: “ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੇ ਬੰਧਾਨੁ ॥ ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨੁ ।”

ਘਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਵਤਨ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬੇਹਦ ਸਤਕਾਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਬਿਨਾ ਜੀਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਜਦ ਤਕ ਮਾ ਭੈਣ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਚੇ ਘਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤੀਬਰ ਪਿਆਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਵਤਨ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸਥਿਰ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਤਾਂ

ਜੰਗ ਜਦਲ, ਲਾਲਚ ਤੇ ਮੁਲਕਗੀਰੀ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸੰਕ ਵਿਚ, ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਾਲਮ ਜਰਵਾਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਜਬਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਅਹੰਕਾਰ ਇੰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨੇਕ ਪਾਪ ਕਰਕੇ ਵੀ ਅਨੇਕ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਥਕਦਾ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੁਛ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੋਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕੱਠੇ ਮਿਲ ਕੇ ਮਾਰੀਏ ਤੇ ਖਾਈਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਬਖਿਆੜਾਂ ਦਾ ਗੋਲ ਹੋਯਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਇਕ ਹੈਵਾਨੀ ਪੇਸ਼ਾ ਹੋਯਾ। ਇਹੋ ਜਿਹਿਆਂ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੌਮਾਂ ਦੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸੁਲਹ ਕਰਨੀ ਤੇ ਏਕਤਾ ਕਰਨੀ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਭਾਵ ਉਪਰ ਆਖਰ ਨਿਬੇੜੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇ ਬਖਿਆੜਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਿਰਬਲ ਮਾ, ਭੈਣ, ਇਸਤ੍ਰੀ, ਬੱਚੇ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵੇਦਾਂਤ ਦੀਆਂ ਗਿਆਨ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਅੱਖ ਮੀਟ ਲੈਣੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਮਿਥਯਾ ਹੈ, ਯਾ ਕਿਸੇ ਉੱਚੇ ਖਿਆਲ ਦੀ ਬਾਲ ਦੀ ਖਾਲ ਲਾਹ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਭਾਈ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਉਠਾਣਾ, ਆਪ ਮਰ ਜਾਓ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਸੂਮ ਜਿੰਦਗੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਓ ਪਰ ਬਖਿਆੜਾਂ ਦੇ ਗੋਲ ਉਪਰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਉਠਾਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਤੇ ਸੋਲਾ ਆਨੇ ਕਾਇਰਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਗੀਰੀ ਤੇ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦਾ ਲਾਲਚ ਬਖਿਆੜਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਬਿਪਤਾ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਤਨ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਕਮੁਠ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਇਕ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਸਭ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਧ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਖਿਆੜਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਣ ਵਾਲੀ ਨਿਰੋਲ ਇਕ ਮਨੁੱਖੀ ਅਣਖ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਬੇ ਆਸਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਆਸਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਤੇ ਇਕ ਆਹਲਾ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਉੱਪਰ ਖੇਡ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਉਂ ਜਾਨ ਦੇ ਦੇਣਾ ਜਾਨ ਦੀ ਸਭ ਥੀਂ ਵੱਡੀ ਰੱਛਾ ਹੈ।

ਪਰ ਕੀ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮੁਲਕ ਤੇ ਘਰ ਸਾਭਣ ਤੇ ਲੁੱਟਣ ਦੇ ਰਾਜਸੀ ਇਕੱਠ, ਤੇ ਕੀ ਅੱਗੋਂ ਵਤਨ ਉੱਪਰ ਪਰਵਾਨੇ ਵਾਂਗ ਸਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੁੱਠ ਲੋਕੀ-ਦੋਵੇ ਤਦ ਹੀ ਮੁਮਕਿਨ ਹਨ-ਜਦ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ ਦੁਖ, ਦਰਦ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਚਟਾਨ ਵਰਗੀਆਂ ਸੁਰਤਾਂ ਵੀ ਖੰਡਾ ਪਕੜ ਕੇ ਬੜੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜੀਵਨ ਖੇਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੇਡ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਦੁਖ ਸਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਮੌਤ ਝਾਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਸਿਰੜ ਉੱਪਰ ਵਾਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਕ ਅੰਗੁਣ ਕਰਕੇ ਅਨੇਕ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਰ ਉਸ ਅੰਗੁਣ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਅਨੇਕ ਨੇਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਧ ਕੇ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਆਚਰਣ ਪੈਦਾ

ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਰੀਬ ਨਿਮਾਣਾ ਜਿਹਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਖ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪ ਦੁਖ ਝਾਗਦੇ ਹਨ ਯਾ ਜਾਨ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਖੇਤ੍ਰ ਵਿਚ ਇਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਤੇ ਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਜੋਤਾਂ ਜਗਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੇਹੜੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤੈਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਥੀਂ ਕਤਰਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਤਹ ਦੀ 'ਖਾ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਰਹਿ' ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਿਸੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਹਲ ਕਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ, ਪਹਿਨਣ ਤੇ ਖਾਣ ਤੇ ਵਿਸੇ ਭੋਗਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁਲਛਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦਿਨ ਤੇ ਰਾਤ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਦੁਖ, ਸਾਧਨ, ਪੀੜਾ, ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਦੇਖ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਣ ਦੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਂ ਨਾਲ, ਨਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨਾਲ ਡੂੰਘਾ ਪਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਮਾਲ ਸਾਦਗੀ—ਜਿਹੜੀ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜਿੰਦ ਜਾਨ ਪ੍ਰਾਣ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ—ਦਾ ਕੁਛ ਪਤਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੋਕੀ ਨੇਕੀ ਤੇ ਆਚਰਣ ਤੇ ਬਦੀ ਦੇ ਆਚਰਣ ਦੋਹਾਂ ਥੀ ਖਾਲੀ ਲੋਥਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਨਾ ਜੁਲਮ, ਨਾ ਪਿਆਰ ਲਈ ਜਾਨ ਵਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੀਂਦਾ ਜਾਲਮ ਚੰਗਾ, ਜੀਂਦਾ ਦੁਸਮਨ ਚੰਗਾ, ਪਰ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਵਿਚ 'ਲਿਬੜਿਆ, ਆਪਣੀ ਚੰਮ-ਖੁਸੀਆ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਆਦਮੀ ਇਕ ਲਾਸ ਹੈ।

ਕੌਮ ਦੀ ਕੌਮ ਤਦ ਹੀ ਲਾਸ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਤੀਬ੍ਰਤਾ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦੁਖ ਤੇ ਦਰਦ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਿਆਈਆਂ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਨੂੰ ਲੋਕੀ ਛੱਡ ਦੇਣ।

ਫਰਾਸ ਵਿਚ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਐਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਤੇ ਚੰਮ-ਖੁਸੀਆ ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਨਾਚ ਵਿਚ ਬਿਤਾਨ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਇਕ ਭਾਬੜ ਮਚਿਆ ਸੀ। ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਤਾਂ ਮਚਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਮੁਲਖਈਏ ਵਿਚ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਭੁਖੇ ਮਰਦੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਦੀ ਅਣਖ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਤੇ ਜਿਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਤਾਂ ਇਉਂ ਚੰਮ-ਖੁਸੀਆ ਦਾ ਗਾਹਕ ਹੋਵੇ ਤੇ ਲੋਕੀ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਗਲਤ ਫਿਲਸਫੇ ਨਾਲ ਮਰ ਚੁਕੇ ਹੋਣ, ਓਥੇ ਭਾਬੜ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਚਣ ਜੇ ਉੱਥੇ ਬਾਲਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਤੇ ਐਸੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਜਦ ਸੁਰਤਿ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁਖਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਉੱਠ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਦੀਪਤ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਜਗਾਣ ਲਈ ਜਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਉੱਪਰ ਜਾਵੇ।

ਜਨਾਨੀ ਮਰਦ ਨੂੰ ਮਾਸ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਬੁੱਤ ਸਮਝ ਕੇ ਨਾ ਪਿਆਰੇ, ਤੇ ਨਾ ਮਰਦ ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਮਾਸ ਦਾ ਸੋਹਣਾ ਬੁੱਤ ਸਮਝ ਕੇ ਪਿਆਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਆਰ ਦੀ ਤੀਬ੍ਰਤਾ ਤਾਂ ਸੋਹਣੇ ਕੋਝੇ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ? ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਬਣਤਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਜੋਗਾ ਸੇਤੀ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਰੱਬ ਨੇ ਮਿਲਾਯਾ ਹੈ, ਸਾਥੀ ਚੰਮ ਖੁਸੀ ਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ,

ਸਾਥੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁਖ ਦਾ ਹੋਵੇ । ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਸਾਂਝਾ ਦੁਖ ਦੇ ਦਰਦ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਰਦ ਵਿਚ ਇਕ ਖਤ੍ਰਾ ਹੈ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਰਦ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪਾਸੋਂ ਸਾਨੂੰ ਸੁਖ ਦੀ ਕੀ ਆਸ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ? ਮਿਲ ਬੈਠਣ ਦੀ ਘੜੀ ਦੀ ਘੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਇਕ ਅਚੰਭਾ ਹੈ, ਇਥੇ ਤਾਂ ਦਰਦੀਣ, ਦਰਦ ਪੀਣ, ਦੁਖ ਸਹਿਣ, ਤੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਬਾਂਹ ਪਕੜਨਾ ਹੀ ਸੱਚ ਹੈ, ਚੰਮ-ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤਾਂ ਕੂੜ ਹਨ । ਸੋ ਦਰਦ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਿਆਈਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਤਨ ਸਾਰਾ ਤੇ ਵਤਨ ਸਾਰਾ ਜੇ ਘਰ ਬਣਾਈਏ, ਤਦ ਮੌਕੇ ਸਿਰ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਕਦੀ ਉਹ ਆਚਰਣ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਪਾਨੀਆਂ ਯਾ ਫਰਾਂਸੀਸੀਆਂ ਯਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਦਿਸਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਹਿਨਣ, ਖਾਣ, ਚੰਮ-ਖੁਸ਼ੀ, ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁਖ ਦੇ ਦਰਦ ਦੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਜੀਵੀਏ । ਗਲਾਂ ਨ ਹੋਵਣ, ਸੱਚਾ ਦਰਦ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਸਾਡੀ ਮਾ ਭੈਣ ਨੂੰ ਦੁਖ ਹੋਵੇ ਤਦ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੁਛ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਬਿਪਤਾ ਆਵੇ ਤਦ ਅਸੀਂ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਚੁਣੀਏ, ਸਾਡੀ ਚੋਣ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਹੋਵੇ, ਮਰਣ ਵਿਚ ਸੁਖ ਦਿਸੇ, ਜੀਣ ਵਿਚ ਦੁਖ:

“ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾ ਦਾ ਕਹਿਣਾ । ।

ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਰੋਗ ਰਜਾਈਆਂ ਦਾ ਓਢਣ

ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾ ਦਾ ਰਹਿਣਾ । ।

ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰੁ ਪਿਆਲਾ

ਬਿੰਗੁ ਕਸਾਈਆਂ ਦਾ ਸਹਿਣਾ । ।

ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸੱਥਰ ਚੰਗੇਰਾ

ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ । ।”

ਇਹ ਦੁਖ, ਦਰਦ, ਮੌਤ ਨਾਲ ਤੀਬਰ ਤੇ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸੁਖ ਥੀ ਉਪਰਾਮਤਾ ਹੋਵੇ ।

“ਦੁਖੁ ਦਾਰੂ ਸੁਖੁ ਰੋਗ ਭਇਆ” ਵਿਚ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦਾ ਇਸਾਰਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਰੌਉਸ ਚੰਚਲ ਚੰਮ-ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਪਿਆਜ਼ੀ ਤੈਹਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਤਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਚੇ ਤੇ ਤੀਬਰ ਦੁਖਾ ਵਿੱਚ ਹੈ ।

ਕਿਹਾ ਹਾਸੂ-ਹੀਣਾ ਕੂੜ ਜਿਹਾ ਸੱਚ ਮੰਨਿਆ ਜਾਦਾ ਹੈ ਤੇ ਲੋਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਕੌਮ ਗੀਤ ਤੇ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਤੇ ਟੱਪੇ ਬਣਾ ਕੇ ਤੇ ਗਾਉਣ ਨਾਲ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਵਤਨ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਪਜੇਗਾ । ਜਦ ਓਹੋ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਗੀਤ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚੰਮ-ਤੈਹ ਉੱਪਰ ਸਿਸਕ ਰਹੇ ਹਨ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਮ ਥੀ ਤਲੇ ਯਾ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਸੱਚ ਹੋਰ ਦਿੱਸਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ । ਗੀਤ ਜਿਹੜੇ ਜਿੰਦ ਪਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਤੁਕ ਬੰਦੀ ਦੀ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਜੀਵੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤੀਬ੍ਰ ਵਚਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਲੱਗੇ ਬਾਣਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਘਾਇਲ ਕਰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੀਂਦਾ ਉਹ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਚੰਮ-ਜੀਵਨ ਲਈ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇ। ਜਿੱਥੇ ਜਿਹੜੀ ਕੋਈ ਸਾਦਗੀ ਰਹੀ ਸਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਛੱਡ ਕੇ, ਘਰ ਬਾਹਰ ਥੀ ਨਿਕਲ ਚੰਮ ਹੀ ਚੰਦ ਦੀ ਕੂੜ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਮਝ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਤੇ ਕੀ ਕੌਣ ਸਿਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ? ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ ਦਾ ਬੀਜ ਵੀ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਉਸਦੇ ਉੱਗਣ ਨੂੰ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਸਦੀਆਂ ਵਧਣ ਨੂੰ ਤੇ ਸਦੀਆਂ ਹੀ ਮੁੜ ਉਖੇੜਨ ਨੂੰ ਲਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾ ਸੌਖਾ ਪਿਆਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਸੌਖਾ ਨਿਰਮੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਫਰਾਸੀਸੀ ਚੰਮ-ਸੱਚ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਕਥਨ ਗਲਤ ਹੈ, ਜੇ ਚੰਮ-ਸੱਚ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਤਦ ਪਿਛਲੇ ਮਹਾਨ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਛੇਤੀ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸ ਦੇ ਬਿਸਤ੍ਰਿਆ ਥੀਂ ਉੱਠ ਕੇ ਕੀ ਤੀਵੀ, ਕੀ ਮਰਦ, ਮੌਤ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਚੁੰਮਦੇ। ਚੰਮ-ਮਤ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਿਸਤ੍ਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੇਟ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਪਰਾਏ ਪੁੱਤਰ ਆ ਕੇ ਉਥੇ ਹੀ ਕੋਹ ਸੁੱਟਦੇ। ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਕਿ ਫਰਾਸੀਸੀ ਚੰਮ-ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੁਣ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਤਦ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਪਲਿਆ ਦੇਸ਼ ਪਿਆਰ ਸਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਮਰੇਗਾ। ਸੋ ਜੇ ਉਹ ਚੰਮ-ਸੱਚ ਮੰਨ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਤਦ ਉਹ ਪੁਰਾਣਾ ਬਾਪ ਦਾਦੇ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਇਉਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਫਾਤਹ ਕੌਮਾਂ ਨੇ ਉਹ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਜਮਾ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਚੰਮ-ਸੱਚ ਨੂੰ ਕੁਛ ਸਦੀਆਂ ਮੰਨ ਕੇ ਜੀ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਜਦ ਚੰਮ-ਸੱਚ ਤੇ ਆ ਬੈਠਣ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਕੇ ਹਵਾ ਤੇ ਧੁੱਪ ਲਵਾਣ, ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਮੋਏ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਵੀ। ਕੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਫੋਕਾਪਨ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ?

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦਰਦ ਦੁੱਖ ਤੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਤਤਿਖਾਯਾ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਭਰੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਇਸ ਅੰਸ਼ ਵਿੱਚ ਖੱਦਰ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਸਾਦਗੀ, ਤੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਤਿਖਾਯਾ ਜੋ ਨਿਰੇ ਮਖੌਲ ਨਾ ਹੋਣ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਡੂੰਘਿਆਈਆਂ ਵਲ ਇਕ ਮੋੜਾ ਹੈ। ਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਭਗਤੀ ਦਾ ਬੀਜ ਤਾਂ ਸਦੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਉੱਗੇਗਾ, ਪਰ ਘਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਸਾਦਾ ਕਰੀਏ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਪਹਿਨਣ ਵਿੱਚ ਦੁੱਖ ਸਹੀਏ, ਪਿਆਰ ਸ਼ਕਲਾਂ, ਨਕਲਾਂ, ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ, ਸ਼ਰਾਬਾਂ ਮਜ਼ਾਖਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਪਾਈਏ, ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਧਰਤ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੇ ਬੇਮਲੂਮ ਦੱਬੀਏ, ਮਿਹਨਤ ਕਿਰਤ ਕਰੀਏ; ਆਪਾ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਮਾਰੀਏ ਕਿ ਚੰਮ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਹੇ ਹੀ ਨਾਹ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵਾਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਚੰਮ-ਸੱਚ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਸਦਾ ਖਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਚੰਮ-ਸੱਚ ਵਾਲੇ ਚੰਮ-ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਗੜ੍ਹਦੇ ਮੋਏ ਕਦੀ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ, ਕੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ, ਕੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆ ਦਾ, ਕੀ

ਰੱਬ ਦਾ, ਕੀ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ? ਕਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਕਿਸੀ ਆਸ਼ਾ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੀ ਉਮੈਦ ਕਰਨੀ ਨਿਸ਼ਫਲ ਹੈ । ਵੇਲਾ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵਾਸੀ ਚੰਮ-ਸੱਚ ਥੀ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਚੰਮ-ਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮੰਦ ਭਾਗ ਵਾਗ ਛੱਡਣ ਦੀ ਖੋ ਪਾਣ ਲੱਗਣ, ਮਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਖੇਤ੍ਰ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਗੁੰਮ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਮਤੇ ਦਰਦ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਸੱਚ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਮੁੜ ਅਨੁਭਵ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜੀਵਨ ਘਰ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਤੇ ਸਾਢੇ ਪਿਆਰਾ ਉੱਪਰ ਮੁੜ ਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇੰਨਾ ਸੱਚਾ ਘਰ ਹੋਵੇ, ਕਿ ਉਹਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵਤਨ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਕਦੀ ਸਾਨੂੰ ਆਣ ਲੱਗੇ !!

16. ਵੋਟ ਤੇ ਪਾਲੇਟਿਕਸ

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਠਦੇ ਤੇ ਢਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਦੇ ਇੰਤਜ਼ਾਮ । ਜਦ ਚੰਗੀ ਸਵਾਣੀ ਤੇ ਆਦਮੀ ਮਿਲ ਬੈਠੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਪਰ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਦ ਘਰ ਟੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ । ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੁਛ ਕੀੜੀ ਵਾਗ ਅੰਦਰ ਭੀ ਰਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਬਾਕੀ ਆਪਣਾ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ, ਤੇ ਆਏ ਗਏ ਦਾ ਨਿਰਬਾਹ ਵੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਆਦਮੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਵਾਣੀ ਵੀ ਦਿਨ ਰਾਤ ਨਿਰਬਾਹ ਲਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਸਦਾ ਮਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਖਾਵੰਦ ਦਾ ਹੱਥ ਵਟਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਕਮਾ ਕੇ ਘਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਨਾ ਖਰਚ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀ ਘਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਸੰਵਾਰ ਕੇ ਜੋ ਬਚਦਾ ਹੈ ਉਹ ਉਹਦੀ ਕਮਾਈ ਜਾਨਣੀ ਚਾਹੀਏ । ਹਰ ਇਕ ਪੈਸਾ ਜਿਹੜਾ ਖਰਚ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਉਹ ਬਚਿਆ ਹੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਏ । ਜਿਹੜੇ ਲੋਕੀ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਤੀਮੀਆਂ ਨਿਕੰਮੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਨਖੱਟੂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਗ੍ਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਗੌਰ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਏ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਸਵਾਣੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਕਮਾਉ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਨਿਰਾ ਖੱਦਰ ਬੁਣਨਾ ਹੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਕਿਸੀ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਭੁੜੀ ਕਰਕੇ ਚਾਰ ਕੌਡਾ ਘਰ ਲਿਆਏ ਬਿਨਾ ਤੀਮੀ ਨਖੱਟੂ ਨਹੀਂ ਗਿਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ । ਇਕ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕਪੜੇ ਧੋਣ, ਪਤੀ ਦੇ ਕਪੜੇ ਧੋਣ, ਉਹ ਇਕ ਧੋਬੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਜੇ ਘਰ ਦੇ ਅੰਸਤਨ 5 ਮੈਂਬਰ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਤੇ ਦੋ ਕੱਪੜੇ ਰੋਜ਼ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਤਦ 10 ਕੱਪੜੇ ਰੋਜ਼ ਤੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ 300 ਕਪੜੇ ਧੋਂਦੀ ਹੈ । ਗ੍ਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਰਾਂ ਵਾਗ ਸਫਾਈ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ । ਪਰ ਜੇ ਆਨਾ ਕਪੜਾ ਨਹੀਂ, ਪੈਸਾ ਕਪੜਾ ਵੀ ਗਿਣਿਆ ਜਾਏ ਤਦ ਕਪੜੇ ਧੋਣ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਸਵਾਣੀ 300 ਪੈਸੇ ਯਾ ਚਾਰ ਰੁਪੈ ਯਾਰਾਂ ਆਨੇ ਖੱਟਦੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਰੋਟੀ ਪਕਾਣੀ ਖਵਾਣੀ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦਹੀਂ ਸਾਂਭਣਾ, ਮੱਖਣ ਬਣਾਣਾ ਇਹ ਘਰੋਗੀ ਜਿਮੀਦਾਰੀ ਇਨਡਸਟਰੀ ਹੈ । ਜੇ ਉਹਦੀ ਭੁੜੀ ਦਾ ਹੀ ਮੁੱਲ ਪਾਵੋ ਤਾਂ ਇਕ ਮਜ਼ੂਰ ਦਾ ਕੰਮ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਮਜ਼ੂਰ ਦੇ 4 ਆਨੇ ਵੀ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਰੋਜ਼ ਮੁੱਲ ਪਾਵੋ, ਤਦ 7 ਯਾ 9 ਰੁਪਏ ਦੇ ਲਗਭਗ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹ ਕੰਮ ਹੋਇਆ । ਹੋਰ ਘਰ ਦਾ ਨਿਕਾ ਨਿਕਾ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸਾਂਭਣ,

ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਬਾਲ ਬੱਚਿਆ ਦੀ ਸੇਵਾ ਜਿਹੜੀ ਜੇ ਹਸਪਤਾਲ ਆਦਿ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਸਬ ਘਰ ਦੇ ਬਾਨ੍ਹਣ ਬਨਣ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਮੁੱਚੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਰ ਨਾਲ ਦੇਖੀਏ ਤਦ ਗ੍ਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰ ਜੋ ਆਪ ਹਲ ਵਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਨਕਦੀ ਵਿੱਚ ਜੇ ਨਿਰੀ ਜਿਸਮਾਨੀ ਤੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਕੰਮ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾਵੀਏ ਤਦ 15 ਰੁਪਏ ਮਾਹਵਾਰ ਥੀ ਕਿਸੀ ਹਾਲਤ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸੱਕਦਾ ਤੇ ਸਾਲ ਦਾ 190 ਰੁਪਏ ਹੋ ਜਾਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੁਰੱਬਿਆ ਦੀ ਜੇ ਆਮਦਨੀ ਗਿਣੀਏ ਤਦ ਇਕ ਮੁਰੱਬਾ ਜੇ ਐਸੇ ਹਾਲੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਾਸ ਹੋਵੇ ਤਦ ਅੱਧੇ ਮੁਰੱਬੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਇਹ ਔਸਤਨ ਨਕਦੀ ਮਾਇਆ ਆਬਿਆਨਾ ਆਦਿ ਕੱਢ ਕੇ ਗਿਣੀਏ ਤਦ 300 ਰੁਪਏ ਤਕ ਸਾਲ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੋ 300 ਰੁਪਏ ਸਾਲ ਚੰਗੀ ਤਕੜੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਜਰਾਇਤੀ ਆਮਦਨ ਓਥੇ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਭੋਂ ਨਵੀਂ ਤੇ ਕਮਾਈ ਹੋਈ ਹੈ, ਸੋ ਜਨਾਨੀ 180 ਰੁਪਏ ਸਾਲ ਦਾ ਵਾਧੂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਉਂ ਉਹ 180 ਰੁਪਏ ਖੱਟਦੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਖਰਚ ਥੀ ਬਚਾਦੀ ਹੈ। ਸੋ 300 ਰੁਪਏ ਵਿਚ ਇਹ ਪੰਜੇ ਜੀਵ ਇਕ ਬੱਚੇ ਸਮੇਤ ਟੱਬਰ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਪਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਆਮਦਨ ਦੀ ਔਸਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੂਦੀ ਰੁਪਏ ਜਿਹੜੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਦੇ ਹਨ ਜਦ ਫਸਲ ਮਾੜੇ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੂਦ ਆਦਿ ਮਾਰ ਮੁਕਾਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਮਾਲੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਕਾਸਤਕਾਰ ਮੁਜ਼ਾਰੇ ਦੀ ਆਮਦਨ 200 ਤਕ ਰਹਿ ਜਾਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਟੱਬਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ੂਰੀ 10 ਆਨੇ ਦਿਹਾੜੀ ਤਕ ਪਈ, ਤੇ ਜੇ ਪੰਜ ਆਦਮੀ ਦੀ ਨਕਦ ਮਜ਼ੂਰੀ ਪਾਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਖੇਤੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਦੋ ਆਨੇ ਸਿਰੇ ਧਰਤੀ ਪਈ। ਹੁਣ ਦੋ ਆਨੇ ਰੋਜ ਵਿੱਚ ਕੋਣ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਐਸੀ ਕਠਨ ਕਮਾਈ ਦਾ ਪੈਸਾ ਹਕੂਮਤ ਲੈ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਕੰਮ ਸਿਵਾਏ ਖੇਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿੰਨਾ ਮੁਲਕੀ ਖਰਚ ਪੈਦਾ ਹੈ ਉਹੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਘਰਾਂ ਪਰ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਘਰਾਂ ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਰ ਦਸਾਂ ਨੌਹਾਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ, ਜਲ, ਮੀਂਹ, ਹਵਾ, ਧੁੱਪ ਤੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਰਮ ਸਰਦ ਵਟਾਂਦਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਮਦਦ ਲਈ ਜਾਦੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਮਿਲਵਰਤਣ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਿਲਵਰਤਣ ਨਾਲ ਨਾਲ ਇਸ ਉਪਜਾਊ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਬਗੈਰ ਕਿਸੀ ਮੁੱਲ ਲੈਣ ਦੇ ਉਪਜਾਊ ਕਿਰਤ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵਰਤਣ ਲਈ ਧਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਪਾ ਕੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਮਾਯਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਵਾਹੀ ਲਈ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਰਹਕੀਕਤ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਰਮਾਏ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੁੰਦਾ

ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਆਪਣੀ ਨਿਕੀ ਨਿਕੀ ਤੇ ਚੁੱਪ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਦੀ ਡਾਹਡੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਸਬ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਲੀ ਪਲੀ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੇ ਕੁੱਪੇ ਰੋੜ੍ਹੇ ਜਾਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਮਾਂ ਹੈ ਉਹ ਸਾਥੋਂ ਆਪਣੇ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ, ਸਾਡੇ ਆਦਮੀ ਭਰਾ ਮੁੱਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਕੋਈ ਪਰੰਪਰਾ ਹੀ ਐਸੀ ਚਲੀ ਆਈ ਹੈ, ਸੋ ਸਰਮਾਏ ਵਾਲਾ ਇਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਸਰਮਾਯਾ ਲਾਵਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਉਹਦੀ ਭੁੱਲ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਸਦੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਆਪ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਤੇ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਖਲਾਕੀ ਤੇ ਮੁਲਕੀ ਤਰੱਕੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਬਸ ਜਿਹੜੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਚਾਹੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ, ਚਾਹੇ ਟੰਗਾਂ ਨਾਲ, ਚਾਹੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ, ਚਾਹੇ ਮਿੱਠੀ ਜੀਭ ਨਾਲ, ਉਹੋ ਹੀ ਅੰਨ ਪਾਣੀ ਦੇ ਇਸ ਆਣ ਵਾਲੀ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਹੱਕਦਾਰ ਸਮਝੇ ਜਾਣਗੇ। ਜਿਹੜੇ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਸਰਮਾਏ ਉੱਤੇ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਮੁੰਗ ਦਲਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਕੱਪੜਾ ਵੀ ਮਿਲਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੁਲ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਮਾਲ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਆਖਰ ਹੱਥਾਂ, ਪੈਰਾਂ, ਆਪਣੇ ਨੈਨ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਤੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ, ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਅਮੀਰ ਜਨਮ ਥੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸੱਕੇਗਾ। ਆਪਣੀ ਕਿਰਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਣ ਪ੍ਰਯੰਤ ਹੀ ਅਮੀਰ ਯਾ ਗਰੀਬ ਹੋ ਸੱਕੇਗਾ। ਅਮੀਰੀ ਗਰੀਬੀ ਨਸਲ ਬ ਨਸਲ ਨਹੀਂ ਚਲ ਸੱਕੇਗੀ, ਕਿ ਸਰਮਾਏ ਨੂੰ ਨਿਕੰਮਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਕਿਰਤਾਂ ਉੱਪਰ ਹੀ ਨਬੇੜੇ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਜਦ ਤਕ ਉਹ ਜਾਇਦਾਦ ਤੇ ਮਾਲੀ ਧਨ ਦੀ ਬਰੋਬਰੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਤਦ ਤਕ ਚਾਲ ਓਸ ਸੇਧ ਵੱਲ ਹੋ ਜਾਸੀ ਤੇ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਤੇ ਬਰੋਬਰੀ ਦਾ ਸੁਫਨਾ ਕਦੀ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਹਾਲਾ ਯੋਰਪ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਇਕ ਬੜੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਯੋਰਪ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਗ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਥੇ ਹੁਣ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਚਿਰ ਖੇਤੀ ਉੱਪਰ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਰੋਟੀ ਕੱਪੜਾ ਚੰਗਾ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੇ ਬਚਪਨ ਦੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਿੰਨ ਸੇਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਘਿਓ, ਤੇ 35 ਸੇਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਆਟਾ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਥੀ ਪਹਿਲਾਂ ਚੀਜ਼ਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸਸਤੀਆਂ ਸਨ। ਸੋ ਇਥੇ ਰੋਟੀ ਕਮਾਣ ਦਾ ਸਵਾਲ, ਉਸ ਪੇਚੀਦਗੀ ਤੇ ਸਿਰ ਸਿਰ ਬਾਜ਼ੀ ਲਾਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤਕ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਹੁਣ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਪਰ ਸਦੀਆਂ ਥੀ ਯੋਰਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਵਾਲ ਸਭ ਥੀ ਪਹਿਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਹੂ ਦੇ ਕਤਰੇ ਵਗਾ ਕੇ ਕਮਾਇਆ ਪੈਸਾ ਬਰਬਾਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਹਰ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬ ਵਲੋਂ ਆਏ ਰਾਜੇ ਸਮਝਦੇ ਸਨ; ਘਰ ਮਖਲੂਕ ਦਾ ਨੌਕਰ ਸਮਝ ਕੇ ਬੜਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਰਚ ਆਪਣੇ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸਾਂ ਤੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਰਚ ਦੇਣਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਾਜ ਦੇ ਨੀਤੀ ਆਦਿਕ ਦੇ ਕੰਮ ਸੌਂਪ ਦੇਣੇ, ਲੋਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ

ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਭੋਗੀ ਤੇ ਕਾਮੀ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਲੱਗੇ ਰੁਪੈ ਆਪਣੇ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸਾਂ ਤੇ ਖਰਚਣ ਤਦ ਮਖਲੂਕ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਲਵਾਨ ਤੇ ਧਰਮ ਨੇਤਾ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਇਹ ਨੇਮ ਰਚਿਆ ਕਿ “ਜੇ ਟੈਕਸ ਰਯਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਰਯਤ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਧਰੇ ਖਰਚ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।” ਸਦੀਆਂ ਲੜ ਲੜ ਕੇ ਇਹ ਅਸੂਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪਾਲੇਟਿਕਸ ਦਾ ਅਸੂਲ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੇ ਜਮਾਨਿਆ ਵਿਚ “ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਦੀ ਕੁਛ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਜੋ ਉਹ ਕਰੇ ਸਾਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ” ਇਕ ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਅਸੂਲ ਸੀ। ਇਸ ਪੁਰਾਣੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਲਈ ਤੇ ਨਵੇਂ ਨੂੰ ਪਾਣ ਲਈ ਸਦੀਆਂ ਲਈ ਜੰਗ ਤੇ ਖੂਨ ਖਰਾਬੇ ਹੋਏ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਹਾਲੇ ਕੁਛ ਬਹੁਤ ਸੂਤ ਮਾਮਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਤਾਂ ਵੀ ਕਾਨੂੰਨ ਇਸੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਬਣ ਗਏ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਧਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਮਿਲ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪੁਰਾਣੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਵਾਂਗ ਵਰਤ ਕੇ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਣ ਅਨੇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹਨ, ਜਣਾ ਖਣਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਅਸੂਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਰੁਪਇਆ ਕਮਾਏ ਤੇ ਟੈਕਸ ਭਰੇ, ਉਹਦੇ ਖਰਚਣ ਉੱਤੇ ਉਹਨੂੰ ਪੂਰਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ। ਸੋ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿਚ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਇਹ ਜਰੂਰੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੁਲਕ ਦੀ ਵੋਟ ਨਾਲ ਰਾਜ ਤੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜਿਠਣ ਦੇ ਕੰਮ ਵਾਸਤੇ ਕੌਂਸਲਾ ਬਣਨ। ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਨਤਰਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਕਿਸ ਕਿਸ ਨੂੰ ਵੋਟ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਵੇ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਵਿਤ ਮੁਤਾਬਕ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹਦੀ ਵੋਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੇ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਦਮੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਣਗੇ ਜਿਹੜੇ ਦਿਮਾਗੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਉਸ ਉਪਜਾਏ ਧਨ ਦਾ ਚੰਗਾ ਵਰਤਣ ਤੇ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਰਖਦੇ ਹਨ, ਸੋ ਵੋਟ ਦੇਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਾਸਤੇ ਫਿਰ ਮੁੜ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਤਾਂ ਰਚੀਆਂ, ਆਖਰ ਹੁਣ ਪਿਛਲੇਰ ਯਾ ਉਸ ਥੀਂ ਪਿਛਲੇਰ ਸਾਲ ਬੜਾ ਚਿਰ ਰੋਲਾ ਪਾਣ ਤੇ ਜਨਾਨੀਆ ਨੂੰ ਵੀ ਵੋਟ ਦੇਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ ਤੇ ਮਿਲਿਆ।

ਪੁਰਾਣੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਖਸੀ ਸੀ, ਚੰਗੇ ਆਦਮੀ ਜੁੜ ਬੈਠੇ ਤੇ ਰਾਜ ਚੰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੁਲਕ ਸਵਰਗ ਹੋ ਗਿਆ; ਤੇ ਜੇ ਮਾੜੇ ਆ ਗਏ ਤਦ ਤਬਾਹੀ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਛਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਬਣ ਕੇ ਬਿਗੜ ਜਾਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਰਾਜਧਾਨੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਦ ਚੰਗੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸੂਬੇ ਚੰਗੇ ਚੁਣੇ; ਚੰਗੇ ਆਦਮੀ ਮਿਲੇ ਤੇ ਮੁਲਕੀ ਹਾਲਤ ਵਾਹ ਵਾਹ ਹੋ ਗਏ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹੋ ਖੋਸੜੇ ਤੇ ਉਹੋ ਭਾਈ ਬਸੰਤਾ ਹੋਰੀ। ਹੁਣ ਅਸੌਕ ਵਰਗੇ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਕਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਹ

ਚਮਕਦੀਆ ਤਾਕਤਾਂ. ਦਯਾ, ਦਰਦ ਤੇ ਸੇਵਾ ਦੇ ਭਾਵ ਕਿਸ ਮਖਲੂਕ ਦੀ ਵੋਟ ਵਾਲੇ ਰਾਜ ਨੇ ਕਿਸ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਲੈਣੇ ਹਨ ? ਪਰ ਨਮਰੂਦ, ਨੀਰੋ ਜਿਹੇ ਭੈੜੇ ਰਾਜੇ ਤੇ ਉਸ ਥੀ ਵੀ ਭੈੜੇ ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਾਹਿਬਾ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਜੇਹੜੇ ਰੋਮ ਆਦਿਕ ਚਕਰਵਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਏ, ਉਹ ਕੋਈ ਮਾ ਦਾ ਜੰਮਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਤਰਾ ਬਾਕੀ ਹੈ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਨਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਮਖਲੂਕ ਆਖਰ ਯੋਰਪ ਵਿੱਚ ਉਠੀ, ਬਾਦਸਾਹਾ ਨੂੰ ਫਾਸੀ ਲਟਕਾਇਆ, ਗੋਲੀਆ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ, ਜ਼ਾਲਮ ਜਰਵਾਣੇ ਭੋਗ ਲਮਪਟ ਬਾਦਸਾਹਾ, ਵਜ਼ੀਰਾ, ਰਾਣੀਆ ਆਦਿਕ ਸਮੇਤ ਸਲੇਟ ਸਾਫ ਕੀਤੀ । ਹੁਣ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟਾਂ ਤੇ ਕੌਂਸਲਾਂ ਤੇ ਰੀਪਬਲਿਕਾਂ ਬਣੀਆ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਖਲੂਕ ਦੀ ਵੋਟ ਨਾਲ ਇੰਤਜਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਚੁਣੇ ਗਏ । ਪਰ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਅਸੋਕ ਵਰਗਾ ਲਾਇਕ ਹੋਵੇ, ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਵੋਟ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਬਸ ਇਕ ਵੋਟ ਦੀ ਹੀ ਹਦ ਤਕ ਅਸੋਕ ਵਰਗਾ ਹੋਵੇ ਤਦ ਉਹ ਠੀਕ ਚੋਣ ਕਰ ਸਕੇ ! ਆਮ ਹੁੰਦਾ ਕੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ, ਹਰ ਇਕ ਰਾਜ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ, ਵੋਟ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਖਿਚਣ ਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਕਦੀ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਗੁਣਾ ਕਰਕੇ ਵੋਟ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਕੇ ਵੋਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਕਦੀ ਉਹ ਕਿਸੀ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਅਸੋਕ ਦੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਅਸਾਰੀਯਾ ਬਲਕਿ ਜ਼ਾਲਮ ਨੀਰੋ ਦੀ ਕਸਰ ਅਸਾਰੀਯਾ ਬਣ ਕੇ ਵੋਟ ਦੇ ਹਕ ਨੂੰ ਭੈੜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਚੰਗੇ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਵਾਲੇ ਲਾਇਕ ਪੁਰਸਾ ਤੀਵੀਆ ਦੀ ਥਾ ਭੈੜੇ ਆਦਮੀ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਮੁੜ ਗੱਲ ਉੱਥੇ ਦੀ ਉੱਥੇ ਰਹੀ । ਆਦਮੀ ਦੇ ਬਣਾਏ ਸਿਲਸਿਲੇ ਮੁਲਕੀ ਬਨਤਰਾਂ ਬਨਾਉਣ ਉੱਪਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੁਕਦੀ, ਮੁੜ ਬੰਦਿਆ ਦੇ ਚੰਗੇ ਹੋਣ ਤੇ ਚੰਗੀ ਚੋਣ ਉੱਤੇ ਹੀ ਗੱਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨਿਆ ਥੀ ਜੋ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਚਲੇ ਆਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੁਛ ਕਾਬਲੀਅਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਕੰਮ ਲਈ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਲੋਕੀ ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਦਰਾਮਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹੁਨਰ ਦੱਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕੰਮ ਰਾਜ ਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਹੁਣ ਇਕ ਇਕ ਵੋਟ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਚਕਰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ । ਤੇ ਇਓਂ ਮੁੜ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਹੀ ਲੋਕ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮ ਨਜਿਠਦੇ ਹਨ, ਗੱਦੀ ਉੱਪਰ ਉਹੋ ਬਹਿਣ ਜੋ ਬਹਿੰਦੇ ਆਏ ਹਨ । “ਜਿਸ ਦਾ ਕਾਮ ਉਸੀ ਕੋ ਸਾਜੇ ਔਰ ਕਰੇ ਤੋਂ ਠੀਂਗਾ ਬਾਜੇ”, ਇਸ ਮੁਲਕੀ ਕਾਇਦੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹੋ ਅਖਾਣ ਲਗਦਾ ਹੈ:— ਸਾਈਸੀ ਇਲਮ ਦਰਯਾਈ ਹੈ ਕੌਣ ਬਕਸ਼ੁਆ ਕਹਾਂ ਲਾਗਤ ਹੈ ਸਾਈਸ ਹੀ ਜਾਣੇ । ਸੋ ਰਾਜਸੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸਦੀਆਂ ਪ੍ਰਯੰਤ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ

ਨਾਲ ਪ੍ਰਬੀਨ ਹੋਏ, ਮਖਲੂਕ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਖਾਸ ਤਬਕਾ ਇਸ ਲਿਆਕਤ ਦਾ ਪੁਰਾਣੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਪਜ ਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਹੋ ਜਮਾਤ ਨਵੇਂ ਘਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਘੜੀ ਗਈ। ਅੱਗੇ ਇਹ ਲੋਕੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰੀ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਹੋ ਹੀ ਵੋਟ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆ ਦੀ ਛਿੱਝ ਵਿੱਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਥਾ ਅਨੇਕ ਪਰ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਸਰਾਂ ਕਿਰਸਾ ਦੇ ਦਵਾਲੇ ਘੁਮਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਗਏ ਬੰਦਿਆ ਉੱਪਰ ਕੁਛ ਭੈ ਪੈ ਗਿਆ, ਜੇ ਮਾੜੇ ਨਿਕਲੇ, ਮਖਲੂਕ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾ ਰਹੀ। ਤਦ ਅਸੀਂ ਤਖਤੋ ਉਤਾਰੇ ਜਾਵਾਂਗੇ, ਇਕ ਤਖਤ ਦੇ ਅਨੇਕ ਟੁਕੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਇਕ ਮਿਊਨਿਸਪਲ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਵਿਤ ਦੀ ਹਦ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਮ ਤਾ ਕਰਮਚਾਰੀ ਦਾ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੀ ਹਦ ਵਿਚ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਅਮਰੀਕਾ ਦਾ ਪ੍ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਭਾਵੇਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ, ਮਜ਼ਬੂਰੀਆ, ਰਿਸਵਤਾਂ, ਧਨਾਢ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਮੂਹ ਅਕਠਾ ਦੇ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਬਲ ਨਾਲ ਖਰੀਦੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਇਕ ਰਾਜਾ ਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਜੋ ਰੁਪਿਆ ਟੈਕਸ ਦਾ ਮੁਲਕ ਲਈ ਅਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਕਹਿਣ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਖਲੂਕ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਜੋ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹਦੀ ਚਾਬਕ ਨਾਲ ਹੀ ਕੰਮ ਤੁਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਇਕ ਭਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰੁਹਬ ਨਾਲ ਚੋਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਕਈ ਭਲੇ ਪੁਰਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਮਖਲੂਕ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਕਰਾ ਕੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੱਲ ਉੱਥੇ ਦੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਪਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੂਪਅੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਲ ਦਾ ਕੁਛ ਮਧਮ ਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਮਖਲੂਕ ਆਪਣੀਆਂ ਜਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਸਮਝ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਵਾਲੇ ਮੁਲਕੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਧ ਲੈਣਗੇ। ਸੋ ਜੋ ਗੱਲ ਸਦੀਆਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਹਾਲੇ ਯੋਰਪ ਵਿਚ ਅੱਧੀ ਪੱਕੀ ਹੈ ਉਹ ਸਾਡੇ ਇਸ ਅਭਾਗੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਰੂਰਤ ਪਈ। ਸਾਡਾ ਰਾਜ ਪਾਠ ਚਰੋਕਣਾ ਖੁਸ਼ ਗਿਆ ਜਿਹੜੇ ਕੋਈ ਖਿਡਾਉਣਿਆਂ ਵਰਗੇ ਮੌਮ ਦੇ ਬੁੱਤ ਜਿਹੇ ਰਾਜੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਉਹ ਸਦਾ ਸਦੀਆਂ ਥੀ ਅੱਗੇ ਭੋਗ ਲਿਪਟ ਸਨ ਤੇ ਹੁਣ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਗਈਆਂ ਸੋ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭੇਜੇ ਅਫਸਰਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਦਮੁਖਤਾਰੀਆਂ ਤੇ ਬਦੇਸੀ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਮੰਦੀਆਂ ਖਰਾਬੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਾਡੇ ਮੁਲਕੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਭੀ ਅਤਿ ਦੇ ਗਿਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਹੋ ਗਏ। ਸੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਥੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰੋਂ ਚੋਪੀ ਚਾਪੜੀ ਕਾਨੀ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਥੀ ਬਚਣ ਲਈ ਰੋਲਾ ਪਿਆ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵੋਟ ਉੱਤੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਅੱਜ 40

ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਥੀਂ ਬੜੇ ਬੜੇ ਅਕਲ ਦੇ ਕੋਟਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਿਧਾ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਧਨ ਸਾਡੀ ਕੌਮ ਵਿਚੋਂ ਅਨੇਕ ਅਨਗਿਣਤ ਨਾਲੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਅੱਜ 150 ਸਾਲ ਥੀਂ ਬਰਾਬਰ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸ ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਬੇਜਾਨ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੀ ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਥੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਹ ਮੁਲਕ ਗਰੀਬ ਹੈ। ਲਾਰਡ ਕਰਜ਼ਨ ਨੇ ਬੜੇ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਐਸਟੀਮੇਟ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਔਸਤ ਕਮਾਈ ਸਿਰ ਪਰਤੀ ਮਾਹਵਾਰੀ ਦੋ ਰੁਪੈ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਵਿੱਚ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਸਿਰ ਵੀ ਹਨ ਤੇ ਧਨ ਖਲੇਰੂ ਸਿਰ ਵੀ ਹਨ। ਇਕ ਹਲਵਾਈ ਦੁੱਧ ਵੇਚ ਕੇ ਕੁਛ ਕਮਾਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਮਾਂਦਾ ਤੇ ਨਹੀਂ ਉਹ ਤਾਂ ਧਨ ਖਲੇਰਦਾ ਹੈ, ਸੋ ਹਾਲੇ ਇਹ ਐਸਟੀਮੇਟ ਕਿਸੀ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਕਿ ਧਨ ਖਲੇਰੂਆ ਦੇ ਸਿਰ ਜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਢ ਦਈਏ ਤਦ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਸਿਰ ਕਿੰਨੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਰੇਲ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਕੰਮ ਲਈ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਰੇਲ ਦੀ ਆਮਦਨ ਹੋਈ, ਉਹ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਕੰਮ ਦਾ ਖਰਚ ਖਾਤਾ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਬਾਬ ਵੇਚਣ ਲਈ ਲਦ ਕੇ ਇਕ ਥਾਂ ਥੀਂ ਦੂਜੇ ਥਾਂ ਲੈ ਜਾਣਾ ਵੀ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ੂਰੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਕੰਮ ਥੀਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਕੋਈ ਆਮਦਨ ਜੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਨਧ ਖਲੇਰੂ ਆਮਦਨ ਹੈ ਉਹ ਸੱਚੀ ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਗੌਰਮਿੰਟ ਦੇ ਨੌਕਰ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਆਮਦਨ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਮਨਾਫੇ ਤੇ ਮਜ਼ੂਰੀਆ ਖਰਚ ਦੇ ਖਾਤੇ ਕੱਢ ਕੇ ਨਿਰੀ ਧਨ ਉਪਜਾਊ ਤਾਕਤ ਤੇ ਸਿਰੇ ਪਰਤੀ ਦੇਖੋਗੇ, ਤਦ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਪੈਸਾ ਵੀ ਮੁਸਕਲ ਨਾਲ ਬਣੇਗਾ। ਸੋ ਜਿਸ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਧਨ ਉਪਜਾਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਇੰਨੀ ਘਟ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਇਹ ਉਮੈਦ ਕਰਨੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੀ ਆਜ਼ਾਦ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਬਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਨਿਰਾ ਅਕਲੀ ਪਾਗਲਪਨ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿਸੀ ਹੋਰ ਤਾਕਤ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਨੂੰ ਸਨੂੰ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਜਿਹੇ ਮੁਲਕ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਸੂਲ ਮੰਨ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। “ਰੂਸ ਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆ ਉੱਪਰ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ”, ਇਹ ਸਬ ਗੱਲਾਂ ਕੂੜੀਆਂ ਹਨ।

ਸੋ ਰਾਜਿਆ ਦੇ ਵਿਗੜ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਰੋਟੀ ਕਮਾਈ ਕਠਨ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਗਰੀਬ ਦਾ ਧਨ ਹੋਰ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਉਹੋ ਯੋਰਪ ਵਾਲੀ ਵੋਟ ਸਾਡੇ ਤਕ ਅਪੜ ਪਈ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਆਦਮੀ ਇਸ ਵੋਟ ਦੇ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਜੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਰਤੇਗਾ, ਉਹ ਮੁਲਕ ਦੀ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਕਰੇਗਾ, ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਰਿਸਵਤ ਕਿਸੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਰੁਹਬ, ਲਾਲਚ, ਭੈ ਵਿੱਚ, ਲਿਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਵੋਟ ਦੇਵੇਗਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਤੇ ਮੁਸੀਬਤ ਦੁੱਖ ਤੇ ਭੁੱਖ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਹੋਰ ਕੜੀਆਂ ਕਰੇਗਾ।

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੁਣ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨਿਆ ਵਾਂਗ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉੱਪਰ ਡੋਰੀ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮੁਲਕੀ ਮਾਮਲਿਆ ਉੱਪਰ ਅਣਗਿਹਲੀ ਕਰਕੇ ਸੈ ਜਾਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ।

ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਕ ਵੋਟ ਦੀ ਹਦ ਤਕ ਹਰ ਇਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ ਤੇ ਓਸ ਆਪਣੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਦੱਸਣੀ ਹੈ, ਸੋ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਸੁਖ ਦੇ ਅਸੀਂ ਆਪ ਜਿੰਮੇਵਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ । ਜਰੂਰੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਦਿਆ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਮੁਲਕੀ ਮਾਮਲਿਆ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿਦਯੀ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਲੈਕਚਰਾਂ ਤੇ ਅਖਬਾਰਾਂ ਤੇ ਸਖਸ਼ੀ ਮੇਲ ਜੋੜਾ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਖਬਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਣੀ ਜਰੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਚੁਣਨੇ ਚਾਹੀਏ ਤੇ ਉਹ ਕੌਣ ਹਨ, ਕਿਥੇ ਕਿਥੇ ਹਨ, ਧਨ ਵਾਲੇ ਜਿਹੜੇ ਬਹੁਤ ਰੁਪੈ ਖਰਚ ਕੇ ਕੌਸਲਾ ਵਿਚ ਜਾ ਸੱਕਣ, ਉਹ ਚੰਗੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਅਮੂਮਨ ਮਾੜੇ ਤੇ ਨਲੈਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੀ ਦੁਖ ਤੱਕਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ । ਗਰੀਬ ਮਿਹਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਨਿਕਲ ਪੈਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਮ ਕਰਕੇ ਛੱਡੇ ਤੇ ਨਿੱਕੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹ ਰਹ ਕੰਗਲੇ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਅਮੀਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੁਛ ਆਮ ਕਰਕੇ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਸੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਔਗੁਣ ਸਬ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੋੜ ਦੌੜ ਵਿਚ ਜੂਆ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਬੜੀ ਗੌਰ ਨਾਲ ਹਰ ਇਕ ਘੋੜੇ ਦੀ ਨਸਲ ਸੁਭਾ ਆਦਿ ਸਬ ਦੇ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹੁ-ਬਹੂ ਇਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਇਕ ਵੋਟ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕੀ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਘੋੜ ਦੌੜ ਵਿਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਸ਼ੂਆ ਨੂੰ ਦੌੜਾਨਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਸਬ ਨਸਬ ਦਾ ਪੂਰਾ ਚਿੱਠਾ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਰਖਣਾ ਜਰੂਰੀ ਹੈ । ਇਹ ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਪੂਰਾ ਇਨਸਾਨ ਹੋਵੇ ਉਹ ਹਕੂਮਤ ਕਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਜਦ ਤਕ ਦੁਨੀਆ ਪਸ਼ੂ ਹੈ । ਸਜ਼ਾਵਾ ਤੇ ਜੇਹਲਖਾਨੇ ਤੇ ਰੱਸੇ ਪਸ਼ੂਆ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਦ ਤਕ ਖੁਦਗਰਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਪਸ਼ੂਆ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਹਨ, ਜਦ ਤਕ ਹਰ ਇਕ ਨਿਰਾ ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਦਾ, ਤਦ ਤਕ ਮੁਲਕੀ ਮਾਮਲਿਆ ਵਿਚ ਚੰਗੇ ਨੀਤੀ ਪ੍ਰਬੀਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਵੱਡੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਦੇ ਇੰਤਜਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਕੜੇ ਪਸ਼ੂਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਸਦਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਰਾਜੇ ਯਾ ਰਾਜਿਆ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਅੰਤਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਸ ਸਿਖਿਆ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਿੰਗਾ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੇ ਸਿੰਗ ਮਾਮਲਿਆ ਦੇ ਢਿੱਡਾ ਵਿਚ ਮਾਰ ਮਾਰ ਮਾਮਲੇ ਨਜਿਠਦੇ ਹਨ, ਅਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪਸ਼ੂਪੁਣਾ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ । ਚਾਲਾਕੀ ਆਦਿ ਵੀ ਗੁਣ ਹਨ, ਗਤਕਾ ਬਾਜੀ ਹੈ । ਸੋ ਬਿਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾਰੀ ਜਿਹਨੂੰ ਨੀਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਰਾਜ ਕਾਜ ਨਹੀਂ ਸਾਭੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ।

ਤੇ ਜੇ ਚੰਗੀ ਨਸਲ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਸ਼ੂ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਮੁਲਕ ਦਾ ਕੰਮ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਜਿਠ ਲੈਣਗੇ । ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ

ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਜੇ ਈਸਾ ਨੇ ਮੁਲਕੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਅੰਸ ਵਿਚ ਉੱਨਾ ਹੀ ਘੱਟ ਮਹਾਤਮਾ ਜੀ, ਅਰਥਾਤ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਮੈਂ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੇ ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਹੱਦ ਤਕ ਪੈਗੰਬਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਇਸ ਤੁੱਲਯ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਘਰ ਵਾਲਾ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਆਟਾ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲਿਆ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਉਹ ਪਸੂ ਹੈ। ਬੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸੋ ਇਹ ਕਥਨ ਮਹਾਤਮਾ ਗਾਂਧੀ ਦਾ ਸੱਚ ਨਹੀਂ। ਉੱਚੀ ਸਰੇਟੀ ਦੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹੀ ਪਸੂ ਬ੍ਰਿਤੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਇਕਤ੍ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਕਿ ਉਹ ਮੁਲਕੀ ਤੇ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਹੋਰ ਤਬਕੇ ਵਿਚ ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਘਰ ਆਟਾ, ਦਾਲ, ਘਿਓ ਪਹੁੰਚਾਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹਰ ਇਕ ਮੁਲਕ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਬਸ ਘਰ ਦੀਆਂ ਲੂਣ, ਹਲਦੀ, ਲੱਕੜੀਆਂ ਦੇ ਇਹੋ ਘਰ ਦੀਆਂ ਫੱਕੜੀਆਂ ਵਰਗੇ ਹਨ। ਜਦ ਤਕ ਸਾਰੇ ਦੇਵਤੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਹਕੂਮਤ ਪਸੂਆ ਦੀਆਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ ਤੇ ਬੜੀ ਮਧਮ ਚਾਲ ਨਾਲ ਕਦੀ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਰੁਖ ਬਦਲਣਗੇ, ਤੇ ਜਦ ਦੇਵਤੇ ਸਾਰੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਤਦ ਈਸਾ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ ਰਾਜੇ ਮੁੜ ਸਚੇ ਰਾਜੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਹੜੇ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਪਾਣਗੇ। ਉਹ ਸੱਚ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਦ ਤਕ ਉਹ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਯੰਗ ਦਿੰਡੀਆਂ ਇਕ ਇਕ ਗਲੀ ਥੀਂ ਨਿਕਲਣ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖ ਲੱਖ ਗਾਂਧੀ ਇਕ ਇਕ ਮਹੱਲੇ ਵਿਚ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਫਿਰਨ, ਦੁਨਯਾ ਦੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮਿਟ ਸਕਦੀ।

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹਰ ਇਕ ਸਿਰ ਤੇ ਹੈ ਕਿ ਘੋੜ ਦੌੜ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕੀ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪੂਰਾ ਹਸਬ ਨਸਬ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤੇ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਾਲਚ ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤ ਵੋਟ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨੂੰ ਖਰੀਦ ਨਾ ਸਕੇ।

17. ਆਪਣੇ ਮਨ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ

ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਤੇ ਮਿਹਰ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਛੱਡੋ, ਆਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜਾ ਭੁਲਾਇਆ। ਆਖਰ ਆਪ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ? ਜੇ ਮੈਂ ਰੱਬ ਨੂੰ ਆਖਾਂ, ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢੋ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਪਾਇਆ ਤਦ ਆਪ ਘੜੀ ਦੀ ਘੜੀ ਟਿਕ ਜਾਵੇ ਹੋ। ਕਈ ਵੇਰ ਆਪ ਨੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟਿਆ, ਕਈ ਵੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ, ਕਈ ਵੇਰੀ ਰੱਬ ਜੀ ਆਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਲਿੱਬੜੇ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਨੂੰ ਕੱਢਿਆ, ਫਾਸੇ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕੀਤਾ, ਸੰਕਲਪ ਮੇਰੇ ਅਨੇਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੰਕਲਪਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਮੀਂਹ ਪਾਇਆ, ਪਰ ਆਪ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ੈਤਾਨੀਆਂ, ਸਰਾਰਤਾਂ ਥੀ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ। ਕੀ ਗਯਟੇ ਦੇ ਫਾਊਸਟ ਵਿਚ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਛਾਯਾ ਆਪਦਾ ਹੀ ਇਕ ਵਟਾਦਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?

ਉਹ ਬਚਪਣ ਹੀ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਜਦ ਆਪ ਨਾਲ ਵਾਕਫੀਅਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਚੰਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਘਾਹ ਉੱਪਰ ਪਿਆ ਹੀ ਅੰਗੂਠਾ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਮੈਂ ਹੱਸਦਾ ਸਾਂ। ਦੁੱਖ ਕੀ ਸਨ ? ਬਸ ਇਕ ਭੁੱਖ, ਜਦ ਭੁੱਖ ਲਗਦੀ ਸੀ। ਤਦ ਰੋ ਦਿੰਦਾ ਸਾਂ। ਮਾਂ ਬਿਚਾਰੀ ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਵੀ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਇਕ ਪੂਰੀ ਸੰਨਿਆਸ ਅਵਸਥਾ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਦੇਹ ਅਭਯਾਸ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਜਦ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁੱਛੜ ਥੀ ਉਤਰ ਆਪਣੇ ਪੈਰੀ ਚੱਲਣ ਲੱਗਾ, ਤਦ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੋਈ ਵਬਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਸਦੀ, ਤੜਾਗੀ ਵਿੱਚ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਚਾਦੀ ਦੀਆਂ ਘੁੰਘਰੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ ਵਜਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਦ ਮੈਂ ਟੁਰਦੀ ਸੀ। ਆਵਾਜ਼ ਸੋਹਣਾ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਦੌੜਦਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਦੁਨੀਆਂ ਬਸ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਮਚਾਏ ਸੌਰ ਸੀ, ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਲੋਕੀ ਕਿਧਰ ਭੱਜੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ? ਸਭ ਕੁਛ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕਦਮ ਕਦਮ ਚਲਣ ਵਿਚ ਹੱਸਣ ਵਿਚ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਪੈ ਲੋਟ ਕੇ ਖਿੜ ਖਿੜ ਦਿੱਸਣ ਵਿਚ ਹੈ।

ਸੋ ਬਹਿਸ਼ਤ ਮੇਰਾ ਹਾਲੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੈਥੀ ਖੁਸ਼ਿਆ, ਜੇ ਆਪ ਨੇ ਖਿਸਕਾਣਾ ਆਰੰਭ ਦਿਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਲੱਗਾ।

ਬਾਲਪਣ ਗਿਆ, ਲੜਕਪਨ ਆਇਆ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਪੜ੍ਹਨ ਪਾਇਆ, ਕਦੀ

ਮਸੀਤੇ ਘਲਿਆ, ਕਦੀ ਧਰਮਸਾਲੇ, ਅੱਖਰ ਅਨੋਖੇ ਲੱਗੇ, ਤੇ ਮੁੜ ਮੁੜ ਬੋਲ ਬੋਲ ਮੁੜ ਮੁੜ ਲਿਖ ਲਿਖ ਕੇ, ਮਸੇਂ ਸਿੰਝਾਤੇ, ਇਕ ਦੁਨੀਆ ਸੀ, ਵੱਡੀ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਕੋਈ 100 ਸਫੇ ਦੀ 18" 22" ਸਾਈਜ ਦੀ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਿਲਾ ਹਜ਼ਾਰੇ ਦੀ ਮਿਸਲ ਬੰਦੋਬਸਤ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਪਈ ਸੀ, ਤੇ ਚਾਈਂ ਚਾਈਂ ਮੈਂ ਕੁਛ ਡਰਦਾ ਡਰਦਾ, ਕੁਛ ਦਲੇਰੀ ਕਰਕੇ, ਖੋਹਲ ਕੇ ਸਿੰਝਾਤੇ ਹਰਫਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੰਡਨ ਜੈਸੇ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਫਿਰ ਜਦ ਕੋਈ ਆਪਣਾ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਮਿਲੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਰਫਾ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਜਦ ਅਲਫ ਯਾ ਬੇ ਦੇ ਦਰਸਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਦ ਮਾ ਤੇ ਪਿਉ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਚੀਖਾ ਮਾਰੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ 'ਅਲਫ' ਮਿਲੀ ਉਹ 'ਬੇ' ਮਿਲੀ, ਤੇ ਇਉਂ ਕਿਤਾਬਾ ਵਿਚ ਬੰਦੇ ਮਿਲਣ ਲਗ ਗਏ। ਇਹ ਸਹਿਰਾ ਵਰਗੀਆ ਚੀਜ਼ਾ ਸਨ, ਪਰ ਭਲੇ ਕਦੀ ਨਾ ਸੇ। ਮੌਲਵੀ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਘੋੜੇ ਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਲੰਮੀ ਦਾਹੜੀ, ਸੋਹਣੀ ਪਗੜੀ ਤੇ ਉਹ ਮੌਲਵੀਆ ਵਾਲਾ-ਵੱਟਿਆ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਦਿੱਸ ਪੈਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਮਾਲੀ ਕੋਲ ਜਾ ਖਲੋਤੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਹੀ ਦੱਸੀ ਤੇ ਸਾਡੀਆ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਉਸੇ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਉਹ ਪਿਉ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਬੱਲਾ ਤੇ ਗੇਦ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ, ਬਸ ਦੋਹਾਂ ਰੂਸਾ ਦਾ ਰਾਜ ਮਿਲ ਗਿਆ— "ਮਾ, ਅੱਜ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਸਕੂਲ ਆਉਣਾ ਹੈ ਤੇ ਵੱਡੇ ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਹੈ, ਪਗੜੀਆ ਗੁਲਾਬੀ ਹੋਣ, ਕੋਟ ਪੀਲੇ ਹੋਣ ਤੇ ਪਜਾਮੇ ਚਿੱਟੇ ਹੋਣ, ਨਵੀ ਜੁੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਕਿਤਾਬਾ ਸਾਰੀਆ ਸਾਫ ਹੋਣ, ਸਲੇਟ ਹੋਵੇ, ਸਲੇਟ ਪਿਨਸਲ ਹੋਵੇ।" ਮਾ ਨੇ ਭੈਣਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਗੰਗਾ ਉੱਠੀ, ਲਾਜ ਉੱਠੀ।" ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਕਪੜੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ, ਬਸਤਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗਈ ਗਵਾਚੀ ਚੀਜ਼ਾ ਬਜਾਰੋਂ ਮੰਗਾ ਵਿਚਾਰੀਆ ਵੀਰ ਨੂੰ ਤੋਰਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀ ਕਿ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਛਿਆ ਕੀ ? ਤੇ ਉਹ ਗੱਲ ਕੀ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਕਪੜਿਆ ਤੇ ਬਸਤਿਆ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਇਉਂ ਮਾਸਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਕਰਾਈ, ਪਰ ਇੰਨਾ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਬੁੰਦੀ ਦੇ ਲੱਡੂ ਪੰਜ ਪੰਜ ਮਿਲੇ ਸਨ ਤੇ ਬਸ ਖੁਸ਼ੀ ਪੂਰੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸਾਥੀਆ ਖਾਣ ਨੇ ਦਿੱਤੇ, ਕਿਸੇ ਗੁੱਸੇ ਹੋ ਕੇ ਤੇ ਕਿਸੇ ਮਿੱਠੇ ਬਚਨ ਕਹਿ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਬੱਪੜ ਮਾਰ ਕੇ, ਕਿਸੇ ਪਗੜੀ ਜਿਹੜੀ ਢਿੱਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁੜ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਸਾਡੇ ਲੱਡੂ ਮਿੱਠ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਡਾਏ, ਪਰ ਉਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਘਰ ਗਏ। ਭੈਣਾ ਨੇ "ਜੀ ਆਇਆ ਨੂੰ" ਕਿਹਾ, ਦਿਨ ਇਉਂ ਲੰਘੇ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਦੀਵੇ ਬਾਲ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ, ਸਵਾਲ ਕੱਢਦੇ ਰਹੇ, ਜਮਾਤਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਕੀਰਤੀ ਆਪਣੇ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਸੀ, ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਮਿਹਨਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਚੁੱਪ ਕਿਉਂ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਬੜਾ ਸਰਾਰਤੀ ਹੈ।

ਆਪਣੇ ਥੀ ਵੱਡਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਭਲੇ ਮਾਣਸ ਤੇ ਚੁੱਪ ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ

ਓਹ ਉਧਮ ਮਚਾਣਾ ਕਿ ਬਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਓਲਟ ਕੇ ਅਸਮਾਨ ਹੀ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆਪ ਨਾਲ ਤਦ ਤਕ-ਜਦ ਤਕ ਕਿਤਾਬਾ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਾ-ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਗਏ । ਮੁਕਦੀ ਗੱਲ “ਜਾਂ ਕੁਆਰੀ ਤਾਂ ਚਾਓ ਵੀਵਾਹੀ ਤਾਂ ਮਾਮਲੇ ।”

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਆਦਮ ਹਵਾ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਮੇਰੀ ਹੀ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਓਹ ਭਰਮਾਣ ਵਾਲੇ ਆਪ ਹੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਾਓ, ਜਿਵੇਂ ਮਾਰਕਟਵੇਨ ਆਪਣੀ ਸੋਹਣੀ ਤੇ ਹਸਾ ਹਸਾ ਮਾਰਣ ਵਾਲੀ ਪੋਥੀ (Diary of Adam) ਵਿੱਚ ਚਿਤ੍ਰ ਖਿਚਿਆ ਹੈ । ਕੁਛ ਘਬਰਾਹਟ ਤਦ ਦੀ ਆਰੰਭ ਹੋਈ, ਜਦ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ ਓਹ ਦੇਖੀ ਜਿਹੜੀ ਅੱਗੇ ਵਾਕਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਓਹ ਹੱਸੀ ਤੇ ਤੁਸਾਂ ਆਖਿਆ ਖਲੋ ਜਾ ਤੇ ਮੈਂ ਖਲੋ ਗਿਆ, “ਇਹ ਕੌਣ ਸੀ ?” ਮਾਰਕਟਵੇਨ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਘਬਰਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਘਬਰਾ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਵੀ ਸੀ, ਦਰਦਗੀਣ ਵੀ ਸੀ, ਕੁਝ ਖਿੱਚ ਵੀ ਸੀ, ਚਾ ਵੀ ਸੀ, ਸਵਾਦ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਬੰਧਨ ਵੀ ਸੀ, ਬੜੀ ਕੁਝ ਮਿਲਵੀਂ ਜਿਹੀ ਅਵਸਥਾ ਸੀ ਪਰ ਭੈ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੈਨਾ ਵਿਚ ਇਕਰਾਰ ਸੀ ਕਿ ਜੀਣ ਸੱਚਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੈਨਾ ਵਿਚ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕ ਵਿਚ ਜੀਣ ਨਹੀਂ । ਸੋ ਜਦ ਤੇ ਓਹ ਤੱਕੇ ਤਦ ਦੇ ਪਿਛੇ ਪਿਛੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪਰਛਾਵੇ ਵਾਗ ਆਪ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੋਂ ਉਗਮ ਪਏ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਹੇ । ਸੋ ਜੋ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਹੀ ਗਏ, ਅਸੀਂ ਮੰਨੀ ਗਏ । ਆਪ ਦੇ ਦਿਤੇ ਤੇ ਸਿਖਾਏ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਹ ਫਲ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਚਪਣ ਵਾਲਾ ਸੰਨਿਆਸ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬੇਸੁਧ ਦੀ ਪੂਰਣ ਅਵਸਥਾ ਗਈ, ਜਾਂ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਬਾਲਪਣ ਦਾ ਸਾਡਾ ਸੰਸਾਰ ਮੁੱਕਾ, ਲੜਕਪਣ ਦੀ ਦੁਨੀਆ-ਕਿਤਾਬਾ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਮਹਲਾ ਦੇ ਸੈਰ ਹੋ ਚੁਕੇ, ਆਪ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਬਮੁਜਬ ਆਪੇ ਦੀ ਗਿਆਤ ਹੋਈ; ਸੀਸੇ ਫਿਰ ਮੂੰਹ ਤਕਿਆ, ਅੱਖਾਂ, ਭਰਵੱਟੇ, ਕਪੌਲ, ਹੇਠ ਤਕੇ, ਆਪ ਹੀ ਤਕੇ, ਆਪ ਹੀ ਹੱਸੇ ਖੁਸ ਹੋਏ, ਡੌਲੇ ਤੱਕੇ, ਕਪੜੇ ਪਾਏ, ਪੱਗਾਂ ਬਧੀਆਂ, ਜਾਤਾ ਅਸੀਂ ਵੀ ਕੋਈ ਹਾਂ । ਹੋਏ ਤਾਂ ਹੀ ਨਾ ਓਹ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ ਜਾਦੀ ਸੁੰਦਰੀ ਸਾਨੂੰ ਵੇਖ ਹੱਸੀ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਚਾਹਿਆ, ਗਿਆਨ ਆਇਆ ਤੇ ਸਾਡਾ ਅੰਦਰਲਾ ਸ਼੍ਰੇਰਗ ਉੱਡ ਗਿਆ । ਹੁਣ ਸ਼੍ਰੇਰਗ ਉਸ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਨੈਨਾ ਵਿਚ ਸੀ । ਅਗੇ ਅਗੇ ਓਹ ਮਗਰ ਮਗਰ ਅਸੀਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਤੁਸੀਂ । ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੀਤੀ ‘ਅਗੇ ਸੰਭਲ ਚਲੋ ਨੰਦ ਲਾਲਾ ਜੋ ਬੀਤੀ ਸੋ ਬੀਤੀ’ ਪਰ ਨਹੀਂ, ਆਪ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ।

ਜਦ ਬਿਪਤਾ ਆਈ, ਤੁਸਾਂ ਆਖਿਆ ਕਰੋ ਰੱਬ ਨੂੰ ਯਾਦ, ਤੇ ਆਪ ਉਸ ਵੇਲੇ ਛਾਈਂ ਮਾਈ ਜਰੂਰ ਹੋ ਗਏ । ਰੱਬ ਜੀ ਤਾਂ, ਇਉਂ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਸਦਾ ਉਡੀਕਵਾਨ ਹਨ, ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਬੁਲਾਵੇ ਤੇ ਓਹ ‘ਪਾਏ ਪਿਆ ਧਾਏ ।’ ਸੋ ਬੜਿਆ ਬੜਿਆ ਜਾਲਾ ਵਿਚ ਫਸਿਆ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਉਸ ਸੁੰਦਰੀ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਕੱਢਿਆ, ਪਰ

ਜਦ ਜ਼ਰਾ ਸੁਰਤਿ ਆਈ, ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੰਕਲਪ, ਸੁਹਣਾ ਰਾਮ ਬਣ ਵਿਚ ਆਏ “ਸੁਨਹਿਰੀ ਹਿਰਨ” ਵਾਗ, ਆਪ ਨੇ ਆ ਖੜਾ ਕੀਤਾ, ਮੁੜ ਉਹੋ ਗੱਲ, ਉਹੋ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਚੁਹਲ, ਚਲੇ ਭਾਈ ਇਸ ਹਿਰਨ ਨੂੰ ਮਾਰੋ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦਲੀਲਾ ਆਪ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆ ਖੜੀਆ ਕੀਤੀਆਂ। ਐਸੇ ਦਲਾ ਦੇ ਦਲ ਆਏ ਕਿ ਮੁੜ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ, ਧਨੁਖ ਤੇ ਤੀਰ ਲੈ ਮੁੜ ਚੱਲੇ ਅਸੀ, ਹਰਨ ਗਿਆ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਤੇ ਅਸੀ ਖਵਾਰ ਹੋਏ ਡੂੰਗਰਾਂ ਬੇਲਿਆ ਤੇ ਜੂਹਾ ਵਿਚ, ਹਾਰ ਕੇ ਝਖ ਮਾਰ ਕੇ ਬੱਕ ਕੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਸਾਮਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਆਏ, ਆਪ ਉਸ ਵਕਤ ਫਿਰ ਛਾਈ ਮਾਈ। ਮੁੜ ਸਾਡਾ ਇਕ ਇਕੱਲਾ ਰੱਬ ਮੁੜ ਉਹੋ ਰੂਹ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ, ਓਏ “ਹਉ ਸੰਮਲਿ ਬਕੀ ਜੀ ਉਹ ਕਦੇ ਨ ਬੋਲੇ ਕਉਰਾ।” ਰੱਬ ਜੀ ਨੂੰ ਜਦ ਅਰਾਧਿਆ ਉਹੋ ਠੰਡ, ਉਹੋ ਮਿਠਾਸ, ਉਹੋ ਦਯਾ, ਉਹੋ ਨਰਮੀ, ਉਹੋ ਪਰਉਪਕਾਰ, ਉਹੋ ਤਰਸ, ਉਹੋ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਟੀ ਦਾ ਮੁੜ ਦਾਨ ਅਤੇ ਜਦ ਪ੍ਰਭਾਤ ਦਿਲ ਦੇ ਕਲਸ ਉਤੇ ਆਈ, ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਕਲਸ ਉਸ ਪ੍ਰਿਭਜੋਤ ਦਿਵਜ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਚਮਕੇ, ਆਪ ਪੂਜਾ ਦੀ ਘੜੀ ਵੀ ਆਨ ਖੜੇ ਹੋ, ਨਿਤ ਨਵਾ ਸੰਕਲਪ ਰਚ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਕੀ ? “ਬੁਰਾ ਸਾਡਾ ਹਾਲ ਬਣਾਇਆ ਇਨ੍ਹਾ ਬਿਦੇਸੀਆ”। ਉਮਰਾ ਦਾ ਸੂਰਜ ਢਲ ਗਿਆ ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਮਾਯਾ ਨਾ ਮੁਕੀ ਪਰ ਨਾ ਮੁੱਕੀ ਅਜ ਇਹ, ਕਲ ਓਹ, ਕਦੀ ਹਿਮਾਲਾ ਨੂੰ ਚੀਰੋ, ਗੰਗਾ ਲਿਆਵੋ, ਹੁਣ ਇਹਨੂੰ ਸੁਕਾਵੋ, ਹੁਣ ਮੀਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਧੁੱਪ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੱਜ ਕੱਪੜਾ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਗਹਿਣਾ ਅੱਜ ਮਕਾਨ, ਕੱਲ੍ਹ ਮੰਦਰ, ਆਖਰ ਜਿਵੇਂ ਭਰਬਰੀ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਓ ਮਨਾ ਮੇਰਿਆ ਕੀ ਬਣਾਇਆ ਈ:

ਤਪ ਨਾ ਤਪੇ ਅਸਾ ਨੇ, ਤਪਾ ਸਾਨੂੰ ਤਪ ਲਿਆ ਈ।।

ਭੋਗ ਨ ਭੋਗੇ ਅਸਾ ਨੇ, ਭੋਗਾ ਨੇ ਭੋਗ ਲਿਆ ਈ।।

ਇੱਛਾ ਨ ਪੂਰੀਆ ਸਾਥੀ, ਇੱਛਾਵਾ ਨੇ ਪੂਰ ਲਿਆ ਈ।।

ਹੁਣ ਕੇਸ ਧੌਲੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਸਰੀਰ ਝੁਰੜੀ ਖਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਉਸਥਿਤ ਹੋ ਉਹ ਸੁੰਦਰੀ ਜਿਹੜੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਨਿਭੀ, ਸਾਡੇ ਸੁਭਾਉ ਦੀ ਤੱਤ ਠੰਢ ਉਚ ਨੀਚ ਸਭ ਕੁਛ ਸਿਹਾ, ਆਪਣੀ ਜਿੰਦ ਜਾਣ ਅਸਾਥੀ ਵਾਰੀ, ਘੋਲ ਘੁਮਾਈ, ਜਦ ਕਦੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋਏ ਸਾਰੀਆ ਰਾਤਾ ਜਾਗੀ, ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਤਪ ਸਾਧੇ, ਜੋਗ ਕਮਾਏ, ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸਾਡੀ ਖਾਤਰ ਹਲਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਉਹ ਤਾ ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਸਿੰਨੀਆਂ ਲੱਕੜਾਂ ਚੁਣ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿ ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਪੱਕੇ। ਤੇ ਆਪ ਸਾਨੂੰ ਮੁੜ ਕਿਸੀ ਨਵੇ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ ਇਕ ਹੋਰ ਖੜੀ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹੋ, ਠੀਕ ! ਆਪ ਸੁਫਨੇ ਜਿਹੇ ਵਿਚ ਮਰਦੀ ਵੇਰ ਚੇਤੇ ਕਰਾ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਓਹ ਓਹ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਵਲ “ਮੁੜ ਮੁੜ ਤਕੇ” ਓਹ ਪਰੇ ਖੜਾ ਇਕ ਗੱਭਰੂ ਇਹ ਅਸੀ ਸਾ. ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਤੇ

ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰੇ ਵਿਚ ਦੇਖੋ ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਆਪ ਜੇਕਰ ਨਾ ਕੁਛ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਸਬਕ ਦਿੰਦੇ ਤਦ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਆਪ ਬੀ ਬੁੱਢੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹੋ ਤੇ ਕੁਛ ਹਮਦਰਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਇੰਨਾ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੋਹਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਆਪ ਹਾਲੇ ਵੀ ਕੁਛ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੇ ਹੋ ਅਰ ਆਪ ਲੱਛਣਾ ਬ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੰਨੀ ਪਾ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਕਾਸ ਉਹ ਅਬਲਾ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੇ, ਤੇ ਇੰਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਉਸ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ ਜਾਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਚਿੱਟੀ ਦਾਹੜੀ ਨਾਲ ਉਸ ਸੁੰਦਰੀ ਨਾਲ ਕੁਛ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਡਰ ਕੇ ਨੱਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਸੁੰਦਰੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਸੋਹਲੇ ਜੋੜਣ ਲੱਗਾ ਹਾਂ। ਮਨ ਜੀ, ਆਦਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਜੇਹੜੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸੋ ਹੁਣ ਕਿਧਰੇ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ, ‘ਛੇੜ ਖੂਬਾਂ ਸੇ ਚਲੀ ਚਾਏ’ ਆਪ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦੁਸਮਨੀ ਹੀ ਸਹੀ, ਪਰ ਆਪ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਹੈ, ਕਸੂਰ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗੇ ? ਆਪ ਕੋਈ ਬਾਹਰੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਾਉ। ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੋ, ਸੋ ਇੰਨੀ ਅਵਾਜ਼ਾਰੀ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੀ, ਕਿ ਸੰਕਲਪ ਦੀ ਖੇਹ ਛਾਨਣ ਟੁਰ ਪਏ, ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕੰਢ ਦਿੱਤੀ, ਆਪਾ ਕੁਛ ਜੋਖ ਕੇ ਕੁਛ ਆਪਣੀਆਂ ਅਕਲਾਂ ਨਾਲ ਸੋਚ ਕੇ ਕੁਛ ਦਾਨਾਈ ਦੀ ਚੋਣਾਂ ਕਰਕੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਬੈਠੇ। ਭੁਲਾ ਕੇ ਇਤਫਾਕ ਨਾਲ ਕਿਸੀ ਚੰਗੇ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਅੱਪੜ ਪੈਂਦੇ ਤਦ ਵੀ ਕੁਝ ਧਰਾਸ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਸੰਕਲਪ ਜਿਹੜੇ ਇਵੇਂ ਲੁਭਾਇਮਾਨ ਦਿੱਸਦੇ ਸਨ ਜਦ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੇ ਤਦ ਖੇਹ ਹੋ ਗਏ। ਕਦੀ ਹੋਸ ਨਾ ਆਈ ਤੇ ਜਦ ਸਭ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਬੀ ਇਕਾਂਤ ਠਾਨੀ, ਤਦ ਹੁਣ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਤੇ ਇਸੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਰੂਪ ਧਾਰੇ, ਚਲੇ ਹਥ ਵਿਚ ਕਾਸਾ ਲੈ ਫਕੀਰ ਰਮਤੇ ਬਣੀਏ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਗੀਝਾਈਏ :

ਸਿਜਦਾ ਕਰੂੰਗਾ ਤੁਝੇ ਹਾਥ ਧੋ ਕਰ ਦੁਨੀਆ ਸੇ ।

ਮੈਂ ਵਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਯਾਦ ਕਰੂੰ ਬੇਵਜੂ ਤੇਰੀ ।

ਕਈ ਵੇਰੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਵਹਿਸ਼ਤ ਛਾਈ ਕਿ ਕੱਪੜੇ ਫਾੜ ਘਰੋ ਬਾਹਰੋ, ਕੰਮੋ ਕਾਜੋ, ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਬੀ ਨੱਸ ਕੇ ਹੈਵਾਨਾ ਵਾਂਗ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਵੱਜੇ ਕਿ ਰੱਬ ਨੂੰ ਟੋਲੀਏ, ਪਰ ਧੌਖੇ ਖਾ ਖਾ ਕੁਛ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਦੀ ਸੋ ਲੱਗ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਉਹੋ ਹੀ ਮਨ ਐਸੇ ਗੇਰੂ ਕਪੜੇ ਪਾਏ, ਭਸਮ ਰਮਾਏ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਠੂਠਾ ਲਿਆ, ਸਾਧ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੇਰੂਪੀਏ ਵਾਂਗ ਸਿਆਣ ਲਿਆ, ਹੱਸਿਆ ਤੇ ਛਾਈ ਮਾਈਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੁਦਤਾਂ ਲੰਘ ਗਈਆਂ, ਸਿਰ ਤਲੇ ਸੁੱਟ ਬੈਲ ਵਾਂਗੂੰ ਹਲ ਅੱਗੇ ਜੁਤ ਟੁਰ ਪਿਆ। ਸੰਕਲਪ ਕੀ ਕਰਨ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਹੋਰਥੇ ਮੁੱਕਦੀ ਹੈ।

ਪਰ ਕਈ ਮਿਤ੍ਰ ਆਏ, ਭਾਈ ਤੂੰ ਚੰਗਾ ਲਿਖਨਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਚੰਗਾ ਬੋਲਨਾ ਹੈਂ, ਤੇਰੀ

ਬੜੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਬੈਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਘੋੜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਨਾ ਮੁਨਕਰ ਕੀਤੀ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਕੀਤੀ, ਮੈਂ ਕਿਸ ਜੋਗ, ਸਭ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਛ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੋਸੀ ਇਹ ਨਿਕੰਮਾ ਜਿਹਾ ਬੁੱਢਾ ਸਰੀਰ ਭੀ ਆਖਰ ਕਿਸੇ ਜੋਗ ਨਿਕਲਿਆ, ਇਹ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਹੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ, ਉਸ ਤਾਂ ਵਕਤ ਟਾਲਿਆ ਪਰ ਲੱਗੇ ਸੋਚਣ ਕਿ ਪੰਜਾਲੀ ਹੁਣ ਗਲੋਂ ਲਾਹ ਹੀ ਦੇਈਏ ਤਦ ਠੀਕ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਹੁਕਮ ਇਹ ਹੈ।

ਪਰ ਫੇਰ ਮਿਹਰ ਹੋਈ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਸੂੰ ਹਸੂੰ ਕਰਦਾ ਉਹੋ ਆਪਣਾ ਪੁਰਾਣਾ ਮਿਤ੍ਰ ਸਾਖਯਾਤ। ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮੂਹਾਂ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਖੜੇ ਦਿੱਸੇ। ਨਾ ਭਾਈ, ਬਹੁਤ ਲੰਘ ਗਈ ਹੁਣ ਥੋੜੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ:

ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗੁਨਾਹਾ ਬੀਤੀ।
ਆਗੇ ਸੰਭਲ ਚਲੇ ਨੰਦ ਲਾਲਾ।
ਜੋ ਬੀਤੀ ਸੋ ਬੀਤੀ ।।

ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਕੀ ਅੱਖੜਖਾਨੀ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਚਲੋ ਭਾਈ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਵੀ ਆਪ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ ਕਿਉਂ ? ਇਹ ਰੱਬ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਬਾਲਕ ਵਾਗ ਰੋਯਾ ਉਹ ਮਾ ਵਾਗ ਦੋੜ ਕੇ ਆਏ, ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਕੀਤਾ, ਖੀਰ ਪਿਆਲਿਆ, ਲੋਰੀ ਦਿੱਤੀ, ਸਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਅਮਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਰੋਜ਼ ਤੋਬਾ ਤੇ ਰੋਜ਼ ਯਾਰੀ, “ਹੇ ਰੱਬਾ ! ਜੇ ਐਤਕੀ ਬਚਾ ਲਵੇ ਤੇ ਸਦਾ ਫਿਰ ਤੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ। ਜੇ ਇਸ ਅੰਕੜੋਂ ਕੱਢ ਲਵੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਬੁਹਾਰੀ ਸਦਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਹੇ ਰੱਬ ! ਜੇ ਮੇਰੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਹੁਣ ਵੱਲ ਕਰ ਦੇਂ ਤਦ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਤੇਰੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਾਗਾ। ਰੱਬ ਜੀ ! ਜੇ ਇਸ ਸ਼ਰਮਸਾਰੀ ਬਦਨਾਮੀ ਥੀਂ ਬਚਾਵੇਂ, ਜੇ ਇਸ ਵੇਰੀ ਮੇਰਾ ਪਰਦਾ ਢੱਕ ਦੇਵੇ, ਮੈਂ ਇਕ ਅਯਾਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਜਿਸ ਮੇਰੇ ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਉਸ ਕੀ ਧੋਖਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਦੀ ਥਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਧੋਹ ਕਮਾਯਾ ਹੈ, ਤੇ ਹੁਣ ਲੋਕੀ ਕੀ ਆਖਣਗੇ ਮੇਰਾ ਪਾਜ਼ ਖੁਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਕੀ ਆਖਣਗੇ, ਜੇ ਮੈਂ ਚੁਰਾਹੇ ਵਿਚ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਮੇਰੇ ਪੁਰ ਬੁੱਕੇਗਾ। ਹੇ ਰੱਬਾ ! ਮੇਰੇ ਇਸ ਕਰਮ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਚਾਦਰ ਦੇਹ, ਮੇਰੀ ਲਾਜ ਰਖ ਇਹ ਭੇਤ ਮੇਰਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ।

“ਜੇ ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰੋ ਤਦ ਮੈਂ ਫਿਰ ਕਦੀ ਨਾ ਮੁਖ ਮੋੜਸਾਂ, ਹੇ ਰੱਬਾ ! ਮੈਂ ਇਕਰਾਰ ਕਰ ਬੈਠਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰਾਂ ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਪਲੇ ਲਾਗਿਆ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਕਰਾਮਾਤ ਕਰੋ, ਮੇਰਾ ਇਹ ਇਕਰਾਰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਦਿਓ, ਇਹ ਹੁੰਡੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਰ ਜਾਏ, ਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਜੇ ਕਾਫ਼ਰ ਹੋਵਾਂ ਤਦ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਢੋਈ ਨਾ ਦੇਵੇ। ਹੇ ਰੱਬਾ ਬਿਗੜੀ ਮੈਥੀ ਤੁਸੀਂ ਸਵਾਰ ਦਿਓ, ਤੇਰਾ ਜੂ ਹੋਇਆ, ਆਪ

ਦੇ ਨਾਮ ਬਿਰਦ ਦੀ ਖਾਤਰ ਮੇਰੀ ਰੱਖ ਵਿਖਾਵੇ । ਹੇ ਰੱਬਾ ! ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਬਸ ਆਖਰੀ ਹੈ, ਇਹ ਪੂਰਣ ਹੋਵੇ ਤਦ ਮੈਂ ਸਦਾ ਆਪ ਦੀ ਚਰਣ ਧੂੜ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਾਗਾ ।”

ਇਉਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਲੰਘ ਗਈ । ਰੱਬ ਨੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਸਭ ਕੁਛ ਕੀਤਾ । ਸ਼ਰਮ, ਸਾਨ, ਇੱਜ਼ਤ, ਸਭ ਕੁਛ ਰੱਬ ਦੇ ਰੱਖਿਆ, ਪਾਪ ਬਖਸ਼ੇ, ਗੁਨਾਹਾਂ ਉੱਪਰ ਪਰਦੇ ਪਾਏ, ਦੁਸਮਨਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲਿਆ, ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇ ਕੀਤਾ, ਰੱਬ ਨੇ ਸਭ ਕੁਛ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕੀਤਾ ਰੱਬ ਨੇ ਕੀਤਾ । ਮੈਂ ਪਾਮਰ ਪਾਸੋਂ ਕੁਛ ਵੀ ਨਾ ਹੋ ਸੱਕਿਆ । ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹੋ ਕੁੱਤੇ ਦਾ ਕੁੱਤਾ, ਉਹੋ ਹੀ ਭੁੱਖ ਟੁਕੜ ਦੀ; ਉਹੋ ਹੀ ਭੋਗ ਦੀ, ਉਹੋ ਲਾਲਸਾ ਚੋਰੀ ਦੀ, ਯਾਰੀ ਦੀ, ਉਹੋ ਹੀ ਆਦਤਾਂ, ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਨੀਵਾ ਸਮਝਣ ਦੀਆਂ, ਉਹੋ ਹੀ ਜੋ ਕੁਛ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ, ਜਦ ਥੀ ਸੂਰਜ ਥੀ ਉਥਾਨ ਸੀ, ਹੁਣ ਤਕ ਹੈ ।

ਹੁਣ ਅੱਜ ਜਦ ਇਹ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਸਾਮ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੈ, ਮੀਂਹ ਆਪਣਾ ਤੇਜ਼ ਛੜਾਕਾ ਦੇ ਕੇ ਹਟਿਆ ਹੈ । ਕਾਲੇ ਬੱਦਲ ਹਾਲੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਫਿਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਸੂਰਜ ਨੇ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਇੰਨੀ ਗੂਹੜੀ ਲਾਲੀ ਦੀ ਛਟਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਖ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਲ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ ਖਿੜੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਆ ਗਏ । ਸੋਹਣੀ ਏਕਾਤ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਏਕਾਤ ਨਹੀਂ । ਬੱਦਲ ਹਨ, ਨਾਤੇ ਧੋਤੇ ਬਿਛ ਕੋਈ ਕੋਈ ਇਉਂ ਖੜੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਆਪਣੇ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ । ਅਨੇਕਾਂ ਘਾਹ ਦੇ ਬੂਟੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਛਾਲ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਸੂਰਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਾਲ ਫੁਲਵਾੜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬੜੇ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਦੇ ਰਾਗ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਅਲਾਪ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਜਾਈ ਹੈ । ਇਹ ਏਕਾਂਤ ਨਹੀਂ, ਬੜੀ ਗਹਿਮਾ ਗਹਿਮ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ—“ਹੇ ਮਨ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਉੱਚੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਚੜ੍ਹਣ ਦੀ ਅਜ ਵੀ ਮੱਤ ਦਿੰਦੇ ਸੋ, ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਸੂਰਜ ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਤੇ ਪੋਸਤ ਵਰਗੇ ਲਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਅਕਾਸ਼ ਸੁਹਣੱਪ ਨਾਲ ਭਰ ਦੇਵੇ ਅਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਅਜ ਇਕ ਕੰਵਲ ਵੀ ਖਿਲਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦਾ ਦੀਵਾ ਭੀ ਬੁਝਿਆ ਹੋਵੇ । ਮੈਨੂੰ ਸੰਕਲਪ ਉੱਠਣ ਕਿ ਚਲੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰੀਏ ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਏਕਾਂਤ ਵਿਚ ਇਸ ਵਸੋਂ ਨੂੰ ਇਕਾਂਤ ਮੰਨਦੇ, ਇਕ ਵਹਿਮ ਜਿਹੇ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮਿਤਰਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਗਿਲਣ ਦੇ ਸ਼ੌਕ ਵਿਚ ਹੋਵਾਂ ।”

ਓਹੋ ਓਹੋ ! ਇਹ ਵੀ ਆਪ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਨਿਕਾਰਾ ਕੀ ਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀ ? ਪੱਥਰ ਕਿਥੇ ਤੇ ਹੀਰਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤਾਜਾਂ ਵਿਚ ਲਗਣ ਵਾਲਾ ਕਿਥੇ ? ਓਹ ਮੈਂ, ਜਿਹੜਾ, ਕਿਸੀ ਨਾਲ ਇਕ ਮਿੱਠੀ ਸਰਲ-ਸਾਦਾ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਨਾਲ ਨਾ ਨਿਭ

ਸਕਿਆ। ਸਦਾ ਆਪਣੇ ਸੁਖ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦਿੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਪਣੇ ਵਹਿਮ ਮਗਰ ਲਗ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਖੋਹਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਜੇ ਆਪ ਥੀਂ ਬਚ ਕੇ ਹੁਣ ਵੀ ਬਚਸਾਂ ਤਦ ਓਹ ਸਚਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਥੇ ਤਾਂ ਸਦਾ ਮਿਹਰਾਂ ਬਖਸ਼ਸ਼ਾਂ ਹੀ ਹਨ ਗੱਲ ਇੰਨੀ ਹੀ ਹੈ ਕਿ:

ਸੰਕਲਪ ਚੰਗੇ ਬੁਰੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਮੰਦਰ ਸੂਰਗਾਂ ਥੀਂ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਉਥਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬਾਹਰ ਲਿਆ ਸੁਟਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬਸ ਕਿਰਕਟ ਦੀ ਖੇਡ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸਜਨਾ ਸੈਟਰ ਥੀਂ ਜਰਾ ਬਾਹਰ ਹੋਯਾ ਤੇ ਮੋਯਾ। ਇਉਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮਰ ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਹਾਲੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਰਬ ਪਾਸ ਖੜਾ ਹੈ ਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਪਣਾ ਬੂਹਾ ਹੀ ਚਾ ਖੋਹਲਾਂ। ਜੀਭ ਹਿਲਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਖਾਂ ਆਓ ਇਸ ਨਿਮਾਣੀ ਝੁਗੀ, ਢੱਠੀ ਬੇਹਾਲ ਹੋਈ ਝੁੱਗੀ ਵਿਚ ਚਰਣ ਪਾਓ।

ਸੋ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਬੁਢੇਪੇ ਦੀ ਗੱਲ, ਪਰ ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੈਲ ਬਣੀਏ ਪੰਜਾਲੀ ਪਾਈਏ। ਹੂੰ ਵੀ ਦ ਦਾ ਹੂੰ, ਜਿਧਰ ਖਸਮ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਉਧਰ ਹਾਲੀਆ ਹਲ ਵਾਹਣਾ।

ਮਨ ਜੀ ! ਆਪ ਵੀ ਨਿੱਸਲ ਹੋ ਬਹਿ ਜਾਓ। ਇਹ ਘੋੜ ਦੌੜ ਛੱਡੋ, ਬਲਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ, ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਨਿਰੀ ਮੌਤ ਜੇ। ਜਿਹੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਓਹ ਪੀੜਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੈ ਓਹ ਸੱਚ ਥੀ ਵਿਛੋੜਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਤਰੱਕੀ ਹੈ, ਓਹ ਹੀਰਾ ਰੂਹ ਦਾ ਮੁੜ ਪੱਥਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਸੱਚ ਪੁੱਛੋ, ਤਦ ਕਿਸ ਕਰਕੇ ਆਪ ਸਦਾ ਅਨੇਕ ਰੰਗ ਰੰਗ ਦੇ ਫੰਗ ਮੇਰੀ ਪਗੜੀ ਉਤੇ ਲਟਕਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹੋ। ਅੰਦਰ ਵੜ ਕੇ ਅਜ ਤਕਿਆ ਜੇ ? ਦਿਲ ਵਿਚ ਇਕ ਕਲੀ ਵੀ ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ, ਕੀ ਇਹ ਜੀਵਨ ਹੈ ?

ਫੁੱਲਾ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਨੰਦਨ ਬਨ ਵਿੱਚ ਸੁਨਯ ਹੋਣੇ, ਬਸ ਹੁਣ ਮੋਇਆ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਛੇੜਦੇ ਹੋ। ਅਜ 48 ਸਾਲ ਵਿਚੋਂ 12 ਸਾਲ ਯਾ 15 ਸਾਲ ਕੱਢ ਦਿਓ। 35 ਸਾਲ ਜੇ ਸੰਕਲਪਾ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗਿਆਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ; ਜੇ ਬਣਿਆ ਹੈ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਵਿਗਾੜਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਆਖਰ ਨਾ ਨਿਭੀ, ਕੀ ਬਣਿਆ, ਸੋ ਹੁਣ ਮਰ ਜਾਓ ਮਤੇ ਮਰ ਕੇ ਕੁਛ ਸਿਧ ਹੋਵੇ। ਸਿੱਧ ਨਾ ਹੋਵੇ ਹੁਣ ਅਗੋਂ ਖੋਹ ਤਾਂ ਨਾ ਛਾਣੀਏ, ਘੱਟਾ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਤੇ ਨਾ ਪਵੇ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਤੱਕੀਏ, ਚੰਨ ਨਾਲ ਹੱਸੀਏ, ਮਤੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦਾ ਚੰਨ ਆਪ ਹੀ ਚੜ੍ਹ ਪਵੇ, ਸਾਡੀ ਵੀ ਈਦ ਦਾ ਦਿਨ ਆਵੇ ਤੇ ਓਹ ਮੌਤ ਸੁਭਾਗੀ ਹੋਵੇ ਜੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਮੁੜਨ ਉਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁੰਮੇ ਸੂਰਗ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੀਏ।

18. ਇਕ ਜਾਪਾਨੀ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ

ਹਰ ਇਕ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਤਰਜ਼ ਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਤੇ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਪਰ ਦਾ ਫੈਲਾਓ ਵੇਖ ਕੇ ਮੰਦਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਜਿਹੜੀਆਂ ਅਸੀਂ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਮੰਨਦੇ ਆਏ ਹਾਂ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਣ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਤਹ ਤੇ ਬੁਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਹੋਣ। ਜੀਵਨ ਇਕ ਅਸਗਾਰ ਖੇਡ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੌਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਨੂੰ ਅੱਪੜਦਾ ਹੈ ? ਗੁਲਾਮ ਰੱਖਣ ਦਾ ਰਵਾਜ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਅਦੈਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਤਹ ਉੱਪਰ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦੇ ਓਹ ਓਹ ਗੁਣ ਵੇਖੇ, ਕਿ ਆਦਮੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਗੁਲਾਮੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਛਾ ਸੀ”। ਮਰਜ਼ੀਨਾ ਅਲੀ ਬਾਬਾ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲਕ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ ਗੁਣ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਆਦਮੀ ਕੁਛ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ, ਮਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਲਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਿਆਰਿਆ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਹੈ, ਨਿਰਾ ਸੁੱਕਾ ਟੁੱਕੜ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਓਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤਦ ਮੈਂ ਆਪ ਕਈ ਵੇਰੀ ਤੀਬ੍ਰ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿ ਕਾਸ਼ ਗੁਲਾਮੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਮਾਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਜੇ ਮਨ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਾਹਕ ਕੋਈ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਪਾਨ ਦੀਆਂ ਨਾਇਕਾ, ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਗੈਸ਼ਾ ਵਾਗ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਪੱਥਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਓਹ ਬੜੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਰੇਸ਼ਮ ਗੋਟੇ ਕਨਾਰੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਓਹ ਨੰਗੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਨਾਚ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਖਾਸ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਸੁਰਾਹੀ ਦੇ ਕੁਲ ਕੁਲ ਵਾਂਗ ਮਿੱਠੀ ਤੇ ਬਰੀਕ ਤੇ ਭਰਵੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਿਆਲੇ ਦੀ ਠੰਢ ਵਿਚ ਧੁਰ ਛੱਤ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਗਾਣਾ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ

---

1. ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਲਫਕੋਡੀਓ ਹੋਰਨ ਦੇ ਲੇਖਾ ਵਿਚੋਂ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤੀ ਹੈ — ਪੁਰਾਣ ਸਿੰਘ

ਸੀ, ਗਾ ਗਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਰਦੀ ਨਾਲ ਲਹੂ ਫੁੱਟ ਪੈਦਾ ਸੀ ਤੇ ਗਲਾ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਉਂ ਕਈ ਚਿਰ ਗਲਾ ਬੰਦ ਰਹਿ ਰਹਿ ਕੇ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕੇ ਤਾਕਤ ਪਕੜਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਇਕ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਸਾਹਿਤਯ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ।

ਹਾਲੇ ਰੇਲਾਂ ਤਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਤੇ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤੇ ਜਵਾਨ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਆਰਟ ਦੇ ਸਾਧਨ ਤੇ ਅਭਯਾਸ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਪੈਦਲ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਨ, ਪਰਬਤ ਵੇਖਣ, ਦਰਿਆ ਵੇਖਣ, ਮੰਦਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕਰਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਇਉਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਛਬੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਨ । ਇਉਂ ਬੜਾ ਚਿਰ ਹੋਯਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਕ ਜਵਾਨ ਆਰਟਿਸਟ ਕਊਟੋ ਸਹਿਰ ਥੀਂ ਯਿਦੋ ਯਾ ਟੋਕਯੋ ਵਲ ਯਾਤ੍ਰਾ ਨੂੰ ਚੱਲਿਆ, ਤੇ ਜਾਪਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ ਤੇ ਚੋਟੀਆਂ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੇ ਬਾਸ ਚੀਲਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛ ਝੁਰਮਟ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਲਹਿਰਾਏ ਖੇਤ ਇਕ ਉੱਪਰ ਦੂਜਾ ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਥੜਿਆਂ ਵਾਗ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਵਿਚ ਵੱਡੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪੀਲੀਆਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਸਿਰ ਤੇ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਗੰਦਮੰਦ ਚਿੱਕੜ ਵਿਚ ਖੜੇ ਫਸਲਾਂ ਨੂੰ ਖਸਮਾ ਰਹੇ ਹਨ । ਪਰਬਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਉੱਪਰ ਯਾ ਕੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਘਾਹ ਦੇ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੇ ਗਰਾ ਵੱਸ ਰਹੇ ਹਨ । ਸੋਹਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਏਕਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਮੰਦਰ ਬਣੇ ਹਨ । ਹਰ ਥਾਂ ਬੁੱਧ ਦੇ ਬੁੱਤ ਮੰਦ ਮੰਦ ਹੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਵੀ ਜਦ ਸਾਡਾ ਨਵਾ ਗੱਭਰੂ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਯਾਤ੍ਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਉਸੀ ਤਰਾਂ ਮੁਲਕ ਦੀ ਕਾਯਾ ਤੇ ਨਕਸ਼ਾ ਤੇ ਰੰਗ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ । ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਸੁਖ ਦਾ ਗੋਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਦੁੱਖ ਸਹਾਰਣ ਦਾ ਆਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬੜਾ ਚਾਲੜ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਬੜੀ ਤਤਿਖਯਾ ਵਾਲਾ ਯਾਤਰੂ ਸੀ, ਫੇਰ ਵੀ ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਕੋਈ ਅੱਗੇ ਨਾ ਡਿੱਠੀ, ਉੜਕ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਸਫਰਾਂ ਵਿਚ ਆਣ ਬਣਦੀ ਹੈ । ਸੂਰਜ ਭੁੱਬ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡਾ ਨੌਜਵਾਨ ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ ਉੱਪਰ ਆਪਣਾ ਰਾਹ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪੈਂਡਾ ਘਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਹਿਠਾਂਹ ਵਾਦੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਦੂਜੀ ਚੋਟੀ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਪੈ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ । ਜਾਂਦਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਇਕ ਨਦੀ ਮਿਲੀ ਪਰ ਉਹ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਾਰ ਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ । ਮੁੜ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੀ ਰਾਹ ਦੇ ਬੂਟੇ ਬੂਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੱਤੇ ਫੜਦਾ ਇਕ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਦੀਵਾ ਦਿੱਸੇ, ਕੋਈ ਸੇਧ ਲੱਭੇ । ਚੰਨ ਸੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਚੀਲਾਂ ਦੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹਨੇਰਾ ਕਾਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਹਾਰ ਕੇ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਰਾਤ ਗੁਜ਼ਾਰਨ ਦੀ ਕੀਤੀ । ਬੈਠਾ ਹੀ ਸੀ, ਕਿ ਦੂਰ ਇਕ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਪੀਲੀ ਜਿਹੀ ਰੋਸ਼ਨੀ

ਦਿੱਸੀ। ਸਮਝਿਆ ਸਾਇਦ ਕਿਸੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਾਨ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਤੇ ਉਥੇ ਦੀਵਾ ਬਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹਿੱਮਤ ਕਰਕੇ ਓਸਦੀ ਸੇਧ ਤੇ ਗਿਆ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਮਾਂ ਅੱਪੜ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿ ਓਹ ਉਸ ਕੱਖਾਂ ਦੀ ਝੁੱਗੀ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ। ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਜਿਹੜੇ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ ਤੇ ਤੇਜ਼ ਤੂਫਾਨੀ ਹਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬੰਦ ਸਨ ਤੇ ਝੀਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਲਦੇ ਦੀਵੇ ਦੀ ਪੀਲੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਝਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੂਹਾ ਕਈ ਵੇਰੀ ਖੜਕਾਇਆ, ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਸੁਰ ਸਰ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਕਈ ਵੇਰੀ ਮੁੜ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੜਕਾਣ ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇਕ ਕੋਮਲ ਸੁਰ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, ਜਿਹੜੀ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਟਕਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਨੌਜਵਾਨ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਬਝਕ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਆਵਾਜ਼ ਬੜੀ ਮਧੁਰ ਸੀ, ਇੰਨੀ ਮਧੁਰ ਬਿਨਾ ਸਿਖਾਏ ਦੇ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਤੇ ਬੋਲੀ ਭੀ ਪੇਡੂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਿਹਾਇਤ ਸੁਸਤਾ ਦਾਰੁਲਖਲਾਫ਼ੇ ਦੀ ਰਈਸੀ ਬੋਲੀ ਸੀ। “ਮੈਂ ਹਾਂ ਇਕ ਵਿਦਯਾਰਥੀ ਪਰਬਤਾਂ ਵਿਚ ਰਸਤਾ ਭੁਲ ਬੈਠਾ ਹਾਂ ਤੇ ਜੇ ਹੋ ਸੱਕੇ ਤਦ ਰਾਤ ਦਾ ਬਸੇਰਾ ਤੇ ਭਿੱਛਾ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ, ਤੇ ਜੇ ਨਾ ਮਿਲ ਸੱਕੇ ਤੇ ਕਿਸੀ ਨਜ਼ਦੀਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ।” ਅੰਦਰ ਥੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, “ਪਰ ਇਧਰ ਤਾਂ ਕਿਸੀ ਪਿੰਡ ਦਾ ਰਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਆਪ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਗਏ?” ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ:

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਵਾਕਫ਼ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਜਾਤਾ, ਪੈਂਡਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਊ, ਜੇ ਇਸ ਪਰਬਤ ਥੀ ਦੂਜੇ ਪਰਬਤ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਲੈ ਲਵਾਂ, ਪਰ ਇਸ ਯਤਨ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਪੈਂਡਾ ਲੰਮਾ ਤੇ ਨਾਮੁਮਕਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।”

“ਪਰ ਆਪ ਜਿਸ ਸੇਧੇ ਆਏ ਹੋ, ਉਸ ਸੇਧੇ ਇਥੇ ਅੱਪੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦੇ।”

“ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਸੇਧਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇਸ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਮਿਸ ਗਈਆਂ। ਓਸ ਨਦੀ ਤੇ ਅਪੜਿਆ ਤੇ ਪਾਰ ਲੰਘ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕਦਾ, ਸੋ ਮਜਬੂਰਨ ਇਸ ਪਰਬਤ ਤੇ ਚੜਿਆ ਤੇ ਪੂਰਬ ਦਾ ਪੱਛਮ ਤੇ ਪੱਛਮ ਦਾ ਉੱਤਰ ਭੌਂਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹਾਂ।”

ਅੰਦਰ ਵੱਸਣ ਵਾਲੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਭੁੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਕੋਈ ਅਨਜਾਣ ਵਿਦਯਾਰਥੀ ਹੈ, ‘ਅੱਛਾ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਆਈ,’ ਤੇ ਨਾਲੇ ਕਿਹਾ “ਹੁਣ ਆਪ ਕਿਸੀ ਪਿੰਡ ਅੱਪੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਤੇ ਨਾਲੇ ਰਸਤਾ ਬਿਖੜਾ ਤੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ।”

ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਇਕ ਕਾਗਤ ਦੀ ਲਾਲਟੈਂਟ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਿਭਜੋਤ ਸਵਾਣੀ ਆਈ। ਉਸ ਵੱਡਾ ਤੂਫਾਨੀ ਬੂਹਾ ਖੋਲਿਆ ਤੇ ਲਾਲਟੈਂਟ ਉੱਚੀ ਕਰਕੇ ਅਜਨਬੀ ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਚੇਹਰੇ ਨੂੰ ਤੱਕਣ ਦੀ ਕੀਤੀ। ਉਹਦਾ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਲਾਲਟੈਂਟ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਉਹਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੌਰ ਨਾਲ ਤੱਕਿਆ ਤੇ ਸਹੀ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਧੋਖਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

“ਅੱਛਾ ਜ਼ਰਾ ਠਹਿਰੋ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋਣ ਲਈ ਜਲ ਲਿਆਉਂਦੀ

ਹਾਂ” । ਓਸ ਕਿਹਾ ਤੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ । ਤੁੱਲੀਆ ਤੇ ਚਿਲਮਚੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਲਿਆਈ ਤੇ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਆਪ ਹੱਥ ਪੈਰ ਧੋ ਲਵੋ ।

ਆਰਟਿਸਟ ਨੇ ਕੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਚਪਲੀਆਂ ਲਾਹੀਆਂ, ਹੱਥ ਪੈਰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆ, ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਿਹਾਇਤ ਹੀ ਸੁਥਰਾ ਸਾਦਾ ਕਮਰਾ, ਓਸ ਨੂੰ ਉਸ ਪ੍ਰਿਭਜੋਤ ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਓਹਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦੱਸਿਆ । ਸਾਰਾ ਤਕਰੀਬਨ ਘਰ ਹੀ ਇਹੋ ਕਮਰਾ ਸੀ, ਪਛੋਕੜ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਰਸੋਈ ਸੀ; ਤੇ ਰਜਾਈ ਤੇ ਅੱਗ ਸੇਕਣ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਦਿੱਤੀ । ਜਦ ਉਹ ਇਹ ਆਉਭਗਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਓਹਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ, ਇਹਦੇ ਨੈਨ ਓਹਦੇ ਵਿਚ ਗੱਡੇ ਰਹੇ ।

ਕੀ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਹਦੀ ਮੀਜ਼ਬਾਨ ਇਕ ਅਤੀ ਸੋਹਣੀ ਪਰੀ-ਨਕਸ਼ ਸਵਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੀ ਚਾਲ, ਬੈਠਕ, ਉਠਕ ਬੜੀ ਹੀ ਨਾਜ਼ਕ ਤੇ ਦਿਲ ਲੁਭਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਸਾਲ ਵੱਡੀ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਹ ਬੜੀ ਜਵਾਨ ਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨਾਂ ਵਿਚ ਹੈ । ਜਦ ਇਉਂ ਉਹ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਦ ਉਹ ਸਵਾਣੀ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਅਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਮੈਂ ਹੁਣ ਅਕੱਲੀ ਹਾਂ, ਤੇ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਇਸ ਕੁਟੀਆ ਵਿਚ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼੍ਰਾਗਤ ਕਰਨ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਜ ਰਾਤੀ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਆਪ ਲਈ ਇਥੋਂ ਕਿਧਰੇ ਓਧਰ ਜਾਣਾ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ । ਇਸ ਪਾਸੇ ਕਈ ਇਕ ਕ੍ਰਿਸਾਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਸ ਵਕਤ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਅੱਪੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਨਾ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਨਾ ਰਾਹ ਦੱਸਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਦਦ ਦੇ ਰਸਤਾ ਹੀ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸੋ ਇਸ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਸ਼੍ਰਾਗਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਆਪ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਇਥੇ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਬਿਸਤ੍ਰਾ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪ ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਭੁੱਖੇ ਭੀ ਹੋ, ਸੋ ਇਹ ਲਵੋ ਨਬਾਤਾਤੀ ਬੁੱਧ ਭਿੱਖਿਆ ਦਾ ਭੱਖਣ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੈ; ਸ਼ਾਇਦ ਆਪ ਦਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਰਾਤ ਲਈ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਪਰ ਆਪ ਅਜ ਰਾਤ ਇਥੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਜੀ ਆਏ’ ਹੋ ।”

ਯਾਤਰੂ ਭੁੱਖਾ ਸੀ, ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਝਟ ਪਟ ਚੁੱਪਚਾਪ ਆਲੂ ਕਚਾਲੂ ਸਾਗ ਆਦਿ ਭੁੰਨ ਭੁੰਨ ਕੇ ਤੇ ਇਕ ਪਿਆਲਾ ਉਬਲੇ ਚਾਵਲਾਂ ਦਾ ਆਪਦੇ ਅੱਗੇ ਧਰਿਆ, ਤੇ ਨਿਮਾਣੀ ਰੋਟੀ ਦੀ ਬੜੀਆਂ ਮਾਫੀਆਂ ਮੰਗੀਆਂ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਹ ਕੁਛ ਨਾ ਬੋਲੀ ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਓਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਖੋਹ ਪੈਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਹਾਇ ਇਹ ਸਵਾਣੀ ਇੰਨੀ ਚੁੱਪ ਤੇ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਹੈ ? ਤੇ ਜਦ ਓਸ ਕੋਈ ਗੱਲ ਪੁੱਛੀ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਗੱਲਬਾਤ ਅਰੰਭ ਹੋਵੇ, ਸਵਾਣੀ ਯਾ ਜਰਾ ਕੁ ਹੱਸ ਛੱਡਦੀ ਯਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਪਾ ਕੇ ਹਾਂ ਨਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ । ਫਿਰ ਉਹ ਵੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਇਤਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਤੱਕ ਲੀਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਛੋਟਾ ਘਰ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਦਾਗ ਸਫਾ ਸੀ. ਤੇ

ਓਹਦੇ ਬਰਤਨ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਬਣੇ ਹਨ। ਬੋੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੋ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਬੋੜੀਆਂ ਹੀ ਸੋਹਣੀਆਂ ਤੇ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਵਿਤਾ ਤੇ ਆਰਟ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇ ਚੀਨੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਕਾਵਯ ਮੰਤ੍ਰ ਲਿਖੇ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਕਾਨ ਤੇ ਇਕ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਚੌਕੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਉਪਰ ਇਕ ਮੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਦੋ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਾਲਾ ਨਿੱਕਾ ਮੰਦਰ ਖਿਡਾਵਣਾ ਜਿਹਾ ਸੀ, ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਨਿੱਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਦੀਵਾ ਜਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਸੇਹਰਾ ਲਟਕਾਇਆ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਓਸ ਘਰ ਦਾ ਆਲਾ ਜਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਗੁਜ਼ਰ ਗਏ ਮਿਤ੍ਰ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਸ਼ਿਵਾਲੇ ਉੱਪਰ ਇਕ ਬੜੀ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਮਿਹਰ ਦੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਆਪਣੇ ਕੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਚੰਨ ਲਟਕਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦ ਵਿਦਯਾਰਥੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਚੁੱਕਾ ਤਾਂ ਸਵਾਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਬਿਸਤ੍ਰਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਤੇ ਬਸ ਇਹ ਇਕੋ ਹੀ ਕਾਗਤ ਦੀ ਬਣੀ ਮੱਛਰਦਾਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਸਤ੍ਰਾ ਤੇ ਇਹ ਮੱਛਰਦਾਨੀ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਇਕ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਹਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੌਣ ਲਈ ਕੋਈ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪ ਦੀ ਮਿੰਨਤ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਕਿ ਆਪ ਆਰਾਮ ਕਰੋ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਪਾਸੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਫੀ ਸਾਮਾਨ ਪੂਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ।”

ਪਰ ਨੌਜਵਾਨ ਆਰਟਿਸਟ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਉਸ ਅਕੱਲੀ ਸਵਾਣੀ ਪਾਸ ਇਕੋ ਹੀ ਬਿਸਤ੍ਰਾ ਹੈ ਅਰ ਓਹ ਆਪਣਾ ਬਿਸਤ੍ਰਾ ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕਰਕੇ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਆਪ ਜਗਰਾਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦਯਾਵਾਨ ਬਹਾਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਓਸ ਕਿਹਾ, “ਜੀ ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਭੁੰਵੇ ਹੀ ਸੌਂ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੱਛਰਾ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਆਪ ਨੂੰ ਕੀ ਐਸਾ ਕੰਮ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਰਾਤ ਸੌਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ? ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਇੰਨੀ ਖੇਚਲ, ਮੇਰੀ ਖਾਤਰ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਰ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰੋ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਭੁੰਵੇ ਹੀ ਪੈ ਜਾਣ ਦਿਓ, ਮੇਰਾ ਰੂਹ ਆਪ ਦੀ ਇੰਨੀ ਦਯਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।”

“ਜੋ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਓਹ ਆਪ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਦਰ ਹਕੀਕਤ ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਅਜ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਸੌਣਾ।” ਇਹ ਲਫਜ਼ ਇਕ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਐਸੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਐਸੇ ਦਾਹਵੇ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਕਹੇ, ਜੋ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਮੰਨਣੇ ਪਏ ਤੇ ਆਖਿਆ “ਕਿ ਇਹ ਉਚਿਤ ਹੈ, ਕਿ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਬੰਦੋਬਸਤ ਮੈਂ ਚਾਹਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨ ਲਈ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਵੋਗੇ ਇਸ ਬੰਦੋਬਸਤ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦਾ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ।”

ਨੌਜਵਾਨ ਚੁਪ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸੈਣ ਵਾਸਤੇ ਕਮਰਾ ਵੀ ਇਕੋ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤੁਲਾਈ ਲਿਆ ਕੇ ਫਰਸ਼ ਉੱਪਰ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਰਜਾਈ ਰੱਖ ਦਿਤੀ।

ਇਕ ਲੱਕੜੀ ਦਾ ਸਿਰਹਾਣਾ ਵੀ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਉਸ ਪਾਸੇ, ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਓਹ ਘਰ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮੰਦਰ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਓਸ ਅੱਗੇ ਇਕ ਸਕ੍ਰੀਨ (ਪਰਦਾ) ਖੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਓਹਦਾ ਪਾਸਾ ਵੱਖਰਾ ਇਉਂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਆਪ ਥੱਕੇ ਹੋ ਬ੍ਰਾਜ ਜਾਓ ਤੇ ਸੌ ਜਾਓ। ਇਹ ਇੱਛਿਆ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਓਹ ਦਰ ਹਕੀਕਤ ਓਹਨੂੰ ਸੌ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਓਹ ਉਹਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਖਲ ਦੇ ਨਾ ਸਕੇ।

ਨੌਜਵਾਨ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿਚ ਵੜ ਗਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਦਾ ਰੂਹ ਦੁਖੀ ਸੀ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਿਸਤਰਾ ਉਹਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਵੀ ਲੇਟਦੇ ਸਾਰ ਸੌ ਗਿਆ, ਬਹੁਤ ਥੱਕਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਪਰ ਬੋੜਾ ਚਿਰ ਹੀ ਸੁੱਤਾ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਕਿ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਓਹਨੂੰ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਹ ਅਚੰਭਾ ਹੋ ਕੇ ਸੁਨਣ ਲਗ ਪਿਆ, ਕਿ ਆਵਾਜ਼ ਕੀ ਹੈ ਤੇ ਕਿਥੋਂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ? ਆਵਾਜ਼ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਪੈਰ ਚੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਕੋਈ ਆ ਜਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਇਉਂ ਜਾਪੇ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਘਰਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਤ੍ਰਿਖੇ ਤ੍ਰਿਖੇ ਪੈਰ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਾਇਦ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚੋਰ ਨਾ ਆ ਵੜੇ ਹੋਣ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਡਰ ਨਾ ਲੱਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਸ ਪਾਸ ਲੁਟੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਸੀ ਹੀ ਕੁਛ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਵਾਣੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੁਛ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋਇਆ। ਮੱਛਰਦਾਨੀ ਵਿੱਚ ਇਕ ਲੱਕੜ ਦੀ ਜਾਲੀ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਸੁਰਾਖ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ ਪਰ ਅੱਗੇ ਓਹ ਪਰਦਾ ਸੀ ਕੁਛ ਵੇਖ ਨਾ ਸੱਕਿਆ, ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਸਕ੍ਰੀਨ ਦੇ ਪਿਛੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਉੱਚੀ ਰੌਲਾ ਪਾਣ ਦੀ ਸੋਚੀ ਪਰ ਫਿਰ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਸਵਾਣੀ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ ਓਹ ਉੱਚਾ ਨਾ ਬੋਲੇ। ਪਰ ਓਹ ਆਵਾਜ਼ ਜਿਹੜੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਬਰਾਬਰ ਜਾਰੀ ਰਹੀ ਤੇ ਹੋਰ ਵਧ ਉਸਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਆਖਰ ਰਹਿ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਜੋ ਕੁਛ ਹੋਵੇ ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਵੇਖੇਗਾ, ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਹ ਆਪਣੀ ਦਯਾਵਾਨ ਮਾਲਕਾ ਦੀ ਜਾਨ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਕਪੜੇ ਪਾ ਕੇ, ਓਸ ਮੱਛਰਦਾਨੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਓਹ ਸਕ੍ਰੀਨ ਤਕ ਬਿਨਾ ਖੜਾਕ ਕੀਤੇ ਦੇ ਜਾ ਅੱਪੜਿਆ ਤੇ ਝਾਤੀ ਪਾ ਕੇ ਵੇਖਿਆ। ਜੋ ਓਸ ਵੇਖਿਆ ਉਸ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਬੜਾ ਅਚਰਜ ਕੀਤਾ।

ਕੀ ਸੀ ? ਓਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਿਭਜੋਤ ਸਵਾਣੀ ਬੜੇ ਹੀ ਸੋਹਣੇ ਗੋਟੇ ਕਨਾਰੀ ਵਾਲੇ ਕਪੜੇ ਪਾਏ, ਉਸ ਮੰਦਰ ਜਿਹੇ ਅੱਗੇ ਇਕ ਅਚਰਜ ਨ੍ਰਿਤਯ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਓਹ ਸਵਾਣੀ

ਆਪ ਇਕ ਅਮੁਲ ਨਾਚ ਨੱਚ ਰਹੀ ਹੈ, ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਸ ਸਿਹਾਣ ਲਈ ਕਿ ਨ੍ਰਿਤਯ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੀਮਤੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਓਸ ਅੱਗੇ ਕਦੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖੀ ਸੀ, ਤੇ ਬੜੀਆ ਨਾਇਕਾਂ ਦੇ ਨਾਚ ਦੇਖੇ ਸਨ ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਾ ਨਾਚ, ਨਾ ਰੰਗ, ਨਾ ਰਸ ਕਿਧਰੇ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਅਜੀਬ ਘੜੀ ਸੀ, ਓਹ ਆਪਣੇ ਨਾਚ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੈ ਅਰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਕਿਧਰੇ ਉੱਪਰ ਉਠਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਹਦਾ ਰੂਹ ਓਥੇ ਬੱਝ ਗਿਆ। ਪਹਿਲਾ ਤਾ ਪੁਰਾਣੇ ਜਾਪਾਨ ਦੇ ਵਹਿਮ ਜਿਹੇ ਓਹਨੂੰ ਡਰਾਣ ਲੱਗੇ, ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕੋਈ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਬੁੱਧ ਦਾ ਉਹ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਘਰ ਦਾ ਮੰਦਰ ਵੇਖ ਕੇ ਓਹਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਹੋਈ, ਕਿ ਐਸੀ ਪਾਕ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਐਰ ਗੈਰ ਆ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਨਾਲੇ ਓਹਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਖਿਆਲ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਰਾਜ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਹਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੇਖੇ, ਪਰ ਉਸ ਨਾਚ ਤੇ ਰਸ ਤੇ ਚੁਪ ਰਾਗ ਦਾ ਅਸਰ ਉਸ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਤੇ ਓਥੋਂ ਹਿੱਲਣ ਜੋਗਾ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਓਹ ਵੀ ਵੇਖਣ ਵਿੱਚ ਬਸ ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਚਾਣਚੱਕ ਉਸ ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਜਦ ਨਾਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਉਤਾਰੀ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਓਹ ਬੜੀ ਚੌਂਕੀ ਤੇ ਉਸ ਵਲ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਝੱਟ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਦੀ ਕੀਤੀ। ਓਸ ਜੋ ਬੀਤਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣੇ ਤੇ ਅਚੰਭਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੜਾਕ ਨੇ ਓਹਦੀ ਨੀਂਦਰ ਖੋਲੀ। ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਾ ਚਿੱਲਾਇਆ ਤੇ ਚੁਪਕੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸਕੀਨ ਵਲ ਆਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਰਸ ਮਗਨਤਾ ਵਿੱਚ ਹਿਲ ਨਾ ਸੱਕਿਆ।

“ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮਾਫ ਕਰਨਾ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਕਿ ਆਪ ਕੌਣ ਹੋ ਅਰ ਆਪਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕੀ ਹੈ ? ਆਪ ਇਸ ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਜਾਰੇ ਅਦੁਤੀ ਨ੍ਰਿਤਯ ਦੀ ਮਲਕਾ ਹੋ ਤੇ ਆਪ ਇੱਥੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਏ, ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਦਾਰੁਲਖਿਲਾਫੇ ਦੀਆ ਸਭ ਚੋਣਵੀਆ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆ ਵਿੱਚ ਆਪ ਦੇ ਉਨਰ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠੀ।”

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾ ਸਵਾਣੀ ਗੁੱਸੇ ਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਓਹ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋਇਆ, ਤਦ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਤੇ ਵੀ ਮੁੜ ਅਨਾਦਤ ਆਈ, ਆਪ ਹੱਸ ਕੇ ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਓਥੇ ਬਹਿ ਗਈ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਨਹੀਂ ! ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਰ ਖਫਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮੰਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨੱਚਦਿਆਂ ਕਿਉਂ ਵੇਖਿਆ ? ਆਪ ਨੂੰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਾਗਲ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ ਹੋਵਾਂਗੀ ਕਿ ਆਪ -ਮੁਹਾਰੀ ਕਲਮੁਕੱਲੀ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਆਪਨੂੰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਭੇਤ ਦੱਸਣਾ ਹੀ ਪਿਆ।”

“ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਇੰਨੀ ਹੀ ਹੈ, ਕਿ ਮੈਂ ਓਹ ....ਨਾਇਕਾ ਹਾਂ”, ਇਹ ਨਾਮ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਸੁਹਰਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹ

ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਵਿੱਚ ਹਰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾਚ ਬਾਲਿਕਾ ਸੀ। “ਮੈਂ ਜਦ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰਾ ਉਨਰ ਵਿਖਯਾਤ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਮੋਹਿਆ, ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਭ ਸੁਹਰਤ, ਰਾਜ, ਭਾਗ, ਸੁਖ, ਮਹਿਲ ਛੋੜ ਕੇ ਨੱਸ ਆਈ, ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਪਾਸ ਕੋਈ ਧਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਕਾਫੀ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਵਿੱਚ-ਪਰ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ-ਜੀਣ ਨੂੰ। ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਮੇਰਾ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੱਚਦੀ ਸਾਂ, ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਤੇ ਇਸ ਏਕਾਂਤ ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਇਕ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਜੀਂਦੇ ਸਾਂ। ਸਾਡਾ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਅਸੀਂ ਆਪ ਸਾਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਪੂਜਦਾ ਸੀ, ਅਰ ਬੇਹੱਦ ਉਹਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਕਿਸ ਜੋਗ ਸਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਪਤਾ ਸੀ, ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਾਚ ਉਹਨੂੰ ਰੀਝਾਦਾ ਸੀ। ਸੋ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਰੀਝਾਣ ਦੀ ਕਰਦੀ ਸਾਂ। ਹਰ ਸਾਮ ਉਹ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਸੁਰ ਰਾਗ ਦੀ ਛੇੜਦਾ ਸੀ ਤੇ ਮੈਂ ਉਸ ਸੁਰ ਉੱਪਰ ਨੱਚਦੀ ਸਾਂ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਤਕ ਤਕ ਜੀਂਦੇ ਸਾਂ, ਪਰ ਇਕ ਸਿਆਲੇ ਕੁਛ ਚਿਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਆ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਜਿੰਨੀ ਵਾਹ ਲੱਗੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਪਰ ਮੇਰੀ ਭੁੜੀ ਵਿਅਰਥ ਗਈ, ਆਪ ਸਦਾ ਲਈ ਮੈਂਥੀ ਜੁਦਾ ਹੋ ਗਏ।”

ਨੌਜਵਾਨ ਸਮਝ ਗਿਆ, ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਅੱਜ ਰਾਤ ਦਾ ਨਾਚ ਗੁਜਰ ਗਏ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਰੀਝਾਣ ਦਾ ਤਰਲਾ ਸੀ, ਤੇ ਉਹ ਬੁੱਧ ਦਾ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਮੰਦਰ ਉਹਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਨਾਮ ਤੇ ਕੁਛ ਉਹਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸ਼ਰਾਧ ਸੀ, ਜਿਹੜਾ ਉਸਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖਿਆ।

ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਚਾਹ ਬਣਾਈ, ਅਰ ਦੋਹਾ ਪੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਆਪ ਸੌ ਜਾਓ।

ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫੀ ਦੇਣਾ, ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਦੇ ਮੁਤਬੱਰਕ ਨਾਚ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਇਆ।” ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਪਨੇ ਮਾਫੀ ਦੇਣੀ, ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਦੀ ਨੀਂਦਰ ਉਕਤਾਈ। ਪਹਿਲਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਜਦ ਆਪ ਘੂਕ ਸੈ ਗਏ ਸੋ, ਤਦ ਮੈਂ ਬਿਨਾ ਬਾਹਰਲੇ ਖੜਾਕ ਦੇ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਖੇਪਤਾ ਹੋਈ ਹੈ।”

ਇਉਂ ਮਾਫੀਆ ਮੰਗਦਾ ਉਹ ਮਜਬੂਰਨ ਮੁੜ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਮੱਛਰਦਾਨੀ ਹੇਠ ਜਾ ਲੇਟਿਆ ਤੇ ਖੂਬ ਸੌ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਕਾਫੀ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਸੀ, ਜਦ ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਜਾਗਿਆ। ਜਦ ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਤਾਂ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਤੀਂ ਇਕ ਸਾਦਾ ਜਿਹਾ ਭੋਜਨ ਉਸ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਦਾ ਭੋਜਨ ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਬਣਾ ਕੇ ਤਿਆਰ

ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਅੱਗੇ ਬੜੀ ਖਾਤਰ ਤੇ ਆਜ਼ਮੀ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ। ਰਾਤੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਭੁੱਖਾ ਸੀ ਬਿਨਾ ਸੋਚੇ ਖਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਵੇਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਚ ਆਈ ਕਿ ਸਾਇਦ ਆਪ ਉਹ ਰਾਤ ਭੁੱਖੀ ਹੀ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਹੋਵੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਉਹ ਉਸਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਖਾ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਬੜਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖਾ ਕੇ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕੀਤੀ।

ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਖੀਸੇ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪਾਏ, ਕਿ ਕੁਛ ਉਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੇ ਰੋਟੀ ਆਦਿ ਲਈ ਭੇਟ ਕਰ ਜਾਵੇ, ਤਦ ਸਵਾਣੀ ਬੋਲੀ “ਜੋ ਕੁਛ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਉਹ ਕਿਸੀ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੋ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਮੈਂ ਆਪ ਪਰ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਮੁੱਲ ਦੇਣਾ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚਿਤ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਮੇਰੀ ਇੰਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ, ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋ ਤਕਲੀਫ਼ ਇੱਥੇ ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਉਹਦੀ ਖਿਮਾ ਬਖਸ਼ਣੀ ਤੇ ਨਿਰਾ ਇਹ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕ ਐਸੀ ਨਿਮਾਣੀ ਦੀ ਕੁੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਸਿਵਾਏ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸੁਭ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਹੋਰ ਦੇਣ ਜੋਗਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ,” ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਕੁਛ ਭੇਟਾ ਉਹ ਦੇ ਸਕੇ ਪਰ ਜਦ ਤੱਕਿਆ ਕਿ ਉਹਦੇ ਜੱਤਨ ਨਾਲ ਉਹਦਾ ਸੋਹਣਾ ਪਰ ਉਦਾਸ ਚਿਹਰਾ ਦੁਖਿਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਸ ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਬੜੇ ਨਰਮ ਤੇ ਦਰਦ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਾ ਲਈ। ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਸੁਹਣੱਪ ਤੇ ਉਹਦੀ ਉਦਾਸੀ ਦੋਵੇਂ ਖੁੱਭ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਦੇ ਦੁਖ ਦੀ ਪੀੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।

ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਬੜਾ ਚਿਰ ਖਲੋ ਕੇ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ, ਜਦ ਤਕ ਪਹਾੜ ਥੀ ਉਤਰ ਕੇ ਉਹ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਸਾਹ ਰਾਹ— ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਉਹ ਕੱਲ੍ਹ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਮਿਲ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਥੇ ਅੱਪੜ ਕੇ ਸਖਤ ਮੰਦਾ ਲੱਗਾ ਸੁ, ਕਿ ਹਾਏ “ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸ ਨਾ ਆਯਾ” ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਦੋ ਦਿਲੀਆ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਕੀ ਹੋਇਆ, ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਦਾ ਇਉਂ ਹੀ ਗਰੀਬ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਕੀ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਗਰੀਬ ਦੇ ਨਾਮ ਦੱਸੇ ਨਾ ਦੱਸੇ ਇਕੋ ਗੱਲ ਹੈ”, ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਕੇ ਰਾਹ ਪੈ ਗਿਆ।

ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਆਰਟਿਸਟ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਬੜਾ ਵਿਖਯਾਤ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਹੋਇਆ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸਹਿਰ ਦਾ ਨਗੀਨਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਇਸ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਨ ਤੇ ਵਡਿਆਨ ਵਿਚ ਰੀਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਪਾਸ ਧਨ ਅਮੋਟਵਾਂ ਆ ਗਿਆ। ਦਾਰੁਲਖਿਲਾਫੇ ਵਿੱਚ ਇਕ ਬੜੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਇਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਬੜਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਆਰਟਿਸਟ ਇਸ ਦੇ

ਆ ਕੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਬਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਇਸ ਪਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਤੇ ਇਹਦੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਸਾਰੀ ਵਲਾਇਤ ਵਿਚ ਬਸ ਇਕ ਇਹ ਅਦੁਤੀ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਸੀ ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੇ ਇਕ ਬੁੱਢੀ ਜਿਹੀ ਜਨਾਨੀ ਆਈ ਤੇ ਦ੍ਵਾਰਪਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, ਮੈਂ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ, ਦ੍ਵਾਰਪਾਲਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਇਕ ਮੰਗਤੀ ਜਿਹੀ ਛੱਜ ਛੱਜ ਲੀਰਾਂ ਲਮਕਦੀ ਰੁਲਦੀ ਖੁਲਦੀ ਕੋਈ ਹੈ, ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਓਹਨੂੰ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਤੂੰ ਕਿਸ ਲਈ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈਂ, ਤੇ ਉਹ ਉੱਤਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, “ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਆਪ ਨਾਲ ਹੀ ਹੈ, ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ” ਤੇ ਇਉਂ ਓਹ ਓਹਨੂੰ ਟਾਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਈ ਵੇਰੀ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਟਾਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਕਿ ਓਹ ਸਹਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਉਹ ਬੁੱਢੀ ਮੁੜ ਮੁੜ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਹਰ ਵੇਰੀ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੂੜ ਬੋਲ ਕੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । “ਅੱਜ ਓਹ ਵੱਲ ਨਹੀਂ” ਅੱਜ ਓਹ ਬੜਾ ਰੁੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ” “ਅੱਜ ਬੜੇ ਮਹਿਮਾਨ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ।” ਪਰ ਓਹ ਬੁੱਢੀ ਆਉਂਦੀ ਹੀ ਰਹੀ, ਓਸ ਵੀ ਪਿੱਛਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ, ਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਠੀਕ ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹਦੀ ਕਮਰ ਤੇ ਨਿੱਕਾ ਜਿਹਾ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਬੁਚਕਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ । ਆਖਰਕਾਰ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਰਸ ਆਇਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ “ਜਨਾਬ ! ਅਜ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰਾਂ ਥੀਂ ਇਕ ਬੁਢੀ ਰੋਜ਼ ਠੀਕ ਓਸੇ ਵਕਤ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਸਾਂ ਗਰੀਬ ਮੰਗਤੀ ਸਮਝ ਕੇ ਕਈ ਚਿਰਾ ਥੀਂ ਟਾਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਓਹ ਆਪ ਦੇ ਮਿਲੇ ਬਗੈਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ ਤੇ ਓਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਜੇ ਗੱਲ ਓਸ ਕਰਨੀ ਹੈ ਆਪ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੀ, ਜੇ ਉਹ ਫਿਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ ?”

“ਤੁਸਾਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਬਾਬਤ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ?” ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪ ਉਠ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਓਸ ਬੁਢੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਨਾਲ ਮਿਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਦੇ ਦਿਹਾੜੇ ਯਾਦ ਸਨ, ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਕਿ ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਲੋੜ ਹੈ ? ਰੁਪਯੇ ਪੈਸੇ ਕਪੜੇ ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਕੁਛ । ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਛ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਸੰਕਲਪ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਬਣਾ ਦੇਵੋ” । ਉਹਦੀ ਇਸ ਕਾਂਖਯਾ ਉੱਪਰ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਨੂੰ ਅਚਰਜ ਹੋਇਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਓ ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲੈ ਗਿਆ । ਬੁਢੀ ਨੇ ਬਹਿ ਕੇ, ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ ਓਸ ਆਪਣੇ ਬੱਧੇ ਬੁਚਕੇ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਜ਼ਰ ਜ਼ਰ ਹੋਈ ਕਿਧਰੋਂ ਫਟੀ, ਕਿਧਰੋਂ ਚਮਕਦੀ ਗੋਟੇ ਕਨਾਰੀ ਵਾਲੀ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੀ ਪਿਸ਼ਵਾਜ਼ ਕੱਢੀ ਤੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਹਦੇ

ਵੱਟਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਓਹ ਬੁਢੀ ਇਸ ਪਿਸ਼ਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਖੋਹਲਦੀ ਤੇ ਸਵਾਰਦੀ ਸੀ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਓਸ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਅਚਾਣਚੱਕ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆਇਆ। ਓਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਯਾਦ ਨੇ ਇਕ ਕੜਾਕਾ ਖਾਧਾ ਤੇ ਓਹੋ ਪਹਾੜ, ਓਹੋ ਰਾਤ, ਓਹੋ ਰਾਹ ਭੁਲਣਾ, ਓਹੋ ਦੀਵੇ ਦੀ ਮੱਧਮ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਓਹੋ ਉਹਦਾ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਬੂਹਾ ਠਕੋਰਨਾ, ਓਹੋ ਓਸ ਪ੍ਰਿਭਜੋਤ ਸਵਾਣੀ ਦਾ ਲਾਲਟੈਣ ਲੈ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ, ਓਹ ਸਭ ਕੁਛ ਚੇਤੇ ਆ ਗਿਆ, ਨਹੀਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਸਾਖਯਾਤ ਉਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦਿਸ ਪਿਆ। ਉਸ ਬੁਢੀ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ, ਜਦ ਯਕਾਯਕ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਉਸਤਾਦ, ਜੋ ਹੁਣ ਸਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਮਾਨਨੀਯ ਉਸਤਾਦ ਸੀ, ਉਸ ਅੱਗੇ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਝੁਕਿਆ ਤੇ ਬੜੀ ਆਜ਼ਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, “ਮੇਰੀ ਬੇਅਦਬੀ ਨੂੰ ਮਾਫ ਕਰਨਾ, ਮੇਰੀ ਕੁਰਖਤਗੀ ਨੂੰ ਖਿਮਾ ਕਰਨਾ, ਕਿ ਮੈਂ ਇਕ ਖਿਣ ਦੀ ਖਿਣ ਲਈ ਆਪਦਾ ਚੇਹਰਾ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਵੀ ਤੇ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਵੀ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ? ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਜ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ ਹਨ, ਜਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮਿਲੇ ਸਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਠੀਕ ਯਾਦ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਬੜੀ ਮਿੱਠੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮਿਹਮਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਤਦ ਆਪ ਦਾ ਨਾਚ ਤਕਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਤਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਾਈ ਸੀ, ਆਪ ਵਿਖਯਾਤ ਤੇ ਅਦੁਤੀ ਨਾਇਕਾ ਹੋ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਦਾ ਨਾਮ ਹੁਣ ਤਕ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਾ।”

ਜਦ ਓਸ ਇਹ ਗੱਲ ਕਹੀ, ਤਦ ਮਾਈ ਨੂੰ ਕੁਛ ਵੀ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਵਸਥਾ ਵਡੇਰੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਯਾਦਾਸ਼ਤ ਕਾਇਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਦ ਹੋਰ ਨਰਮੀ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗਾ, ਤੇ ਹੋਰ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਚੇਤੇ ਕਰਾਈਆਂ ਤਦ ਆਖਰ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਨੈਨ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਠੀਕ ਓਹ ਦਿਵਯ ਪੁਰਖ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਡੀਆਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਓਸ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜਦ ਮੇਰੇ ਨਿਮਾਣੇ-ਕਿਸੇ ਜੋਗੇ ਨਾਂਹ ਘਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਚਰਣ ਪਾਏ ਸਨ—ਤਦ ਮੈਂ ਇਹੋ ਨਿਮਾਣੀ ਸਾਂ, ਜੋ ਹੁਣ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮਾਲਕ ਨਾਥ ਬੁਧ ਦੀ ਇਕ ਕਰਾਮਾਤ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ ਦਾ ਵੀ ਇਉਂ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸ਼ੁਕਰ ! ਸ਼ੁਕਰ !”

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਫਿਰ ਓਸ ਆਪਣੀ ਉਸ ਥੀਂ ਪਿਛੇ ਗੁਜਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬੀ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਓਹ ਪਰਬਤਾਂ ਵਾਲਾ ਮਕਾਨ ਵੇਚਣਾ ਪਿਆ, ਤੇ ਮੁੜ ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ, ਜਿਥੇ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਵੱਡੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਪਿਆ। ਘਰ ਵਿਕ ਜਾਣ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਬੜਾ ਮੰਦਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤੇ ਦੁਖ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਸਭ ਥੀਂ ਵੱਡਾ ਦੁਖ ਇਹ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਉਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਉਸ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਬੁੱਧ ਦੇ ਮੰਦਰ ਅੱਗੇ ਨਾਚ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਰਗ ਗਏ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੀਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਤੇ ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਉਹਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਸੇ ਪਿਸ਼ਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਉਹ ਨਾਲ ਲਿਆਈ ਹੈ, ਬਣ ਜਾਵੇ, ਕਿ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਦੇ ਬੁੱਧ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਟਕਾ ਸਕੇ। ਉਸ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਿ ਉਹਦਾ ਇਹ ਸੰਕਲਪ ਪੂਰਣ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸੇ ਦੇਵ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਪਾਸ ਆਈ ਹੈ, ਕਿ ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਸਿਵਾਇ ਉਹਦੇ, ਉਸ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਗੀਤ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਖਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਵਿਬਯਾ ਬੜੀ ਗਹੁ ਨਾਲ ਸੁਣੀ ਤੇ ਬੜੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਤੇ ਬੋਲਿਆ, “ਜਿਹੜੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਵਾਉਣੀ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਮੈਂ ਬੜੀ ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬਣਾਵਾਂਗਾ। ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਚਿਤ੍ਰ ਦੇ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਹਲ ਹੈ ਤੇ ਜੇ ਆਪ ਕੱਲ੍ਹ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਓ, ਤਦ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਚਾਹੋਗੇ ਤੇ ਜੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਹੋ ਸੱਕਿਆ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਫਿਰ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਆਪ ਹਜ਼ੂਰ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਦੀ ਇਸ ਮੋਹਰ-ਬਾਨੀ ਲਈ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਛ ਹੈ ਨਹੀਂ ਸਿਵਾਇ ਇਸ ਪੁਰਾਣੀ ਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਕਤਹ ਦੀ ਪਿਸ਼ਵਾਜ਼ ਦੇ, ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਣ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੀ ਵਕਤ ਇਹ ਬਹੁ-ਮੁੱਲੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪ ਹਜ਼ੂਰ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹੋ ਤਿਲ ਫੁਲ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਦਯਾ ਕਰੋਗੇ ਤੇ ਸਾਇਦ ਆਪ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਿਚ ਇਹਦੀ ਥਾਂ ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਨਾ ਉਹ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਤੇ ਪਿਸ਼ਵਾਜ਼ਾਂ, ਇਕ ਅਜੂਬਾ ਤਾਂ ਬਣ ਹੀ ਸਕਦੀ ਹੈ।”

“ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਆਪ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਤੇ ਕੋਈ ਸੋਚ ਨਾ ਕਰੋ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਇਹ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਪੁਰਾਣਾ ਜ਼ਮਾਨਾ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਦਾ ਕੀਤਾ ਮੈਂ ਕਦੀ ਮੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਸੋ ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗਾ।”

ਇਸ ਤਿੰਨ ਵੇਰੀ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦੇ ਸੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਿਹਾ “ਆਪ ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਵੀ ਕਹਿਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ, ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਆਪ ਮੇਰੇ ਅੱਜ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਤੇ ਅੱਜ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਵਿਚ ਚਿਤ੍ਰ ਬਣਾਓ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜੋਬਨ ਮਤੀ ਦਾ ਉਹੋ ਰੂਪ, ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਰਾਤ ਵੇਖਿਆ ਸੀ, ਉਹੋ ਹੀ ਬਣਾਓ।”

ਉਸ ਕਿਹਾ, “ਠੀਕ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਹੈ, ਯਾਦ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਧਿਆਨ

ਵਿਚ ਹੈ, ਸੋ ਮੈਂ ਓਹੋ ਹੀ ਚਿਤ੍ਰ ਬਣਾਵਾਂਗਾ ।”

ਇਸ ਵਾਕ ਲਈ ਜਦ ਉਸ ਬੁੱਢੀ ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਸੁਕਰ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕੀਤੀ ਤਦ ਉਸਦੀ ਮੂੰਹ ਦੀਆਂ ਝੁਰੜੀਆਂ ਤੇ ਲਾਲੀ ਭਾ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਗਈ ਤੇ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲੀ “ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪ ਨੇ ਸੋਹਣਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਂ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਲੱਗਾਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਨਾਚ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਹਜ਼ੂਰ ਦੀ ਰਸਿਕ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਓਹ ਪਿਆਰਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਸੀ, ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਓਸ ਅੱਗੇ ਨੱਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ।”

ਫਿਰ ਉਸ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਆਚਾਰਯ ਨੇ ਓਹਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ “ਆਪ ਕੱਲ ਆਵੋ, ਮੈਂ ਆਪਦੀ ਓਹੋ ਜੋਬਨ ਮੱਤੀ ਛੱਬੀ ਮੁੜ ਚਿਤ੍ਰਾਂਗਾ ਤੇ ਮੈਂ ਓਨਾ ਹੀ ਉਨਰ ਤੇ ਵਕਤ ਤੇ ਗੀਝ ਆਪ ਦੇ ਚਿਤ੍ਰ ਤੇ ਲਾਵਾਂਗਾ ਜਿਹੜਾ ਮੈਂ ਬਾਦਸਾਹ-ਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿੰਗੇ ਥੀਂ ਮਹਿੰਗੇ ਕੰਮ ਤੇ ਖਰਚਦਾ ਹਾਂ । ਆਪ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਤੇ ਸੱਕ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਆਪ ਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਆ ਜਾਣਾ ।”

ਮੁਕੱਰਰ ਵਕਤ ਤੇ ਓਹ ਦੂਸਰੇ ਭਲਕ ਆਈ, ਤੇ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਨਰਮ ਸਫੈਦ ਰੇਸ਼ਮ ਤੇ ਉਹਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਖਿੱਚਿਆ ਪਰ ਇਹ ਚਿਤ੍ਰ ਉਹਦੀ ਹੁਣ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਓਹ ਝਾਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਰਾਤ ਦੇਖਿਆ ਸੀ । ਪੰਛੀ ਵਾਂਗੂ ਸ਼ੋਖ ਨੈਨੀ, ਬਾਂਸ ਦੀ ਟਹਿਣੀ ਵਾਂਗੂੰ ਪਤਲੀ ਯੁਵਤੀ ਤੇ ਸੋਨੇ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਾਈ ਇਕ ਸ੍ਰਰਗ ਦੀ ਦੇਵੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ ਐਸੀ ਛੱਬੀ ਸੀ, ਕਿ ਅੱਖ ਦੇਖ ਕੇ ਚੁੰਧਿਆਂਦੀ ਸੀ । ਓਸ ਉਸਤਾਦ ਦੇ ਬੁਰਸ ਦੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਗਿਆ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਜੋਬਨ ਮੁੜ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਉਹ ਮੁਰਝਾ ਗਿਆ ਸੁਹੱਪਣ ਫਿਰ ਟਹਿਕਿਆ ਤੇ ਉਹ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁਕੀ ਨਾਜ਼ਨੀਨ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਾਜ ਮੁੜ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿੱਸਿਆ । ਜਦ ਓਹ ਤਸਵੀਰ ਬਣ ਗਈ ਤੇ ਓਸ ਆਪਣੀ ਮੁਹਰ ਉਸ ਉੱਪਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਪੜੇ ਵਿਚ ਜੜ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਸੀਡਾਰ ਦੇ ਰੂਲਿਆਂ ਵਿਚ ਦੰਦ-ਖੰਡ ਦੇ ਲਾਟੂਆਂ ਨਾਲ ਠੀਕ ਜੜ ਕੇ ਸਜਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਡੋਰਾ ਵੀ ਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਲਟਕਾਣਾ ਸੀ ਤੇ ਸੁਫੈਦ ਲਕੜ ਦੇ ਬਕਸ ਵਿਚ ਮੁੜ ਸਾਰੀ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਉਂ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਉਸ ਸਵਾਣੀ ਦੇ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ।

ਨਾਲੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚਾਹ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਲਈ ਕੁਛ ਮਾਯਾ ਵੀ ਨਾਲ ਭੇਟਾ ਕਰੇ, ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਨਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ।

ਓਹ ਰੋ ਕੇ ਬੋਲੀ, “ਨਹੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਮਾਯਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਬਸ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਇਹ ਚਿਤ੍ਰ ਸੀ, ਸੋ ਆਪ ਨੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮੈਂ ਅਰਦਾਸਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸੋ ਮੇਰੀਆ ਅਰਦਾਸਾ ਕਬੂਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਹੁਣ ਇਉਂ ਨਿਰਸੰਕਲਪ ਹੋ ਕੇ ਜੇ ਮੈਂ ਇਥੇ ਮਰਨ ਆਈ ਹਾਂ ਤਦ ਜਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਰ ਕੇ ਬੁੱਧ ਦੇ ਰਾਹ

ਉੱਪਰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਤੇ ਬਸ ਇਕ ਅਫਸੋਸ ਹੈ, ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਬੜੇ ਕੰਮ ਲਈ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਦੇਣ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੇ ਇਹੋ ਨਾਇਕਾ ਦੀ ਪਿਸਵਾਜ਼ ਹੈ, ਜੋ ਆਪ ਕਬੂਲ ਕਰੇ ਤਦ ਮੈਂ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵਾਂਗੀ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਂਗੀ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਸਾਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ।”

ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕੀਮਤ ਦੇਣ ਲਈ ਇਤਨੇ ਬਿਹਬਲ ਹੋ, ਦਰਹਕੀਕਤ ਮੈਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜੇ ਆਪਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਤਦ ਮੈਂ ਇਹ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਕੀਮਤ ਅਜੁਬਾ ਪਿਸਵਾਜ਼ ਆਪਦੀ ਸ਼੍ਰੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਇਹਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਨਾਲ ਬਿਤਾਈਆਂ ਉਹ ਸੋਹਣੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਯਾਦ ਆਵਣਗੀਆਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਯਾਦ ਆਵੇਗੇ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਬਿਸਤ੍ਰਾ ਆਦਿ ਸਭ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜੋ ਕਿਸੀ ਲਾਈਕ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਨਾ ਸਾਂ, ਤੇ ਫਿਰ ਆਪ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦਾ ਮੁੱਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ, ਤੇ ਉਸ ਆਪਣੀ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਦਾ ਹੁਣ ਤਕ ਤੇ ਸਦਾ ਮੈਂ ਆਪ ਦਾ ਰਿਣੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ? ਤਾਕਿ ਮੈਂ ਕਦੀ ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਤੇ ਲਟਕਿਆ ਜਾ ਕੇ ਵੇਖਾ ।”

ਪਰ ਗਰੀਬ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਉੱਤਰ ਉਸ ਸਵਾਣੀ ਨੇ ਟਾਲਵਾ ਜਿਹਾ ਦਿੱਤਾ, “ਮੇਰੀ ਥਾਂ ਆਪ ਦੇ ਆਵਣ ਤੇ ਦੇਖਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਉਹ ਥਾਂ ਆਪਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ।” ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਫਿਰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਝੁਕੀ, ਸੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਡਲ ਡਲ ਕਰਦੇ ਅਣਕਿਰੇ ਅਬਰੂਆ ਨਾਲ ਗੱਚ ਜਿਹੇ ਵਿਚ ਟੁਰ ਗਈ ।

ਜਦ ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ, ਤਦ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਆਪਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਉਸ ਸਵਾਣੀ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਛੇਤੀ ਜਾਹ ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਕਿ ਤੂੰ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਮਲਕੜੇ ਜਾਵੀਂ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਣ ਕੇ ਪਤਾ ਦੇਵੀਂ, ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ?” ਇਉਂ ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਬੇ-ਮਲੂਮਾ ਜਿਹਾ ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਮੁੜਿਆ, ਤਦ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਉਂ ਕੁਛ ਹੱਸਿਆ ਤੇ ਸ਼ਰਮਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਬੜੀ ਨਾਵਾਜਬ ਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ ।

“ਹੇ ਖਾਵੰਦ ! ਮੈਂ ਉਸ ਬੁੱਢੀ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰੋ ਬਾਹਰ ਉਸ ਸੁੱਕੇ ਨਾਲੇ ਵਲ ਉੱਥੇ ਗਈ, ਜਿੱਥੇ ਮੁਜਰਮ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉੱਥੇ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਝੁੰਗੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਬੜੀ ਭੈੜੀ ਗੰਦੀ ਜਿਹੀ ਵੈਰਾਨ ਥਾਂ ਹੈ ।” ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, “ਕੁਛ ਭੀ ਹੈ, ਉਸ ਥਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਮੈਨੂੰ ਤੂੰ ਲੈ ਜਾਈਂ, ਹਾਂ ਉਸੀ ਗੰਦੀ ਵੈਰਾਨ ਥਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਹੈ,

ਜਦ ਤਕ ਮੈਂ ਜੀਂਦਾ ਹਾਂ, ਓਹ ਸਵਾਣੀ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਣ ਪਾਣ ਦੇ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਪਾਏਗੀ ।”

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਓਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਅਜੀਬ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਗਏ । ਤੇ ਮੁੜ ਦੂਸਰੇ ਦਿਨ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਥੀਂ ਇਕ ਘੰਟਾ ਪਿੱਛੇ ਉਹ ਉਸਤਾਦ ਤੇ ਉਹਦਾ ਚੇਲਾ ਓਸ ਸੁੱਕੇ ਨਾਲੇ ਵਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੰਗਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਓਸ ਝੁੰਗੀ ਪਾਸ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ । ਇਕੋ ਭਿੱਤ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਸੀ । ਉਸ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਨੇ ਭਿੱਤ ਖੜਕਾਇਆ ਉੱਤਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜਦ ਭਿੱਤ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਦ ਵੀ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਤਦ ਓਹ ਅੰਦਰ ਗਿਆ । ਮੁੜ ਉਹੋ ਲੂਂ ਕੰਡੇ ਯਾਦ ਹੋਏ, ਓਹੋ ਨਜ਼ਾਰਾ ਚੇਤੇ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਹਦੇ ਪਰਬਤਾਂ ਉੱਪਰ ਝੁੰਗੀ ਵਿਚ ਓਹ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਗਿਆ ਸੀ । ਜਦ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਤੱਕਿਆ, ਤਦ ਓਹ ਸਵਾਣੀ ਇਕ ਮਾੜੀ ਪੁਰਾਣੀ ਫੱਟੀ ਜਿਹੀ ਰਜਾਈ ਵਿਚ ਲਪੇਟੀ ਇਉਂ ਲੇਟੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਟੁਟੀ ਜਿਹੀ, ਗੰਦੀ ਜਿਹੀ ਅਲਮਾਰੀ ਉੱਪਰ ਉਹੋ ਬੁੱਧ ਦੇਵ ਦੇ ਮੰਦਰ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹਦੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਧਰੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਉਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ 40 ਬਰਸ ਪਹਿਲੇ ਓਸ ਉਥੇ ਉਹਦੀ ਪਰਬਤਾ ਦੀ ਝੁੰਗੀ ਵਿਚ ਤੱਕੀ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਦੀਵਾ ਜਗ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਸਿਰਫ ਉਸ ਉੱਪਰ ਦੀਵਾਰ ਤੇ ਮਿਹਰ ਦੀ ਦੇਵੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਪਰ ਓਸ ਪ੍ਰਤਿਮਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੀਵਾਰ ਤੇ ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਬਣੀ ਤਸਵੀਰ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਉਂ ਦਿਸਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਓਹੋ ਰਾਤ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਪ ਉਸ ਅੱਗੇ ਉਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਨੱਚ ਰਹੀ ਹੈ ।

ਇਸ ਝੁੰਗੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਭਿਖਯੂਣੀ ਦਾ ਲਿਬਾਸ ਸੀ ਤੇ ਇਕ ਭਿਖਯੂਣੀ ਦੀ ਸੋਟੀ ਤੇ ਇਕ ਭਿੱਛਿਆ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਸੀ ।

ਪਰ ਇਹ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨੀਝ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਉਹ ਤਾਂ ਬਿਹਬਲ ਸੀ ਕਿ ਛੇਤੀ ਉਸ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਨੂੰ ਜਗਾਏ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਕਰੇ ਕਿ ਓਹ ਉਸ ਪਾਸ ਮਹਿਮਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਤੂੰ ਚਾਰ ਵੇਰੀ ਉਸ ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਓਹ ਨਾ ਜਾਗੀ ।

ਅਚਾਣਚੱਕ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਕਿ ਓਹੋ । ਇਹ ਤਾਂ ਚਲ ਬਸੀ ਹੈ । ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉਹਦੇ ਮੁਖ ਵਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਇਸ ਆਖਰੀ ਨੀਂਦਰ ਵਿਚ ਓਨੀ ਬੁੱਢੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ, ਜਿੰਨੀ ਕੱਲ੍ਹ ਸੀ, ਉਹਦੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਲਾਣ ਵਾਲਾ ਇਕ ਅਕਹਿ ਜਿਹਾ ਮਿੱਠਾ ਰੂਪ ਉਸ ਚਿਹਰੇ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹਿਆ ਦਿੱਸਿਆ, ਉਹ ਗਮ ਦੀਆਂ ਕੁਰੱਖਤ ਲਕੀਰਾਂ ਮੁਲਾਇਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਅਜਬ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਤੇ ਇਹ ਸੁਹੱਪਣ ਉਸ ਥੀਂ ਵੱਡੇ ਮਾਲਕ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਆਣ ਛਾਯਾ ਸੀ ।

ਇਹ ਕਥਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਜ਼੍ਹਬ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ? ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਵਚਨ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ, ਸੱਚੀ ਪੂਜਾ ਕੋਈ ਵਹਿਮ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀਆਂ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਅੱਗੇ ਜੀਵਨ ਨਾਚ ਕਰਨਾ ਕਿਸੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ, ਵਰਗੇ ਵਹਿਮ ਹਨ ?

ਜਿਹੜੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਯਾ ਪਾਪ ਪੁੰਨਯ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਬਹਿਸਾਂ ਕਰ ਕਰ ਕੋਈ ਨੇਮ ਤੇ ਅਸੂਲ ਕਾਇਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਤੱਕੇ । ਪਰ ਹਾਏ ਉਹ ਦਿਲ ਦਾ ਨਾਚ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਰੀਝ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਤੀਬ੍ਰਤਾ ਹੋਵੇ ।

19. ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਛੱਬੀ

ਮੇਰਾ ਕਈ ਵਾਰੀ ਚਿੰਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਸਿਖਾਂ ਅਰ ਚਿਤ੍ਰਾਂ ਦਵਾਰਾ ਆਪਣੇ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਰਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਖਿੱਚ ਖਿੱਚ ਸਤਲੁਜ ਵਿੱਚ ਸੁਟੀ ਜਾਵਾਂ ਤੇ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖਾਂ, “ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੇਰੀ ਤਸਵੀਰ” “ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ” ਤੇ ਬਸ ਇਉਂ ਹੀ ਕਰੀ ਜਾਵਾਂ, ਜਿੰਦਗੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਲੋਕੀ ਆਖਣ ਇਹ ਬਾਵਲਾ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰ ਦੇਖਿਆ, ਜੇ ਅੱਧੀ ਉਮਰ ਤਾਂ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਸਿਖਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਮੋਏ ਕੋਲੋਂ ਬਣੀ ਇਕ ਵੀ ਨਾ। ਬਸ ਇਹ ਤਮਗਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਮੁੜ ਮੈਂ ਸਤਲੁਜ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਾਂ, ਸਤਲੁਜ ! ਮੇਰੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਕਿਹੋ ਜੇਹੀ ਸੀ, ਦੱਸ ਨਾ ਭਰਾਵਾ ਦੱਸ ਨਾ ? ਮੈਂ ਪਟਨੇ ਵਾਲੀ ਗੰਗਾ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਾਂ ਹੇ ਭੈਣੇ ! ਮੇਰੇ ਰੱਬ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਕਿਹੋ ਜੇਹੀ ਸੀ, ਦੱਸ ਨਾ ਭੈਣੇ ਦੱਸ ਨਾ ? ਅਬਚਲ ਨਗਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਾ ਹੇ ਵੀਰੋ ਦੱਸੋ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਛੱਬੀ ਕਿਹੋ ਜੇਹੀ ਸੀ ?

ਇਕ ਉਸਤਾਦ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਭਾਈ ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕਦੀ ਰੱਬ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਕਿਸੇ ਖਿੱਚੀ ? ਔਡਿਨ ਵਾਲੀਆਂ ਈਡਾ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤਕ। ਪੁਰਾਣਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇਖ। ਇਹ ਸਭ ਪੁਰਾਣੇ ਰੱਬੀ ਸਾਹਿਤਯ ਮਿਲਯਾਲੋਜੀ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰੋ।

ਮੈਂ ਜਾਤਾ ਇਸ ਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ ! ਸਿਵਾ ਦਾ ਕਾਲ ਰੂਪ ਮੇਰੇ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਨੂ ਦਾ ਸ਼ਾਂਤ ਸਤੋਗੁਨ ਰਸ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਾਹਨ ਗਰੁੜ ਨਹੀਂ ਘੋੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੁੰਮ ਸੱਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਵੱਜਦੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਹਟ ਨਾਲ ਜਗਾਂਦੇ ਹਨ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਲੀਲਾ ਅਰ ਬਾਲ ਕ੍ਰੀੜਾ ਹੈ। ਔਡਿਨ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਸਿਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਹਲਾਦ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਹਰੀ ਹੈ। ਨਿਰਮਲਾ ਜੀ ਦਾ ਬ੍ਰਹਮ ਵੇਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਖਾਲਸੇ ਜੀ ਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਮਾਯਾ ਅਤੀਤ ਹੈ, ਰਬ ਹੈ, ਹਾਂ ਜੀ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਥੀਂ ਵਧ ਕੇ ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਹਰ ਰਾਏ ਹੈ,

ਗੁਰੂ ਹਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੈ, ਇਹ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਹੈ, ਇਹ ਪੁਤਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਰੂਪ ਤੇ ਨਾਮ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨੌਂ ਰੂਪ ਮੁਕੰਮਲ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਨਵਾਂ ਵਿਚ ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ। ਇਹ ਨਵਾਂ ਅਨੋਖਾਪਨ ਹੈ। ਰੱਬ ਵੀ ਦਸ ਜਾਮੇ ਪਲਟ ਪਲਟ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਦੀਦਾਰ ਕਰਾ ਸੱਕਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਜਾਮੇ ਦੀ ਗੁਪਤ ਪੂਰਣਤਾ ਆਪਣੇ ਸਿਖਾਂ ਲਈ ਦਸ ਜਾਮੇ ਬਦਲ ਬਦਲ ਪੂਰਣ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਰੱਬ ਦੇ ਅਦਭੁਤ ਰੂਪ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਕੁਛ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਰਨਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਸਿੰਘ ਅਵਤਾਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬੜੀ ਦਿਲ ਖੁਭਵੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਲਾਲ ਅੱਗੀ ਬੰਮੂ ਦਾ ਅਕਸ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਲਹਿ ਜਾਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸਦਾ ਲਈ ਰੱਬ ਨੂੰ ਸਿਮਰਣ ਵਾਲੀ ਭੈ ਮੂਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹੋ ਜੇਹੀ ਅਚਰਜ ਮੂਰਤ ਕੌਣ ਖਿਚੇ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸੇ ? ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਸਿਖ ਕੁਛ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ “ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ “ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਛੱਬੀ” ਪਰ ਕੀ ਹੈ ਵੀਰ ਖਾਲਸਾ।

ਹੇ ਭੈਣ ਖਾਲਸਾ ! ਕੀ ਇਹ ਮਖੌਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜੇਹੜੀਆਂ ਫੋਟੋ ਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਟਕਾਂਦੇ ਹਾਂ ? ਕੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਹਨ ? ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਏ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰਾ ਰੱਬ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਕਲਾਂ ਜਿਹੀ ਸਕਲ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਕੇ, ਰਖ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲੇ ਕਰਤਾਪੁਰਖ ਦਾ ਮਖੌਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਤਦ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ? ਅਸੀਂ ਇਹ ਕਰ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕੀ ਅਚਰਜ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਈਮਾਨ ਥੀਂ ਖਾਲੀ ਲੋਕ ਹੋਰ ਹੋਰ ਕੈਰੀਕੇਚਰ (ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਮੂਰਤ) ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਕੇਹੜਾ ਘਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਦੇਖੋ ਇਕ ਸਾਡੇ ਵਿਚੋਂ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿਧ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੇਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਬੜੇ ਬੀਰ ਸਨ, ਬੜੇ ਆਦਮੀ ਕਰਤਾ ਸਨ, ਅਰ ਬੜੇ ਉਚ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਨਸਾਨ ਸਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੋ ਗੱਲ ਹੋਈ ਜੋ ਹੈਨਨ ਨੇ ਈਸਾ ਨੂੰ ਤਖਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਇਕ ਚੰਗਾ ਆਦਮੀ ਬਣਾ ਕੱਢਿਆ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਇਉਂ ਹੀ ਹੈ ਜਿਉਂ ਅਸੀਂ ਇਕ ਸਿਖ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜਾ ਕੇ ਤਸਵੀਰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖ ਦੇਈਏ ‘ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ’। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਸਲਾਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਉਸ ਉਚੇ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਇਸ ਥੀਂ ਵਧ ਕੇ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਦੇਖੋ ਵਿਸ਼ਨੂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਾਤ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਕਵੀ ਅਰਧੌਰਾਣਿਕ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਸਭ ਲਈ ਰਬ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਤਾਂ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਜਨਾਂ ਦੀ ਜੇਹੜੇ “ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੁਹਰੂੰ ਮਹਿ ਨਾਹੀ” ਹਨ ਇਕ ਐਸੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ ਜੇਹੜੀ ਕੁਲ ਇਨਸਾਨਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ

ਵਿੱਚ ਆਪ ਮੁਹਾਰੀ ਆ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਮੰਨਣ ਚਾਹੇ ਨਾ ਮੰਨਣ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਪਤਾ ਲਗਾ ਜੋ ਇਹ ਰੱਬ ਹੈ। ਸੋਸਲ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਸੁਧਾਰ ਤੇ ਮੌਰਲ ਫਿਲਾਸਫੀ (ਸਦਾਚਾਰ) ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਉਚੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਹ ਤਾ ਅਵਤਾਰੀ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਅਖਵਾਣ ਜੋਗੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਤਾ ਗੁਰੂ ਦਰ ਦੇ ਕਮੀਨ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗਿਣ ਗਿਣ ਆਪਣੀ ਜਾਚੇ ਬੜੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਮਿਣਨਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਸ ਮਿਣਨ ਵਿਚੋਂ ਗੁਣ ਕੱਢ ਕੱਢ ਦੱਸਣ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਾਧਾਰਣ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਅਸੀਂ “ਗੈਰ ਮਾਮੂਲੀ”, “ਅਦਭੁਤ”, “ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਈ ਕਦੀ ਨਾ ਹੋਣੀ”, “ਰਬੀ ਜਹੂਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਾਮੂਲੀ” “ਅਚਰਜ ਰਹਿਤ” ਧਿਆਨ ਅਰ ਵਿਸਮਾਦ ਸਕਲ ਅਕਲ ਨਾਲ, “ਹੋਰ-ਹੋਈ-ਤੇ-ਹੋਵਣ ਵਾਲੀਆਂ” ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗੂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਕਰ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਸਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੂੜਾ ਤੇ ਝੂਠਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ।

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਕਈ ਕੌਮ ਤੇ ਕੌਮੀਅਤ ਨੂੰ ਪੂਜਣ ਵਾਲੇ ਸਿਵਾ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਇਕੱਠਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਕਰੀਕੈਚਰ ਬਣਾਏ ਹਨ ?

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਕੌਮ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਮੁਲਕ ਸਭ ਰੱਬੀ ਰਚਨਾ ਸੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਬ ਜੋ ਹੁਣ ਆਵਣ ਤਦ ਉਹ ਵੀ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੌਮ ਦੇ ਜੱਥੇ ਤੇ ਧੜੇ ਵਿੱਚ ਆਣ ਥੀ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਣਗੇ। ਇਹ ਕੀ ਮਖੌਲ ਹੈ ? ਚੂਹੇ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਿਵਾ ਜੀ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਕੰਢ ਉਪਰ ਸਾਧੂ ਰਾਮਦਾਸ ਦਾ ਹੱਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਿਪੋਲੀਅਨ ਦੀ ਰੱਬਾਨੀ ਅੰਸ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਮਿਲਿਆ। ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਿਵਾ ਜੀ ਦਾ ਸਭ ਰਾਜ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਪਰ ਸੀ। ਸਿਵਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਿਦਾਰ ਨਾ ਕੀਤੇ, ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਜੇ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਕਵਲਾਂ ਲਈ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਹੋ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਜੋ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਰਾਮਦਾਸ ਲਈ ਸਨ। ਏਥੇ ਤਾ ਇਕ ਪੂਰਣ ਰੱਬ ਦਾ ਅਨੇਕ ਭੁਜਾ ਦੀਦਾਰ ਸੀ। ਸਿਵਾ ਜੀ ਤਾ ਹਰ ਅੰਸ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਹੀ ਤਲਵਾਰ ਸੀ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਕਲਾ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਕਲਾ ਦਾ ਭਗਤ ਸੀ। ਇਕ ਅਨਜਾਣ ਮੁਸੱਵਰ ਦੀ ਜਾਨਣ ਜਿੰਦਗੀ ਕੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ? ਤਿਲਕ ਨੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸਿਵਾ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਮਖੌਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਨਾ ਕੀ ਰਖਿਆ “ਗਣੇਸ਼ ਪੂਜਾ” ? ਕੋਈ ਦੱਸੇ ਨਾ ਸਿਵਾ ਜੀ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸਨੂੰ ਕਸਟ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਖਲਾਪਨ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਹਨ।

ਪਰ ਰਾਮਦਾਸ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਫੇਰਾ ਪਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਰ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਦਰਸਨ ਕਰਕੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੀ ਅਸਚਰਜ ਹੈ ਕਿ ਰਾਮਦਾਸ ਦਾਤ ਇਥੋਂ ਹੀ ਪਾ ਕੇ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ? ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ ਮਿਸਟਰ ਸਰਕਾਰ ਪਟਨਾ ਕਾਲਜ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਥ ਨੇ ਇਕ ਲੇਖ ਇਸ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖੀ ਮਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਚਲਾਇਆ ਅਰ ਹੌਲਿਆਂ ਹੌਲਿਆਂ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦੇ ਵਕਤ ਤਕ ਸਥੂਲ ਅਰ ਮਾਦੀ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਅਰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੈਸ਼ਨਵ ਅਰ ਈਸਾਈ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਰ ਮਿੱਠੇ ਰਸ ਭਿੰਨੇ ਪਿਆਰ ਮੋਹਤ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਸੀ ਤੇ ਕੋਣ ਇਨਕਾਰ ਕਰੇ ਕਿ ਕੰਵਲ ਫੁੱਲ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਮੱਖੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ? ਭਗਤੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਚੋਟੀ ਉਪਰ ਇਸ ਸੁਫਨੇ ਨਾਲ ਜੜਤ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਤਲਵਾਰ, ਬਲ, ਮੌਤ ਮਰਨਾ, ਮਾਰਨਾ, ਸ਼ਹਾਦਤ, ਜਿਸਮਾਨੀ ਕੁਰਬਾਨੀ, ਦੁਖ ਦਰਦ, ਮੁਸੀਬਤ, ਸਭ ਮਾਦੀ ਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕੀ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਥੀਂ ਗਰਦਨ ਬਚਾਈ ਦੇ ਯਤਨ ਹੋਣ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਦਾ ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਇਕ ਕਮਾਲ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਸਾਰੇ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਤਾਰਨੀ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ। ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਥ ਜੈਸੇ ਟਪਲਾ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਾਰਲਾਈਨ ਮਿਥਯਾਲੋਜੀ ਪੌਰਾਣਿਕ ਲਿਖਣ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਦਾ ਵਾਕਫ਼ ਸੀ ਤਦ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਰਾਮਵੈਲ ਨਾਮੀ ਲੇਖ ਵਿੱਚ ਘਬਰਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੀਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਹਿ ਉਠਦਾ ਹੈ ਉਹ ! ਕਰਾਮਵੈਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬਾਨੀਅਤ, ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਅਰ ਮਈਅਤ (ਮਾਦਾਪਣ) ਇਕ ਹਨ। ਇਥੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਾ ਪਰਜਾ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਇਸ ਸਚਾਈਂ ਥੀਂ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਰਲਾਈਨ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦੀ ਭਿਣਕ ਪੈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਰੱਬੀ ਸੂਰਤ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਨੇਕ ਹਨ ਅਰ ਸਾਡੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਲਪਤ ਰੱਬਾਨੀਅਤ ਅਰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰ ਅਸਲ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਏ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁਰਬੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮਹਾਂ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਯੋਗ ਹੈ ਨਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਨਵੇਂ ਜ਼ਹੂਰ ਥੀਂ ਤੇ ਇਕ ਨਿਰਾਲੇ ਰੂਪ ਥੀ ਡਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵਡਾਈ ਥੀਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਜਾਈਏ ?

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਰਕਾਰ ਅਰ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਥ ਜੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਇਸ ਉਚਾਈ ਤੇ ਨਹੀਂ ਅਪੜੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦੇ ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਇਕ ਅਕਾਂ ਰੂਪ ਦੇਖਣ, ਜਦ ਇੰਨੀ ਉਚੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਗਈ ਤਦ ਜੋ ਰਾਇ ਪਾਸ ਹੋਈ ਸੋ ਸਭ ਧਿਆਨ ਜੋਗ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ, ਕਲਗੀਆਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਸੂਰਤ ਦੀ ਆਲਮਗੀਰ ਪ੍ਰਗਟਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰਣਤਾ ਹੈ, ਕਮਾਲ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਦ ਕੰਵਲ ਅਰ ਮੱਖੀ

ਨਹੀਂ, ਤਲਵਾਰ, ਲਹੂ, ਮੌਤ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਭੀ ਉਹੋ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਬ ਅਨੰਤ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ । ਨੇ ਜਾਮੇ ਹੋਰ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾ ਚੁਕੇ ਸੀ । ਦਸਵੇਂ ਜਾਮੇ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਕੰਤਕ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਕੰਟ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕੰਤਕ ਆਲਮ-ਗੀਰ ਨਹੀਂ ? ਸਰਬ ਕਾਲੀ ਤੇ ਸਰਬ ਜਗਤੀ ਕੰਤਕ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਕੁਲ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਫਲ ਕਢੇਗਾ । ਅਜ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਹੋ ਦਿਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਟੱਬਰ, ਆਪਣਾ ਸਰਬੰਸ ਕਿਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਗਨੀ ਕੁੰਡ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਮੈਂ ਬਹੁਤੇਰੀ ਕੋਸਿਸ ਕੀਤੀ, ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਛੱਬੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ, ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਰੇ ਆਏ, ਅੰਡਿਨ ਦੀ ਈਡਾ ਆਈ, ਪਰ ਕੋਈ ਰੰਗ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਾ । ਇਕ ਮੈਂ ਅਨੇਕ ਭੁਜਾ ਅਰ ਅਨੇਕ ਏਕ ਅਵਤਾਰ ਰੂਪ ਬਣਾਇਆਂ ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਮੈਂ ਸਤਲੁਜ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿਤਾ, ਉਤੇ ਲਿਖਿਆ “ਇਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਰੱਬ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ” ਜਿੰਨਾ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਕਲਗੀਆ ਵਾਲੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਉਹ ਲਿਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਕੱਢ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿਣਗੇ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰ ਆਪ ਪਰਦਾ ਚੁਕੇ ਤੇ ਦੱਸੇ ਹਾ ਜੀ ਦੱਸੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੰਟ ਦੱਸੇ ਤੇ ਕੰਟ ਦਸਾਏ, ਓਹੀ ਖਿੱਚੇ ਤਾਂ ਖਿੱਚੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੰਟ ਖਿੱਚੇ । ਕਿਸੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਰਿਦੇ ਦੇ ਕੈਨਵੈਸ ਉਪਰ ਕਲਗੀਆ ਵਾਲੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਭਗਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਖਿਚ ਕੇ ਆਖੇ “ਤੂੰ ਮੈਂ” ਤੇ ਤਸਵੀਰ ਬੋਲੇ “ਮੈਂ ਤੂੰ” ਤਾਂ ਹੀ ਖਿੱਚੇ ਓਹੋ ਹੀ ਖਿੱਚੇ । ਭਾਈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਈ ਸਿੱਖੀ ਨਾ ਬਣਾਈ, ਆਖਰ ਬੁਰਸ਼ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਡੱਬਾ ਉਹ ਵੀ ਸਭ ਸਤਲੁਜ ਵਿੱਚ ਸੁਟਿਆ ਤੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਉਠਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ ਚਲੋ ਚਲੀਏ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਪਾਸ, ਸਤਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜ਼ਰੂਰ ਆਏ ਸਨ ।

ਮੁੜ ਇਸ ਸਾਲ ਭੀ ਕੂਕ ਇਕ ਵੇਰੀ ਹੋਰ । ਹੇ ਖਾਲਸਾ ਭਰਾ ! ਹੇ ਖਾਲਸਾ ਭੈਣ ! ਸਾਡਾ ਪਿਆਰਾ; ਸਾਡਾ ਰੱਬ ਸਾਡਾ ਬਾਪੂ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ।

ਜੋ ਬੋਲੇਗਾ ਸੋ ਨਿਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ

ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ।।